

Språk och stil

TIDSKRIFT FÖR
SVENSK SPRÅKFORSKNING

DISTRIBUTION

NY FÖLJD

Swedish Science Press
Uppsala

18 ♦ 2008

Utgiven med understöd av Vetenskapsrådet

Språk och stils redaktion tar hjälp av externa manusgranskare för att avgöra vilka bidrag som ska antas till publicering. Inför bearbetningen av sina manus har också artikelförfattarna fått del av referenternas utlåtanden. Redaktionen tackar följande personer för värdefulla referentsatser under arbetet på Språk och stil 18:

Viveka Adelswärd, Erik Andersson, Lars-Gunnar Andersson, Kjell Lars Berge, Donald Broady, Jonas Carlquist, Jakob Cromdal, Lars-Erik Edlund, Inger Enkvist, Cecilia Falk, Henrik Galberg Jacobsen, Birgitta Garme, Kerstin Jonasson, Gunlög Josefsson, Tore Kristiansen, Håkan Landqvist, Hanna Lehti Eklund, Inger Lindberg, Anna Lindström, Jan Lindström, Marianne Nordman, Kerstin Norén, Catharina Nyström Höög, Harry Näslund, Inge Lise Pedersen, Maj Reinhammar, Fritjof Sahlström, Jakob Steensig, Ulla Stroh-Wollin, Siv Strömquist, Jan Svennevig, Ulf Teleman, Øystein Vangsnes, Anna Westerberg, Åke Viberg, Lars Wollin.

De engelska sammanfattningarna har språkgranskats av fil.dr Angela Falk.

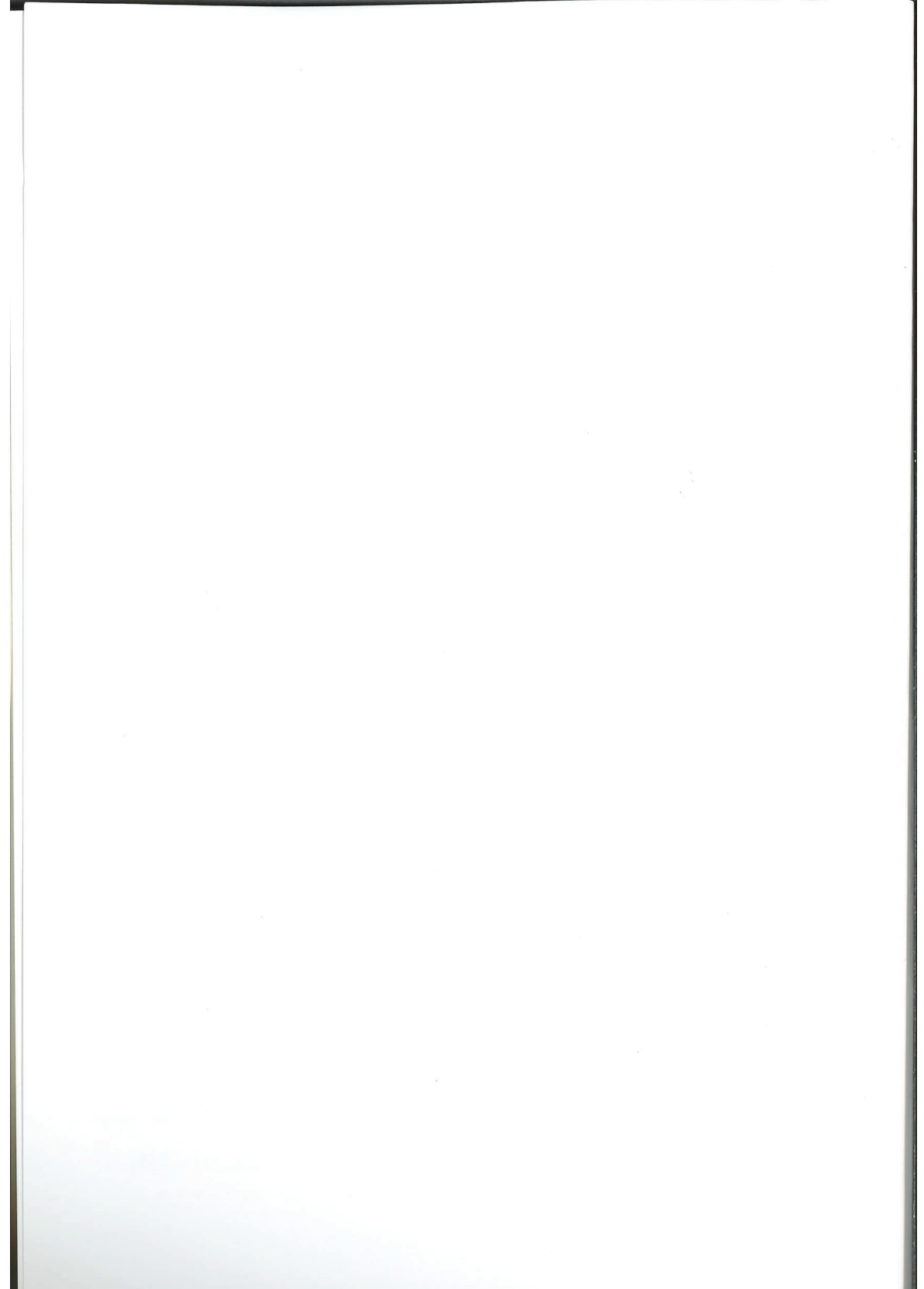
© Författarna och Språk och stil

ISSN 1101-1165

Textgruppen i Uppsala AB, Uppsala 2008

Innehåll

Staffan Hellberg: Konflikter i grundskolans kursplaner för svenska	5
Ulla Stroh-Wollin: »Det känner inte fan någon Oscar Segerqvist!« – Om bl.a. polaritet och formellt fundament i svenskan	38
Daniel Persson Thunqvist, Karin Osvaldsson & Jakob Cromdal: Språkligt arbete i nödsamtal. En kunskapsöversikt med forskningsutblickar	67
Lina Nyroos: <i>Vadå vi? Tala för dig själv!</i> Om oenighet och identitet vid seminarier	93
Beatrice Silén: Konstruktionsval vid verbet <i>ge</i> i finlandssvenskt och sverige- svenskt talspråk	112
Arne Olofsson: Framtid i förändring. Hur länge kommer <i>att</i> dröja sig kvar?	143
Gunilla Jansson: Orientering mot språkliga identiteter i samtal om text under arbete i flerspråkiga studentgrupper	156
Yvonne Lindqvist: Att manipulera matrisen. En jämförelse mellan den svenska, engelska och franska översättningen av den spanska romanen <i>La caverna de las ideas</i> av José Carlos Somoza	188
 <i>Smärre bidrag</i>	
Sven Benson: En ballad om franske kungens spelmän	209
Barbro Ståhle Sjönell: Tilltalsvarianterna <i>I</i> , <i>ni</i> och <i>Ni</i> i Dalins Den afwundsjuke	212
 <i>Recensioner</i>	
Sigurður Jónsson: Det vilda tänkandet och det kultiverade. Isländsk fack- språklig språkvård med tyngdpunkt på första hälften av 1990-talet (2007). Rec. av Harry Näslund	219
Einar Korpus: Reklamiska. Gulddäggsannonser 1975–2007 (2008). Rec. av Marika Tandefelt	222
Anna Malmbjer: Skilda världar. En språkvetenskaplig undersökning av grupp- samtal som undervisnings- och lärandeform inom högre utbildning (2007). Rec. av Caroline Liberg	226
Tage Palm: En ändelses uppgång och fall. Svensk pluralbildning med <i>-er</i> hos neutrala substantiv med final konsonant (2006). Rec. av Lillemor Santesson .	230
Sociolingvistik, red. av Eva Sundgren (2007). Rec. av Olle Josephson	234
Sproglig polyfoni. Tekster om Bachtin og ScaPoLine, red. av Rita Therkelsen, Nina Møller Andersen & Henning Nølke (2007). Rec. av Orla Vigsø	237
Marie Sörlin: Att ställa till en scen. Verbala konflikter i svensk dramadialog 1725–2000 (2008). Rec. av Anne-Marie Londen	241
Författarna i denna årgång	248

Konflikter i grundskolans kursplaner för svenska

Av STAFFAN HELLBERG

Abstract

Hellberg, Staffan, staffan.hellberg@nordiska.su.se, Professor, Dept. of Scandinavian Languages, Stockholm University, Sweden: "Conflicts in the curricula for Swedish in the Swedish compulsory school". *Språk och stil* 18, 2008, pp. 5–37.

This is a study, in the polyphonic sense of Bakhtin, of the occurrence of different voices in a seemingly monologic text. The question is posed whether and to what extent polyphony – of a conflicting kind – occurs in prescriptive texts such as curricula for Swedish in Swedish compulsory schools from 1962 through 2000, when the most recent one was approved. Hidden dialogue is studied in four types of constructions: (1) contrastive relations indicated by the conjunction *men* 'but', subjunctions such as *även om* 'even if' or adverbs such as *dock* 'though', (2) negated sentences, (3) sentences with strong deontic modals, i.e. *måste* 'must' and *får inte* 'must not', and (4) claims for which reasons are given with overt causal markers such as *därför att* 'because'. The conflicting viewpoints are identified within an ideological system articulated by Ball et al. (1990). The main finding in the study is that in the beginning of the period, dialogues are both frequent and articulate two distinct positions, although these viewpoints are not far from each other ideologically. By the end of the period, such dialogues are less frequent and it is hard to pinpoint the two positions and the difference between them.

Keywords: polyphony, curricula, prescriptive, ideology, CDA, appraisal theory, Swedish.

Uppfattningen att texter är polyfona, att flera röster hörs i dem, brukar föras tillbaka till den ryske litteraturteoretikern Michail Bachtin. Ofta skiljer man på intertextualitet eller textsamspel å ena sidan och interdiskursiviteten eller normsamspel å den andra (se t.ex. Ajağán-Lester, Ledin & Rahm 2003 och där refererad litteratur). Det sistnämnda innebär då att olika genretaditioner eller olika diskurser bryts mot varandra i texten. Intertextualiteten eller textsamspelet handlar om textens relation till andra enheter av samma slag. Det beskrivs ibland som om det uteslutande eller främst handlade om faktiska tidigare texter eller yttrandens avtryck i texten, i det enklaste fallet i form av citat.

Det kan dock bli ett textsamspel också genom någonting som någon bara tänks säga, någon annan än den som huvudsakligen har ordet (Ledin 1994 s.

Jag tackar Anna-Malin Karlsson och Eva Längsjö för värdefulla synpunkter på en tidigare version av uppsatsen.

27, Martin & White 2005 s. 93). I Dostojevskijs *Arma människor* kan vi i Makar Djevusjkins brev möta hans föreställningar om adressaten Varvara Dobroselovas invändningar mot det han just beskriver för henne i brevet (Bakhtin 1984 s. 205–206). Det räcker för att ge Varvara Dobroselova rollen som Den andra i Bachtins terminologi: hennes röst märks oftast bara i Makar Djevusjkins hackande syntax, men ibland kommer ett par av hennes egna ord och någon gång en hel mening som tänks vara formulerad av henne (Bakhtin 1984 s. 208). Den andra behöver inte heller, som i det här fallet, vara textens adressat eller någon identifierbar person över huvud taget: i Makar Djevusjkins brev är Den andra oftast en oidentifierad främling (Bakhtin 1984 s. 206). Den andra kan alltså på ett rätt opersonligt sätt representera en uppfattning som textens egen röst tror finns i ett annat läger än hans eget. Om det hos Den andra börjar höras ord och uttryckssätt som är typiska för det lägret, tenderar skillnaden mellan textsamspel och normsamspel, eller mellan intertextualitet och interdiskursivitet, att suddas ut.

Inte heller textens egen röst behöver tillhöra en identifierbar person, särskilt inte om man med det menar textens huvudman, dvs. den som tillskriver sig svaret för de uppfattningar som framförs i texten (Goffman 1981 s. 144, Clark 1996 s. 20). Officiella texter har ofta anonyma författare och en myndighet som tar ansvar för innehållet. Många officiella texter är dessutom preskriptiva och har rätten att förestava adressaten ett handlings sätt. De behöver då inte vara särskilt polyfona. Olika texter kan nämligen uppvisa polyfoni i olika utsträckning, dvs. Den andra släpps in (i olika skepnader) olika mycket, ibland inte alls. I det här avseendet finns det alltså i Bachtins terminologi både monologiska och (i olika hög grad) dialogiska texter (Morson & Emerson 1990 s. 130–131); detta ska skiljas från hans påstående att en text alltid är dialogisk med innebörden att den alltid inom sig pekar ut en viss typisk adressat (Bakhtin 1986 s. 95–100).

Nu kan polyfonin vara av olika slag. Olika röster kan harmoniera, verkligt eller skenbart, med varandra: ett citat kan t.ex. användas för att styrka den tes som drivs i texten. Men rösterna kan också säga emot varandra, så att vi får en argumenterande eller polemisk text (Martin & White 2005 s. 97). Så är t.ex. Makar Djevusjkins brev tydligt polemiska (Bakhtin 1984 s. 205–210). I traditionen från Bakhtin har också icke skönlitterära texters polyfoni studerats, och särskilt tidningsartiklars och politiska tals inbyggda polemik har kunnat beskrivas på det sättet, men även sådant som annonser (Fairclough 1992) och apotekets informationsbroschyr (Ledin 1997). En kanske lite större utmaning är att se om officiella, preskriptiva texter kan beslås med att vara polyfoniska på det sättet att de erkänner konflikter. I den här studien avser jag att se i vilken ut-

sträckning kursplanerna i svenska för den svenska grundskolan från 1962 och framåt visar detta slags polyfoni. Jag ska också se vad dialogen handlar om och så långt möjligt föra tillbaka den på ideologiska motsättningar. Huvudmannen (textens egen röst) kallar jag vid behov Ego, och den andra rösten får med Bachtins terminologi heta Den andra (en beteckning som kan gälla olika röster på olika ställen i samma text).¹

Vem adressaten anses vara är inte avgörande för studien.² Det mesta i texterna tyder på att den primära adressaten är den lärare som undervisar i svenska.³ Man får också räkna med andra deltagare i kommunikationen, såsom föräldrar, skolledningar och opinionsbildare, vare sig de ska ses som adressater eller som erkända åhörare (Goffman 1981 s. 133, Clark 1996 s. 14).

Svenskämnets paradig

Ämnet svenska i den svenska skolan har ofta problem med sin identitet, kanske oftare än andra skolämnen. Lars-Göran Malmgren (1996 s. 87–89) urskilde t.ex. tre paradig, tre ämnesuppfattningar, som konkurrerade om dominansen i grundskolans och gymnasieskolans svenskundervisning, både i praktiken, i kursplanerna, i läromedlen och i debatten. Han kallade dem svenska som ett färdighetsämne, svenska som ett litteraturhistoriskt bildningsämne och svenska som ett erfarenhetspedagogiskt ämne (eller ett historiskt humanistiskt bildningsämne).

Denna identitetskras är inte unik för Sverige utan återkommer i liknande form i andra länder. Förutsättningen är en likartad situation, dvs. det finns ett standardspråk som bär de flesta offentliga funktioner, och majoriteten elever har ett förstaspråk som ligger nära detta standardspråk. Så säger t.ex. Beverton (2002 s. 12) för Englands del: »compared with other curricular subjects pri-

¹ Kursplanerna analyseras sådana de föreligger, utan hänsyn till deras tillkomstshistoria: graden av utförlighet och polyfoni kan alltså i en kursplan i mycket ha styrts av regeringsuppdraget och i en annan avgjorts först vid textförfattandet.

² I anslutning till Bachtin anser jag som nämnt att adressaten inte behöver vara Den andra. Till skillnad från t.ex. Martin & White (2005 s. 92–135) strävar jag inte efter någon sådan identifikation. Jag skiljer mig från Martin och Whites modell också genom att räkna med möjligheten att konflikter går i dagen utan att huvudmannen avsett det eller på annat sätt än det avsedda, medan Martin och White verkar sträva efter en läsning som är solidarisk med huvudmannens intentioner.

³ Gedde-Dahl (2002) visar övertygande att de delar av de norska läroplanerna från 1990-talet som hon undersöker inte har läraren som adressat utan politikerna och folket. Kursplanerna i svenska har dock inte alls den karaktär som hon frilägger i de norska läroplanerna.

mary English is a special case: it is a nebulous subject that has long been prey to socio-political forces». Malmgren utformade i själva verket sin modell med engelsk förebild (Bergöö 2005 s. 54). Ball, Kenny & Gardiner (1990 s. 76) urskiljar fyra paradigmen, där de två första i praktiken är identiska med Malmgrens båda första och det sista med hans tredje: »English as Skills», »English as the Great Literary Tradition», »Progressive English» (eller »English as Personal Growth», Davison 2000 s. 251) och »English as Critical Literacy».

Paradigmet »English as Skills» har sålunda funktionellt litterata individer som mål och är tydligt kopplat till industrins och handelns behov (Ball, Kenny & Gardiner 1990 s. 77, Kress 1995 s. 61, Davison 2000 s. 249). På senare år har näringslivets representanter alltmer betonat vikten av muntliga färdigheter (Cox 1995 s. 7). På samma sätt har svenska som färdighetsämne en koppling till elevernas kommande praktiska liv. Redan på 1950-talet bekostade Studieförbundet Näringsliv och Samhälle en undersökning av behoven av färdigheter i matematik och svenska i fortsatt skolgång och yrkesliv. De arbetsledare som tillfrågades angav sådant som förmågan att slå i alfabetiska uppslagsböcker, läsa kortare instruktioner och fylla i blanketter (Husén & Dahllöf 1960 s. 257, 286, 288, 290). Det typiska arbetssättet i svenska som färdighetsämne är upprepade formella träningar av en färdighet i taget (Malmgren 1996 s. 87).

Paradigmet »English as the Great Literary Tradition» och dess motsvarighet svenska som ett litteraturhistoriskt bildningsämne har båda som mål att föra in eleverna i kulturarvet sådant det är nedlagt i litteraturen. De skäl som ges kan vara lite olika och ses ibland som kompletterande varandra och ibland som konkurrerande: att stärka den nationella identiteten, att utveckla elevernas moral och personlighet, att ge språkliga och stilistiska föredömen (Ball, Kenny & Gardiner 1990 s. 78–79, Malmgren 1996 s. 88). Det typiska medlet är en kanon, dvs. en lista med obligatoriska litterära texter som speglar smaken och traditionerna hos en social och intellektuell elit (Ball, Kenny & Gardiner 1990 s. 78–79, Davison 2000 s. 251, Malmgren 1996 s. 88). Paradigmet har ofta ett bakåtblickande, nostalgiskt drag (Kress 1995 s. 61).

Paradigmet »Progressive English» eller »English as Personal Growth», det senare en mer upplysande beteckning, har som mål individens utveckling och självförverkligande (Ball, Kenny & Gardiner 1990 s. 79). Varje elev är unik och elever ska inte jämföras med varandra. Språket ska bli ett medel att uttrycka sig personligt, att skapa och att upptäcka (Davison 2000 s. 251). Litteraturen blir en resurs för att utveckla individens fantasi och estetiska sensibilitet. Valet av studiematerial styrs av det personliga intresset: massmedier och ungdomskultur går lika bra som den skönlitterära traditionen. »Personal

Growth» har förekommit som artikulerat paradigim i England sedan 1960-talet och nådde Sverige framför allt genom processkrivningsrörelsen på 1980-talet (Bergöö 2005 s. 53). Malmgren formulerade inte någon svensk motsvarighet till paradigmet men tycks ha varit både medveten om och kritisk till det (Bergöö 2005 s. 53).

Paradigmet »English as Critical Literacy», slutligen, utgår i likhet med det föregående paradigmet från elevernas egna behov, men inte individcentrerat utan utifrån hela elevgruppens sociala situation och utåtriktat mot världen (Ball, Kenny & Gardiner 1990 s. 80, Davison 2000 s. 252). I detta paradigim är man klassmedveten och uttalat politisk. Eleverna lär sig läsa för att kunna »läsa världen», dvs. för att kunna ifrågasätta kunskapens grunder och ursprung och för att kunna göra motstånd mot ojämlik maktfördelning. Malmgren (1996 s. 89) beskriver svenska som ett erfarenhetspedagogiskt ämne på liknande sätt genom att tala om elevgruppens förutsättningar och erfarenheter som utgångspunkt och om ett sammanhängande kunskapssökande som ska leda till social och historisk förståelse. Den beskrivningen är inte tydligt politisk men i andra sammanhang arbetade Malmgren och hans kolleger med detta paradigim i en uttalat politisk tradition (Bergöö 2005 s. 54).

Ball, Kenny & Gardiner (1990 s. 76) drar en skiljelinje mellan å ena sidan »English as Skills» och »English as the Great Literary Tradition», som betecknas som auktoritära och preskriptiva, och å den andra »Personal Growth» och »Critical Literacy», som karakteriseras med ord som autenticitet, förhandling och deltagande. En annan skiljelinje dras mellan å ena sidan »English as Skills» och »Personal Growth», som båda sätter individen i centrum, och å andra sidan »the Great Literary Tradition» och »Critical Literacy», som båda ser till kollektivet. Därmed har Ball, Kenny & Gardiner (1990) markerat att de fyra paradigmen är principiellt oförenliga. Samma uppfattning verkar också Malmgren ha haft, även om han menade att inslag av de olika paradigmen ofta förekommer i en och samma lärares praxis (1996 s. 89). I den svenska debatten har också Karin Dahl företrätt uppfattningen om oförenliga paradigim. Hon ser en konflikt mellan inriktningen på meningsfulla sammanhang och isolerad färdighetsträning, vilket skulle kunna beskrivas som skillnaden mellan svenska som personlig växt (eller som erfarenhetspedagogiskt ämne) och som färdighetsämne. Enligt henne handlade visserligen de allmänna målen i 1962 års läroplan om meningsfulla sammanhang (Dahl 1999 s. 42) men kursplanen för svenskan betonade övning av isolerade färdigheter på bekostnad av innehållsorienteringen (s. 43–44) och bröt därmed en linje från 1919 års undervisningsplan för rikets folkskolor (s. 43).

Till dem som ser paradigmen som i huvudsak kompletterande varandra hör t.ex. Brian Cox, som på uppdrag av brittiska regeringen levererade den s.k. Cox-rapporten 1989 som ett förarbete till den första riksgiltiga engelska läroplanen. Cox urskiljer fem föreställningar om syftet med att undervisa engelska som förstaspråk (Cox 1991 s. 21). Om man slår ihop »cross-curricular» (rollen som undervisningsspråk) med »adult needs» (rollen som kommunikationsmedel utanför skolan) till »English as Skills», så kan de föreställningar Cox urskiljer lätt identifieras med de fyra paradigmen hos Ball, Kenny & Gardiner (1990). Men Cox betonar att de är »certainly not mutually exclusive» (1991 s. 21), och han ser uppgiften att skriva en läroplan som icke-politisk och baserad på goda lärares pedagogiska erfarenhet och språketenskaplig forskning (Cox 1995 s. 2). I Sverige företräds en liknande harmoniserande uppfattning t.ex. av Ulf P. Lundgren. Han ser en successiv framväxt av det han kallar den rationella läroplanskoden med en kulmen i 1962 års läroplan. Denna läroplanskod beskrivs som en som tar hänsyn både till det praktiska livets erfarenheter och krav och till individernas skiftande förutsättningar (Lundgren 1989 s. 84–86). Elevernas behov av meningsfulla sammanhang och anknytning till sin egen verklighet antas kunna förenas harmoniskt med avnämarnas önskemål om specifika färdigheter. Kulmen i 1962 års läroplan anses just bero på att man hade kartlagt avnämarnas önskemål (s. 113–114).

Vissa, som Cox och Lundgren, ser alltså arbetet med att utforma läroplaner som i grunden oproblematiskt och konfliktfritt: det finns en bästa lösning. Andra, som Ball, Davison, Dahl och Malmgren (t.ex. 1996 s. 99) ser det som en kamp mellan olika intressen. Redan på 1920-talet började Erich Weniger formulera en syn på läroplaner som resultat av maktkamper i samhället (Blankertz 1987 s. 122). Men Weniger menade att de rivaliserande kraven måste samlas i något slags grundläggande konsensus för att det skulle vara möjligt att åstadkomma en läroplan (Blankertz 1987 s. 125). Det stämmer inte riktigt överens med t.ex. Dahls uppfattning om den ena sidans seger (vad gäller svenskämnet) eller olösta konflikter (mellan de allmänna målen och svenskämnets inriktning). Den fråga jag ställer i fortsättningen är om de kursplaner jag studerar erkänner förekomsten av intressekonflikter. Gedde-Dahl (2002 s. 206) visar hur den norska läroplanen förnekar konflikten mellan individens utveckling och utbildningen till en god samhällsmedlem (dvs. mellan det tredje och det första paradigmet ovan). Och Magnus Persson skriver i sin analys av styrdokumentet för den svenska grundskolan, inbegripet kursplanerna från 2000:

De ständigt återkommande artikuleringarna av en underförstådd harmoni kan i själva verket betraktas som en överordnad diskurs [...] Denna diskurs har ge-

nomsyrat skolan fram till och med vår egen tid. En intressant och mycket svår fråga att fundera över är om skolan som institution i stället för denna harmonidis-kurs skulle kunna utgå ifrån en konfliktdiskurs, där motsättningar inte döljs och där en dialogisk och respektfull konfrontation mellan olika synsätt, värderingar och kulturella identiteter tvärtom skulle vara något som uppmuntrades. (Persson 2007 s. 46)

Om en konfliktdiskurs helt saknas återstår dock att se.

Mera övergripande karakteristiker av kursplanerna i svenska, eller vissa av dem, har gjorts ett antal gånger tidigare (Hultman 1994, Malmgren 1996, Ågren 1996, Dahl 1999, Bergöö 2005). I alla dessa analyser kan man rätt tydligt urskilja Malmgrens tre paradig, och den modellen har alltså en dominerande ställning i litteraturen om svenskans kursplaner. När Hultman talar om »personlighetsutveckling och erfarenhetspedagogik» (1994 s. 27) anar man Balls fyrfältsmodell. En närläsning av 1994 och 2000 års kursplaner av ett annat slag än min finns hos Persson (2007). De legitimeringar av litteraturstudiet som han frilägger i dessa kursplaner (s. 119–138) kopplar han till svenska som kulturarvsämne, identitetsämne och kommunikationsämne, dvs. ungefär de paradig som här kallas litteraturhistoriskt bildningsämne, personlig växt och färdighetsämne.⁴

Metod

Bachtin specificerar inte så tydligt vilka språkliga drag som manifesterar Den andras närvaro. Olika sentida skolor har preciserat de relevanta språkliga dragen: den kritiska diskursanalysen (t.ex. Fairclough 1992, Ledin 1994), den fransk-skandinaviska polyfoniskolan (t.ex. Nølke, Fløttum & Norén 2004; för en översikt se Roitman 2006 s. 28–38), den s.k. appraisal-teorin (t.ex. Martin & White 2005, Raddum & Veum 2006). Dessa preciseringar är rätt likartade skolorna emellan, mera likartade än skolorna kanske själva alltid medger. Jag anger i det följande (delvis i noter) för varje punkt i vilken utsträckning jag följer eller avviker ifrån respektive skola samt i vilken utsträckning jag anser mig bryta ny mark.

Vilka språkliga konstruktioner som blir aktuella är till dels avhängigt av genren; här har jag dessutom begränsat mig till argumenterande dialog. Direkt

⁴ Läro- och kursplaner framställer sig själva som styrdokument men kan ha begränsad styrande effekt i praktiken (se t.ex. Hultman 1994 s. 23–24). Som uttryck för vad (några vill framställa som) maktbarnas officiella uppfattning är de ändå intressanta. Dessutom kan de ha det dolda syftet att dokumentera och sanktionera en redan etablerad praxis (Hultman 1994 s. 22).

och indirekt anföring har t.ex. varit tacksamt att hämta upp från Bachtin (t.ex. Fairclough 1992 s. 104–105, Martin & White 2005 s. 111), men sådant förekommer inte i kursplanerna. Inte heller hittar man harmsna retoriska frågor i Makar Devjusjkins stil (jfr Martin & White 2005 s. 123). Dialogen är över huvud taget vad Martin och White (2005 s. 117) kallar kontraktiv, dvs. den krymper det dialogiska utrymmet snarare än öppnar det. Att en kursplan skulle ha en expansiv dialog på det sättet att textens egen röst erkänner sin osäkerhet och subjektivitet (Martin & White 2005 s. 104–110) är knappast att vänta (jfr dock om punkt c sid. 14).

Bachtin noterar att Den andras närvaro märks tydligast när hans eller hennes tal lämnar kvar ett par egna ord eller en hel egen mening i Makar Devjusjkins tal (Bakhtin 1984 s. 208). Avsnittet med Jevstafij Ivanovitj som Den andra innehåller t.ex. Makar Devjusjkins tänkta svar på Jevstafij Ivanovitjs frågor, delvis upprepande dessa frågor. Denna passage kan Bachtin tillåta sig att skriva om i dialogform (s. 210). Också i kursplanerna tillåts Den andra göra invändningar i egen sekvens i texten (punkt a nedan), och detta kan betraktas som den största frihetsgraden. Andra gånger tillåts Den andra, med något mindre frihetsgrad, göra invändningar inom huvudröstens sekvens (punkterna b och c nedan). Slutligen tillåts Den andra ibland bara att begära motiveringar med ett underförstått »Varför?» (punkt d nedan), vilket då representerar den minsta frihetsgraden.

Alla inslag av Den andras röst har jag inte noterat. Det går inte att göra på något tillförligt sätt. Jag har hållit mig till några konstruktioner som går att urskilja med någorlunda mekaniska språkliga medel. Dessa konstruktioner försöker jag så långt möjligt avpressa en polyfon tolkning; de fall som bjuder motstånd mot den tolkningen diskuteras särskilt. Konstruktionerna har grupperats i fyra kategorier. I de båda första har Den andras röst urskilts i åtskilliga tidigare studier, den tredje är mera av en innovation, och den fjärde verkar sparsamt använd i polyfonisammanhang.

a) Satspar samordnade med adversativt *men*; satspar där den senare satsen innehåller ett adversativt adverb som *dock*, *ändå*; koncessiva satsfogningar med bisatser inledda av t.ex. *även om*.⁵

I dessa satspar innehåller den andra satsen en invändning mot den första (Nølke, Fløttum & Norén 2004 s. 92–98, Blåsjö 2004 s. 60). Tydligare än den fransk-skandinaviska polyfoniskolan för jag de bägge satserna till olika röster och ligger därmed kanske närmare Bachtin. Samtidigt är det i fallet a uppenbart

⁵ I typfallet handlar det om satser, men också led av lägre dignitet har räknats.

att huvudmannen erkänner att Den andras inlägg har ett visst berättigande, och det är alltså i detta fall vi ska kunna iakta vad Persson (2007 s. 46) kallar en respektfull konfrontation.

Det är inte ens alltid givet om Den andra yttrar den första eller den andra satsen. En koncessiv bisats får betraktas som Den andras inlägg; likaså en sats med ett koncessivt adverb som *visserligen*. Normalt får en sats inledd med *men* ses som Ego:s inlägg (jfr SAG kap. 42 § 36).⁶ Detta kan också gälla en sats med *emellertid*, men här kan ett starkt påbud (punkt c nedan) i första satsen innebära omkastade roller. Undantagsvis knyter den följande texten an till den första satsen i satsparet (SAG kap. 42 § 36 not 1), som därmed framstår som Ego:s inlägg.

Satser med *dock* är svårare att klassificera: vissa *dock* är tydligt adversativa och anger då normalt Ego:s inlägg, andra är snarare koncessiva och anger Den andras inlägg. En sats kan också urskiljas som Ego:s inlägg genom att ha den starkare preskriptionen. Tydligast blir det om preskriptionen markeras som starkt påbud eller starkt förbud enligt punkt c nedan.

Så långt möjligt försöker jag tolka satsparen som indirekta oppositioner (Nølke, Fløttum & Norén 2004 s. 94), nämligen som uttalade motsättningar mellan olika paradig för svenskämnet.

b) Satser negerade med *inte*, *ej*, *aldrig*, *knappast*.

En negerad sats yttras av Ego, medan Den andra hörs såsom yttrande den icke-negerade motsvarigheten (Fairclough 1992 s. 121–122, Ledin 1994 s. 27, Nølke, Fløttum & Norén 2004 s. 26–30, Martin & White 2005 s. 118, jfr också Hellberg 1984 s. 40, Hodge & Kress 1993 s. 137–152). Här är det alltså entydigt vad som är Ego:s inlägg och vad som är Den andras. Det finns en redovisad konfrontation, men den behöver inte ses som respektfull.

I ett par fall upphäver *inte* den inherenta negationen i verbet (»utesluter ... inte», »har inte upphört») och då avgörs röstfördelningen av kontexten. Satser där negationen samförekommer med deontiskt *får* redovisas under punkt c.

⁶ Vissa forskare, t.ex. Ledin (1994 s. 27) och Martin & White (2005 s. 120–121), hör Ego:s röst i båda satserna (respektive icke satsformade leden) och Den andras röst i den tänkta icke adversativa fortsättningen. I meningen *Medlemsländerna är demokratiska men inte EU*, tänks Den andra yttra ungefär *Medlemsländerna är demokratiska och därför också EU*. Vilken analys man föredrar hänger samman med hur mycket av egen språkhandling man anser att den första satsen utgör: i kursplanerna handlar det mycket om huvudsatser samordnade med *men*, som kan ses som två språkhandlingar. Motsättningen mellan min analys och den nu nämnda försvinner emellertid i stor utsträckning när jag tolkar oppositionerna som indirekta (nedan), dvs. det är den uttalade ideologin bakom den första satsen jag söker, vilket har stora likheter med en tänkt icke adversativ fortsättning.

c) Satser som markerar starkt påbud med det deontiska hjälp verbet *måste* eller starkt förbud med deontiskt hjälpverb + negation *får inte* (någon gång med emfatisk negation: *får under inga omständigheter*).

Kursplanernas preskriptioner markeras normalt med *skall* eller *bör (inte)* eller ges utan särskild markering i satser med det finita verbet i indikativ. Den särskilda styrkan i påbudet eller förbudet (med *måste* eller *får inte*) antas då utlöst av att Den andra tänks ifrågasätta det i handling eller tal. Man kan säga att satser med *måste* tolkas som dubbelt negerade, 'får inte inte', ungefär som satser med *visst* som fundament (*Visst har hon vunnit* 'Det är inte så att hon inte har vunnit'). Också här är det entydigt vad som är Ego:s inlägg (det starka påbudet eller förbudet) och vad som är Den andras (ifrågasättandet av påbudet eller förbudet). Undantag från entydigheten är något enstaka belägg där påbudet ingår i den första satsen i en adversativ dialog där andra tecken tyder på att den andra satsen ändå är Ego:s inlägg.

De deontiska hjälpverben har inte uppmärksammats så mycket i diskussionerna om polyfona texter. Martin & White menar dock att de öppnar för dialog genom att visa talaren som subjektiv i sin bedömning, till skillnad från satser i imperativ (2005 s. 110–111).

d) Satser som innehåller motiveringar uttryckta med kausala adverb som *därför*, med kausala bisatser inledda t.ex. med *eftersom*, med finala bisatser och infinitivfraser inledda med *för att* eller med konsekutiva bisatser inledda med *så att*.

Också här uppfattar jag Den andra som en ifrågasättande röst, men ifrågasättandet är svagare än under punkt c genom att Den andra är beredd att acceptera anvisningen eller beskrivningen om motivering ges.⁷ Denna typ av polyfoni är därmed den av de fyra som man har störst anledning att vänta sig i en preskriptiv text, men dess frekvens är ändå värd att notera. Svensson (1997 s. 22), som räknar med att typen bidrar till vad han kallar textens diskursiva karaktär, noterar att den saknas i en av de svenska 1700-talsförordningar han undersöker men uppträder i en annan. I svenska soldathandböcker förekommer typen sparsamt, fast med över tiden ökande frekvens (Wendt 2001 s. 546–547).

För att undvika gränsdragningsproblem har jag hållit mig till de prototypiska fallen i respektive kategori. Negationer förekommer också lexikalt inbäddade som t.ex. *sällan*, *svårligen*, *undvikas*. Starka påbud kan finnas uttryckta som

⁷ Den fransk-skandinaviska polyfoniskolan har satsföljder med fr. *donc* 'alltså' som ett av sina paradexempel (t.ex. Nölke, Fløttum & Norén 2004 s. 88–92) men jag kan inte se att den urskiljer någon polyfoni här (annat än då satsföljden är ironiskt menad).

nödvändigt, ett oeftergivligt krav osv. Motiveringar förekommer med markeringar som *av den anledningen* eller utan markering. Sådant tas alltså inte upp i analysen, med ett undantag: om det förekommer i sekvenser som underkastas analys därför att något prototypiskt fall ingår, kan det mobiliseras för att förtydliga analysen.⁸

1962 års kursplan

1962 års kursplan för svenska är ett digert aktstycke omfattande 40 tvåspaltiga sidor (Lgr 62 s. 125–164).⁹ (Det är först nu som ämnet officiellt får namnet Svenska.) Det finns ett trettiotal adversativa eller koncessiva konnektorer enligt punkt a ovan i texten, dvs. ungefär en per (tvåspaltig) sida. Negationen *inte* (punkt b) förekommer ett trettiotal gånger i texten, varav dock uppåt ett tiotal tillsammans med deontiskt *får*. Det finns också ett trettiotal belägg på det deontiska *måste* (c), varav en handfull samförekommer med adversativa konnektorer. Det finns ett tiotal förbud med det deontiska *får*, där alla utom två är förenade med negationer (varav ett par med den emfatiska negationen *under inga förhållanden*) och de två övriga anger starkt begränsad tillåtelse. Slutligen finns det ett fyrtiotal kausala, finala eller konsekutiva markörer enligt punkt d, varav uppåt ett tiotal samförekommer med deontiskt *måste* eller *får*. Ställt mot förväntan att den preskriptiva stilen ska vara monologisk visar alltså texten ett rätt starkt inslag av dialogicitet. De dialogiska inslagen är ojämnt fördelade, med en viss hopning i delar av avsnitten Läsa och Språkiakttagelser och övningar. Det innebär att större delen av texten framstår som monologisk och att Den andra bryter in här och var, om man så vill lite överraskande.

Alla dialogiska inslag är inte lika ideologiskt intressanta. De relativt få dialogerna om individualisering som arbetssätt framstår t.ex. gärna som metoddiskussioner inom färdighetsämnets ram eftersom det handlar om övning av en formell färdighet i taget.¹⁰

⁸ Utrymmet tillåter inte genomgång av alla belägg. Samtliga instanser av a–d i kursplanerna har emellertid analyserats, och den övergripande karakteristiken av en given kursplan bygger på den totala analysen.

⁹ Ett par avsnitt domineras av icke satsformade meningar. Dessa avsnitt kommer i fortsättningen inte att ägnas mycket uppmärksamhet, eftersom de valda analysredskapen inte passar in på dem.

¹⁰ I citaten ur kursplanerna markeras den språkliga signalen för dialog med kursiv. För läslighetens skull har jag hävt textens egna kursiveringar, som knappast är relevanta för analysen.

Arbetet bör vidare utformas med beaktande av att förmågan att stava rätt är individuell. Den tid, som ägnas åt undervisning i rättstavning, kan *därför* variera både med hänsyn till de enskilda elevernas förutsättningar och kunskaper och till klassens standard.

Under rubriken Språkiakttagelser och övningar förs en i texten glest utspridd dialog om ordkunskapen; om man ser den som en enda dialog är det den längsta i hela kursplanen. Också denna dialog framstår åtminstone till en början som en metoddiskussion inom färdighetsämnet, men i dialogens slutskede ser man att det kantrar över till den motsättning mellan innehålls- och intresseinriktning och systematisk färdighetsträning som Dahl (1999) uppmärksammade:

[Den andra:] Känslan för ett ords innebörd kan göras säkrare genom att besläktade ord samlas till en ordfamilj, något som även möjliggör iakttagelser beträffande deras stavning och bildning. [Ego:] En viss varsamhet måste *dock* iakttas vid läsning, så att inte ordstudierna tillåts dra uppmärksamheten från innehållet.

Här kan vi alltså ana mer av en ideologisk konflikt. Redan tidigt i texten möter en dialog av största frihetsgraden som gäller denna motsättning:

[Den andra:] Undervisningen avser bl.a. att ge bestämda färdigheter. På grund härav är inom undervisningen i svenska en upprepning av övningar i stor utsträckning nödvändig. [Ego:] En ensidigt formell uppläggning *måste emellertid* undvikas. Det är av vikt att övningarna får intresseväckande, sakligt innehåll och ordnas så, att lämplig omväxling vinnes i arbetet.

Det är här inte självklart var vi i första hand ska urskilja textens egen röst. Jag har här räknat med att den hörs i de två sista meningarna, där vi noterar den adversativa konnektorn *emellertid*, det starka påbudet med *måste* och därtill framhävningen med *det är av vikt att*. Men också den första repliken innehåller ett starkt påbud med det deontiska *nödvändig*. Båda rösterna kommer alltså till tals på rätt lika villkor, och konfrontation är kanske mera hetsig än respektfull. Om nu det typiska färdighetsparadigmet karakteriseras av formella övningar där innehållet är sekundärt (Malmgren 1996 s. 87, jfr sid. 8) så får det inte stå oantastat.

I andra dialoger med den största frihetsgraden där det är svårt att avgöra vilken av rösterna som ska räknas som textens egen, ska man kanske i stället uppfatta det som att huvudmannen låter två likställda röster markera den enskilde lärarens handlingsutrymme. I så fall ska kanske dialoger med adversativa eller koncessiva markeringar inte alltid uppfattas som kontraktiva (sid. 12, jfr Martin & White 2005 s. 117). Alternativt ska ingen polyfoni alls tolkas in i vissa

av de adversativa eller koncessiva konstruktionerna i kursplanen, särskilt de med *dock* (sid. 12).

För att tydligare se vems röst som säger vad får vi lämna de sekventiella dialogerna och gå till fallen med negation och/eller starkt deontiskt påbud. I ett femtontal fall hävdar Ego ämnets enhet, elevens intresse och lust eller vikten av innehållsorientering:

Den [= dispositionen av ämnet] *får* under *inga* förhållanden leda till att undervisningen i svenska spaltas upp i skilda moment.

Detta gäller i synnerhet de främmande orden, som *inte får* bli föremål för ett intressedödande glosplugg, kanske rentav i alfabetisk ordning.

Motiveringar som mer eller mindre tydligt gäller ämnets enhet, innehållsorientering eller vikten att uppehålla elevens intresse förekommer ytterligare i ett tiotal fall. Den motsatta rollen, att hävda den systematiska färdighetsträningen, kan jag bara se att Ego tar vid tre tillfällen. Ett av dem är det som Dahl (1999 s. 43) anför för att belägga kursplanens inriktning på isolerad färdighetsträning:

Materialet för den första läsundervisningen *måste* vara väl tillrättat med bl.a. ett noga kontrollerat ordförråd, som successivt utökas, lämplig typografisk uppställning samt riklig och god illustrering.

Bland alla de fall som låter bägge rösterna komma till tals är det alltså inte representativt.¹¹

Frågan är då om den röst som talar för ämnets enhet, betoning av innehållet och elevens intresse och lust verkligen företräder ett annat paradigm eller bara anvisar en annan metod för att nå de givna färdighetsmålen. Det finns indikationer på paradigmet personlig växt, t.ex. »bevara det spontana och personliga i deras uttryckssätt». Också i en dialog om individualiseringen går det att se sådana indikationer:

De tidigt läsmogna eleverna *måste* få gå vidare mot nya läserfarenheter, och de sent läsmogna *måste* få en säker grund för sitt fortsatta arbete – på ett sådant sätt, att samtliga bibehåller sitt intresse för läsning.

Men indikationerna är aldrig särskilt tydliga: det är bara enstaka gånger kursplanen antyder olika mål för olika elever, något som det typiska paradigmet

¹¹ De monologiska partierna av kursplanens anvisningar och kommentarer analyserar jag ju inte här: jag skulle dock inte vilja säga att de driver färdighetsträningen hårt de heller. Däremot är Dahls analys en möjlig läsning särskilt av avsnittet Förslag till disposition av en studieplan (med nästan bara icke satsformade meningar), och hennes uppgift att många lärare uppfattade det på det viset finns det ingen anledning att ifrågasätta.

personlig växt ser som centralt. Rekommendationerna om individualisering handlar oftast om olika utgångspunkter, inte om olika mål. Dialogerna artikulera alltså sällan någon tydlig motsättning mellan individens upplevda behov och samhällets krav. Vad det litteraturhistoriska paradigmet anbelangar får det rätt mycket stryka på foten för paradigmet personlig växt, åtminstone om det senare tas i vid bemärkelse:

Vid valet av vuxenlitteratur *måste* uppmärksammas de yngre tonåringarnas intresse för en snabb och spännande handling, deras längtan att drömma sig bort till främmande miljöer, deras behov av ideal och deras förväntan inför vuxenlivet.

Och när Ego ställer sig på det litteraturhistoriska paradigmets sida, är det med starka reservationer (»i vissa fall», »några få», »moderna texter»):

Därvid bör litterära strömningar beröras med stor försiktighet. Helst bör vad som sägs om dem naturligt ge sig av själva texturvalet. *Emellertid* kan det också i vissa fall anses önskvärt, att man på högstadiet kommer i kontakt även med några få av våra främsta äldre författare, vilket lämpligen sker med utgångspunkt i moderna texter.

Det erfarenhetspedagogiska paradigmet märks just inte alls.

1969 års kursplan

Under de få år som 1962 års kursplan var i funktion visade det sig att kraven på ämnets enhet och på meningsfulla sammanhang fick ge vika för en momentplanering som tog en färdighet i taget. Därtill bidrog inte minst två inflytelserika planeringsförslag som kom 1966 och som spaltade upp läsåret så att en färdighet i taget tränades (Dahl 1999 s. 45–46).

Redan efter sju år kom en ny läroplan. Det var dock fråga om en revision av den tidigare, med bitvis små skillnader. Framför allt var den nerskuren: kursplanen för svenska omfattade nu bara nio (två- eller trespaltiga) sidor (Lgr 69 s. 128–136): den här undersökta textdelen har ett omfång om en dryg tredjedel av den i 1962 års plan. I 1969 års text har jag med den angivna metoden räknat till 16 adversativa eller koncessiva konnektorer enligt punkt a ovan, 13 negationer (12 *inte*, 1 *aldrig*) förutom de som samförekommer med *får*, 29 *måste* varav 3 samförekommer med adversativ konnektor, 4 *får inte* varav 1 samförekomst med adversativ konnektor samt 17 kausala, finala eller konsekutiva markörer enligt punkt d varav bara tre samförekommer med *måste*. Det betyder att 1969 års läroplan är tätare dialogisk än 1962 års, även om det totala antalet markörer är mindre.

Den tätare dialogiciteten kan tolkas som att planeringsskrifterna av år 1966 har haft en viss effekt. Textens röst har känt behov av att argumentera emot dem, och det har medfört att förespråkarna för isolerad färdighetsträning i större utsträckning fått komma till tals med egna formuleringar. Det är alltså inte enbart fråga om att dialogiska partier i den tidigare kursplanen har behållits. Den korta dialogen om innehålls- och intresseinriktning gentemot systematisk färdighetsträning tidigt i 1962 års kursplan (sid. 16) har 1969 vuxit ut till det vackraste exemplet på sekventiell dialog i hela det material som behandlas här:

[Ego:] Läraren *måste* vid all sin planering och undervisning ständigt beakta och bevara ämnets helhet. Detta syfte kan ofta förverkligas genom att övningarna samlas kring ett tema eller inom ett arbetsområde. Dispositionen av kursplanen i avsnitt som lyssna, se, tala, läsa och skriva *får* alltså *inte* leda till att undervisningen spaltas upp i skilda moment. [Den andra:] Detta utesluter *emellertid* inte att vissa färdighetsmoment vid behov behandlas mera ingående och systematiskt. [Ego:] *Eftersom* all språkverksamhet är förknippad med någon form av upplevelse är det *dock* viktigt att sådan färdighetsträning framstår som meningsfull för eleven. [Nytt stycke] Vid undervisningen i svenska *måste* de arbetssätt tillämpas, som bäst främjar elevens personliga utveckling. [Den andra:] Resultaten kommer *emellertid* inte enbart att bero på en god kännedom om elevens förutsättningar och en väl genomtänkt studiegång på längre sikt utan sammanhänger i lika hög grad med planering och behandling av varje enskilt undervisningsavsnitt. Vissa bestämda insikter och färdigheter bör sättas som mål, [Ego:] *men* läraren *måste* vara medveten om att alla elever inte kan uppnå detta mål, särskilt inte i fråga om färdigheterna. [Den andra:] I arbetet med varje avsnitt bör ingå grundläggande systematiska övningar för samtliga elever. [Nytt stycke] [Ego:] Dessa övningar *måste emellertid* ge utrymme för elevarbeten av varierande art och omfattning och för individuella lösningar beroende på varje elevs intresseinriktning, färdighetsnivå och arbetstakt.

Eftersom Den andra envist hävdar behovet av systematisk färdighetsträning, måste Ego efter hand mobilisera ideologiska argument, först »upplevelse» och strax därefter »elevens personliga utveckling». Om man tolkar den sistnämnda nominalfrasen som att olika elever får utvecklas åt olika håll blir paradigmet personlig växt klarare uttryckt än 1962. Mot detta ställer Den andra kravet på »bestämda insikter och färdigheter» och »systematiska övningar för samtliga elever», tydliga indikationer på färdighetsparadigmets mål och medel. När Ego i sitt svar talar om »detta mål» i singularis och bara räknar med olika grad av måluppfyllelse, har paradigmet personlig växt försvagats. Även om Ego får sista ordet, har sålunda Den andra undan för undan flyttat fram sina positioner: från ett inledande försiktigt »utesluter ... inte ... vid behov» till ett sista »varje

avsnitt ... samtliga elever» som skickar Ego på defensiven: »dessa övningar måste ... ge utrymme för»; och det sista argumentet »individuella lösningar beroende på varje elevs intresseinriktning» har otydlig ideologisk laddning eftersom det inte tar ställning till om målen får vara kvalitativt olika.

Mot slutet av kursplanen drabbar Ego och Den andra återigen samman i fråga om övning av isolerade färdigheter. På en spalts längd förekommer tre negationer (2 *inte*, 1 *aldrig*) och sex adversativa konnektorer (1 *däremot*, 5 *men*, varav ett förebådat av ett *visserligen*). Detta är en helt ny dialog utan motsvarighet 1962. Först handlar det om målet för grannspråksundervisningen, där Ego först underkänner Den andras mål att lära eleverna tala och sedan anför sitt eget alternativ:

När det gäller undervisningen i danska och norska är det *inte* fråga om att eleverna skall lära sig tala dessa språk. De bör *däremot* lära sig förstå i synnerhet vad de hör men också vad de läser tyst.

Sedan går dialogen över till att handla om formell färdighetsträning:

[Ego:] Det finns all anledning att från den synpunkten vara restriktiv både när det gäller uttalsövningar, översättning och grammatik. [Den andra:] Det är motiverat att ägna uppmärksamhet åt de ljud och ljudförbindelser som erfarenhetsmässigt särskilt försvårar uppfattningen av språken i fråga, [Ego:] *men* att träna uppläsning av längre textpartier är dåligt använd tid. [Den andra:] Att ge den direkta motsvarigheten till centrala ord eller meningar kan i vissa fall vara den snabbaste och mest naturliga vägen till förståelse, [Ego:] *men* att mer regelbundet översätta vad man läser kan göra läsningen olustbetonad. [Den andra:] Det är *visserligen* viktigt att eleverna efter hand lär sig ett nödvändigt minimum av centrala ord, [Ego:] *men* lika viktigt är att de lär sig konsten att förstå det väsentliga i en text utan att fastna på varje obekant ord. [Den andra:] Någon orientering om vissa former och uttryckssätt, t ex om systemet bakom de danska räkneorden och om åtskilliga för en svensk främmande pronomen, ges efter hand, [Ego:] *men* detta studium får *inte* bli ett självändamål utan bör begränsas till vad som krävs för den praktiska språkförståelsen.

Men när Ego slutar med att åberopa den praktiska språkförståelsen som mål finns det ingenting som avviker från färdighetsparadigmet som sådant.

I kursplanen i övrigt försvaras innehållsinriktningen och i synnerhet hänsynen till elevens intresse och lust på samma ideologiskt oklara sätt som 1962. Någon gång ser sig Ego tvingad att höja rösten mot Den andras förmodade motstånd:

[Lgr 62:] Eleverna ges tillfälle att relativt ostört uppleva en text, fångas av spänning, humor och stämningar – ibland då de lyssnar till högläsning, ibland då de helt får gå upp i sin tysta läsning. > [Lgr 69:] Eleverna *måste* få tillfälle att relativt

ostört uppleva en text, fångas av spänning, humor och stämningar, både då de lyssnar till uppläsning och då de helt ägnar sig åt tyst läsning.

Här finner vi alltså än en gång ett tydligare stänk av svenska som personlig växt än förut. Detsamma gäller argumentationen för den fria läsningen eftersom man inte som 1962 talar om »spänning och underhållning» och »glädje» utan om att »berika elevernas fritid under och efter skoltiden»:

Den fria läsningen är en vinst för skolarbetet och kan berika elevernas fritid under och efter skoltiden. Eleverna bör *därför* ofta ges tid till att läsa tyst efter fritt val.

Mot det litteraturhistoriska paradigmet bildar Ego rätt oförändrat front:

Elevernas läslust hämmas, om de påtvingas litteratur som de *inte* är mogna för eller intresserade av.

1980 års kursplan

1980 års kursplan är helt nyskriven, med genomgående satsformade meningar och ungefär hälften så lång som den satsformade delen av 1969 års kursplan (Lgr 80 s. 133–141). Den har ett längre inledande avsnitt Mål än de tidigare kursplanerna, och till skillnad från dessa tar den dialogen med Den andra redan i målavsnittet medan det inte är mycket dialog i fortsättningen. I dispositionen får alltså dialogiciteten en mera framträdande plats. Å andra sidan får Den andra inte ordet lika tydligt. Det finns bara en enda adversativ markör i texten, inga negationer, 6 belägg på det starkt deontiska *måste*, inga belägg på *får inte*. Kausala, finala eller konsekutiva markörer, som jag har hänfört till den minsta frihetsgraden, förekommer till ett antal av 13, delvis tätt klumpade. Både i absoluta och relativa tal finns det alltså mycket mindre dialogicitet här än i den föregående kursplanen.

I dialogen i målavsnittet talar Ego i stor utsträckning för det erfarenhetspedagogiska paradigmet, men det blir egentligen tydligt först vid en samlad läsning. Redan i den ingress som föregår målavsnittet och står direkt under rubriken Svenska och som innehåller de tre övergripande målen för svenskämnet uppträder ett starkt påbud i det första målet:

[...] varje elev *måste* bli medveten om att språket är vårt viktigaste medel att få kontakt med andra människor, i vår närhet eller långt borta, i vår egen tid eller i gångna tider, [...]

Detta kan läsas som ett uttryck för erfarenhetspedagogikens historiska bildningsämne som Malmgren (1996 s. 89, jfr sid. 9) talade om, men det skulle

också hjälpligt kunna förenas med det litteraturhistoriska paradigmet. Den andras invändning handlar snarast om färdighetsparadigmet eftersom det rör kunskaper utan direkt praktisk nytta.

Målavsnittets tredje stycke samlar tre kausala och finala konnektorer:

En människas språk hänger nära samman med hennes personlighet och livssituation. Om det sambandet bryts, blockeras utvecklingen av både språk och personlighet. *Därför* är det ett viktigt mål för svenskundervisningen att stärka elevernas självkänsla, *så att* de vågar yttra sig och stå för sina åsikter. Arbetet bör *därför* utgå från det språk och de erfarenheter eleverna har.

Talet om personlighetens utveckling och elevernas självkänsla pekar snarast mot personlig växt-paradigmet, och formuleringarna »stå för sina åsikter» och »erfarenheter» ger bara vaga indikationer om det erfarenhetspedagogiska. Och först sista meningens erkännande av elevernas eget språk antyder att Den andra företräder den officiella språknormen och därmed färdighetsparadigmet. Detta blir dock tydligare redan i det omedelbart följande stycket:

Alla barn *måste* känna att deras språk duger och att de kan använda sina erfarenheter och sina ord i läs- och skrivinläringen. *Därför måste* man anknyta den gemensamma läs- och skrivundervisningen till händelser och dagligt arbete i klassen och till de gemensamma idéer och intressen som barnen utvecklar där.

Erkännandet av barnens eget språk går in både under personlig växt och under erfarenhetspedagogik, och det gäller också talet om deras egna »erfarenheter» och »intressen», åtminstone i Malmgrens version av erfarenhetspedagogiken (1996 s. 89). Att intressena framhävs som gemensamma, snarare än individuella, pekar dock mot det erfarenhetspedagogiska paradigmet. Också nästa stycke pekar åt det erfarenhetspedagogiska hållet genom att det inte bara talar om erfarenheter utan explicit nämner »omvärlden»; det verkar inte heller som om elevernas arbete får styras helt av deras egen intresseinriktning, vilket paradigmet personlig växt kanske skulle önska:

Språket växer med ökade erfarenheter av omvärlden. Eleverna skall *därför* genom direkta iakttagelser och undersökningar av omvärlden i samverkan med andra ämnen, genom studier av massmedier och litteratur samt i gemensamt skapande ständigt skaffa sig nya kunskaper och erfarenheter.

Här står Den andra återigen som företrädare för färdighetsparadigmet genom att undra över varför arbetet med språket inte sätts i centrum utan blir en bieffekt av arbetet med ett innehåll. Längre ner talar Ego, med udden snarast riktad mot det litteraturhistoriska paradigmet, för en motkultur i erfarenhetspedagogisk anda:

Skolan skall stödja eleverna *så att* de själva kan skapa god barn- och ungdomskultur, som tillfredsställer deras behov av gemenskap, kunskaper och upplevelser.

Det skulle alternativt kunna uppfattas som ett uttryck för paradigmet personlig växt, men attributet »god» antyder en front mot detta paradigm, som i sin renodlade form inte erkänner några kvalitetsskalor. Växtparadigmet är annars det enda som, visserligen i uttunnad form, tillåts tala i egen sekvens mot det erfarenhetspedagogiska, nämligen i stycket efter det just citerade:

[Den andra:] Möten med människor i litteraturen skall ge dem lustfyllda upplevelser av skönhet, humor och spänning [Ego:] *men* också ge dem perspektiv på sig själva i förhållande till deras egen och andras livssituation.

Att skönlitteraturen lyfts upp innebär inte att det litteraturhistoriska paradigmet hyllas. Tvärtom vänder sig Ego mot tanken att valet av texter skulle vara gjort på förhand:

Skolans uppgift att påverka elevernas val av litteratur *måste* bedrivas med respekt för den enskildes och gruppens integritet. Genom att erbjuda alternativ som ger nya perspektiv på förhållanden och livsfrågor samt genom att uppmuntra elevernas självtillit och deras gemensamma skapande bör skolan stödja dem, *så att* de får möjligheter att medvetet välja litteratur.

Det presupponeras ändå att skolan ska påverka litteraturvalet, dvs. vad Ego talar för här är knappast svenska som personlig växt utan som erfarenhetspedagogiskt ämne.

Textens egen röst tar alltså på det hela taget ställning för erfarenhetspedagogen i konflikt med både färdighetsparadigmet och det litteraturhistoriska paradigmet, men konflikterna är inte särskilt frekventa eller särskilt tydliga. Mot paradigmet personlig växt håller den knappt rågången klar. Den intensiva ideologiska debatten om svenskämnet under 1970-talet (Malmgren 1996 s. 97–98, Dahl 1999 s. 50–60) motsvaras inte av någon liknande intensitet i den färdiga kursplanen. Det kan väl också noteras att det politiska budskapet i erfarenhetsparadigmet genomgående är väl inlindat.

1988 års kursplan

1980 års läroplan gällde till 1994, men 1988 kom en ny kursplan för just ämnet svenska, närmast föranledd av att ämnet tilldelades två nya veckotimmar på

högstadiet (Dahl 1999 s. 72). Kursplanen är en bearbetning av 1980 års, något längre och med större utrymme för resonerande löptext (Grundskolan, 1989 s. 101–116). Det finns mycket riktigt mer dialogicitet: 4 adversativa markörer, 5 negationer, 9 deontiska *måste*, ett trettiotal kausala, konsekutiva eller finala motiveringar. Det innebär framför allt att färdighetsparadigmet får komma mera till tals. Men i det inledande målavsnittet (och ingressen) är dialogiciteten svagare än 1980. Det finns inte längre några *måste*: bl.a. har hela stycket »Alla barn måste känna att deras språk duger [...]» (sid. 22) utgått. Det har dock tillkommit en negation:

I det kunskapssökande arbetet kan man *inte* isolera undervisningen i läsning från undervisningen i skrivning eller från samtalen.

Här tillåts Den andra göra en invändning utifrån det renodlade färdighetsparadigmet. I ordvalet »kunskapssökande» kan man skönja ett nertonat erfarenhetspedagogiskt paradigm. Samma nertonning kan man se i målavsnittet i övrigt: de antydningar till klassperspektiv som fanns 1980 är borta. Också i den senare argumentationen åberopas behovet av kunskaper om omvärlden på detta politiskt ofarliga sätt:

I dramatisk verksamhet kan eleverna bygga upp både inlevelse och uttrycksförmåga samt öka sina kunskaper om sig själva och andra människor och deras livsvillkor. Dramatisk verksamhet skall *därför* ingå i arbetet på alla stadier.

Talet om inlevelse i detta citat öppnar också för paradigmet personlig växt, liksom talet om personlig behållning i följande citat:

Arbetet på mellanstadiet inriktas på att eleverna utvecklar sin läsförmåga, *så att* de med personlig behållning kan läsa [...]

Argumentationen kan ses som riktad mot Den andra, som ansluter sig till färdighetsparadigmet och ser den praktiska nyttan som målet med läs- och skrivträningen. Men ibland talar Ego, liksom i 1962 års kursplan, mera om en metod att nå samma mål som i svenska som färdighetsämne, t.ex. följande om läsundervisning:

Den grundläggande inläringen förutsätter att eleverna har konkreta utgångspunkter för sitt arbete. *Därför* bör den första läs- och skrivundervisningen bygga på elevernas egna erfarenheter, upplevelser och intresse, dagligt liv och arbete i skolan och möten med litteratur.

Tydligast verkar Ego företräda det erfarenhetspedagogiska paradigmet när argumentationen gäller språklig medvetenhet:

Studier av hur språket fungerar och hur det kan utnyttjas i olika syften ökar elevernas språkliga medvetenhet och kan väcka deras ansvar för hur de använder språket. Sådana studier skall *därför* ingå i arbetet på alla stadier.

Kursplanen har här skärpt 1980 års ordval »används» till »utnyttjas». Men formuleringen av målet som att »väcka deras ansvar» sätter, med ett stänk av skuldbeläggande, en gräns för elevernas ifrågasättande och därmed för ett fullt utblommande av den kritiska erfarenhetspedagogiken.

I fråga om litteraturstudiet kan man återigen se att Ego blandar paradigmet personlig växt och det erfarenhetspedagogiska, desto lättare som inget av dem framstår i sin mera prononcerade form. Den konflikt dem emellan som någon gång markerades 1980 (sid. 23) är nu borta:

I skönlitteraturen kan eleverna på alla stadier i grundskolan få lustfyllda upplevelser av spänning, humor och skönhet. Med litteraturens hjälp kan de bygga upp förståelse för människor och livsvillkor och överskrida tidens och rummets gränser och få inblickar i människors liv och tankar i olika kulturkretsar tiderna igenom. Den kan innebära att de bättre förstår sig själva och sitt eget liv. *Därför* skall skönlitteraturen dominera i undervisningen i svenska.

Passagen innehåller inte heller någon tydlig markering mot det litteraturhistoriska paradigmet. Det gör däremot följande passage:

Elevernas fritidsläsning gäller i stor utsträckning populärlitteraturen. De använder den i bearbetning av livsfrågor som kärlek, arbete, maktlöshet och beroende eller som underhållning för stunden. *Därför* skall läraren vara beredd att ta upp även populärlitteraturen i undervisningen.

I fortsättningen höjs tonläget med tre *måste* i samma stycke:

Vid varje val av litteratur *måste* man som lärare gå ett steg längre i analysen av vilka krav man skall ställa på texterna. Man *måste* välja litteratur med hänsyn till elevernas livsförhållanden, erfarenheter och kunskaper, till deras nyfikenhet och intressen *men* också till deras känslomässiga mognad – och till deras förmåga att läsa. Läsningen *måste* ge klassen, gruppen och de enskilda eleverna möjligheter till igenkänning och identifikation *men* också till nya upplevelser och erfarenheter, där känslan utmanas lika väl som intellektet.

Detta är alltså en rätt stark mobilisering mot det litteraturhistoriska paradigmet. De båda sista meningarna innehåller (underordnat *måste*) samordningar med adversativt *men*, dvs. det ställs krav som står i konflikt med varandra. Det som står före *men* i den mellersta meningen pekar mot erfarenhetspedagogiken (där »livsförhållanden» t.o.m. är en försiktig antydning av klassperspektivet) utan att direkt utesluta växtparadigmet, medan det som står efter verkar diktera en svårighetsprogression och kan vara en eftergift för färdighetsparadigmet. Kanske

kan detta ses som ett fall av sådan konsensus mellan motstridiga krav som Weniger talade om (sid. 10). Erfarenhetspedagogiken sviks sedan i sista meningen, där inget sägs om att läsningen ska ge redskap för ifrågasättanden. I stället ryms hela meningen inom paradigmet personlig växt, och den motsättning som markeras med *men* är inte ideologisk (märk särskilt nominalfrasen »de enskilda eleverna», som antyder möjligheten av individuella mål).

Det litteraturhistoriska paradigmet får en möjlig äreräddning lite längre fram:

Utvecklingslinjer [...] Mot läsning av litteratur där människor och livsförhållanden *inte* målas i svartvitt utan får en mer nyanserad framställning.

Den andra verkar här företräda paradigmet personlig växt i dess typiska form, när det inte erkänner kvalitetsskillnader. Tolkningen att Ego i detta citat talar för det litteraturhistoriska paradigmet snarare än det erfarenhetspedagogiska får stöd av det stycke som föregår citatet och som utan att släppa in andra röster för den traditionella litteraturanalysens talan.

Men huvudlinjen i 1988 års kursplan är alltså att textens röst företräder något av de bägge paradigmen som karakteriseras med ord som autenticitet, förhandling och deltagande (sid. 9) utan att driva något av dessa paradigmen till sina fulla konsekvenser.

1994 års kursplan

Kursplanen för svenska i 1994 års läroplan har ett omfång som motsvarar knappt två tredjedelar av 1988 års kursplan (Kursplaner för grundskolan, 1994 s. 47–49). Den är helt nyskriven även om man ser tydliga reminiscenser av den tidigare planen. Dispositionen är annorlunda: först kommer ett orubricerat avsnitt på ungefär en halv sida som liknar de närmast föregående kursplanernas målavsnitt, men det följs av rubriken Mål att sträva mot som ger 18 mål i punktform. Sist i kursplanen finns rubrikerna Mål som eleverna skall ha uppnått i slutet av det femte skolåret, med 4 punkter, och Mål som eleverna skall ha uppnått i slutet av det nionde skolåret, med 5 punkter. Texten innehåller 4 adversativa konnektorer, 3 negationer, 2 *måste* och ett dussintal kausala, konsekutiva och finala konstruktioner, i något fall samförekommande med *måste*. Det är i både absoluta och relativa tal mindre än 1988. Den andra hörs dessutom med ojämn intervall: i målavsnitten finns t.ex. bara några konsekutiva *så att* och några finala *för att*.

Av de fyra adversativa konnektorerna handlar två om möjligheten att läsa det nya ämnet svenska som andraspråk. Dessa båda *dock* etablerar kanske inte någon genuin polyfoni alls (sid. 12); det första uppträder i ett oklart sammanhang med kulturarvet:

[Ego:]. De skall få möta skönlitteraturen, grundlägga goda läsvanor och lära känna delar av vårt kulturarv. [Den andra:] Förkunskaperna i svenska kan *dock* variera och de elever som är berättigade till det och behöver det skall få undervisning i svenska som andraspråk.

I en sekvens där vi finner både en adversativ dialog och ett av textens två starka påbud och där Den andra möjligen talar för isolerad färdighetsträning talar Ego för språkets betydelse i skolarbetet. Det är det syfte som Cox kallar »cross-curricular» och som jag har räknat till färdighetsämnet i vidare bemärkelse (sid. 10):

[Den andra:] Inom svenskämnet ryms huvudansvaret för elevernas språkliga utveckling, [Ego:] *men* alla lärare har ett gemensamt ansvar och *måste* vara medvetna om språkets betydelse för lärande.

Redan tidigare har Ego varit inne på detta och samordnat det med »elevernas fortsatta liv och verksamhet»:

Språket har en nyckelställning i skolarbetet. Det utvecklar en människas tänkande och kreativitet, hennes relationer till andra och hennes personliga och kulturella identitet. Genom språket blir kunskap synlig och hanterbar. Språkförmågan har *alltså* stor betydelse för allt arbete i skolan och för elevernas fortsatta liv och verksamhet.

Formuleringen »fortsatta liv och verksamhet» är inte tydlig med om det gäller yrkeslivets krav i svenska som färdighetsämne eller den personliga växten. De argument som anförs gäller snarast det senare (»kreativitet», »personliga [...] identitet») men man anar också det litteraturhistoriska paradigmet (»kulturella identitet»). Att »kunskap» (visserligen i obestämd form) är något som blir synligt och hanterbart snarare än något som skapas utesluter det erfarenhetspedagogiska paradigmet. Men vad Den andra tänks ha för invändning är inte så givet när Ego omfamnar flera paradigmen. Kanske talar Den andra också här för ett strikt färdighetsämne.

I kursplanens första mening talar Ego inte om »liv och verksamhet» utan om »sammällslivet». Det pekar bort från den personliga växten och mot färdighetsparadigmets yrkeskrav; det skulle också kunna skapa en förväntan på det erfarenhetspedagogiska paradigmet:

Att i tal och skrift kunna använda det svenska språket är en förutsättning för att aktivt kunna delta i samhällslivet. Det är *därför* skolans viktigaste uppgift att skapa goda möjligheter för elevernas språkutveckling.

Svenska som ett erfarenhetspedagogiskt ämne ser man dock inte mycket av i konflikterna. När Ego med ett starkt påbud och en motivering talar om elevernas egna erfarenheter skulle man kunna tänka sig att det handlade om detta paradigmen:

För att gå vidare i sin språkutveckling måste eleverna utifrån sina erfarenheter få upptäcka de kunskaper de själva har om språket och med lärarens hjälp lära sig om språkets uppbyggnad och system.

Syftet är emellertid en färdighet (»gå vidare i sin språkutveckling»). Och meningen landar i något som ser ut som traditionell grammatikundervisning. I den svenska traditionen ingår grammatik i det litteraturhistoriska paradigmet (Malmgren 1996 s. 88). Det är inte heller främmande för färdighetsparadigmet att tro på formella grammatikövningar som ett sätt att förbättra elevernas eget språk (se t.ex. Ball, Kenny & Gardiner 1990 s. 78). Följande målformulering pekar åt det hållet:

[...] ha elementära kunskaper om språket och kunna göra iakttagelser av människors olika språkbruk *för att* utveckla det egna språket, [...]

De insamlade kunskaperna om olika språkbruk ska alltså inte som i erfarenhetspedagogiken användas till att förstå omvärlden och i någon mån påverka den. Det hela stannar i en metoddiskussion inom färdighetsparadigmet.

Slutligen kan också det stycke som innehåller kursplanens samtliga tre nationer (och dessutom en adversativ konnektor) läsas som en metoddiskussion inom ett och samma paradigmen:

Ämnet svenska kan *knappast* delas upp i moment som bygger på varandra i en given turordning. Det går *inte* att hitta en jämnt växande utveckling genom skolåren som innebär att de små barnen berättar och beskriver, medan de äldre kan se sammanhang, utreda och argumentera. Redan det lilla barnet argumenterar och diskuterar, och tonåringen har *inte* upphört att berätta och fantisera, *men* de gör det på olika sätt.

Den andra tänks hävda den isolerade träningen av en färdighet i taget, i en given kronologisk ordning. Det enda Ego tydligt invänder mot är kronologin, medan det förblir oklart om det går att varva momenten. Som gemensam grund förutsätts både att man övar texttyper snarare än formella färdigheter på ord- och satsnivå och att man tar hänsyn till elevernas spontana intresse och produktion. Den adversativa konnektorn kontrasterar mot de negerade påståendena

och verkar ge Den andra sista ordet (»men de gör det på olika sätt») men den sista negationen är upphävd (sid. 13) så det är inte säkert. Vilka metodiska slutsatser som kan dras av ålderskillnaderna lämnas oklart. Hela metoddiskussionen utspelas kanske inom färdighetsämnet, men liksom i 1962 års kursplan kan man med lite god vilja höra antydningar till paradigmet personlig växt hos textens egen röst.

Uppgiften att frilägga ideologin i 1994 års kursplan försvåras för det första av den otydliga koherensen. För det andra framstår konflikterna, vilken läsning man än väljer, som otydligt artikulerade, med t.ex. vaga formuleringar som »språkutveckling», »liv och verksamhet» eller med flera paradigmsamlade på den ena sidan. Eller också utspelas konflikterna inom ett paradigm, där textens röst särskilt hävdar att färdighetsämnets mål att skapa funktionellt litterata individer inte nås genom isolerad färdighetsträning. Tillsammans med det faktum att markörerna totalt är få ger det nu sagda intrycket av en harmoniserande strävan.

2000 års kursplan

2000 års kursplan för svenska är en måttlig bearbetning av 1994 års (Grundskolan, 2000 s. 96–101). Det har lagts till ett avsnitt Bedömning, med underrubrikerna Bedömningens inriktning, Kriterier för betyget Väl godkänd och Kriterier för betyget Mycket väl godkänd. Avsnittet Bedömning markeras som sidoställt kursplanen, som om det inte hörde dit. Det är emellertid klart preskriptivt och jag tar med det i analysen. Med 2 adversativa konnektorer, 4 negationer, 2 *måste* och ett femtontal kausala, konsekutiva och finala konstruktioner verkar 2000 års kursplan ha ungefär samma grad av dialogicitet som 1994 års. En skillnad är dock inskränkningen av det preskriptiva *skall* till förmån för rena påståenden: detta förlämnar texten ett drag av monologisk självklarhet.

I det inledande avsnittet har dialogerna om »samhällslivet» respektive »liv och verksamhet» slagits ihop till förmån för det sistnämnda:

Språkförmågan har stor betydelse för allt arbete i skolan och för elevernas fortsatta liv och verksamhet. Det är *därför* ett av skolans viktigaste uppdrag att skapa goda möjligheter för elevernas språkutveckling.

Den ideologiska vagheten har därmed förstärks: å ena sidan ingenting här om samhällslivet, å andra sidan ingenting om kreativitet och personlig identitet.

Tydligast kvarstår färdighetsparadigmet (i varianten »cross-curriculum»: »allt arbete i skolan»). Ur vilken ideologisk hemvist Den andra ifrågasätter Ego blir oklart.

I diskussionen om ansvaret för språkutvecklingen har replikernas ordning kastats om. Det *måste* som har dröjt sig kvar ligger nu i den första repliken, samtidigt som den andra repliken inleds med ett tydligt adversativt *men* och inte alls ger något parentetiskt intryck. Detta gör det ovanligt svårt att urskilja textens röst, och båda rösterna kan sägas komma till tals på rätt lika villkor (jfr sid. 16). Jag har bedömt det som att Ego har övertagit repliken om svensk-lärares huvudansvar:

[Den andra:] Alla lärare har ett gemensamt ansvar och *måste* vara medvetna om språkets betydelse för lärande. [Ego:] *Men* inom svenskämnet ryms huvudansvaret för elevernas språkliga utveckling, vilket innebär ökad säkerhet att använda språket uttrycksfullt och tydligt i både tal och skrift och ökad förmåga att förstå, uppleva och tillgodogöra sig litteratur.

Den replik som jag nu tilldelar Ego har byggts ut. Om Den andra bara talar för färdighetsämnet (som »cross-curriculum») kan man hos Ego läsa in flera olika paradigmer. Både »använda språket uttrycksfullt» och »uppleva [...] litteratur» kan uppfattas som en kanske uttunnad variant av paradigmet personlig växt. Färdighetsämnet skymtar i kravet att uttrycka sig tydligt. Svängen om litteratur är vag nog att stämma också med det litteraturhistoriska paradigmet, och det är väl också i denna sväng som det lättast går att se en motsättning mot Den andras tal om alla lärares ansvar.

Diskussionen om den kronologiska momentuppdelningen har försetts med en inledande motivering:

I ämnet svenska behandlas språk och litteratur som en helhet. *Därför* kan *inte* ämnet svenska delas upp i moment som bygger på varandra i en given turordning. Det går *inte* att hitta en jämnt växande utveckling genom skolåren som innebär att små barn berättar och beskriver, medan äldre elever kan se sammanhang, utreda och argumentera. Redan det lilla barnet argumenterar och diskuterar, och tonåringen har *inte* upphört att berätta och fantisera, *men* de gör det på olika sätt. Redan det lilla barnet kan delta i samtal om litterära erfarenheter och om litteraturens specifika drag.

Själva motiveringen verkar vända sig mot både färdighetsämnet och det litteraturhistoriska bildningsämnet, som båda tenderar att hålla isär språk och litteratur. Slutsatsen har dock som förut bara en vag koppling till paradigmet personlig växt. Stycket landar dessutom i en tillagd mening som har tycke av litteraturhistoriskt paradigmer (»litteraturens specifika drag»). Detta tillägg gör

det för övrigt tydligare att satsen »men de gör det på olika sätt» tillhör Den andra, eftersom tillägget inte fortsätter den tråden.

Det nya belägget på negation ingår i en argumentation för de nygamla inslagen av teater, film etc.:

Att tillägna sig och bearbeta texter behöver *inte* alltid innebära läsning utan kan ske även genom avlyssning, drama, rollspel, film, video och bildstudium.

Denna argumentation verkar hävda en variant av paradigmet personlig växt gentemot det litteraturhistoriska, särskilt som styckets två första meningar har talat om »elevernas behov att uttrycka vad de känner och tänker» och om deras gemensamma upplevelser. Den mellanliggande meningen talar emellertid om kunskaper om språket och omvärlden och om »olika kulturarv», där ordvalet »kulturarv» ändå pekar lite in i det litteraturhistoriska bildningsämnet. Stycket avslutas med att ett vidgat textbegrepp även innefattar bilder. Därefter kommer lite överraskande slutsatsen:

Språket och litteraturen är *således* ämnets centrala innehåll och en källa till kunskap om världen runt omkring oss.

Det preskriptiva påståendet om »ämnets centrala innehåll» kan ha sin udd mot det erfarenhetspedagogiska paradigmet som ser språk och litteratur som medel att nå andra innehåll. Det deskriptiva påståendet »en källa till kunskap om världen runt omkring oss» kan ses som ett svar på det erfarenhetspedagogiska ämnets krav på annat innehåll, men utan detta ämnets handlingsinriktning och uppfattning om kunskap som någonting skapat.

Dialogiciteten är alltså inte stark i 2000 års kursplan, och det är ännu oklartare än 1994 vad textens röst står för, delvis som en följd av ännu otydligare koherens, och även här kan man ifrågasätta om alla markörer verkligen ska tolkas som tecken på polyfoni (sid. 12).¹² Både färdighetsämnet och det erfarenhetspedagogiska ämnet framträder visserligen ibland en aning tydligare än 1994, men sidoställda utan konfrontation.

2008 års tillägg

I juni 2008 fastställdes en ny kursplan för svenska (Svenska, 2008-06-10). Den enda skillnaden mot 2000 års kursplan, förutom att man ändrat interpunktionen

¹² I Hellberg 2002 drivs med delvis annorlunda analys tesen att ett antal olika röster kämpar om herraväldet i 2000 års kursplan för svenska, under den harmoniska ytan.

på ett ställe och på ett annat hävt några kursiveringar och komprimerat en upp-punktning till vanlig löptext, är ett nytt avsnitt Mål som eleverna skall ha upp-nått i slutet av det tredje skolåret. I ett av de elva målen ingår en konsekutiv bisats:

[...] kunna berätta om och beskriva vardagliga händelser *så att* innehåll och handling på ett tydligt sätt framgår [...]

Det siktas på funktionell språkfärdighet, dvs. vi kan känna igen den gamla dia-logen inom färdighetsparadigmet. Vad beslutet i övrigt signalerar är att man tänker sig ett fortsatt liv för 2000 års kursplan.

Slutdiskussion

I fråga om vilket paradig som dominerar den ena och den andra läroplanen kan naturligtvis den nu genomförda studien, trots sin noggrannare närläsning, inte komma till radikalt annorlunda resultat än tidigare studier (sid. 11). Men den valda metoden har ändå dugt till att visa att svenska som färdighetsämne inte dominerar de tidiga kursplanerna (1962 och 1969) så entydigt som har gjorts gällande (Dahl 1999 s. 43–44, 50; Malmgren 1996 s. 94–95) utan att det t.o.m. kan hävdas att svenska som personlig växt, taget i vid mening, har ett visst övertag. Svängningen mot svenska som erfarenhetspedagogiskt ämne är tydlig i 1980 års kursplan (Malmgren 1996 s. 99, Dahl 1999 s. 61–62, Hultman 1994 s. 27–28, Ågren 1996 s. 40–42), men mycket i denna kan lika väl ses som en variant av svenska som personlig växt. 1988 har erfarenhetspedagogiken med den här valda analysmetoden dämpats och ännu mer smält samman med svenska som personlig växt, dvs. det är Dahls (1999 s. 72–73) uppfattning om ett visst paradigmskifte som bekräftas gentemot Malmgren (1996 s. 102–103) och Ågren (1996 s. 42). Det är också i denna kursplan som svenska som litteraturhistoriskt bildningsämne för första gången tar någon plats att tala om i grundskolans läroplan, även om det garderar sig med beteckningar som »mångskiftande» för kulturarvet (jfr Malmgren 1996 s. 102). Tillämpningen av metoden har vidare gett för handen att harmoniseringstendenserna fortsätts i 1994 års kursplan, vilket ger svenska som färdighetsämne större svängrum, och att litteraturhistorien i alla fall inte har gjort någon fullständig reträtt. Resultatet hamnar någonstans mellan Malmgren (1996 s. 102), som ser kontinuitet från de båda föregående kursplanerna, och Hultman (1994 s. 32–33), Ågren

(1996 s. 44–45) och Bergöö (2005 s. 297), som ser ett paradigmskifte. 2000 års kursplan skiljer sig med den valda analysmetoden obetydligt från 1994 års, och Bergöös (2005 s. 296) uppfattning att svenska som erfarenhetspedagogiskt ämne trängts ännu mer tillbaka bekräftas inte. En grov generalisering skulle kunna vara att 1994 års kursplan, och 2000 års, positionerar sig på ett sätt som inte är särskilt olik 1962 års kursplan, med ett underkännande av isolerad färdighetsträning som effektiv metod till förmån för meningsfulla sammanhang och kopplingar till elevens spontana intresse, utan att tydligt problematisera om målet är ett rent färdighetsmål eller något vidare, om det kan vara kvalitativt olika för olika elever och om det kan göra dem till god arbetskraft och leda dem till rikt självförverkligande med samma medel. 2008 års tillägg varslar inte om någon kursändring.

Den uppgift jag förelade mig i början var emellertid inte att avgöra vilket eller vilka paradigmer som dominerar i de olika kursplanerna, utan det var att se i vilken utsträckning konflikter erkänns så att kursplanerna blir dialogiska. Och här upphör likheten mellan de tidiga kursplanerna och de sena. 1962 och 1969 års kursplaner visar sig, med den valda analysmetoden, som bitvis tydligt dialogiska, med väl strukturerade dialoger, ofta med det jag kallat den största frihetsgraden där en röst talar i taget. Kursplanerna är också så utförliga att mycket dialog hinns med: 1962 har jag räknat till hundratalet markörer. Konflikten gäller inte någon extrem ideologisk motsättning och kamoufleras ofta som en metoddiskussion. Men konfrontationerna är samtidigt tydliga och någon gång hetsiga, med efterslängar (»ett intressedödande glosplugg, kanske rentav i alfabetisk ordning», »dåligt använd tid»). På den ena sidan står det typiska färdighetsämnet sådant det utmålas av Malmgren (1996), med träning av en färdighet i taget, på den andra en variant av färdighetsämnet som erkänner den metodiska fördelen med meningsfulla sammanhang och/eller en försiktig variant av svenska som personlig växt som undviker att tala om individuella mål. 1994 och 2000 års kursplaner är korta och har i absoluta tal mycket färre dialogiska nedslag, ungefär tjoget. Det kan invändas att man nu tar utförligheten och dialogerna i andra dokument i stället, men det är inte oväsentligt om dialogerna tillåts i styrdokumentet eller inte. Den viktigaste skillnaden mot de tidiga kursplanerna är dock att konflikterna är otydliga, inte minst de få som har den största frihetsgraden. Jag har i det föregående försökt läsa in ideologiska motsättningar av ungefär samma storleksordning som i de tidiga kursplanerna, men det kan handla om en intolkning. Man kan lika gärna tala om en polyfoni med övervägande harmoniska ackord (jfr sid. 6) där vissa stämmor är lite lättare att urskilja än andra, eller om en lite hackande men ändå monologisk

text (jfr sid. 6 och 12). Min analys av de två senaste kursplanerna bekräftar alltså på det hela taget Perssons (2007) tes om en harmonidiskurs (och det är ju också 1994 och 2000 års kursplaner han själv har ägnat noggrant studium). Bergöö (2005 s. 297–298) menar att de bägge senaste kursplanerna är »i hög grad tolkningsbara» och innehåller skrivningar som kan användas som stöd för såväl ett färdighetsämne som ett erfarenhetspedagogiskt ämne eller ett litterärt bildningsämne, detta alltså utan att dessa paradig konfronteras mot varandra. Persson (2007) menar för sin del (s. 121) att »tolkningsproblemen knappast blir färre» (när man går från läroplanens allmänna del till kursplanen), dvs. rangordningen och förhållandet mellan olika paradig uttrycks inte klart (s. 120).

Om 1980 års kursplan med sitt val av det erfarenhetspedagogiska paradigmet framstår som ett sällsamt mellanspel, så bildar den i konflikthänseende snarare en brygga mellan de tidiga och de sena kursplanerna. Den avverkar raskt en inte alldeles tydlig konfrontation med de auktoritativa paradigmen inledningsvis och fortsätter i en utpräglat monologisk stil. Detta är i och för sig en inomtextlig beskrivning: av samtiden uppfattades säkerligen 1980 års kursplan som mera konfrontativ än de båda tidigare (Dahl 1999). 1988 års kursplan är en i det historiska perspektivet tillfällig återgång till en tydligare konfrontation, även om kombattanterna står mindre långt ifrån varandra än 1980. Det finns en likhet mellan 1969 och 1988: i båda fallen har de närmast föregående årens debatt fört tillbaka svenska som färdighetsämne tydligare på arenan (Dahl 1999).

Ett annat sätt att beskriva den långsiktiga förändringen från 1962 till 2000 är att tala om en genres förfall. Detta är inte ett resultat som metoden faller ut direkt men som den bidrar till att öppna ögonen för. 1962 och 1969 års kursplan är nästan genomgående koherenta texter, där resonemangen förs till en rimlig slutpunkt och där de dialogiska partierna kan få läsaren att känna sig delaktig i samtalet. 1980 och 1988 får man ibland intrycket av i förtid avbrutna resonemang, och ett och annat inpass visar sviktande koherens. 1994 och 2000 års kursplaner ger anledning att undra både över fördelningen av stoffet i stort och i flera fall, som jag har visat exempel på i det föregående, över koherensen mellan en mening och den närmast följande.¹³

Det är inte orimligt att sätta denna struktur i samband med kursplanernas tillkomstsätt. Jag har beskrivit de två yngsta kursplanerna som de tydligast harmoniserande, dvs. de uppfyller tydligast Erich Wenigers tes om den grundlägg-

¹³ Hellberg 2002 ger fler exempel på bristande logik i 2000 års kursplan.

gande konsensusen som resultatet av maktkamper (sid. 10). För att nå konsensus måste man skriva så vagt att olika läsare kan läsa in olika budskap, eller sidoställa olika fraktioners krav utan konfrontation, som sinsemellan förenliga. Det kan beskrivas som att det blir oklart vilken hållning textens huvudman tar ansvar för (jfr sid. 6). Gunnarsson (1989 s. 97) har beskrivit arbetet med lagar, i synnerhet svenska, på liknande sätt:

The drafting of a law entails a continuous resolving of conflicts, where overt conflicts between different parties and interests have to be democratically toned down. The participants in the drafting process have to come to a certain level of agreement, that is, the strongest causes of discontent have to be overcome. As for the law being drafted, this often means that its content has to be made less clear and concrete. It is easier to get different parties to accept a vague, abstract rule than a clear, concrete one.

I utformningen av lagarna tas alltså mer hänsyn till de olika intressegrupper som deltar i arbetet än till de olika framtida läsarna (s. 99–100). Den slutliga texten kan därmed bli svår att förstå, om man med detta menar svår att tillämpa på sin egen erfarenhet, något som inte avhjälpes med sådant som kortare meningar och enklare syntax (s. 89). Detta kan vara det öde som har drabbat de senaste kursplanerna för svenska: Bergöö (2005 s. 297) hävdar t.ex. att de fall av svenskämnets praktik hon studerat bara delvis har stöd i kursplanen, trots att denna öppnar för flera tolkningar.¹⁴

Den allmänna slutsatsen av den här studien är emellertid att preskriptiva myndighetstexter faktiskt kan vara polyfoniska, med varandra motsägande röster. Som nämnts (sid. 12) täcker studien inte på något sätt all polyfoni i texterna, och ändå uppvisar samtliga polyfoni, en del av dem t.o.m. i rätt stor utsträckning. Och då handlar det om texter som har anklagats för att undertrycka motsättningar (sid. 10). Ingen av de tre skolor som nämndes inledningsvis (sid. 11) har haft preskriptiva texter som sitt huvudintresse. Att tidningsledare och politiska tal erkänner konflikter är väl mera väntat, liksom – alltsedan Bachtin – att romaner gör det. Till mindre väntat polyfoniska texter som annonser och broschyrer sällar sig nu grundskolans kursplaner.

Litteratur

Ajagán-Lester, Luis, Ledin, Per & Rahm, Henrik, 2003: Intertextualiteter. I: Teoretiska perspektiv på sakprosa, red. av Boel Englund & Per Ledin. Lund. S. 203–237.

¹⁴ Nu har svensklärare kanske aldrig läst kursplanerna särskilt flitigt (jfr not 4).

- Bakhtin, Mikhail, 1984: Problems of Dostoevsky's poetics. Ed. and transl. by Caryl Emerson. Manchester.
- Bakhtin, M.M., 1986: Speech genres and other late essays. Transl. by Vern W. McGee. Austin.
- Ball, Stephen, Kenny, Alex & Gardiner, David, 1990: Literacy, politics and the teaching of English. I: Bringing English to order: the history and politics of a school subject, ed. by Ivor Goodson & Peter Medway. London etc. S. 47–86.
- Bergöö, Kerstin, 2005: Vilket svenskämne? Grundskolans svenskämnen i ett lärarutbildningsperspektiv. Malmö.
- Beverton, Sue, 2002: Whatever happened to primary English knowledge and understanding? I: Teaching for understanding across the primary curriculum, ed. by Lynn D. Newton. Clevedon. S. 12–19.
- Blankertz, Herwig, 1987: Didaktikens teorier och modeller. Övers. och introduktion: Gerd Arfwedson. Stockholm.
- Blåsjö, Mona, 2004: Studenters skrivande i två kunskapsbyggande miljöer. (Stockholm Studies in Scandinavian Philology NS 37.) Stockholm.
- Clark, Herbert H., 1996: Using language. Cambridge.
- Cox, Brian, 1991: Cox on Cox. An English curriculum for the 1990s. London etc.
- Cox, Brian, 1995: Cox on the English curriculum. London.
- Dahl, Karin, 1999: Från färdighetsträning till språkutveckling. I: Svenskämnets historia, red. av Jan Thavenius. Lund. S. 35–89.
- Davison, Jon, 2000: Literacy and social class. I: Issues in English teaching, ed. by Jon Davison & John Moss. London & New York. S. 243–277.
- Fairclough, Norman, 1992: Discourse and social change. Cambridge.
- Gedde-Dahl, Trine, 2002: Å lese læreplanen. I: Den flerstemmige sakprosaen. Nye tekstanalyser, red. av Johan L. Tønnesson. Bergen. S. 190–217.
- Goffman, Erwing, 1981: Forms of talk. Philadelphia.
- Grundskolan – en bok med Grundskoleförordning, Skollag, Skolförordning, Mål och riktlinjer, Kursplaner, Timplaner. Stockholm 1989.
- Grundskolan. Kursplaner och betygsriterier. Stockholm 2000.
- Gunnarsson, Britt-Louise, 1989: Text comprehensibility and the writing process. The case of laws and lawmaking. I: Written Communication 6. S. 86–107.
- Hellberg, Staffan, 1984: Satsens subjekt och textens. I: Nysvenska studier 64. S. 29–82.
- Hellberg, Staffan, 2002: Svenskämnets röster. I: Skolämne i kris?, red. av Björn Falkevall m.fl. Stockholm. S. 83–103.
- Hodge, Robert & Kress, Gunther, 1993: Language as ideology. 2nd ed. London & New York.
- Hultman, Tor G., 1994: Vad kommer nya kursplaner i svenska att betyda? I: Språk i Norden, Sprog i Norden 1994. Årsskrift för nordisk språksekretariat og språknemndene i Norden, red. av Ståle Løland m.fl. (Nordisk språksekretariats skrifter 17.) Oslo. S. 22–44.
- Husén, Torsten & Dahllöf, Urban, 1960: Matematik och modersmålet i skola och yrkesliv. Studier av kunskapskrav, kunskapsbehållning och undervisningens uppläggning. Stockholm.
- Kress, Gunther, 1995: Writing the future. English and the making of a culture of innovation. Sheffield.

- Kursplaner för grundskolan. Stockholm 1994.
- Ledin, Per, 1994: Vem kan man lita på? Språk och makt i EU-debatten. I: Språk och stil NF 4. S. 19–63.
- Ledin, Per, 1997: Intertextualitet, smärta och ett mångstämmigt Apotek. I: Till Barbro. Texter och tolkningar tillägnade Barbro Söderberg den 23 september 1997, utg. av Roger Andersson & Patrik Åström. Stockholm. S. 63–86.
- Lgr 62 = Läroplan för grundskolan. Stockholm 1962.
- Lgr 69 = Läroplan för grundskolan. Allmän del. Stockholm 1969.
- Lgr 80 = Läroplan för grundskolan. Allmän del. Stockholm 1980.
- Lundgren, Ulf P., 1989: Att organisera omvärlden. En introduktion till läroplansteori. 2 uppl. Stockholm.
- Malmgren, Lars-Göran, 1996: Svenskundervisning i grundskolan. 2 uppl. Lund.
- Martin, James R. & White, Peter R.R., 2005: The language of evaluation. Appraisal in English. Basingstoke & New York.
- Morson, Gary Saul & Emerson, Caryl, 1990: Mikhail Bakhtin. Creation of a prosaics. Stanford.
- Nølke, Henning, Fløttum, Kjersti & Norén, Coco, 2004: ScaPoLine. La théorie scandinave de la polyphonie linguistique. Paris.
- Persson, Magnus, 2007: Varför läsa litteratur? Om litteraturundervisningen efter den kulturella vändningen. Lund.
- Raddum, Tonje & Veum, Aslaug, 2006: Avistekstens mange stemmer. I: Norsk medietidsskrift 13. S. 135–158.
- Roitman, Malin, 2006: Polyphonie argumentative. Étude de la négation dans des éditoriaux du Figaro, de Libération et du Monde. Stockholm.
- SAG = Teleman, Ulf, Hellberg, Staffan & Andersson, Erik, 1999: Svenska Akademiens grammatik. 1–4. Under medv. av Lisa Christensen, Helena Hansson, Lena Lötmarker & Bo-A. Wendt. Stockholm.
- Svenska, 2008-06-10. <www.skolverket.se> [Hämtad 2008-06-11.]
- Svensson, Jan, 1997: Fattigvårdens texter – en studie av den socialpolitiska diskursen i Sverige under 1700- och 1800-talet. (Svensk sakprosa 9.) Lund.
- Wendt, Bo-A., 2001: Böcker som pekar med hela handen. Huvuddrag i soldathandböckernas textutveckling. I: Verklighetens texter. Sjutton fallstudier, red. av Björn Melander & Björn Olsson. Lund. S. 537–562.
- Ågren, Monica, 1996: Kursplanen i svenska – ett barn av sin tid? I: Svenska i Skolan 1996:3. S. 38–47.

»Det känner inte fan någon Oscar Segerqvist!«

– Om bl.a. polaritet och formellt fundament i svenskan

Av ULLA STROH-WOLLIN

Abstract

Ulla Stroh-Wollin, ulla.stroh-wollin@nordiska.uu.se, Senior Lecturer, Dept. of Scandinavian Languages, Uppsala University, Sweden: "On Swear Word Polarity and Expletive Non-Subject *det* in Swedish". *Språk och stil* 18, 2008, pp. 38–66.

The article proposes a grammatical analysis of a certain kind of expression in Swedish. The expression under investigation, ostensibly about the devil, is designated by a swear word. It is used by the speaker to declare that (s)he cannot or does not intend to fulfill the action of the predicate, regardless if the clause contains a negation or not. Thus, *fan kan (inte) komma ihåg allas födelsedagar*, literally: 'the devil [fan] can (not) remember everybody's birthday', normally implies 'I cannot remember everybody's birthday', the underlying logic being that *only* the devil or, in negated cases, *not even* the devil can remember everybody's birthday; consequently nobody else can be expected to remember everybody's birthday.

This logic as such could have been a sufficient explanation, if it were not the case that a polarity item *heller* (roughly 'either') may be attached to both negated and non-negated clause variants, although *heller* normally occurs only after an explicit negation. With some support from other uses of swear words, the analysis in this study proposes a solution in which an invisible, formal negation is implied by the swear word.

Examples of the construction in question often have a non-referential pronoun *det* in first position: *det kan (inte) fan komma ihåg allas födelsedagar*. Such a pronoun, unlike the formal subject *det* (cf. English existential *there*), cannot take the subject position after the finite verb. Here it is considered an instance of a seldom observed non-subject expletive.

Keywords: Swedish, swear words, polarity, non-subject expletive.

1. Inledning

Citatet i titeln till denna uppsats, »Det känner inte fan någon Oscar Segerqvist!«, är en replik ur August Blanchés lustspel *Hittebarnet*, uppfört första gången 1847. Yttrandet är ett exempel på en särskild typ av konstruktion som kommit att fascinera mig när jag studerat svordomarna i den dramakorpus som upprättats inom projektet »Svensk dramadialog under tre sekler« vid Institutionen för nordiska språk i Uppsala.¹ Att uttryck av den här typen, liksom svordo-

¹ För en presentation av projektet och dramerna, se t.ex. Melander Marttala & Östman 2000, Melander Marttala & Strömquist 2001 eller antologin *Svenska på scen* 2003. En genomgång av dramernas svordomar ges i Stroh-Wollin 2008.

mar generellt, dyker upp i teaterpjäser hänger förstås samman med att de främst hör hemma i ledigt talspråk. För att utöka samlingen av autentiska belägg på just den här konstruktionen har jag även sökt i Språkbankens roman-konkordanser, där man av naturliga skäl också kan finna skriftliga belägg på talspråkliga vändningar. Ytterligare några lite äldre belägg har jag fått tag i genom studier av excerpterna på *tusan* vid Svenska Akademiens ordboksredaktion. En liten exempelsamling från 1700-talet och framåt ges i (1a–h).²

1. a. Hin hade icke då tänckt at Herr Philip skulle nu sutit den förnämsta i en hel Province. (1738, Olof Dalin, D)
- b. Här kan intet hin sitta längre; jag måste up i Kämnärs-Rätten. (1776, Olof Kexél, D)
- c. Hin kunde wäl tänka, at de skulle cedera bonis. (1776, Olof Kexél, D)
- d. [...] men djupt vill jag icke skära, det nämns icke fan på så vacker kristall. (1839, C.J.L. Almqvist, R)
- e. Vad har du att föda hustru med? – Ingenting, farbror. Hade jag något, skulle tusan gifta sig. (1891, Selma Lagerlöf, R)
- f. Har inte tusan något brännvin, sade jag. Det är inte sådana tider. (1905, Albert Engström, SAOB: Arkiv)
- g. [...] va det är för en liten knatte till karl hon fått tag på, det begriper inte fadren. (1950, Axel Strindberg, D)
- h. Det ska fan arbeta när allt är gratis! (1981, Sara Lidman, R)

Gemensamt för de olika exemplen ovan är att de till bokstaven kan uppfattas som uttalanden om hin onde, fastän de egentligen handlar om talaren. De är att förstå som uttryck för vad talaren, eller egentligen »man», *inte* kan begripa, *inte* tänker eller kan förutsättas göra etc. Detta gäller oavsett om satsen innehåller en negation eller ej; den negerade matrissatsen i (1a) och den icke-negerade i (1c) t.ex. kan båda parafraseras på ungefär samma sätt: »man [och därmed jag] hade väl aldrig trott att ...».

I samtal med yngre svenskar har jag förstått att den här typen av uttryck inte självklart ingår i deras eget språk, och kanske är konstruktionen på utdöende. Men som framgår av exemplen ovan har uttryckstypen tillhört det levande språkbruket under lång tid, och jag tror att den fortfarande känns naturlig för svenskar över femtio – även om den inte är så vanlig och personer som är restriktiva med sitt svärande inte utnyttjar den alls för egen räkning.³

² Autentiska belägg presenteras i det följande med årtal och författare (om känd) samt uppgift om typ av text: D (för drama), R (för roman) eller SAOB: Arkiv. Citerade litterära verk förtecknas nedan i en särskild avdelning i litteraturlistan.

³ Man kan för övrigt hitta ännu äldre exempel i Svenska Akademiens ordbok. Ett, p.g.a. den indirekta anföringen, lite oklart fall är följande: »[...] han ville icke utan badh fännen gå in til them i gen» från 1526. Följande tydligare exempel är från 1659: »och (han) sade till mig godh tåår bror, tå sade iagh faan wahre dñn broor». (SAOB F 248).

I det följande kommer jag att diskutera hur den här konstruktionen, som jag fortsättningsvis kallar Oscar Segerqvist-konstruktionen efter citatet i rubriken, bör beskrivas grammatiskt. Citatvarianten är ett sätt att konkretisera uttryckstypen, men den rymmer all den variation som exemplen i (1a–h) ger prov på, dvs. variation när det gäller fundament och ordföljd samt optionell användning av negation. Och även om det är den här konstruktionen som står i centrum nedan, kommer jag att få anledning att också något beakta en del andra svordomskonstruktioner, bl.a. de med Oscar Segerqvist-konstruktionen besläktade »*det vete fan*-typen» och »*det ska fan*-typen» (*det ska fan* som i *det ska fan vara teaterdirektör*). Dessa olika konstruktioner beskrivs och avgränsas mot varandra närmare i avsnitt 2 nedan.

1.1 Specifika frågeställningar

Den konstruktion jag här benämnt efter citatets Oscar Segerqvist är det sätt att svära som vållat mig mest huvudbry i det material jag gått igenom, den konstruktion som framstått som svårast att förstå rent grammatiskt. Den har tidigare behandlats av Ulf Teleman i hans utförliga uppsats om svordomarnas grammatik i *Nysvenska studier* 67 (Teleman 1987). (Den aktuella uttryckstypen avhandlas i ett kortare avsnitt på s. 43–45 i uppsatsen.) Att jag tar upp konstruktionen igen i denna artikel innebär förstås att jag i det här fallet inte finner Telemans analys helt tillfredsställande.

I korthet kan Telemans analys sammanfattas på följande sätt. Svärordet betraktas som ett indefinit nekande pronomen. Det fungerar antingen som subjekt eller, då fundamentet rymmer ett formellt subjekt *det*, som egentligt subjekt. I det senare fallet står svärordet, som är normalt för negerade pronomen med funktion som egentligt subjekt (eller objekt), på negationsplats, och det står alltid efter en eventuell explicit negation.

Ett problem med Telemans analys är att det är ologiskt att låta *fan* föregås av en explicit negation om svärordet i sig fungerar som ett nekande pronomen. Den förklarar inte heller varför samma tolkning kan kopplas till både den negerade och den icke-negerade varianten av ett i övrigt identiskt uttryck. Å andra sidan bygger analysen helt korrekt på behovet av ett negerande element som kan förklara att ett ord som *heller*, vilket annars endast förekommer efter en explicit negation, i det här fallet fungerar även utan en sådan. Se t.ex. följande variationer på (1c) resp. (1e) ovan.⁴

⁴ Jag har inga autentiska belägg på Oscar Segerqvist-uttryck med *heller*, och inte heller Teleman

- (2) a. Fan kunde väl tro att de skulle gå i konkurs heller.
b. Hade jag pengar, skulle tusan gifta sig heller.

Med hänsyn till att *fan* (eller motsvarande) kan föregås av en negation är min utgångspunkt att svärordet i sig inte bör vara nekande. Men då behöver man en annan förklaring till hur bruket av ett negationsberoende ord som *heller* kan vara möjligt i de fall negationen saknas.

Att betrakta ett expletivt (ung. 'platshållande') *det* i fundamentet som ett formellt subjekt är inte heller självklart. Expletiva subjekt kan i andra sammanhang förekomma också i inversion, dvs. i subjektspositionen efter det finita verbet, och i bisatser, vilket inte är möjligt här, se exemplen i (3a–b) från Teleman 1987 (s. 44).

- (3) a. *Här kan det fan sitta och vänta.
b. *Eftersom det fan ska sitta här och vänta längre ...

Men om ett expletivt *det* i t.ex. en mening som *det känner inte fan någon Oscar Segerqvist* inte är ett formellt subjekt, så återstår frågan vad det är i stället. Vilken funktion har för övrigt *fan* i samma uttryck? Och vad är svärordet i alla de fall något annat led, som t.ex. adverbet *här* i (1b) ovan, står i fundamentet eller då synligt fundament saknas, som i (1f)? Utan ett formellt subjekt är det mindre tilltalande att tala om ett egentligt. Ett naturligt alternativ är att svärordet i alla dessa fall är ett vanligt subjekt. Men varför står det i så fall alltid efter negationen när en sådan är utsatt?

Sammanfattningsvis menar jag att en analys av Oscar Segerqvist-konstruktionen bör ge svar på följande frågor:

- Varför gör man samma tolkning av en negerad och en icke-negerad variant av ett i övrigt identiskt exempel på konstruktionen?
- Hur kan ett ord som *heller*, som normalt endast förekommer tillsammans med en explicit negation, fogas även till en icke-negerad variant av konstruktionen?
- Vilken syntaktisk funktion har ett expletivt *det* i fundamentet?
- Hur ska svärordet analyseras: som subjekt eller på annat sätt?
- Om svärordet är subjekt, varför uppträder det efter en eventuell negation?

Man kan i detta sammanhang naturligtvis fråga sig om diverse svordoms-konstruktioner är värda ett mera ingående grammatiskt studium, om de inte – i syn-

(1987) redovisar några. Enligt min språkkänsla, och uppenbarligen enligt Telemans också, föreligger det emellertid inga som helst tveksamheter när det gäller möjligheten att använda *heller* även i de icke-negerade varianterna.

nerhet om det rör sig om rätt speciella uttryckssätt – bör förpassas direkt till kuriosakabinettet. Jag utgår emellertid ifrån att också dessa konstruktioner i princip ska kunna förstås utifrån den vanliga grammatiken, att de alltså varken ska ses som exempel på ett exceptionellt regelverk eller på grammatiklöshet, även om svärord (och en del fasta uttryck som de ingår i) i och för sig kan ha ovanliga grammatiska funktioner. Det bör dock inte reducera dem till kuriosa. De är fortsatt en del av språket, och jag hoppas att det ska framgå av det följande att en närmare grammatisk analys av svordomskonstruktioner kan leda till intressanta upptäckter.

1.2 Begreppet konstruktion

Jag har ovan vid ett antal tillfällen använt ordet konstruktion. Det kan finnas anledning att kommentera detta ordbruk kort, framför allt med tanke på att jag inte utgår från den s.k. konstruktionsgrammatikens teoretiska bas.

Jag använder begreppet konstruktion här som en abstrakt beteckning för uttryckstyper som uppvisar en gemensam syntaktisk struktur med partiell lexikal fixering. Med partiell lexikal fixering menar jag att åtminstone något led i strukturen är lexikalt bestämt, eller valfritt inom rätt strikta ramar, samtidigt som åtminstone något led i strukturen är i stort sett valfritt (inom ramen för en viss ordklass e.d.).

Dessa konstruktioner är nu i och för sig konstruktioner också i en konstruktionsgrammatisk mening, eftersom denna skola håller sig med ett mycket vitt konstruktionsbegrepp. Men medan jag ser en poäng i att se skillnaden mellan enskilda ord, fasta flerordsförbindelser, mindre lexikalt fixerade konstruktioner och helt abstrakta strukturer, så är utgångspunkten för konstruktionsgrammatiken att man inte ska sätta upp sådana gränser.

Inom konstruktionsgrammatiken (eng. Construction Grammar, ibland förkortat C&G; se t.ex. Fried & Östman 2004 för en överblick) omfattar begreppet konstruktion nämligen alla sorters kombinationer av form och betydelse (i vid bemärkelse), oavsett graden av specifikation i det ena eller det andra avseendet. Med en sådan utgångspunkt är såväl enskilda ord som helt abstrakta strukturer och allt däremellan konstruktioner.

Det innebär bl.a. att konstruktionsgrammatiken vill sudda ut gränsen mellan syntax och lexikon; varje konstruktion ses som en odelbar helhet, inte produkten av en derivation, och alla formella och semantiska egenskaper är a priori jämställda. Även om det i och för sig inte är svårt att se att gränsen mellan lexi-

kon och syntax är oskarp, håller jag emellertid fast vid denna traditionella uppdelning. Jag utgår också från en i högsta grad deriverande syntax. Jag återkommer till min teoretiska utgångspunkt i avsnitt 3 nedan.

1.3 Den fortsatta dispositionen

Nedan kommer jag att i avsnitt 2 lite närmre ringa in vad som utmärker Oscar Segerqvist-konstruktionen och på vilka sätt den skiljer sig från andra svordomskonstruktioner med likartad ytstruktur. I avsnitt 3 redogör jag för min teoretiska utgångspunkt och framför allt för den analysmodell som jag tillämpar i analysen. Själva analysen presenteras i avsnitt 4. Till sist ges i avsnitt 5 en kort avslutande kommentar.

2. Oscar Segerqvist-konstruktionen och andra svordomskonstruktioner. Beskrivning och avgränsning

Som framgått ovan kan uttryck enligt Oscar Segerqvist-konstruktionen tolkas på två plan. Enligt en bokstavlig läsning handlar uttrycken om hin onde, men med denna som utgångspunkt kan man också förstå att ingen rimligtvis kan (förväntas) uppfylla den handling predikatet uttrycker och därmed att talaren inte kan eller ämnar göra det. Man kan utgå ifrån att det är denna logik som ligger bakom uttryckstypens uppkomst (jfr SAOB F 248). Det hela blir tydligare om man tänker in *endast* alternativt (i de negerade fallen) *ens* i samband med svärordet. Med dessa tillägg blir den bokstavliga innebörden av (4a) nedan att *endast* fan skulle sitta hemma under de angivna omständigheterna och av (4b) att *inte ens* fan kan ha råd att bistå hela världen. Vad som egentligen avses är att inte (heller) någon annan kan förväntas göra det, och därmed att talaren själv minsann inte ämnar stanna hemma respektive understödja de nämnda supplikanterna.

- (4) a. [...] fan skulle sitta hemma och äta ett torrt franskt bröd, när man kunde dricka champagne var kväll och förtjäna massor av pengar bara på att ha roligt! (1916, Martin Koch, R)
- b. Sådana där herrar supplikanter bli alltid missbelåtna, när man inte har råd att hjälpa dem, och säkert har också den här någon önskan. Fan kan inte ha pengar att bistå hela världen. (1849, Johan Jolin, D)

Oscar Segerqvist-konstruktionen kan formellt ges beskrivningen i (5), som preciserar ledföljden både då svärordet, som jag tills vidare betraktar som konstruktionens subjekt, står i fundamentet och då det står i inversion, dvs. efter (det finita) verbet. Stjärnorna runt *fan* markerar ordets villkorade utbytharhet; subjektet ska vara en beteckning för hin onde, men det behöver inte nödvändigtvis vara *fan*; jfr exemplen i (1a–h) ovan. Optionella led anges inom parentes.

(5) **fan** verb (*inte*) ... /(fundament) verb (*inte*) **fan** ...

I första hand är det negationen som är optionell i konstruktionen. I vissa fall kan den ena eller den andra varianten kännas mer naturlig, men oftast går båda delarna bra. Det gäller (enligt min språkkänsla) också de fall där det finita verbet är *ska* eller *skulle*, vilka dock i samtliga 19 fall i mitt material saknar negation. Av övriga belägg är negation utsatt i 26 fall, medan 13 saknar negation.

I den inverterade varianten i (5) har även fundamentet omgärdats av parenteser, vilket markerar att satsen kan sakna fundament som i (1f), utan att det för den skull blir en fråga. Med tanke på att mina belägg är hämtade från talspråksimiterande texter är det inte alls märkligt att vi finner verbinledda påståenden; s.k. V1-deklarativer är ett typiskt talspråksfenomen, numera ganska väl uppmärksammat i svensk språkforskning (se t.ex. Mörnsjö 2002, Linell 2003).

Man kan säga att beskrivningen i (5) fångar det som de konkreta exemplen på Oscar Segerqvist-konstruktionen har gemensamt rent formmässigt; graden av lexikal fixering är i det här fallet, som synes, ytterst liten. Beskrivningen måste emellertid preciseras med hänsyn till att den skulle kunna passa in på flera olika uttryck som inte bör räknas till samma konstruktion.

En sådan uttryckstyp, som illustreras i (6a–b) nedan, kallar jag *det vete fan*-konstruktionen. Den ligger Oscar Segerqvist-konstruktionen väldigt nära, och har troligen uppkommit genom samma logik. Men *det vete fan*-uttrycken tycks ha utvecklats i en egen riktning. Konstruktionens matrissats parafraseras nämligen inte nödvändigtvis bäst med 'jag vet inte', utan framstår ofta snarare som en kommentar i stil med 'det är obegripligt/svårförståeligt/osäkert' till innehållet i komplementets frågebisats. Skillnaden märks också därigenom att den här typen av uttryck inte kan följas av *heller*.

- (6) a. Fan vet hur han överlever, den här killen. (1980, Klas Östergren, R)
 b. En frågar det, vad ska barn vara bra för? Det vete Håken om eljest någon vet. (1917, Hjalmar Bergman, R)

Matrissatsen i *det vete fan*-typen inleds, som framgår av beskrivningen i (7), antingen med svärordet, subjektet, eller med *det*. Det andra ledet är en presens-

form av verbet *veta*: presens indikativ i det förra fallet, vanligen presens konjunktiv i det senare.⁵ Negation används inte i konstruktionen. Subjektet är här inte nödvändigtvis diaboliskt, utan kan även vara celest, som i *Gud vet ...* eller *det vete gudarna ...* Det senare kan möjligen hänga samman med att samma verb används i uttryck som *Gud ska veta att ...* och *det ska Gud/gudarna veta (att ...)*, med vilka talarna tar Gud, eller gudarna, till vittne för att ge eftertryck åt det redan sagda eller det som följer i en komplementsats. Dessa uttryck är därmed varken exempel på Oscar Segerqvist-konstruktionen eller på *det vete fan*-konstruktionen.

(7) **fan** *vet* frågebisats /*det vete* **fan** (frågebisats)

På grund av *det vete fan*-konstruktionen är det svårt att använda presensformer av *veta* i Oscar Segerqvist-konstruktionen, men den låter sig väl förenas med t.ex. *kunde ... veta* som i (8a) och med preteritumformen *visste* som i (8b) nedan.

- (8) a. Det kunde ju inte fan veta så här tidigt efter en delvis sömlös natt. (1976, P.C. Jersild, R)
b. I pumaväskan hade han 33:60. Fan visste hur länge det skulle räcka om man började längta efter lunch redan klockan åtta. (1976, P.C. Jersild, R)

En annan typ av uttryck som formmässigt är förenliga med beskrivningen i (5) men som ändå inte bör räknas som exempel på Oscar Segerqvist-konstruktionen är uttryck av typen *det ska fan vara teaterdirektör*. I Språkbankens presskonkordanser hittar man en rad exempel på denna uttryckstyp; det ska fan vara t.ex. bandylirare, poet, kulturminister, ung och berusad kvinna, tant på vita duken etc. Flera skribenter refererar i dessa sammanhang explicit till teaterdirektören Sjövall i August Blanchés fars *Ett resande teatersällskap* (uppförd första gången 1848). Sjövalls replik lyder »Fan må vara teaterdirektör!«, ett uttalande som alltså tycks relativt bekant, även om man spontant citerar honom med hjälpverbet *ska* i stället för *må*. (Mindre känt är förmodligen skådespelaren Ölanders svar: »Det behöfs inte, för det kan nog vara ett litet helvete ändå«.)

Den här typen av uttryck, som jag kallar *det ska fan*-typen, kan parafrastras 'det är för djävligt att ...' eller 'det har sina sidor att ...'. En teaterdirektör som

⁵ Numera kan man också se konjunktiven segmenterad till *vet i*, som i följande exempel: »[...] det vet i hunnan om jag såg riktigt i detta djävla mörker« (1980, Berit Gullberg, R). Detta framhäver typens särutveckling genom att det blir tydligt hur sekvensen *det vete* **fan** kan användas som »helfras«, dvs. som ett fast matrisled med konventionaliserad betydelse och utan krav på logiska relationer mellan orden. Beskrivningen ovan utgår emellertid ifrån att svärordet fortfarande är *subjekt* och *vete* en presens konjunktiv.

säger »det ska fan vara teaterdirektör» menar inte att hon eller han tänker avgå, bara att jobbet är över måttan påfrestande, för djävligt helt enkelt. Också dessa uttryck tolkas alltså på ett annat sätt än uttryck av Oscar Segerqvist-typ, fastän det nog även här är samma logik som spökar i bakgrunden. Men liksom när det gäller *det vite fan*-typen har man anledning att räkna med en särutveckling.⁶

Med denna tolkning är det också naturligt att man inte kan använda negation före *fan* i dessa uttryck: **det ska inte fan vara teaterdirektör*.⁷

Konstruktionen kan ges den formella beskrivningen i (9). Alla exempel jag hittat i Språkbanken som entydigt måste ges en 'det är för djävligt'-tolkning har *ska* som finit hjälpverb och en kopula som huvudverb (nästan alltid *vara*). Det förra (eller något relativt likvärdigt som *må*) är nog en förutsättning för att uttrycket ska kunna få den avsedda innebörden. Däremot behöver hjälp verbet inte nödvändigtvis följas av *vara* (eller *bli*) + predikativ: Sjövall hade t.ex. lika gärna kunnat utbrista i »det ska fan leda en teater». Svärordet kan inte föregås av negation.

(9) **fan** ska infinitiv ... /*det ska *fan** infinitiv ...

Särutvecklingen av *det ska fan*-typen hindrar inte att *ska* också kan användas i uttryck som måste tolkas som ett utslag av Oscar Segerqvist-konstruktionen, dvs. i uttalanden som innebär att talaren inte tänker finna sig i situationen längre. Jag har i själva verket en rätt stor andel sådana belägg i mitt material, se t.ex. (10a–b). Detta innebär att uttryck som kan beskrivas enligt formeln i (9) är tvetydiga. Vilken konstruktion det då rör sig om avgörs av vilken innebörd man tillskriver uttrycket i den aktuella kontexten. I de fall det är fråga om en Oscar Segerqvist-konstruktion går det t.ex. att tillfoga *heller*; detta är inte möjligt i uttryck av *det ska fan*-typ.

- (10) a. Säg till Doktorn att tusan skall ligga här längre. (1895, SAOB: Arkiv)
 b. Fan ska sitta i det här djävla oväsendet en sekund till. (1980, Berit Gullberg, R)

⁶ Också sekvensen *det ska *fan** (jfr *det vite *fan**, not 6) fungerar som »helfras» som tål viss formvariation. I t.ex. följande autentiska belägg har *till att* smugit sig in mellan svärordet och infinitiven: »Det ska fan till att vara telekomdirektör» (2004, Språkbanken: GP 04). Möjligen föreligger här en kontamination med uttryck av typen *det ska höra fan till att ...*, som ju i praktiken betyder samma sak.

⁷ Däremot är det kanske möjligt att ha negation (n.b. med effekt på innebörden) efter *fan* i ett *det ska fan*-uttryck, som t.ex. *det ska fan inte få någon mat på tre dar*. Jag har dock inte funnit något autentiskt exempel med negation i *det ska fan*-meningar, vilket kan hänga samman med att *fan* också, särskilt framför *inte*, kan användas som modalt adverbial (vilket kan utelämnas utan att uttrycket blir ogrammatiskt), så t.ex. i *du ska fan inte få någon mat*. Sekvensen *det ska fan inte* är normalt inte inledningen till ett yttrande av *det ska fan*-typ, utan till en mening med *fan* som modalt adverbial, t.ex. *det ska fan inte löna sig att fuska*. En negerad *det ska fan*-mening kräver därför, tror jag, en tydlig prosodisk markering om man inte vill att lyssnaren ska spåra in på fel tolkning.

Det finns ytterligare några uttryckstyper som passar in på beskrivningen i (5) men som inte fungerar som Oscar Segerqvist-konstruktioner. Det gäller t.ex. uttryck av typen *det tror fan det/att ...* med innebörden 'det är klart (att ...)'. Denna betydelse är knuten till just den angivna formen med inversion och verbet *tro* i presens indikativ. Doktor Rellings replik i Ibsens *Vildanden* (från 1884) »Å fan tro det!«, ofta citerat »Fan tro't, sa Relling(en)« med rak ordföljd och verbet *tro* i presens konjunktiv, betyder snarast 'det tvivlar jag på'.

Alla de uttryck som behandlats ovan kan ges en bokstavlig betydelse, där *fan* eller motsvarande svärord verkligen står för hin onde. Detta gäller inte olika uttryck som inleds med *det* + någon form av *vara*, t.ex. *det var (som) fan!* som uttryck för förvåning eller gillande, *det var fan att/vad ...* som uttryck för gillande eller ogillande, *det var väl (alt. då/som själva) fan (också) (att/vad ...)* som uttryck för ogillande. I dessa konstruktioner kan svärordet vara såväl djävulsbeteckningar som *helvete* (eller motsvarande) och det har endast en allmänt emfatisk funktion.⁸ Naturligtvis är dessa uttryck inte utslag av Oscar Segerqvist-konstruktionen.

Sammanfattningsvis gäller alltså att uttryck enligt Oscar Segerqvist-konstruktionen bör passa in på beskrivningen i (5), men formen är inte ett tillräckligt kriterium för identifikationen. Flera andra svordomskonstruktioner leder också till uttryck som passar på beskrivningen i (5). Man måste därför även ta hänsyn till tolkningen. Särskilt utmärkande för konstruktionen är dessutom att negerade och icke-negerade varianter leder till samma tolkning och att båda kan följas av *heller*.

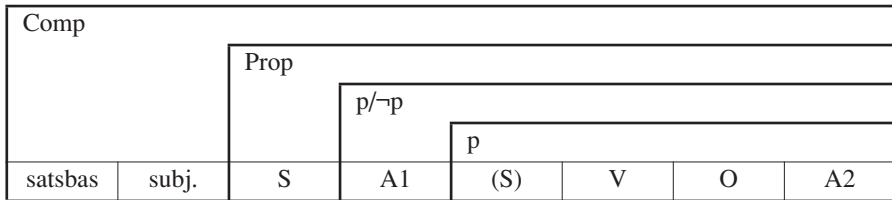
3. Teoretisk utgångspunkt. Analysmodell

I min analys av Oscar Segerqvist-konstruktionen nedan kommer jag att använda mig av en satsmodell, som bygger på en sorts fältschema. I själva verket är det en förenklad modell av satsstrukturen, så som den kan uppfattas utifrån den allmänna teoretiska ram som ges i det minimalistiska programmet (Chomsky 1995, presenterat på svenska i Platzack 1998), ur vilket jag också tillämpar vissa grundläggande regler för derivation m.m. Ett enkelt fältschema beskriver som bekant endast den topologiska strukturen, vilket inte är fullt tillräckligt för

⁸ Dessa och liknande uttryck behandlas också i Teleman 1987 (s. 45 ff.) och Stroh-Wollin 2008 s. 134.

min analys. Jag försöker emellertid att inte belasta beskrivningen med mer teori än vad som i detta sammanhang är nödvändigt. Det innebär samtidigt att modellen är starkt förenklad och inte okritiskt kan utnyttjas i andra sammanhang. (Den avser t.ex. modern svenska och fungerar inte nödvändigtvis på andra språk eller äldre svenska.)

I transformationsgrammatiska beskrivningar används ofta trädstrukturer för att åskådliggöra hierarkiska relationer i språket. I figur 1, som visar strukturen i en bisats, försöker jag med hjälp av de större lådorna (som är inramade med lite fetare linjer) ge en sorts substans också åt den hierarkiska strukturen, medan satsens linjära struktur framgår av den nedre raden. Av arrangementet bör det framgå att en struktur »byggs» från höger till vänster, nerifrån och upp.

Figur 1. Hierarkisk och linjär struktur i en bisats.

Beteckningarna i figuren kräver en del förklaring. Den minsta lådan, betecknad p efter den semantiska konventionen för en enkel proposition, rymmer verbet/verben i satsen och dess argument. För enkelhetens skull används O som samlingsbeteckning för objekt, predikativ och egentligt subjekt; A2 står för s.k. slutfältsadverbial. Också subjektet har fått en position i denna del av strukturen men inom parentes, eftersom det aldrig uppträder synligt i denna position. Propositionen kan negeras eller på annat sätt modifieras genom att man tillfogar en negation eller annat satsadverbial i A1-positionen före p. Den andra lådan i satsmodellen rymmer p och alla eventuella satsadverbial. Etiketten p/ \neg p markerar att propositionen som satsen bygger på antingen saknar negation (p) eller innehåller negation (\neg p).

Så här långt beskriver strukturen bara satsens semantiska relationer, men reglerna för den grammatiska derivationen kräver i vissa fall att satsled står i positioner längre till vänster. Subjektet t.ex. föregår normalt negationer och andra satsadverbial och måste därför ha en position före A1. Den struktur som jag här kallar Prop, som alltså omfattar subjektet och p/ \neg p, betraktar jag som satsens strukturella proposition: den strukturellt sett »minsta gemensamma nämnaren» för olika satser som bygger på samma proposition, som t.ex. *att hon*

kommer och *om hon kommer*.⁹ En bisats (Comp, se vidare om beteckningen nedan) består i det enklaste fallet, som i de just nämnda exemplen, av en subjunktion och en strukturell proposition (Prop).

Det finns också bisatser som inleds med en satsbas, dvs. ett led med satsdelsfunktion i bisatsen. Det gäller t.ex. s.k. kvesitiva bisatser som inleds med ett interrogativt led. Ett sådant led beskrivs i den teori jag utgår ifrån som »flyttat» från sin plats i Prop. När det gäller subjektet utgår man ifrån att det i alla satser har flyttat från (S)-positionen i p till S-positionen i Prop. Därifrån kan det i vissa fall flytta vidare till satsbasen. Flyttade led lämnar spår efter sig, vilket brukar markeras med ett t (efter engelskans *trace*) i den position som lämnas; en antecedent och dess spår ges ett gemensamt index.

Bisatserna i (11a–c) kan därmed ges analysen i (12a–c).

- (11) a. (Hon sa) att hon inte ville gå på bio.
 b. (Hon undrade) vem som ville gå på bio.
 c. (Hon berättade inte) varför hon inte ville gå på bio.

(12)	satsbas	subj.	S	A1	(S)	V	O	A2
a.		<i>att</i>	<i>hon_s</i>	<i>inte</i>	<i>t_s</i>	<i>ville gå</i>		<i>på bio</i>
b.	<i>vem_s</i>	<i>som</i>	<i>t_s</i>	<i>inte</i>	<i>t_s</i>	<i>ville gå</i>		<i>på bio</i>
c.	<i>varför_i</i>		<i>hon_s</i>	<i>inte</i>	<i>t_s</i>	<i>ville gå</i>		<i>på bio t_i</i>

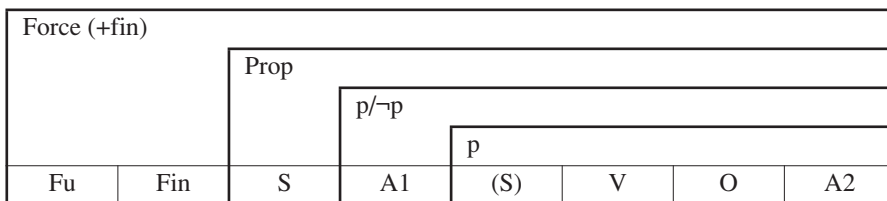
En poäng med spåren är att ett satsled kan upprätthålla flera funktioner samtidigt. Ett interrogativt led t.ex. fungerar som satsstypsmarkör i satsbaspositionen, men behåller genom spåret i p sin semantiska relation till verbet och övriga argument i satsen.

En huvudsats bygger, helt logiskt, på samma strukturella proposition som bisatsen, men skiljer sig från den senare genom att propositionen föregås av det finita verbet och, oftast, ett fundament, båda led som flyttat upp från lägre positioner.¹⁰ Figur 2 visar den hierarkiska och linjära strukturen i huvudsatser; Fu står för fundamentet och Fin för det finita verbet. Huvudsatserna i (13a–c) kan därmed ges analysen i (14a–c).

- (13) a. Hon ville inte gå på bio.
 b. Vem vill gå på bio?
 c. Igår ville hon inte gå på bio.

⁹ Egentligen är syntaktiska beteckningar som subjekt och objekt mindre lyckade i p; det rör sig snarare om argument med olika semantiska roller. Man kan säga att ett av verbets argument (det semantiskt mest prominenta) *blir* subjekt i S-positionen.

¹⁰ I Svenska Akademiens grammatik (SAG) används termen satsbas för inledande satsled i både huvudsatser och bisatser. Av skäl som jag inte går närmare in på här har jag i detta sammanhang behållit den traditionella beteckningen fundament när det gäller huvudsatserna.

Figur 2. Hierarkisk och linjär struktur i en huvudsats.

(14)	Fu	Fin	S	A1	(S)	V	O	A2
a.	<i>hon_s</i>	<i>ville_v</i>	<i>t_s</i>	<i>inte</i>	<i>t_s</i>	<i>t_v gå</i>		<i>på bio</i>
b.	<i>vem_s</i>	<i>vill_v</i>	<i>t_s</i>		<i>t_s</i>	<i>t_v gå</i>		<i>på bio</i>
c.	<i>igår_i</i>	<i>ville_v</i>	<i>hon_s</i>	<i>inte</i>	<i>t_s</i>	<i>t_v gå</i>		<i>på bio t_i</i>

Beteckningen Force, som först introducerades i en inflytelserik artikel av italienaren Luigi Rizzi (1997), syftar på »illocutionary force». Rizzi beskriver alla sats, även bisatser, som Force-strukturer. Här används termen dock, i enlighet med Stroh-Wollin 2002 och senare Magnusson 2007, endast för huvudsatser. I Stroh-Wollin 2002 lanserades idén att Force ska förknippas med språkhandlingar, och beteckningen används där inte för bisatser, eftersom dessa ju inte uttrycker självständiga språkhandlingar. Också Erik Magnusson (2007 s. 201 ff.) reserverar beteckningen Force för strukturer med språkhandlingspotential och använder Comp – av eng. *complementizer* 'subjunktion' – som beteckning på bisatsstrukturer. Jag har för enkelhetens skull valt samma beteckning i figur 1, även om det finns bisatser som saknar subjunktion, se t.ex. (11/12c).

Tillägget (+fin) efter Force i figur 2 hänger samman med att inte alla språkliga strukturer som uttrycker språkhandlingar är huvudsatser. I enlighet med Magnusson (2007 s. 209 ff.) betraktar jag även t.ex. interjektioner med eventuella komplement, exempelvis *nej* [_{PF} *till kärnkraft*] eller *fan* [_{Comp} *vad dum du är*], som Force-strukturer, eftersom de uttrycker självständiga språkhandlingar. Med hänsyn till att matrisleden i dessa fall utgörs av infinita uttryck betecknas sådana enheter Force (–fin).

Spåren, som presenterats ovan, är en typ av flera s.k. osynliga kategorier som man använder inom den teori jag tillämpar. För den fortsatta analysen behöver man även känna till ett par andra osynliga kategorier, nämligen osynliga pronomen och osynliga operatorer. Osynliga pronomen utnyttjar man i de fall man kan utgå ifrån att verbet »delar ut» en semantisk roll som inte kan knytas

till något synligt argument; infinitivfraser t.ex. saknar synligt subjekt. I vissa språk är det också vanligt att man utelämnar subjektspronomen i finita satser om argumentets referens ändå framgår av kontexten. I dessa fall räknar man då med att det i den abstrakta strukturen finns osynliga pronomen som uppbär subjektets roll.

Osynliga operatorer används i lite olika funktioner. En lättbegriplig variant är den frågeoperator som man tänker sig i fundamentalspositionen i ja/nej-frågor. Den kan ses som en osynlig motsvarighet till s.k. frågepartiklar som finns i olika språk. Formellt kan frågeoperatorn knytas till licensieringen av s.k. polaritetsuttryck, dvs. uttryck som inte förekommer i affirmativa satser, t.ex. *någonsin*. Jfr t.ex. den deklarativa, verbinitiala meningen i versraden *sprang han hem till mamma på den gröna ängen* i barnvisan Ekorr'n satt i grannen med den entydigt interrogativa meningen *sprang han nånsin hem till mamma?* (Se mera om polaritet i avsnitt 4.2.)

Det viktigaste om analysredskapet är nu sagt. Jag kommer nedan att få anledning att komplettera med några små detaljer i den konkreta analysen, men det rör sig då om saker som jag menar bäst tas upp i sitt sammanhang.

4. Analys

4.1 Ett exkluderande *fan*?

Som jag framhöll redan inledningsvis menar jag att svärordet i Oscar Segerqvist-konstruktionen inte bör uppfattas som nekande i sig. Man bör hellre finna en beskrivning som mera naturligt låter sig förenas med möjligheten att optionellt använda negation. En alternativ hypotes kunde vara att svärordet i tillägg till sin egentliga innebörd kompletteras med ett inherent drag som fångar det adverbena *endast* och *ens* har gemensamt. Man skulle då kunna utgå ifrån den logik bakom uttryckssättet som jag presenterade i avsnitt 2 och som utvecklas vidare nedan.

Semantiskt uttrycker de fokuserande adverbena *endast* och *ens* ett exkluderande drag, vilket tar sig uttryck i att meningar som de i (15a–b) inte bara förmedlar en upplysning om referenten bakom subjektet, utan också, indirekt, en upplysning om »alla» andra – med samma innebörd i båda fallen. Den hävdade propositionen i a-exemplet är 'Olle gjorde mål', i b-exemplet 'Olle gjorde inte mål', men båda varianterna presupponerar dessutom att ingen annan (heller) gjorde mål.

- (15) a. Endast Olle gjorde mål. → Olle gjorde mål.
ingen annan gjorde mål
b. Inte ens Olle gjorde mål. → Olle gjorde inte mål.
ingen annan gjorde mål

En lösning som innebar att svärorDET i Oscar Segerqvist-konstruktionen inbegrep ett inherent exkluderande drag, ett »e-drag» (där e även kan associeras till *endast* och *ens*), skulle alltså ha den fördelen att den tillhandahåller en förklaring till att både negerade och icke-negerade varianter av uttryckstypen tolkas likadant. En sådan lösning kunde också vara attraktiv med tanke på att svärorDET:s bokstavliga betydelse ibland kan vara mycket framträdande, se (16a–b), där det som normalt är implicit, dvs. ’inte jag’, skrivs ut explicit, och (17a–b), där hin onde görs högst påtaglig med ett tillagt *själv*.

- (16) a. Men en dag kom [...] en västgötaknalle [...] och begärde konjak. Har jag inte, svarade gästgivarn. Varföre då, då? frågade knallen [...]. För det ska fan och inte jag betala syndapengar, svarade gästgivarn och uttalade sina åsikter om tul-len. (1917, Hjalmar Bergman, R)
b. Och det har hänt att någon sviker guden, och säger att fan ska tjäna dig, inte jag. (1980, Sivar Arnér, R)
- (17) a. Det kan tusan själf begripa sig på kvinnor. (1896, SAOB: Arkiv)
b. Det var som förgjort. Det kunde ju inte fan själv döma ut detta hem som olämp-ligt. (1981, Sven Delblanc, R)

I (16b) kan man för övrigt ana en ordlek i bruket av *fan* i en religiös kontext. Detta gäller även exemplen i (18a–b).

- (18) a. Men han lär ha övergått till den rena evangeliska läran med den enkla motive-ringen: det skall fan vara jude och betala skatt till två prästreligioner, när man inte tror på någon! (1912, Hjalmar Söderberg, R)
b. Nej, jag är inte religiös. Det tors inte fan vara i dessa tider. (1981, Harriet Nordin, R)

En iakttagelse som också kan göras i sammanhanget är att man i mitt material i första hand utnyttjar benämningar på hin onde som också fungerar i icke-svordomskontexter. Teleman (1987 s. 43) antar att bara »*fan* och någon gång *satan*» kan komma ifråga. Som framgått ovan är variationen något större, men det kanske inte är av en tillfällighet att exempel med *sjutton* eller *katten* saknas. Detta betyder inte att sådana ord vore omöjliga i sammanhanget, men kan vara ett tecken på att svärorDET:s egentliga referens ofta är ovanligt »till-gänglig» i just denna konstruktion.¹¹

¹¹ Jag tror att även *tusan* tidigare, när det var en mycket vanlig ersättning för *fan*, kunde uppfattas som referentiellt, så t.ex. i (17a), även om ordet normalt inte användes annat än i rent svärande.

Ett inherent e-drag i svärordet skulle även göra placeringen av negationen vid inverterad ordföljd naturlig. Man kan t.ex. jämföra med en mening som den i (19). Här framgår det att just adverbial som fokuserar på subjektet föregår detta. Det innebär att satsmodellerna kan justeras i enlighet med (20), som också visar analysen av meningen i (19). Beteckningen S byts alltså mot fok S, för att rymma ett eventuellt fokuserande adverbial före subjektet.

(19) Då kan inte ens hon sedan anklaga oss för fusk.

(20)	Fu	Fin	fok S	A1	(S)	V	O	A2
	<i>Då_i</i>	<i>kan_v</i>	<i>inte ens hon_s</i>	<i>sedan</i>	<i>t_s</i>	<i>t_v anklaga</i>	<i>oss</i>	<i>för fusk t_i</i>

Ett inherent e-drag i svärordet kan emellertid inte förklara varför *heller* kan fogas även till icke-negerade varianter av Oscar Segerqvist-konstruktionen. Se t.ex. (21a–b); om man byter ut *fan* i den grammatiska a-varianten mot ett helt vanligt subjekt kompletterat med *endast* som i b-varianten, blir resultatet ogrammatiskt.

- (21) a. Fan orkade höra på deras skvaller heller.
 b. Endast Stina orkade höra på deras skvaller (*heller).

Min slutsats är därmed att suppling av *endast* resp. *ens* i konstruktionen är ett sätt att förstå den pragmatiskt och hur varianter med och utan negation har kommit att tolkas på samma sätt, men ett eventuellt inherent e-drag i svärordet räcker inte som formell förklaring.

4.2 Om polaritet och negationsberoende *heller*

Ordet *heller* är ett av flera s.k. polaritetsuttryck, vilka har det gemensamt att de normalt inte förekommer i jakande påståenden. Andra polaritetsuttryck är t.ex. *någonsin*, *någon som helst* och *längre*. Ibland säger man att dessa uttryck visar negativ polaritet (i kontrast till uttryck som normalt endast används i affirmativa kontexter och därmed visar positiv polaritet), se t.ex. Progovac 1994. I Svenska Akademiens grammatik (SAG 1 s. 200) används termen negationsberoende om polaritetsuttryck.

Även om det finns många fler polaritetsuttryck än *heller*, håller jag mig i diskussionen här konsekvent till detta ord, därför att det är vad jag kallar strikt negationsberoende. Man måste nämligen (trots att SAG beskriver alla uttryck som visar negativ polaritet som »negationsberoende») skilja på polaritet som utlöses enbart av negation och polaritet som även förekommer utan negation i

vissa andra icke-affirmativa satser, t.ex. ja/nej-frågor och *om*-bisatser (såväl rogativa som konditionala). *Heller* är ett sådant ord som normalt förutsätter en explicit negation, medan uttryck som *någonsin*, *någon som helst* och *länge* också förekommer i andra kontexter.

Om man t.ex. jämför (22) och (23) nedan framgår det av a-exemplen att både *någonsin* och *heller* fungerar i negerade satser, medan b-exemplen visar att *någonsin*, men inte *heller*, fungerar i frågor (utan negation). Båda orden är, förstås, ogrammatiska i jakande påståenden, se c-exemplen.

- (22) a. Jag har inte någonsin varit i Polen.
 b. Har du någonsin varit i Polen?
 c. *Jag har någonsin varit i Polen.

- (23) a. Jag har inte heller varit i Polen.
 b. *Har du heller varit i Polen?
 c. *Jag har heller varit i Polen.

Ljiljana Progovac (1994 s. 62 ff.) argumenterar för att polariteten i icke-negerade kontexter utlöses av en osynlig operator i satsens vänstra periferi, dvs. i den del av satsen som ligger ovanför det jag här kallat Prop.¹² Jag föreställer mig denna operator som en sorts sanningsvärdesmarkör, som helt eller delvis avgör vilken satstyp det är fråga om. Ja/nej-frågor och *om*-bisatser har ju t.ex. det gemensamt att propositionen hålls för antingen sann eller falsk.

Men *heller* kan alltså inte licensieras av en operator av det här slaget. Som framgår av (21b) kan ordet inte heller licensieras av ett fokuserande *endast*, något som är möjligt med en del andra polaritetsuttryck; jfr: *endast Stina hade någonsin varit i Polen* – **endast Stina hade heller varit i Polen*.¹³ Om så hade varit fallet, så hade ju ett e-drag i svärordet mycket väl kunnat förklara möjligheten att använda *heller* utan negation i Oscar Segerqvist-konstruktionen. Så vitt jag förstår är *heller* således strikt beroende av just en negation.

Negationsberoendet gäller även om man tar hänsyn till att det faktiskt finns två varianter av *heller*: dels satsadverbet *heller*, motsvarigheten till de icke-negerade satsernas *också*, dels ett *heller* som snarast kan beskrivas som en satsfinal diskurspartikel. Den senare används bara efter påståendemeningar och signalerar t.ex. att mottagaren egentligen borde inse det just hävdade (*hon är*

¹² Polaritet är ett stort och komplicerat fenomen, som det naturligtvis råder en del delade meningar om. Denna diskussion tas inte upp här. Progovac (1994) redovisar goda skäl för att se polaritet som ett formellt fenomen och har stöd från empiri i flera språk för att man ska göra skillnad mellan polaritet i negerade och icke-negerade kontexter.

¹³ Jag tar i det här sammanhanget inte ställning till arten av den polaritet som kan förknippas med *endast*.

väl inte dum heller). Det är i själva verket diskurspartikeln som kan användas i Oscar Segerqvist-konstruktionen, men den är alltså lika negationsberoende som det vanliga satsadverbet.

Problemet med *heller* kvarstår alltså, även om man beaktar att det finns olika licensierare för polaritetsord och att det finns två olika *heller*.

4.3 Förslag till lösning

Det tycks uppenbart att det någonstans i Oscar Segerqvist-konstruktionen måste finnas ett formellt negerat drag, även i de fall en explicit negation inte är utsatt. Jag har ovan argumenterat för att det är mindre tilltalande att betrakta svärordet som nekande, trots att det skulle vara en lösning på just detta problem. I det följande ska jag argumentera för den analys av konstruktionen som illustreras i (24).

(24)	Fu	Fin	fok S	A1	(S)	V	O	A2
	<i>det</i>	<i>känner_v</i>	<i>(inte) fan</i>	neg	pro	<i>t_v</i>	<i>någon Oscar Segerqvist</i>	

I denna analys har ett osynligt pronomen (pro) subjektets roll i p och därmed i meningen som helhet; man kan säga att pro är det egentliga subjektet i den bemärkelsen att det har den argumentfunktion och semantiska roll som normalt tillkommer ett explicit subjekt vid samma predikat. Eftersom det osynliga pronomenets referens inte specificeras kan det stå för »man» eller »någon». Före p finns en osynlig negation (neg) i A1-positionen. Det innebär att vi utgår ifrån att satsen egentligen bygger på den negerade semantiska propositionen (\neg p) »inte någon känner någon Oscar Segerqvist», alltså precis det som presupponeras av en bokstavlig läsning av såväl »(endast) fan känner ...» som »inte (ens) fan känner ...»; jfr (15a–b) ovan.

Det som framför allt motiverar de osynliga leden är behovet av den negation som vi behöver för att kunna tillfoga *heller* i de fall det inte står något *inte* före *fan*. Det osynliga pronomenet och den osynliga negationen är ett »paket»; man hade också kunnat tänka sig ett osynligt nekande pronomen, ett osynligt *ingen*, men principiellt skulle det inte göra någon skillnad.

I den vanliga subjektspositionen finner vi svärordet, i detta fall *fan*, satsens »riktiga» och enda subjekt vid en bokstavlig läsning. Här ses svärordet som en sorts formellt subjekt. Detta innebär emellertid inte att svärordet ska uppfattas som ett ord utan betydelse som det normala formella subjektet *det*. Det behåller

i den etablerade konstruktionen definitivt den kraft det har genom hin onde; i viss mån kan även potentaten själv fortfarande vara mer eller mindre mentalt aktualiserad. Den grammatiska skillnaden ligger snarare på ett rent formellt plan; *fan* är inte längre en fullvärdig nominalfras och ordet har därigenom förlorat sin formella argumentstatus.

Hypotesen så här långt bygger egentligen på att den bokstavliga läsningen omtolkats grammatiskt när uttryckstypen etablerat sig som en särskild konstruktion, så att det som är implicit i en bokstavlig läsning har blivit explicit och vice versa. För tydlighetens skull bör det kanske särskilt påpekas att den implicita betydelse som träder i förgrunden är den som avser »någon» (eller »ingen»). Att uttrycken som regel avser talaren själv är fortfarande en pragmatisk tolkning.

Ett initialt *det* i uttryck av Oscar Segerqvist-typ, som inte kan förekomma annat än i fundamentet – jfr avsn. 1.1 och ex. (3a–b) – betraktar jag helt enkelt som ett formellt fundament, dvs. som en formell utfyllare av fundamentpositionen.

Naturligtvis reser en analys av detta slag en rad frågor, men den ger också svar på de frågor jag ställde inledningsvis. Jag återkommer längre fram till dessa svar. Jag ska först kommentera själva analysen på några olika punkter.

4.3.1 *Fan* som formellt subjekt?

Utan tvekan har *fan* fått en ovanlig funktion i analysen ovan, och jag kan inte åberopa stöd ifrån någon annan konstruktion som på samma sätt skulle använda just *fan* som formellt, men ändå referentiellt, subjekt. På ett par punkter föreligger emellertid likheter med de pronominella subjekten i meningar av den typ som illustreras i (25a–b). Dessa exempel, som är hämtade ur en uppsats av Elisabet Engdahl (2003), visar att rematiska subjekt kan dubbleras med en pronominell kopia i S-positionen, under förutsättning att de föregås av något fokuserande adverbial. I (26) visas meningarna i analysmodellen.

- (25) a. Nasdaqbörsen steg även den på tisdagen.
 b. Gradin ville inte heller hon svara på vem som föreslog sakkunniga.

	Fu	Fin	fok S	A1	(S)	V	O	A2
a.	<i>Nasdaq-börsen_s</i>	<i>steg_v</i>	<i>även den_s</i>		<i>t_s</i>	<i>t_v</i>		<i>på tisdagen</i>
b.	<i>Gradin_s</i>	<i>ville_v</i>	<i>inte heller hon_s</i>		<i>t_s</i>	<i>t_v svara</i>		<i>på vem som ...</i>

Nu är Engdahls huvudpoäng, nämligen att fokusmarkeringen i satser av den här typen är distribuerad över olika positioner i strukturen, inte aktuell eller re-

levant i det här sammanhanget. Vad jag i stället vill peka på är dels att meningarna innehåller två referentiella subjektfraser, vilket formellt sett är en för mycket, dels att de pronominella »extra» subjekten föregås av en viss typ av fokuserande adverbial.¹⁴

De pronominella subjekten i exemplen ovan har samma referens som respektive subjekt i fundamentet. Något liknande gäller inte *fan*, som helt klart har en egen referens, men det föreligger ändå en parallell i det att man normalt inte har ett synligt referentiellt led i subjektspositionen om satsen har ett subjekt i en annan position. Man kan ju inte hur som helst sätta in ett pronomen i subjektspositionen bara för att det är koreferent med det fundamenterade subjektet; jfr t.ex. **Gradin ville hon svara ...*

Det som möjliggör de pronominella subjekten i meningarna ovan är att de föregås av de fokuserande adverbialen *även* respektive (*inte*) *heller*. Det intressanta med just dessa adverbial är att de, liksom *endast* och (*inte*) *ens*, medför att meningarna ovan inte bara hävdar innehållet i propositionerna, utan dessutom medför presuppositioner. Adverbena *även* och (*inte*) *heller* är dock inkluderande, inte exkluderande som *endast* och (*inte*) *ens*. Det presupponerade innehållet i meningarna ovan är ju att det fanns fler börser än Nasdaqbörsen som steg respektive att det fanns fler personer än (Anita) Gradin som inte ville uttala sig.

Sammanfattningsvis gäller alltså att ett »extra» referentiellt subjekt i subjektspositionen inte är unikt för Oscar Segerqvist-konstruktionen. Utmärkande för de »extra» subjekten i de meningar jag har anfört i det här sammanhanget är att de dels är emfatiska, dels föregås av fokuserande adverbial genom vilket ett indirekt sakförhållande presupponeras. I dessa avseenden liknar de ett exkluderande *fan* eller ett *fan* som föregås av *endast* eller *inte ens*.

Skillnaderna finns där förvisso. I meningarna ovan är det pronominella subjektet i S-positionen koreferent med det beskrivande subjektet i fundamentet. I Oscar Segerqvist-konstruktionen finns inget beskrivande subjekt i fundamentet och *fan* har sin egen referens. En annan intressant skillnad är att fokuserande adverb av den exkluderande typ som *endast* representerar inte fungerar i den typ av satser Engdahl diskuterar (se s. 101 ff. om *bara*). Jag ser emellertid inte detta som en anledning att bortse ifrån den eventuella parallellen; det kan ju också vara så att det finns ett samband mellan dessa olikheter.

¹⁴ En annan typ av dubbelt subjekt har vi i meningar då pronomen som *alla*, *båda*, *var och en* i S-positionen har samma referens som ett fundamenterat subjekt: *Lars och Gunnar var båda mycket begåvade*. Jag beaktar inte denna typ här.

4.3.2 Varifrån kommer den osynliga negationen?

Lika ovanligt som svärord i funktionen som formellt subjekt är fenomenet osynlig negation. Jag utgår här ifrån att dessa saker hänger ihop; om man utgår ifrån en osynlig negation (och ett osynligt subjekt) måste *fan* vara ett formellt subjekt, och omvänt: om *fan* ska vara ett fullvärdigt subjekt kan den osynliga negationen (och det osynliga subjektet) inte finnas där.

Att ett svärord kan implicera en negation är såvitt jag sett unikt för Oscar Segerqvist-konstruktionen, men något stöd för analysen kan man finna i det faktum att vissa svordomar, sådana som är utformade som edsformler (uttryck med vilka man skulle kunna svära på att man talar sanning), t.ex. *förbanne mig, ta mig fan, min själ* och *vid Gud*, och adverb som *minsann* och *sannerligen* kan ha en besläktad inverkan på ett satskomplement. Vad jag avser är t.ex. uttryck som dem i (27a–b).

- (27) a. Förbaske mej om jag begriper ett skvatt. (1950, Axel Strindberg, D)
 b. (Jag lärde mig i alla fall den dikten utantill när jag var fjorton och) sannerligen om jag har glömt den än. (1980, Lars Forssell, R)

Med hjälp av satsmodellen kan dessa meningar analyseras enligt (28a–b). Uttryck som *ta mig fan* och *förbanne mig* – med varianten *förbaske mej* – är förstås etymologiskt sett finita; här fungerar emellertid sådana uttryck helt parallellt med infinita ord och fraser som *sannerligen*, *minsann* eller *min själ* i samma position, och det finns därför anledning att utgå ifrån att de ursprungligen finita svordomsuttrycken genom grammatikalisering förlorat sin finita status. (Om paragraftecknen, se nedan.)

(28) Force (–fin)

	Comp							
matrisled	satsbas	subj.	S	A1	(S)	V	O	A2
a. <i>förbaske mej</i>	§	<i>om</i>	<i>jag_s</i>		<i>t_s</i>	<i>begriper</i>	<i>ett skvatt</i>	
b. <i>sannerligen</i>	§	<i>om</i>	<i>jag_s</i>		<i>t_s</i>	<i>har glömt</i>	<i>den</i>	<i>än</i>

Effekten av de respektive kombinationerna av matrisled och bisats i (28a–b) kan förstås genom omskrivningarna i (29a–b).

- (29) a. Förbaske mej om jag begriper ett skvatt. ≈ Jag begriper inte ett skvatt.
 b. Sannerligen om jag har glömt den än. ≈ Jag har inte glömt den än.

I meningar av det här slaget kompletteras bisatsen med hjälp av matrisledet med ett force-drag, varigenom den proposition som bisatsen bygger på blir stommen i en struktur som uttrycker en självständig språkhandling (någon

sorts hävdande), vilket bisatsen ju inte förmår på egen hand. En annan effekt av matrisleden framgår av att omskrivningarna i (29a–b) innehåller negationer. Enligt analysen i (28a–b) beror detta dock inte på en hypotes om osynliga negationer i A1-positionen i de här fallen. I stället har jag satt in paragraftecken i bisatsernas satsbasposition, för att markera platsen som tänkbar för en sanningsvärdesoperator.

Som redan nämnts är ju en *om*-sats normalt positivt markerad för att propositionen antingen är sann eller falsk, därav dess polära karaktär. När *om*-bisatsen fungerar som komplement till uttryck av edskaraktär gäller emellertid inte längre alternativet att propositionen är sann; propositionen i bisatsen framstår som falsk.

Att matrisleden i meningarna ovan inte implicerar någon osynlig negation i A1 framgår genom möjligheten att ha negerade bisatser i konstruktionstypen.¹⁵ Sådana varianter måste förstås så att den negerade propositionen framställs som falsk. En omskrivning enligt samma modell som tillämpades ovan leder då till jakande påståenden; se (30a–b).

- (30) a. Förbaske mej om jag inte blir galen på er. ≈ Jag blir galen på er.
b. Sannerligen om jag inte kommer ihåg den. ≈ Jag kommer ihåg den.

Såvitt jag förstått, finns det två typer av uttryck som kan fungera som matrisled i infinita force-strukturer: dels olika interjektioner, vilka är inherent force-markerade, dels uttryck som används för att modifiera förhållningssättet till en bisatspropositions sanningshalt; man kan t.ex. inleda en mening med »Aldrig att ...» eller »Kanske att ...». Bland svordomarna finns även förbindelserna *i helvete (heller)* och *fan heller* som kan negera en följande *att*-sats.

När det gäller uttryck som *i helvete (heller)* och *fan heller* ligger den nekande innebörden sannolikt inherent i svordomarna. Att något motsvarande skulle gälla uttryck som *förbaske mej* och *sannerligen* etc. känns däremot mindre troligt. Den falsifierande effekten uppstår här i själva kombinationen av edsuttrycket och bisatsen.

Det är kanske inte en tillfällighet att just lätt igenkända och emfatiska svordomar visar en tendens att ha den här effekten på ett satskomplement. Därmed kan man möjligen också acceptera att ett svärord som formellt subjekt i Oscar Segerqvist-konstruktionen har en besläktad inverkan på den del av satsen som är dess komplement ($p/\neg p$) och över vilken den har räckvidd, nämligen genom att implicera en osynlig negation i A1-positionen.

¹⁵ I Oscar Segerqvist-konstruktionen står en eventuell negation alltid före svärordet, som med min analys står i S-positionen. Explicit negation i A1-positionen är inte möjlig.

4.3.3 Formellt fundament?

Ett inledande icke-referentiellt *det* i ett uttryck som *det känner inte fan någon Oscar Segerqvist* betecknade jag ovan som ett formellt fundament. Jag är alltså inte enig med beskrivningen i Teleman 1987, som förespråkar en analys med formellt och egentligt subjekt.

Ett egentligt subjekt ska ju inte stå i S-positionen som jag förespråkar för *fan* eller motsvarande ord, utan antingen i negationspositionen som Teleman utgår ifrån, vilket dock inte är aktuellt om ordet inte ses som nekande, eller i objektspositionen, vilket är problematiskt vid transitiva verb (som t.ex. *känna* i »det känner inte fan ...»), eftersom den positionen då är upptagen av ett objekt. Konstruktion med formellt och egentligt subjekt i vanliga existentialsatser förutsätter ju normalt att objekt saknas, men för Oscar Segerqvist-konstruktionen gäller inte den begränsningen.

Inte heller det förment formella subjektet fungerar som andra expletiva subjekt, eftersom det aldrig kan uppträda i S-positionen, vilket ju för övrigt även Teleman (1987 s. 44) påpekar; se Telemans exempel i (3a–b) ovan.

Även Bengt Nordberg tar i en uppsats från 2005 upp användning av icke-referentiellt *det* i satser som inte täcks av den traditionella grammatikens beskrivning. Det gäller framför allt *det* i fundamentet till satser med transitiva verb, som därigenom liknar meningar som »Det känner inte fan någon Oscar Segerqvist», fast i belägg som hämtats från vanligt samtalsspråk (utan svärande); se t.ex. (31a–b). Nordberg talar om formellt objekt i dessa fall, men nämner kort möjligheten att använda beteckningen expletivt fundament i en del andra fall.

- (31) a. å dä kände man igen varenda en som kom på stan
 b. (om en fröken Bark:) dä skrek ju ungarna Barkbåtn på henne

Nordberg återger skrivningen av *det* i sina exempel ibland med *de*, ibland, som ovan, med *dä*, enligt den rådande uttalsvariationen. Författaren hävdar dock (s. 149) att det inte rör sig om adverbet *där* i de exempel han anför. Detta är inte alla gånger helt uppenbart för den som inte har hela kontexten, och en del av exemplen kan diskuteras på andra grunder (vilket för övrigt även författaren gör i hög utsträckning). Sammantaget, menar jag emellertid, kan man inte avfärda Nordbergs iakttagelse; svenskt talspråk visar fler *det* i fundamentet än man normalt räknar med.

Att det skulle röra sig om ett formellt objekt i meningar av det slag som exemplifieras i (31a–b) kan jag däremot inte finna något skäl för. Det rör sig om ett *det* som enbart uppträder i fundamentalsposition; varför och hur det i dessa fall skulle representera objektsfunktionen är oklart. Däremot kan objektsfunk-

tionen vara aktuell för vissa initiala *det* i en del andra av Nordbergs belägg, också de med paralleller bland Oscar Segerqvist-exemplen. Jag ska återkomma till dessa nedan.

I Svenska Akademiens grammatik användes termen expletiv för alla *det* »som saknar egen referens eller betydelse men ändå fungerar som ett led i en sats» (SAG 1 s. 168). Såväl expletiva subjekt som expletiva objekt uppmärksammas. Däremot förekommer inte expletiva fundament i SAG.

Beteckningen formellt subjekt, som alltså är en typ av expletivt subjekt, reserveras i SAG för *det* i s.k. existentialsatser, som har en indefinit nominalfras som egentligt subjekt i O-positionen (*det finns mjölk i kylskåpet*). I satstyper med predikativ som beskriver en efterföljande bisats eller infinitivfras (ex.: *det är roligt att dansa*) kallas *det* inte formellt subjekt (SAG 4 s. 53 ff.). Här betraktas bisatsen eller infinitivfrasen som »postponerad», dvs. ställd utanför den egentliga satsstrukturen.

Man kan säga att skillnaden mellan ett formellt subjekt och andra typer av expletiva subjekt är att det förra är enbart platshållande, medan de senare också markerar att predikatet annars skulle sakna ett argument inom satsstrukturen. Min beteckning formellt fundament för icke-referentiellt *det* i uttryck som »Det känner inte fan någon Oscar Segerqvist» ansluter till denna logik; *det* är här enbart platshållande och markerar inte en argumentfunktion. En fördel med att tala om formellt fundament hellre än expletivt fundament är att den förra beteckningen inte kan missförstås, medan den senare t.ex. skulle kunna omfatta alla expletiva *det* i fundamentsposition.

En del *det* i fundamentet i uttryck av Oscar Segerqvist-typ bör nu trots allt inte klassas som formellt fundament. Bland mina belägg finns ett antal där *det* ganska ofta syftar tillbaka på en föregående sats eller verbfras och rimligtvis bör betraktas som satsens objekt. Några av dessa belägg har redovisats ovan; ytterligare ett ges i (32a). I (32b) återges ett liknande (påhittat) exempel, fastän med postponerad bisats som uttrycker objektets referentiella innehåll, varvid *det* inledande pronomenet upplevs som icke-referentiellt. I detta fall är det rimligt att betrakta *det* som ett expletivt objekt.

(32) a. Vad tusan åt jag i går kväll? Det kan icke fan komma ihåg. (1910, Hjalmar Bergman, R)

b. Det kan inte fan minnas längre vad jag åt igår kväll.

Ett inledande *det* i *det vete fan*-konstruktionen kan också vara ett expletivt objekt, nämligen om *det vete fan* följs av en postponerad bisats. I uttryck av samma typ där bisats saknas och *det* syftar på en fråga eller motsvarande i det föregående bör pronomenet däremot räknas som ett vanligt referentiellt objekt.

Se (33a–b) nedan med *det* som referentiellt objekt i a-exemplet och som expletivt objekt i b-exemplet.

- (33) a. Men hur har grefvinnan fått de där dokumenterna [...] Ja, det vetе hin håle!
(1849, Johan Jolin, D)
b. Det wet Hinn under hwad stierna somliga ä födda. (1738, Olof Dalin, D)

I uttryck av *det ska fan*-typen representerar *det* inte något argument i satsen. I denna konstruktionen är således ett inledande *det* alltid att betrakta som ett formellt fundament.

Sammantaget menar jag alltså att uttryck som *det känner inte fan någon Oscar Segerqvist* och *det ska fan vara teaterdirektör* inleds med ett formellt fundament. Denna syntaktiska funktion har jag aldrig tidigare sett omnämnd eller behandlad i beskrivningar över svenskans grammatik.¹⁶ I viss mån är detta naturligtvis inte att förvåna sig över; de här diskuterade konstruktionerna är onekligen lite speciella. Men jag tror faktiskt att det formella fundamentet finns också i vanligt talspråk utan att det uppmärksammas ordentligt. Bengt Nordbergs (2005) iakttagelser borde leda till fördjupade studier över fundamentet i svenskt talspråk.

4.4 Slutsatser

Med utgångspunkt i den struktur som enligt min analys bör gälla för satsen *det känner inte fan någon Oscar Segerqvist*, se (34), kan vi nu summera slutsatserna beträffande Oscar Segerqvist-konstruktionen och besvara de frågor som ställdes inledningsvis.

(34)

Force (+fin)							
		Prop					
		p/-p			p		
Fu	Fin	fok S	A1	(S)	V	O	A2
<i>det</i>	<i>känner_v</i>	<i>(inte) fan</i>	neg	pro	<i>t_v</i>	<i>någon Oscar Segerqvist</i>	

Frågorna varför man gör samma tolkning av en negerad och en icke-negerad variant av ett i övrigt identiskt exempel på konstruktionen och varför ett strikt

¹⁶ Företeelsen som sådan är däremot bekant från andra språk, t.ex. isländska och tyska. Isländskans *það* kan som expletivt led endast stå i fundamentet. Detta gäller även tyskans *es* i existentialsatser. (Tyskan kan däremot ha *es* som opersonligt subjekt både före och efter det finita verbet, vid t.ex. väderverb; jfr: *es regnet – regnet es?*). Även om termen inte är etablerad skulle man kunna tala om formellt fundament också om de fundamentsbundna expletiverna i t.ex. isländskan och tyskan.

negationsberoende ord som *heller* kan fogas även till en icke-negerad variant har båda sin förklaring i att satsen egentligen utgår ifrån en negerad semantisk proposition, definierad i den del av strukturen som getts beteckningen $p/\neg p$. Denna negerade semantiska proposition bygger på satsens synliga predikat kombinerat med ett osynligt, referentiellt ospecificerat, subjekt (pro) i (S)-positionen och en osynlig negation (neg) i A1-positionen. Den negerade semantiska propositionen fångar med en sådan lösning formellt det som ursprungligen bör ha varit ett implicit budskap (jfr avsn. 2), nämligen i uttryck av samma uppbyggnad där svärordet fungerat som predikatets subjekt med eller utan föregående negation.

Denna formalisering av Oscar Segerqvist-konstruktionen innebär också att svärordet fråntas sin ursprungliga subjektsstatus och övergår i ett slags formellt subjekt. Dess position förändras inte; formella subjekt har liksom vanliga subjekt sitt säte i S-positionen (varifrån de ibland flyttar vidare till fundamentet). Det är dock ett formellt subjekt främst i syntaktisk mening. Anknytningen till hin onde kvarstår i alla händelser som kraftkälla, eftersom ordet är tydligt emfatiskt. Potentiellt behåller det även sin fulla referens och kan fungera som ett, i semantisk mening, »informellt» subjekt (vid sidan av det egentliga).

Den eventuella negationen fokuserar på det formella subjektet och står med hänsyn till detta med rätta direkt före *fan*. Den grundläggande propositionen är redan negerad genom den osynliga negationen i A1.

När det gäller frågan vilken syntaktisk funktion man ska tilldela ett expletivt *det* i fundamentet är svaret att det kan vara två saker. Om ett uttryck enligt Oscar Segerqvist-konstruktionen avslutas med en postponerad bisats som uttrycker objektets innehåll bör ett inledande *det* räknas som expletivt objekt. Men i de fall ett expletivt *det* inte markerar objektsfunktionen, utan enbart fyller fundamentet med fonetiskt innehåll, är pronomenet att betrakta som formellt fundament. Det är det senare som gäller citatet i artikelrubriken, även exemplifierat i (34) ovan.

5. Avslutning

Jag hävdade inledningsvis att också svordomskonstruktioner bör kunna förstås utifrån det vanliga grammatiska regelverket, men att svordomar kan ha ovanliga grammatiska funktioner. Jag har sedan med denna utgångspunkt försökt att ge en analys av Oscar Segerqvist-konstruktionen, och mycket riktigt landat

i ett förslag där svärordet har en till synes unik funktion. Dessutom tänker jag mig en osynlig negation och laborerar för övrigt med ett formellt fundament.

Kanske är det sista det minst uppseendeväckande. Ett viktigt budskap i sammanhanget är dock att det formella fundamentet inte nödvändigtvis är begränsat till svordomskonstruktioner som Oscar Segerqvist-konstruktionen och *det ska fan*-konstruktionen. Det är mycket möjligt att dessa konstruktioners särpräglade karaktär befrämjar användningen av formellt fundament och möjliggör dess genomslag i skrift. I övrigt är det mest i autentiskt talspråk man finner misstänkta fall. Men med Oscar Segerqvist i ryggen har man fog att ta också dessa på allvar och inte nödvändigtvis se dem som felsägningar eller tro att de egentligen är instanser av adverbet *där*.

Att införa ett nytt slags formellt subjekt och en osynlig negation är mera vågat. På något sätt måste emellertid relationen mellan svärordet och satsens negerade drag förklaras, och jag tror att förslaget är intressant i en allmän diskussion om fenomenet polaritet, som ju kan kopplas både till negerade element i den propositionsetablerande delen av satsen och till någon form av sanningsvärdesmarkering i satsens vänstra periferi. Det finns anledning att vara öppen för paralleller, och tolkningen av sanningsvärdet är uppenbarligen ibland beroende av den kontext satsen är infogad i.

Material

De litterära beläggen ovan är hämtade ur de nedan förtecknade verken. Inom parentes anges vid varje post om källan är ett drama (D) eller en roman (R) samt vilket/vilka exempel som hämtats ur verket ifråga. Romanexempel har excerperats ur Språkbankens romankonkordanser som man når via <http://spraakbanken.gu.se>.

- Almqvist, C.J.L., 1839: Det går an. (R: ex. 1d)
 Arnér, Sivar, 1980: Aprilsol. (R: ex. 16b)
 Bergman, Hjalmar, 1910: Hans nåds testamente. (R: ex. 32a)
 Bergman, Hjalmar, 1917: Mor i Sutre. (R: ex. 6b, 16a)
 Blanche, August, 1847: Hittebarnet (D: rubrikens citat, även i ex. 24, 34)
 Dalin, Olof, 1738: Den afwundsuke. (D: ex. 1a, 33b)
 Delblanc, Sven, 1981: Samuels bok. (R: ex. 17b)
 Forssell, Lars, 1980: Brokigheten. (R: ex. 27b)
 Gullberg, Berit, 1980: Elfrida. (R: ex. 10b, ex. i not 5)
 Jersild, P.C., 1976: Barnens ö. (R: ex. 8a–b)
 Jolin, Johan, 1849: Barnhusbarnen eller Verldens dom. (D: ex. 4b, 33a)
 Kexél, Olof, 1776: Sterbhus-kammereraren Mulpus eller Caffé-huset i Stora Kyrko-brinken. (D: ex. 1b–c)

- Koch, Martin, 1916: Guds vackra värld. (R: ex. 4a)
Lagerlöf, Selma, 1891: Gösta Berlings saga. (R: ex. 1e)
Lidman, Sara, 1981: Nabots sten. (R: ex. 1h)
Nordin, Harriet, 1981: Sparsam mimik. (R: ex. 18b)
Strindberg, Axel, 1950: Par om par. (D: ex. 1g, 27a)
Söderberg, Hjalmar, 1912: Den allvarsamma leken. (R: ex. 18a)
Östergren, Klas, 1980: Gentleman. (R: ex. 6a)

Litteratur

- Chomsky, Noam, 1995: The Minimalist Program. Cambridge, Massachusetts.
Engdahl, Elisabet, 2003: Med fokus på subjektet. I: Grammar in Focus 2. Festschrift for Christer Platzack 18 November 2003. Lund. S. 95–105.
Fried, Miriam & Östman, Jan-Ola, 2004: Construction Grammar. A thumbnail sketch. I: Fried, Miriam & Östman, Jan-Ola (red.): Construction Grammar in a Cross-Language Perspective. Amsterdam/Philadelphia. S. 11–86.
Linell, Per, 2003: Responsiva konstruktioner i samtalsspråkets grammatik. I: Folkmålsstudier 42. S. 11–39.
Magnusson, Erik, 2007: Gränsöverskridande koordination. Syntaktisk förändring i äldre svenska. (Nordistica Gothoburgensia 28.) Göteborg.
Melander Marttala, Ulla & Strömquist, Siv, 2001: Korpusen svensk dramadialog. Ändrarhandbok. (Svensk dramadialog nr 2 = FUMS rapport nr 202.) Uppsala.
Melander Marttala, Ulla & Östman, Carin, 2000: Svensk dramadialog under tre sekler – en projektbeskrivning. (Svensk dramadialog nr 1 = FUMS rapport nr 200.) Uppsala.
Mörnsjö, Maria, 2002: V1 Declaratives in Spoken Swedish. Syntax, Information Structure, and Prosodic Pattern. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap A 59.) Lund.
Nordberg, Bengt, 2005: Expletivt *det* i samtalsspråk. I: Text i arbete/Text at work. Festschrift till Britt-Louise Gunnarsson den 12 januari 2005, red. av Ingegerd Bäcklund m.fl. Svenska föreningen för tillämpad språkvetenskap och Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet. S. 144–152.
Platzack, Christer, 1998: Svenskans inre grammatik – det minimalistiska programmet. En introduktion till modern generativ grammatik. Lund.
Progovac, Ljiljana, 1994: Negative and Positive Polarity. A binding Approach. Cambridge.
Rizzi, Luigi, 1997: The Fine Structure of the Left Periphery. I: Haegeman, Liliane (red.): Elements of Grammar. Handbook in Generative Syntax. Dordrecht/Boston/London. S. 281–337.
SAG = Svenska Akademiens grammatik. Se Teleman, Hellberg & Andersson 1999.
SAOB (Svenska Akademiens ordbok) = Ordbok över svenska språket utg. av Svenska Akademien. 1–. 1898–. Lund.
Stroh-Wollin, Ulla, 2002: *Som*-satser med och utan *som*. (Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 58.) Uppsala.
Stroh-Wollin, Ulla, 2008: Dramernas svordomar – en lexikal och grammatisk studie i 300 års svensk dramatik. (Svensk dramadialog nr 10 = FUMS rapport nr 224.) Uppsala.

- Svenska på scen. Språk och språkanvändning i svensk dramatext från tre sekler, 2003, red. av Siv Strömquist. (Ord och stil. Språkvårdssamfundets skrifter 34.) Uppsala.
- Teleman, Ulf, 1987: De svenska svordomarna och deras grammatik. I: Nysvenska studier 67. S. 15–87.
- Teleman, Ulf, Hellberg, Staffan & Andersson, Erik, 1999: Svenska Akademiens grammatik. Del 1–4. Stockholm.

Språkligt arbete i nödsamtal

En kunskapsöversikt med forskningsutblickar

Av DANIEL PERSSON THUNQVIST,
KARIN OSVALDSSON och JAKOB CROMDAL

Abstract

Persson Thunqvist, Daniel, persson.thunqvist@liu.se, Senior Lecturer; *Oswaldsson, Karin*, karin.oswaldsson@liu.se, Senior Lecturer; *Cromdal, Jakob*, jakob.cromdal@liu.se, Associate Professor; Tema Barn (Child Studies), Linköping University, Sweden: "Linguistic work in emergency calls. A survey and review of ongoing research". *Språk och stil* 18, 2008, pp. 67–93.

Emergency calls are an important public service and comprise the first step in an emergency response. This service is essentially mediated through talk. The article presents a review of conversation analytic studies of the interaction taking place in real-life emergency calls. Some of these studies focus on analyzing the highly specialized conversational structure of calls to the emergency services. Others explore a variety of routine interactional troubles, including, for instance, misunderstandings arising from the asymmetries in knowledge about the institutional setting, as well as different expectations the parties bring to the interaction. A further subset of studies includes analyses of deviant cases, in which emergency calls not only evinced interactional troubles but also proved seriously consequential for the response operation. The present review reveals that there is a lack of studies targeting emergency calls with certain specific categories of callers that may prove communicatively problematic, such as non-native callers and children. An analysis of a few exchanges between an immigrant child and the operator serves to illustrate some specific language-related sources of interactional trouble. This demonstrates, more broadly, the need for analytic research to highlight the procedures through which the parties work to manage and remedy such interactional problems, thus allowing for the accomplishment of a successful emergency assistance.

Keywords: emergency calls, Conversation Analysis (CA), institutional interaction, interactional trouble, Swedish.

Denna artikel är en delstudie i projektet: »Barn ringer SOS: Om meningsskapande i samtal med larmcentraler» som möjliggjorts genom ett forskningsanslag från FAS (Forskningsrådet för arbetsliv och socialvetenskap), projektnummer 2005-0236.

We can read the world out of the phone conversation ...
Harvey Sacks 11 april, 1972

1. Inledning

»Vi kan läsa världen genom telefonsamtal» sade Harvey Sacks under en vår-föreläsning 1972. Det klassiska citatet kan tolkas så att Sacks vill lyfta fram telefonsamtalet som en rik källa till kunskaper om alltifrån enskilda människors vardagliga – men icke desto mindre metodiska – handlande, till hur personer och organisationer löser arbetsuppgifter och problem genom att tala med varandra.

Lite tillspetsat utspelas ett samhällsdrama i miniatyr via den dagliga strömmen av telefonsamtal till SOS-centraler. Operatören kan på många sätt liknas vid »spindeln i nätet» i det moderna samhället. Operatören förmedlar mellan en rad vitala samhällsfunktioner och medborgare med skilda behov av teknisk, medicinsk, psykisk eller mellanmänsklig och social natur. Operatören förväntas dessutom bedöma och agera snabbare än den övriga delen av samhällets hjälpfunktioner, ofta under dramatiska förhållanden och under tidspress.

Nödsamtalet utgör ett nav i larmcentralers rutin och har fascinerat samtals- och diskursforskare, såväl nationellt som internationellt, under flera decennier. Trots att ämnet är väl beforskat saknas en svensk forskningsöversikt (undantaget summeringar i enskilda avhandlingar). Genom en tematisk forskningsöversikt syftar denna artikel till att beskriva forskningsläget samt variationen av problem som behandlats i studier av nödsamtal. Vår ambition är också att visa på ännu otillräckligt utforskade delområden på ett sätt som förhoppningsvis gör översikten användbar för forskningsområdets fortsatta utveckling. Därför presenteras, utöver forskningsresultat från större undersökningar, ett antal studier av nödsamtal som pekar fram mot angelägna framtida forskningsinsatser. Avslutningsvis presenterar vi egen pågående forskning med exempel från en analys av specifika språkliga problem som uppstår när ett barn med invandrabakgrund ringer 112.

1.1 Nödsamtalet som institutionellt samtal: en inledande utblick

Inledningsvis vill vi sätta in översikten i ett forskningssammanhang och med referenser till jämförbara samtalstyper. Nödsamtal har främst utforskats inom ett större forskningsfält som rör professionella samtal (jfr Linell 1990 och 1998, Drew & Heritage 1992, Sarangi & Roberts 1999) inom olika organisationer. Allmänt syftar termen professionella samtal på professioner som ge-

nomför samtal som rutin i sitt yrke, till exempel lärare, åklagare, poliser, läkare, psykologer, vägledare. Ofta innebär professionella samtal möten med privatpersoner som i mötessituationen tilldelas rollen som *lekmän*, till exempel elev, åtalad, patient, klient etc. När det gäller forskning om nödsamtal är det tre kategorier av professionella samtal som studerats: 1) *intraprofessionella samtal* (mellan till exempel operatörer som assisterar och samarbetar med varandra); 2) *interprofessionella samtal* (mellan företrädare för olika professioner, till exempel samtal som innebär samverkan mellan operatör och andra yrkesgrupper som räddningstjänst, polis, sjukvårdsupplysning, sjukvårdspersonal m.m.) samt 3) *professionella och lekmän* (framför allt samtal mellan operatör och uppgiftslämnare). När inte annat anges är det den sistnämnda typen av samtal som åsyftas i denna framställning.

Nödsamtal är besläktade med många andra hjälp- och serviceinriktade samtal som sker via telefon. För att inledningsvis lyfta fram närliggande samtals typer vill vi hänvisa till en ganska nyligen publicerad internationell antologi (Baker, Emmison & Firth 2005). Denna behandlar dock inte exklusivt nödsamtal (med undantag av J. Whalens och Zimmermans bidrag). Redaktörerna beskriver hur det skett en lavinartad utveckling under senare tid av tjänster och telefonlinjer som erbjuder medborgare hjälp och råd i olika avseenden. Under 2000-talet har sådana telefonhjälp linjer kommit att vida överstiga antalet tjänster inom den tunga industrin (ett exempel: bara i Storbritannien har fem miljoner nya tjänster skapats sedan 1990). I Sverige har olika slags rådgivande samtal avhandlats, bland annat samtal till sjukvårdsupplysningen (Leppänen 2005) och Giftinformationscentralers telefonrådgivning (Landqvist 2001 och 2005).

Den teknologiskt avancerade miljön vid SOS-centraler har beforskats både i Sverige (Artman 1999, Normark 2002, Pettersson et al. 2004) och internationellt (till exempel Ikeya 2003, Whalen, J. & Zimmerman 2005). Dessa studier har främst fokuserat på samarbetet mellan operatörer vid SOS-centraler, snarare än på själva nödsamtalet. Studierna har ökat kunskapen om hur personalen samordnar information och fattar gemensamma beslut för att kontrollera nödsituationer. Naturkatastrofer, bränder och akuta olyckor är föremål för den sorts insatser som beskrivs som dynamiska och snabbt föränderliga och därför kräver avancerade former av samverkan både mellan personal och genom tekniska resurser.

Det första steget vid ett räddningsarbete är dock ofta ett samtal till nödnumret. En uppgiftslämnare ringer SOS-centralen och tillsammans med en operatör skapar man en bild av nödläget. I det följande ägnar vi oss åt den forskning som specifikt handlar om kommunikationen i dessa samtal.

1.2 Konversationsanalys – om vikten av att studera nödsamtalet i detalj

Gemensamt för flertalet studier av nödsamtal är att de genomförts i enlighet med konversationsanalytiska principer. Konversationsanalys¹ (för en introduktion i ämnet, se till exempel ten Have 2007 och Hutchby & Wooffitt 1998) innebär i korthet att forskaren dokumenterar verkliga samtal och utifrån transkriptioner av dessa söker förståelse av samspelet på deltagarnas premisser. Man försöker beskriva deltagarnas handlande och tolkningar så som de artikuleras och uppvisas under samtalsförloppet (Cromdal under utg.). Denna tradition har sina kontextuella rötter i analyser av hjälp- och serviceinriktade telefonsamtal. Exempelvis utnyttjade två av konversationsanalysens pionjärer, Harvey Sacks och Emanuel Schegloff, nödsamtal som empiri när de i mitten av 1960-talet och framåt genomförde sina undersökningar av generella strukturer i samtal. Deras upptäckter av systematiska drag i samtalets sekventiella organisation (det vill säga att olika personer omväxlande har ordet eller samtalsturen) har varit viktiga för samtalsforskningens utveckling (Sacks m.fl. 1974). Det gäller inte minst antagandet att samtal utvecklas steg för steg genom att nya repliker och bidrag tillförs (som bygger på tidigare yttranden) och ger helheten nya riktningar. Medan dessa numera klassiska studier av nödsamtal hävdade vikten av att i detalj studera samspel för att vinna kunskaper om generellt giltiga samtalsmönster (såsom sekventialitet och villkorlig relevans) har studier av senare datum lagt större vikt vid institutionspecifika drag i nödsamtal. Därmed har konversationsanalysen kommit att prövas inte enbart för dess relevans för grundforskning utan även för dess praktiska betydelse i detta sammanhang. Som vi kommer att se rymmer nödsamtal en mängd intrikata kommunikativa utmaningar och dilemman som deltagarna måste hantera i och genom sitt samspel. Operatören *måste* få fram adekvat och tillräckligt fyllig information från uppgiftslämnaren för att kunna bedöma *huruvida* en viss situation kräver resurser och, i så fall, vilka resurser som krävs. Informationen måste ofta vinnas under tidspress och ibland under kritiska omständigheter. Olika situationer kräver olika insatser som att operatören ger råd, tröstar, bekräftar, lugnar, bara agerar medmänniska eller allt samtidigt.

¹ Beteckningen samtalsanalys avser ibland den vittförgrenade forskningen om mellanmänsklig interaktion inklusive forskning om samtal mellan professionella och lekmän. I detta sammanhang använder vi dock begreppet för att referera till konversationsanalys snarare än samtalsanalys i den vidare bemärkelsen, eftersom konversationsanalytiker varit framträdande i studier av nödsamtal. För en diskussion om hur begreppen samtal och konversation definieras och tillämpas inom samtalsforskningen, se t.ex. ten Have (2007).

Forskningsöversikten är organiserad efter de problemområden som behandlats i framför allt den svenska och anglosaxiska forskningen. Den speglar också en variation bland studierna i analytiskt fokus och i deras tillämpning av den konversationsanalytiska ansatsen. Först (avsnitt 2) behandlas ett antal större studier gällande nödsamtalets organisering och struktur. Därefter (avsnitt 3) beskrivs såväl äldre som yngre studier vilka fördjupat analysen av specifika kommunikativa problem och dilemman i nödsamtalet. I avsnitt 4 presenterar vi en analys från ett pågående forskningsprojekt om barn som ringer 112 samt ringer i följande avsnitt (5) in frågeställningar som vi ser som fruktbara för fortsatt forskning.

2. Nödsamtalets organisation och struktur

En viktig grund för forskningen om nödsamtal är kunskap om hur samtalen är uppbyggda. Finns det ett generellt mönster som utmärker just nödsamtal? Vad händer när det uppstår avvikelser från rutinerna? Vilka likheter och skillnader finns mellan nödsamtal och andra former av samtal?

Flera studier² av autentiska nödsamtal har beskrivit samtalens struktur. Här framgår att nödsamtal uppvisar ett unikt mönster i jämförelse med vardagliga telefonsamtal. Dessutom förefaller detta mönster vara gemensamt för SOS-centraler världen över. Zimmerman (1984 s. 214) har sammanfattat denna grundstruktur enligt följande (vår översättning):

- 1) öppningsfas med identifikation av ärendet och personer
- 2) förfrågan
- 3) utredning/intervjufrågor
- 4) respons
- 5) avslutning

I öppningsfasen besvarar operatören anropet genom att presentera organisationen och i samma taltur uppmana den uppringande att berätta vad som hänt. Uppringaren presenterar därefter sitt problem och efterfrågar eventuellt en viss

² Ett flertal studier har behandlat nödsamtal till 911 (USA): Zimmerman 1984, 1992a och 1992b, Raymond & Zimmerman 2007, Whalen, M. 1990, Whalen, M. & Zimmerman 1990, Whalen, J., Zimmerman & Whalen, M. 1988. I studierna finns också exempel på nödsamtal i Storbritannien (Sharrock & Turner 1978) och Kanada (Eglin & Wideman 1979). I Sverige har nödsamtal till 90 000 (insamlade 1986) studerats av Bengt Nordberg i ett antal studier (t.ex. 1999).

typ av hjälp, till exempel räddningstjänst, polis eller ambulans. I nästa skede ställer operatören utredande frågor för att närmare identifiera problemet som ska lösas genom samtalet. Genom en kortare eller längre intervju söker operatören svar på frågor om vilken typ av problem det är fråga om, var problemet finns och hur akut situationen är samt vilka åtgärder som måste vidtas. Operatören kollar slutligen av inför avslutning, försäkrar att hjälp är på väg, och ger stöd vid behov. Naturligtvis varierar den här grundrutinen beroende på arten av hjälpbehov, den aktuella situationen och därmed samtalens längd och komplexitet.

Andra forskare (Whalen, J. 1995a och 1995b) har studerat hur datorteknik tillämpas i nödsamtal. Vilken roll spelar rapportskrivandet i datorn för samtalets förlopp? Rapportskrivandet bidrar också till samtalets struktur och de mer detaljerade frågor som ställs under samtalet, till exempel: *vem behöver hjälp* (namn, personnummer, adress efterfrågas), *vad har hänt* (vem är sjuk eller skadad, hur har det gått till, vilka symtom kan man se?), *vilken hjälp behövs* och *hur akut är situationen?*

En nyligen publicerad studie (Whalen, J. & Zimmerman 2005) problematiserar det faktum att tidigare studier främst rört själva samtalet mellan en enskild operatör och enskild uppringare. Vilken roll spelar operatörers lagarbete för nödsamtalets förlopp? I studien av en amerikansk SOS-central visar författarna hur det till synes informella och vardagliga pratet mellan operatörerna fyller en väsentlig funktion för hur nödsamtalen hanteras. En del av operatörernas arbete i samband med aktiveringsfasen är inte direkt hörbart för den uppringande, till exempel då operatörerna larmar ut (eventuellt med hjälp av medlyssnare) och kontaktar berörda nätverk. Också under samtalet med den uppringande ger de verbalt uttryck för sina tolkningar av olika situationer för att påkalla andra operatörers uppmärksamhet och på så sätt förbereda dem att assistera genom medlyssning och utlarmning. En svensk avhandling (Artman 1999) beskriver också hur svenska operatörer genom sitt lagarbete utvecklar en förmåga att förutse varandras koordinationsbehov utan att detta behöver uttalas direkt. På svenska larmcentraler finns ofta möjlighet att operatörer följer varandras samtal genom medlyssning vilket saknas på vissa amerikanska larmcentraler (Artman 1999, Pettersson 2001, Pettersson et al. 2004, Whalen, J. 1995a).

Det bör påpekas att den tekniska utvecklingen under senare tid gått snabbt, vilket gör att många av de studier som genomfördes på 1980- och 90-talen (se fotnot 2) inte i alla avseenden är i fas med de tekniska resurser som används idag på SOS-centralerna. Men även om lagarbetet och tekniken reser viktiga

frågor som komplicerar bilden av samtalsstrukturen, kvarstår ändå den grundrutin som beskrevs ovan. Sett från den uppringandes perspektiv sker ju samtalet bara, eller i första hand, med just den enskilde operatören.

Samtalsforskare har inte bara studerat den övergripande strukturen i nödsamtalen. I det följande beskrivs de studier som också mer i detalj utforskat samspelet mellan operatör och uppringare i samtalets olika delar. Den systematiska karaktären i nödsamtalen framgår både i den större strukturen men också i det lilla: hur frågor ställs och tas emot, hur svaren tas emot, hur samtalen öppnas och avslutas på ett effektivt sätt. Detaljerna är också betydelsefulla för att bättre förstå dynamiken och variationer i samtalandet. Grundrutinen i nödsamtal är inte statisk. I själva verket måste samtalsstrukturen i princip genomföras och byggas upp på nytt, yttrande för yttrande, av de samtalande i varje enskilt samtal.

2.1 Att inleda nödsamtalet

Flera forskare har intresserat sig för hur nödsamtal inleds och avslutas. Hittills har dock enbart ett fåtal forskare studerat detta mer systematiskt. Wakin och Zimmerman (1999) menar att inledningar av 911-samtal fyller flera funktioner. Öppningar är allmänt intressanta för samtalsforskare då det har visat sig att det som sägs och görs inledningsvis ofta präglar det fortsatta samtalets utveckling. Man anger så att säga tonen. I fall där det gått riktigt snett i nödsamtal, vilket vi ska se exempel på längre fram, har problemen ofta börjat redan i inledningsfasen.

I professionella samtal gäller det att så snabbt som möjligt skapa kontakt och borgen för ett gott samtalsklimat. Rutinerna vid telefonsamtal i vardagslivet belyser tydligt att det finns oskrivna regler för hur samtal börjar, regler som tas för givna tills någon bryter mot dem. Under de första replikerna måste mycket hända. Man identifierar sig, säger sitt ärende och försöker ta reda på om man stör. Vanligtvis utväxlas artighetsfraser, till exempel frågar man hur den andre mår utan att förvänta sig en lång utläggning om den andres hälsa. Men om samma frågor (Hur mår du? Hur är det?) ställs i ett nödsamtal kan de få en annan innebörd och konsekvens. I likhet med många professionella samtal innebär nödsamtal att vardagliga artighetsmönster tillämpas, men på ett särskilt sätt som är anpassat till situationens krav. Professionella telefonsamtal inleds ofta med att organisationens företrädare sätter *agendan*, det vill säga klargör vad som gäller för samtalet. Speciellt för nödsamtalen är att allt detta, både att visa

vardaglig hänsyn men också snabbt komma till saken, bör ske inom några sekunder.

Wakin och Zimmerman (a.a.) studerar hur operatörerna styr samtalsagendan genom att ställa frågor på ett visst sätt. Ett sätt är att minimera inslag av vissa vardagliga mönster, till exempel hälsningsfraser av karaktären »How are you?». En annan intrikat punkt är hur operatörerna undviker att samtalen inleds i önskad riktning, till exempel att uppringaren börjar berätta om förhistorien kring en olycka, vilket är ovidkommande ur operatörens synpunkt. Operatörerna ställer i stället framåtsyftande frågor för att styra samtalet mot utredningen av hjälpbehov.

Särskilt intressant i sammanhanget är de standardformuleringar som SOS-centraler använder. 911-samtal börjar i regel med frasen: »Nine one one what is your emergency?». Den svenska motsvarigheten är: »SOS ett ett två vad har inträffat?». Wakin och Zimmerman (a.a.) visar att de standardformuleringar som används vid amerikanska samt också brittiska larmcentraler är effektiva för att styra samtalen från inledningsfas direkt till den utredande fasen så att behovet av hjälp snabbt kan klargöras. Hur fungerar detta i Sverige? Det finns fortfarande få analyser av 112-samtal ur denna aspekt (men se Cromdal m.fl. 2007 och Cromdal m.fl. 2008). Nödsamtal är förvisso mindre komplicerade jämfört med många andra professionella samtal, till exempel läkarsamtal eller domstolsförhandlingar. Uppringaren har ett visst hjälpbehov som klargörs inledningsvis och som sedan utgör det ämne samtalet handlar om. Men även i 911-samtal finns variationer där de uppringande svarar och reagerar på öppningsfrågan på skilda sätt. Dessutom handskas operatörer med alltfler olika servicefunktioner och ärenden som gör att inledningsfaserna kan förstås på skilda sätt.

2.2 Att avsluta nödsamtalet

Eftersom samtalen sker under tidspress är också avslutningar en viktig fråga i nödsamtal. Ett par studier (Zimmerman 1984, Bergmann 1993) har jämfört avslutningar i bl.a. nödsamtal och vardagliga telefonsamtal. Nordberg (1999) har studerat avslutningar i svenska nödsamtal till numret 90 000 (materialet samlades in 1986 vid en SOS-central i en svensk storstad). Dessa studier knyter an till forskning rörande vardagliga telefonsamtal. Som de flesta säkert upplevt i vardagslivet är det inte alltid helt okomplicerat att avsluta telefonsamtal på ett artigt men effektivt sätt. Den som ringer förväntas som regel ha ansvaret för att

föra samtalet mot avslut. Samtalsslut är dock något som brukar förhandlas fram mellan talarna. Man måste enas om att man sagt allt som är nödvändigt, att man inte har mer att tala om. Normalt räcker det inte bara med att säga »hej då» utan ett avslut kräver någon form av »förarbete», för att den som avslutar inte ska framstå som oförskämd (Zimmerman 1984, Nordberg 1999).

Man skulle kunna tänka sig att avslutningsarbetet i SOS-samtal skiljer sig i väsentliga drag från andra samtal. Här finns ett problem som ska lösas och när detta är avklarat blir det naturligt att avsluta samtalet. Inget ytterligare ämne förväntas då att tas upp och människor har en förmåga att undvika situationer där man inte har något att säga varandra. I både studierna av 911-samtal och svenska nödsamtal till 90 000 framgår att de flesta avslutas enligt ett likartat mönster. Operatörens försäkran om att hjälp är på väg utgör i normalfallet början till slutet. Zimmerman (1984) och Nordberg (1999) visar även att operatören vid behov kan använda denna försäkran för att avstyra uppringaren från att ta upp nya samtalsämnen.

Det som framför allt framstår som relevant att utforska mer är komplikationer och variationer från denna grundrutin. De två nämnda studierna ger flera exempel på avsteg från det gängse mönstret. När operatörer använder vaga uttryck som »ja då kommer vi om en liten stund» leder det lätt till motfrågor. En del operatörer har en vana att uttala en försäkran om hjälp som en fråga »ja då ska vi komma och hämta henne då, strax efter klockan åtta då, blir de bra de» vilket också bidrar till onödigt tidsspill. I andra fall finns det en kanske allvarligare risk att samtalen avslutas för tvärt, utan att all nödvändig information har insamlats. Det kan bli fallet om operatören försäkrar att hjälp är på väg tidigt i samtalet och den uppringande då tar initiativet till avslut. Av dessa och andra exempel framgår att samspelet i avslutningar är mer intrikat än vad man kanske skulle kunna tro (Nordberg 1999).

2.3 Nödsamtalets ojämna kunskapsfördelning

Hittills har översikten främst rört frågor om nödsamtalet som professionell uppgift. Men nödsamtalet kan också ses ur andra perspektiv. De allra flesta som ringer larmnumret 112 (eller motsvarande) gör det för första gången i sitt liv.

I likhet med många andra former av institutionella samtal är nödsamtalet *asymmetriskt*, det vill säga det råder en ojämnlik fördelning av kunskaper om samtalssituationen. Trots att det råder en ganska speciell relation mellan den

professionella rollen som operatör och rollen som uppringare är det få studier som uppmärksammat nödsamtalen ur lekmannens perspektiv. Nordberg (1999) menar att de uppringande i de flesta fall är klara över vilka roller som gäller och vilka förväntningar som finns i samtalen. Men Nordberg har också funnit ett relativt stort antal exempel på fall där det är uppenbart att de uppringande inte fullt ut förstår hur larmcentralen och operatörerna handskas med nödsamtal. De känner inte till rutinerna och vilka procedurer och regler som operatörerna har att följa, eller vilka hjälpmedel och resurser som larmcentralen har, eller inte har, till sitt förfogande.

En problematik som följer av detta är hur pass genomskinliga nödsamtalen är för lekmannaparten. Flera av operatörens rutiner är inte alltid eller regelbundet uttalade i samtalen, till exempel när operatören skriver rapport på datorn. Efter en lång tystnad kan den uppringande fråga vad som pågår (Whalen, J. 1995a). Detta kan också jämföras med studier av andra samtal som visat på denna problematik. Exempelvis tulltjänstemän förklarar inte alltid varför de ställer vissa frågor; frågorna blir ogenomskinliga eller till och med obegripliga för lekmannen (Sarangi & Slembrouck 1996). Ur det professionella perspektivet reser detta frågor om vilka samtalsmedel som används för att reglera (o)genomskinligheten.

Myntet har också en annan sida. Asymmetrier i interaktion, exempelvis skillnader i kunskaper, makt och status, i hur samtalsutrymmet används m.m., är väl dokumenterade i forskningen om professionella samtal generellt (se t.ex. Linell 1998). Men i professionella samtal råder ofta även en omvänd asymmetri där det är lekmannen (till exempel patienten, vittnet, den åtalade) som har förstahandskunskap om det inträffade, vilket får konsekvenser för hur samtalet genomförs. Detsamma gäller för nödsamtal där den som ringer, till skillnad från operatören, har direkt, ofta detaljerad, kunskap om den aktuella händelsen. Även om det är operatörens roll att styra och leda samtalet, göra olika bedömningar samt besluta om vilka prioriteringar och åtgärder som ska vidtas, är det lekmannens rapport och beskrivningar av nödläget som till stor del utgör det konkreta underlaget för operatörens beslut (Nordberg 1999). Det som särskiljer nödsamtal från många andra professionella samtal är den omständigheten att den uppringande ofta rapporterar om *pågående* dramatiska händelser, till exempel sjukdomsförlopp, bränder och olyckor. Dessa situationer är inte statiska – inte bara något som redan inträffat och är ett faktum. Den som larmar kan befinna sig mitt i ett skeende med många möjliga utvecklingsförlopp. Sådana omständigheter kan göra den uppringandes rapportering än mer komplicerad, vilket vi återkommer till i nästa avsnitt.

Den ojämna fördelningen av kunskap i nödsamtalen, liksom betydelsen av ett fungerande samarbete mellan operatör och uppgiftslämnare, utgör en relevant bakgrund till följande avsnitt. Härnäst beskrivs en utveckling inom forskningen av nödsamtal med ökat fokus på specifika kommunikativa problem liksom på förståelseproblem i samband med den uppringandes rapportering av händelser.

3. Kommunikativa problem och kritiska fall

I regel fungerar nödsamtal utan större problem *trots* att samtalen ofta sker under tidspress och andra, ibland obehagliga, omständigheter. Den forskning som vi hittills redogjort för ger sammantaget en bild av att operatörerna normalt får den önskade informationen från hjälpsökande, att uppgifterna förmedlas vidare till berörda instanser (polis, räddningstjänst eller sjukvård) på ett effektivt sätt, och att räddningspersonal anländer för att assistera vid nödsituationer på ett professionellt sätt. Men även om nödsamtalen rutinmässigt hanteras både rationellt och effektivt förekommer naturligtvis också variationer och ibland kritiska situationer där rutinerna helt eller delvis bryter ihop.

Att beskriva de kommunikativa rutinerna som i föregående avsnitt är att beskriva hur arbetet, och vardagen, oftast ter sig vid SOS-centraler. Ett annat sätt att upptäcka grunderna i en verksamhet är att analysera hur saker och ting fungerar under kritiska eller till och med exceptionella förhållanden, till exempel när personer betar sig avvikande eller rent av saboterar rutinerna. I en fungerande verksamhet förblir vissa centrala mekanismer osynliga under normala omständigheter och visar sig först under kritiska förhållanden. I det följande beskrivs några systematiska problem som måste hanteras i nödsamtal. Det första rör problem som kan uppkomma när den uppringande presenterar sitt ärende.

3.1 Att presentera ett nödläge – några problematiska fall

Låt oss börja med ett exempel från ett telefonsamtal till en polisstation i en stad i Mellanvästern (USA). Uppringaren tillfrågas om sin adress och lämnar namnet på gatan och husnumret, vilket polismannen uppfattar som en adress i den här staden. Polismannen kan dock inte hitta namnet på stadskartan. Uppringa-

ren ombeds då ge ytterligare anvisningar, vilket hon gör genom att ge namnet på andra gator i närheten, vilka heller inte finns upptagna på stadskartan. Efter krångel fram och tillbaka visar det sig till slut att kvinnan inte bor i staden.

Exemplet är hämtat från Schegloffs analys (1972) av platsangivelser i nödsamtal. Platsangivelser blir en än mer delikat fråga i telefonsamtal än när människor möter varandra ansikte mot ansikte. I många situationer, menar Schegloff, väljer de samtalande att hänvisa till platser på basis av deras gemensamma närvaro på en viss plats – man pekar, vänder kroppen och följer varandras blickriktning. I situationer där man inte befinner sig på samma plats försvinner dessa kommunikativa resurser och man tvingas välja angivelser med andra – mer uteslutande språkliga – medel. I båda dessa fall, menar Schegloff, är dock »samvaron» inte främst en geografisk fråga utan i första hand en fråga om kommunikativt meningsskapande. I fallet ovan är det uppenbart att »samvaron» inte fungerade, och polisen var tvungen att »reparera» skadan när missförståndet slutligen upptäcktes.

De numera klassiska analyserna av telefonsamtal som Schegloff och hans kolleger genomförde i USA under 1960- och 1970-talen är föregångare och inspirationskällor för dagens studier av hur uppringare presenterar ett problem. I linje med de tidigare studierna har forskare analyserat hur namn, identiteter och platsangivelser kommuniceras mellan operatör och uppgiftslämnare.

En intressant fråga i sammanhanget är hur den uppringande presenterar sitt ärende på ett trovärdigt sätt för operatören. Flera forskare har studerat denna aspekt av samtal till olika länders SOS-centraler samt till responderande myndigheter, såsom polis och brandkår (Eglin & Wideman 1979, Meehan 1989, Sharrock & Turner 1978, Whalen, M. & Zimmerman 1990). Forskarna beskriver hur uppringaren, för att framstå som trovärdig, brukar – och förväntas – anlägga en viss *hållning* till det inträffade/rapporterade problemet. Denna hållning innehåller tre komponenter:

- a) hur rapportören beskriver (och kategoriserar) problemet
- b) hur rapportören förklarar hur han eller hon kom att känna till problemet
- c) en beskrivning av vilken relation han eller hon har till händelsen

Om uppringaren inte intar en sådan hållning efterfrågas den av operatören, och J. Whalen, Zimmerman och M. Whalen (1988) visar på ett kritiskt fall där en uppringare inte uppvisade en sådan hållning. En man i Dallas, Texas, hade ringt 911 och begärt ambulans till en kvinnlig släkting som plötsligt insjuknat. I telefonsamtalet uppstod en lång och häftig dispyt mellan operatören och mannen. Mannen krävde att ambulansen skulle skickas omedelbart; operatören ef-

terfrågade mer information. Operatören ville framför allt veta mer om detaljerna kring händelsen och kvinnans tillstånd, vilken relation mannen hade till kvinnan och till händelsen. Mannen blev alltmer uppretad av operatörens frågor och framhärjade i sina krav. Till slut tappade operatören tålamodet och bemötte aggressiviteten från den uppringande med irritation. En serie ordväxlingar och missförstånd ledde till att beslutet att skicka en ambulans försenades.

Efterverkningarna av detta telefonsamtal blev kraftfulla. Den fördröjda räddningsinsatsen ansågs ha bidragit till kvinnans död, och staden blev stämd på 300 000 dollar. Massmedierna uppmärksammade fallet som ett dramatiskt och uppenbart tjänstefel och operatören avskedades senare. Samtalsforskarna gav emellertid en helt annan bild av samtalet än medierna. De visar hur den uppringande själv i hög grad medverkade till problemet genom sin speciella hållning. Han lyckades inte göra problemet trovärdigt för operatören. Problemet handlade inte bara om brister i de professionella rutinerna. Snarare gick det snett i de vardagliga kommunikationsmönstren. Operatörens informationsinsamling förvandlades till en personligt laddad konflikt som de båda parterna aktivt bidrog till.

Ett relaterat problem är hur operatören kan bedöma om det som rapportören berättar är trovärdigt, korrekt och sant. När tvekan om den uppringandes trovärdighet uppstår, som i fallet ovan, ställer operatören ofta mer detaljerade frågor. Det är känt inom vittnespsykologin att människor som upplevt något kan ge konkreta beskrivningar av situationer som innehåller många specifika och ibland inlevelsefulla detaljer. Många operatörer tillämpar också dessa insikter i sitt arbete. Men vad händer då när en uppringare agerar på andra sätt, till exempel resonerar kring en nödsituation på ett kyligt rationellt sätt eller är helt opersonlig gentemot händelsen? Vi ska nedan se ytterligare en studie som behandlat detta.

3.2 Missriktad misstro

I en studie av 911-samtal frågar sig Garcia och Palmer (1999) hur misstro uppstår mellan operatör och uppringare. Vad är det i rapportörers beteende som kan skapa misstro hos operatörer? Och hur utvecklas misstro och missförstånd i samspelet mellan parterna? I ett kritiskt fall, som studeras närmare, visar sig misstron vara helt obefogad.

I december 1997, just före midnatt, sköts två poliser som arbetade under täckmantel i en lägenhet. Förövaren lämnade sedan lägenheten och påträffades

några kvarter bort där han skjutit sig själv. Ett vittne som besökte lägenheten kort efter skottlossningen ringde 911 för att rapportera händelsen. Vittnet lyckades dock inte göra händelsen trovärdig för operatören, som inte följde de officiella rutinerna att omedelbart informera medarbetare och kategorisera ärendet som högsta prioritet i datasystemet. I den efterföljande debatten ställde polisen, allmänheten och medierna samma fråga: »hur kunde detta hända, hur kunde den hjälpsökande förvägras hjälp på detta sätt?» Garcia och Palmer formulerade problemet på ett annat sätt – varför trodde inte operatören på den hjälpsökande?

Med facit i hand vet vi att den uppringande under samtalets gång bevitnade två allvarligt sårade polismän i en lägenhet. Operatören kunde dock knappast känna till detta i början av samtalet. Garcia och Palmer går systematiskt igenom samtalet och försöker lokalisera de missförstånd som uppstod. Uppringarens första yttrande är: *»Uh shots fired at uh twenny two hanover street»*. Hans röst är slirig och opersonlig. Rösläget avslöjar inte mycket av dramatiken i situationen. Den första uppgiften, samt kommande vaga uppgifter från uppringaren, leder operatören till den felaktiga uppfattningen att skottlossningen ägt rum utomhus och att vittnet självt befinner sig på tryggt avstånd från händelsen inne i en lägenhet. Detta initiala missförstånd präglar operatörens agerande genom hela samtalet. Denne ställer rutinmässiga frågor för att identifiera den uppringande samt frågor för att lokalisera platsen, i väntan på att polisen skall nå fram till gatuadressen för att utreda den påstådda skottlossningen närmare. Uppringaren vägrar dock avslöja vem han är eller varifrån han ringer, vilket leder till att operatören ytterligare misstror den senare uppgiften om att mannen befinner sig i samma rum som de skjutna poliserna. Till denna misstro bidrar uppgiftslämnarens genomgående kyliga och samtidigt vaga sätt att resonera kring händelsen. Men den kanske mest avgörande punkten är enligt forskarna att den hjälpsökande inte någon gång under samtalet försöker avbryta operatören, eller på ett eller annat sätt korrigera missförståndet som blir tydligt flera gånger under samtalet.

Denna och andra dokumenterade händelser visar hur viktigt det är att missförstånd klaras ut, eller helst undviks, i SOS-samtal. Det är, som vi har sett, inte bara faktauppgifter som står på spel – det handlar också i hög grad om trovärdighet och legitimitet. Studierna ovan ger en utgångspunkt för att i framtida forskning systematiskt studera hur missförstånd hanteras under mer normala omständigheter. Vid svenska utbildningar av operatörer ingår träning i att lyssna, intervjua och ställa frågor på ett professionellt sätt för att bland annat undvika missförstånd av olika slag. Mycket av den kunskap som tillämpas i

nödsamtalen torde också vara erfarenhetsbaserad, det vill säga operatörer lär sig genom sitt dagliga samtalande ett antal rutiner och samtalsstrategier. Denna praktiska kunskap baseras naturligtvis också på samtalsmönster som man lär sig genom vardaglig kommunikation och som man inte alltid är så medveten om. I Sverige saknas tidigare studier med fokus på hantering av förståelse och missförstånd i 112-samtal, med undantag av en fallstudie (Osvaldsson m.fl. under utg.) som demonstrerar hur operatörer och uppringare genom vardagliga samtalsstekniska medel hanterar uppenbarade såväl som potentiella förståelseproblem.

Bortsett från de medialt uppmärksammade fallen, finns det i den amerikanska litteraturen några studier av förståelseproblem som är typiska för larmrapportering. Sådana förståelseproblem kan delvis ha sin grund i de villkor som kännetecknar nödsamtal, framför allt den ojämlika fördelningen av kunskap mellan operatör och rapportör. Ytterligare orsaker till förståelseproblem och missförstånd kan hänga ihop med parternas ibland mycket olika förståelse av verksamheten, och deras förväntningar på varandra i samtalet.

3.3 Deltagarnas förväntningar i nödsamtal

Det kan tyckas självklart att den som slår nödnumret normalt vet vart de ringer och har vissa förväntningar på samtalet och dess efterverkningar i form av räddningsinsatser. Forskningslitteraturen rapporterar ändå om vanliga förutfattade meningar eller missuppfattningar gällande SOS-centralens verksamhet.

Att beställa taxi?

Personer som ringer efter ambulans kan bete sig som om de beställde en taxi. M. Whalen och Zimmerman (1990) kallar denna typ av förväntan »typ 1». Den uppringande förväntar sig då att SOS-centraler tillhandahåller service helt utifrån den hjälpsökandes önsksningar – vad vill kunden ha, och vart vill kunden ha tjänsten levererad?

Att prioritera insatsnivå

Stadierna ovan visar i stället att operatören har en förväntan att samtalet snarare ingår i en offentlig myndighet som är auktoriserad att ställa frågor och fatta be-

slut om prioriteringar av den service som eventuellt ges (»typ 2»). Forskarna beskriver dessa konkurrerande förväntningar som typ 1 och typ 2 och menar att när dessa möts kan det leda till missförstånd och ibland till och med öppna konflikter.

K. Tracy (1997) har vidareutvecklat detta resonemang i en analys av hur olika förväntningar spelar in i 911-samtal. Bland många av de uppringande urskiljer hon en konsumentinriktad attityd. I stället för att tala om förväntningar använder Tracy Erving Goffmans term *ram* (eng. *frame*) för att bland annat referera till alla potentiella förväntningar på nödsamtalen. Den konsumentinriktade ramen respektive operatörens syn på nödsamtalen skiljer sig menar Tracy på tre centrala sätt:

- a) förväntningar om vilken mängd och vilket slags information medborgare behöver ge för att erbjudas hjälp
- b) förväntningar om det geografiska området inom vilket hjälpen kan erbjudas
- c) förväntningar rörande väntetid för service och information om väntetiden

Om det finns stora skillnader i parternas uppfattningar och förväntningar på vilka handlingar och informationer som är relevanta och i vilken ordning de bör förkomma kan det leda till mer eller mindre allvarliga problem i samtalet (Tracy a.a.). I studien uppmärksammas särskilt vilka konsekvenser den konsumentinriktade förståelsen får för det sätt på vilket den uppringande bemöter operatören. Att detta är ett genuint problem är tydligt i intervjuer med operatörerna själva; här ett illustrativt exempel:

They tend to talk to me like they are talking to the McDonald's machine. »I want this and I want that, and hold the mustard» ((laugh)) and it's like, well, it does not work that way ma'am. (Tracy, K. 1997 s. 323)

Tracy (a.a.) poängterar att detta slags problem hänger samman med den allmänna utvecklingen i USA mot ökad serviceinriktning och konsumtionsattityder bland befolkningen. För operatörerna blir detta delvis en fråga om respekt. Man förväntar sig inte att bli bemött som personal på snabbmatsrestauranger – underförstått att dessa har låg status/lön och möts av bristande hänsyn i USA. Detta kan också förklara vissa konflikter i 911-samtal, menar Tracy, eftersom liknande tendenser rapporteras från forskning också inom andra områden som utbildningssektorn och sjukvården. Denna problematik har dock ännu bara undantagsvis (Nordberg 1999) uppmärksammats i forskning om svenska nödsamtal. Vilket genomslag den konsumentinriktade attityden eventuellt har i detta sammanhang får således ses som en öppen fråga.

3.4 Att hantera känslouttryck i SOS-samtal

Förståelseproblem och kommunikativa problem måste också förstås och studeras i relation till de många olika känsloladdade reaktioner som utspelas mellan operatör och uppringare. Många som ringer gråter, är förtvivlade, hysteriska, aggressiva, skriker, befinner sig i chocktillstånd, framför klagomål och anklagelser.

Att starka känslouttryck är vanliga i nödsamtal konstateras både vid utbildningar av larmoperatörer och i svenska studier (Artman 1999). Det finns dock knappt någon svensk forskning som närmare undersökt hur känslouttryck hanteras i nödsamtal och vad de betyder för samtalets utfall.

I den amerikanska litteraturen har betydelsen av starka känslor som tar sig uttryck i ilska, aggressivitet, förolämpningar och »hysteri» i nödsamtal behandlats (Whalen, J., Zimmerman & Whalen, M. 1988, Tracy, K. & Tracy, S. 1998, Whalen, J. & Zimmerman 1998). För operatören blir det viktigt att skapa beredskap och ett förhållningssätt till sådana reaktioner från uppringare, och utveckla sätt att bemöta dem. K. Tracy och S. Tracy visar att konflikter i nödsamtal tydligt kan kopplas till svårigheter att handskas med till exempel ilska och förolämpningar. J. Whalen, Zimmerman och M. Whalen (1988) analyserar hur ett operatörslag hanterar olika slags starka känslouttryck från dem som ringer in samt hur de samtidigt strävar efter att få in relevant information om den aktuella händelsen. Hur känslor uppfattas, definieras och bemöts är delvis situationsbetingat. Känslor som i vissa situationer uppfattas som uttryck för sorg, smärta eller stress kan uppfattas på helt andra sätt i andra sammanhang. J. Whalen och Zimmerman (1998) ger exempel på hur rapportörer i nödsamtal som på grund av starka emotionella reaktioner inte lyckas samarbeta på operatörernas premisser kan bli uppfattade som »hysteriska». Parker, Pomerantz och Fehr (1995) visar vidare på betydelsen av att studera de samtalsmetoder som finns att tillgå för operatörer för att »vara till hands» för den som ringer in. En relaterad problematik är hur operatörer hanterar känsliga ämnen, till exempel när människor uttrycker stark oro då en anhörigs liv står på spel. Studier förlagda till andra professioner, till exempel sjukvården (Linell & Bredmar 1996), visar hur till exempel barnmorskor utvecklat speciella samtalsmetoder för att hantera känsliga frågor. Genom att vara mindre direkta eller att lugnt återropa rutiner och yttre omständigheter tonas samtalens hotande innebörder ner.

Denna översikt har lyft fram några centrala teman i den befintliga forskningen om nödsamtal. I fokus har framför allt varit samspelet mellan uppgiftslämnare och operatör och det tål att poängteras igen att det är just detta samspel

som utgör det första steget i en räddningsinsats. Följaktligen är det av högsta vikt att inventera befintlig kunskap samt identifiera kunskapsluckor och efter-sätta områden för fortsatt forskning. I det följande presenterar vi några viktiga forskningsspår och illustrerar detta med några empiriska exempel från vår pågående forskning.

4. När barn ringer 112: Exempel från pågående forskning

En viktig premiss för SOS-samtal är att operatörer ständigt möter människor som tillhör olika sociala grupper med olika förutsättningar att presentera sitt ärende på ett bra sätt. I det följande presenterar vi samtalsexempel med preliminära analyser från vårt pågående forskningsprojekt om barn som ringer 112. Därigenom vill vi helt kort illustrera några tendenser i vårt material som öppnar upp för nya frågeställningar som vi menar är angelägna att följa upp i fortsatt forskning. Det fåtal studier som tidigare uppmärksammat just barn som ringer larmcentraler har bedrivits utanför den samtalsfokuserade forskningen om nödsamtal. Russel (1980) och Russel och Kazdin (1980) har behandlat pedagogiska insatser för att instruera barn i att ringa till nödnumret 911. På grund av sin ålder kan mycket unga barn få särskilda problem som uppgiftslämnare. Det finns således ett tydligt kunskapsglapp när det gäller frågan om hur kommunikationen mellan barnet och operatören fungerar. Det pågående projektet *Barn ringer 112: om meningsskapande i samtal med larmcentraler* (Cromdal m.fl. 2007) har som mål att reducera denna kunskapslucka.

Under forskningsprojektets första år har vi följt operatörernas arbete vid en svensk SOS-central och medlyssnat på en mängd inkommande SOS-samtal av varierande slag. Efter detta inledande fältarbete har vi transkriberat och påbörjat analyser av ett hundratal SOS-samtal parallellt med fortsatt datainsamling. Det empiriska materialet omfattar hittills ett fyrtiotal samtal där barn är uppgiftslämnare. De övriga 60 samtalen fungerar som jämförelsematerial vilka vi för enkelhetens skull i framställningen benämner »ungdomssamtal» respektive »vuxensamtal». Det kan förefalla självklart att barn agerar på annorlunda sätt gentemot den institutionella agendan jämfört med vuxna. Men är det verkligen så? Och om så är fallet, hur skiljer sig barns språkliga agerande från andra uppringares? Det första exemplet visar en öppningssekvens med en tolvårig flicka som ringer efter ambulans till sin yngre bror.

Exempel 1. Beställningsöppning med uppföljning (cl = uppgiftslämnare, op = SOS-operatör)

005 op esoessettett ↓ två>va<har ↑ inträffat?
 006 cl eh:he:j (.) ja vill °ha ambulans°
 007 op villdu ha ambulans?
 008 cl aa:=
 009 op =va är de för nåt som har hänt då?
 010 cl ä::n min bror har <O:nt i fött>erna
 011 >å så dä< .h å sen ha- han >hanhar<
 012 o:nt han kan inte gå på toalitten å
 013 så där.
 014 op nå ↑ hej hur länge hade han haft ↑ ont
 015 då?
 016 (1.4)
 017 cl >va sa du<?
 018 (.6)
 019 op hur länge har din bror haft ?ont då?
 ---00.30---
 020 cl fem dagar [så där] ungefär fem
 021 op [mm:]
 022 cl dag[ar

Samtalets inledning är karakteristiskt för 112-samtal. Som tidigare framgått i artikeln kännetecknas nödsamtal generellt av »reducerade öppningar» (Whalen, M. & Zimmerman 1987): operatören hoppar över hälsningsutbyten och andra sedvanliga artigheter för att i stället gå direkt in på den förmodade händelse som föranlett samtalet. Operatörens inledningsfras »SOS ett ett två vad har inträffat?» är utformad för att åstadkomma just en sådan reducerad samtalsöppning. Den institutionella agendan som etableras redan i samtalets början är således typisk för SOS-samtal oavsett vilka personer eller grupper som ringer in.

I anslutning till exemplet vill vi lyfta fram en tendens som är tydlig i just barns responser på operatörernas inledningsfras. Vi har i ett annat sammanhang (Cromdal m.fl. 2007) konstaterat att barn, liksom i exemplet ovan, mestadels inleder med en hälsningsfras (ibland även en namnpresentation) som dock sker i förbigående, utan förväntning om att operatören ska besvara hälsningen. En genomgång av vårt samtalsmaterial visar att endast var tredje hälsning genererar en hälsning i retur (i jämförelse med var tionde i de sextio vuxensamtalen). Mer intressant är att mindre än hälften av de barn som ringer in, busringningar borträknat, svarar direkt på frågan om »vad som inträffat». Den första talturen är som ovan i stället en beställning av en särskild typ av hjälp (ambulans, brandkår m.fl.). »Beställningsöppningar» av detta slag är dubbelt så vanliga bland barn jämfört med vuxen- och ungdomssamtalen i ma-

terialeet. Att de flesta 112-samtal öppnas i reducerad form innebär alltså inte automatiskt att den som ringer in direkt uppger orsaken till att man söker hjälp. Det torde finnas flera tänkbara förklaringar till detta. Det ligger nära till hands att anta att många barn inte svarar på operatörens inledande fråga därför att formuleringen helt enkelt är för svår. Ytterligare en möjlig förklaring är att barn ofta ringer direkt på uppdrag av en vuxen för att, exempelvis som i detta fall, kalla på ambulans. De utför uppdraget vid första möjliga tillfälle, det vill säga deras allra första taltur i samtalet. Det krävs då normalt att operatören upprepar frågan, för att uppringaren ska berätta vad som hänt och därmed ge operatören möjlighet att utifrån denna beskrivning fatta beslut om prioriteringsnivå.

Många av de barn som ringer till nödnumret i Sverige har invandrarbakgrund, och vi har ofta kunnat höra vuxenröster på främmande språk i bakgrunden. Slutsatsen blir att barn ofta får sköta kommunikationen med operatör i familjer där de vuxna bedömer sina kunskaper i svenska som otillräckliga. Det är förstås av högsta vikt att studera hur deltagarna tillsammans arbetar sig fram till en gemensam beskrivning av den inträffade händelsen, inte minst i samtal där den som lärmar har begränsade kunskaper i svenska eller där uppgiftslämnarens etniska bakgrund på annat sätt ställer kommunikationen på sin spets. Flickan som ringt efter ambulans till sin bror i vårt exempel har hörbar invandrarbakgrund, vilket dessutom tas upp senare i samtalet. I exemplet nedan ser vi hur de två parterna tillsammans söker fastställa broderns efternamn.

Exempel 2. Att fastställa namn (cl = uppgiftslämnare, op = SOS-operatör)

```

067      =va heter ↑↑ din ↑bror då?
068      (.7)
069  cl  huaing: th.
070  op  ↑hami: { :d? }
071      { ~~~~ }
072  cl  a:.
---01.30---
073  op  å i efternamn?
074      (.7)
075  cl  ö::: han <hete::r:> öh sammeh kahun
076      (.45) °>tror ja<°
077      (.45)
078  op  >↑en gång ↓till.<
079      (.5)
080  cl  sammeh:
081  op  >{sammeh< }
082      { ~~~ ~~~~ }
083  cl  ka↓hum
084      (1.3)
085  cl  [k a h u-]
```

```

086 op [kan du st-]
087 (.5)
088 cl ja kan säga[: hans] personnummer
089 op [ a:: ]
090 cl istället[ d]e e lättast
091 op [a::]
092 cl .hh ä: deäh {nitti:}

```

Det förståelseproblem som aktualiseras i exemplet är uppenbart. Operatören ber om den sjuke broderns namn och elva turer senare har de fortfarande inte lyckats klargöra broderns för- och efternamn för varandra. Att icke-svenska namn kan vara svåra att både uppfatta och stava korrekt utgör sannolikt ett ganska vanligt problem i officiella sammanhang i Sverige. Om vi närmare granskar vad operatören och den uppringande gör tillsammans framgår hur parterna söker komma till klarhet. På rad 70 upprepar operatören förnamnet som en fråga och får bekräftelse från uppgiftslämnaren. När operatören ber om efternamnet svarar flickan med viss tvekan och uppger två namn (rad 75–76). Operatören ber om en upprepning, varpå flickan »paketerar» namnkombinationen i två separata enheter (rad 80 och 83), vilket är ett sätt att förenkla svaret och därmed underlätta operatörens förståelse. När operatören trots detta inte får klarhet i namnet (notera att hennes överlappande och oavslutade taltur på rad 86 kan höras som att hon ber flickan om en bokstavering), tar uppgiftslämnaren initiativ till en alternativ strategi för att komma vidare i samtalet. Hon erbjuder sig att i stället lämna broderns personnummer.

Detta är enbart ett par exempel på den språkliga problematik som kan dyka upp i nödsamtal med barn och uppgiftslämnare som talar bristfällig svenska. Som framkommit i forskningsöversikten kan källorna till missförstånd vara många och när ett missförstånd väl etablerats kan det vara svårt att snabbt reparera skadan. En central uppgift som dagligen och rutinmässigt måste hanteras i nödsamtal är att fastställa konkreta och för insatsarbetet avgörande uppgifter om adresser, ortnamn och personnamn. Att det sistnämnda problemet kan ta mycket språkligt arbete i anspråk illustreras just av exemplet ovan.

Målet med projektet är dock inte enbart att visa på vilka språkliga och kommunikativa problem som kan uppstå i SOS-samtal. Snarare vill vi betona vikten av att analysera hur samtalsparterna arbetar tillsammans för att *lösa* de språkliga hindren med de medel som står till buds. I exemplet illustreras några strategier för att göra detta; ett sätt är att upprepa och parafrasera varandra, ett annat att hitta alternativa sätt att förmedla viktiga uppgifter. Ett tredje sätt kan vara att helt enkelt lämna missförståndet för stunden och arbeta vidare med

andra uppgifter som också måste registreras för att hjälp ska kunna komma fram (Osvaldsson m.fl. 2007).

5. Forskningsutblickar: olika uppgiftslämnare, samma agenda

I det fall vi studerade i föregående avsnitt var uppgiftslämnaren ett barn som dessutom inte har svenska som sitt förstaspråk. En del av svårigheterna för samtalsdeltagarna att förstå varandra var säkert relaterade till detta, till exempel problemet med broderns namn. Vi vill dock påpeka vikten av att aldrig i förväg anta att bakgrundsfaktorer som ålder och etnicitet kommer att ha betydelse för hur samtal organiseras. *Huruvida* och *på vilket sätt* sådana faktorer spelar in i parternas kommunikativa arbete måste upptäckas »inifrån» i varje enskilt fall. Av forskningsöversikten framgår att det finns ett antal studier som visat hur personer som ringer larmcentraler orienterar sig mot olika förväntningar på hjälpverksamheten. Det kan finnas viktiga kulturella skillnader i hur människor uppfattar kontakter med myndigheter, liksom skillnader i hur till exempel smärta och sjukdom upplevs och beskrivs och individuella variationer i hur vi förhåller oss till olyckor, liv och död. Detta är bara några exempel på frågor som torde vara en utmaning för fortsatt forskning om SOS-samtal, speciellt i ljuset av den pågående standardiseringen av SOS-tjänster inom EU. Utifrån forskningsöversikten kan vi samtidigt konstatera att det saknas systematisk forskning som särskilt lyfter fram specifika grupper av uppgiftslämnare, till exempel barn, äldre, människor med vissa handikapp/funktionshinder, eller människor från främmande länder med begränsad förmåga att rapportera om akuta hjälpbehov. Detta aktualiserar ett antal relevanta frågor: Vad innebär det att ringa ett nödsamtal på ett främmande språk? I Sverige finns en stor minoritet som talar svenska med mer eller mindre brytning, eller knappast alls talar svenska. Hur arbetar sig operatörerna fram i ett samtal där en av parterna talar bristfällig svenska? Händer det ibland att man tvingas byta samtalsspråk, till exempel till engelska, eller att man helt enkelt använder flera språk så gott det går? Hur går man tillväga för att effektivt och samtidigt tillförlitligt fastställa adressuppgifter eller ort- och personnamn? Eller mer generellt: hur hanteras språkliga hinder i nödsamtal?

6. Slutord

Ambitionen med kunskapsöversikten har varit att sammanfatta befintlig kunskap på området men också att försöka ge en om inte fullständig så åtminstone samlad bild av forskningsfrågor som aktualiserats i studier av nödsamtal under senare tid. Med tanke på nödsamtalets viktiga samhällsfunktion, och med tanke på den vitala roll verbal kommunikation har både som professionellt verktyg och nödvändigt villkor vid rapportering av nödsituationer, är det knappast förvånande att denna verksamhet engagerat många samtalsforskare. Som framgår av kunskapsöversikten finns emellertid enbart ett begränsat antal större systematiska studier, företrädesvis i USA och Storbritannien. Dessa studier har huvudsakligen behandlat nödsamtalens organisering, det vill säga hur uppgiftslämnare tillsammans med operatör, taltur för taltur, bygger upp en bild av nödläget, för att möjliggöra räddningsinsatser, eller annat slags hjälp. Genom att studera detta, har denna forskning genererat värdefull kunskap om nödsamtalens interaktionella struktur och dynamik, visat på skillnader gentemot andra samtalstyper och vardagliga kommunikationsformer, samt också gett samtalsstrukturella förklaringar till olika kommunikativa problem (till exempel problem som följer av att parterna möts med olika kunskaper och potentiellt också olika förväntningar och förståelse). Vid sidan av dessa systematiska studier av nödsamtalets organisering har vi presenterat ett flertal andra studier av mer explorativ karaktär som främst baserat sig på enskilda nödsamtal eller ett fåtal fall. I klassiskt metodologiska termer kan dessa studier snarare beskrivas som att de befinner sig på »upptäckens väg» än på »bevisets väg». Dessa studier har inte minst bidragit till att lyfta fram nya forskningsproblem som framstår som viktiga för framtida forskningsinsatser såväl ur teoretisk som ur en mer praktiskt verksamhetsrelaterad synvinkel.

Vi har också identifierat ett kunskapsglapp beträffande vår förståelse av hur olika grupper av människor med olika förutsättningar att göra sig förstådda kan delta i SOS-samtalets meningsskapande. Utifrån detta har vi med hjälp av exempel från ett skarpt SOS-samtal diskuterat några samtalsfenomen som illustrerar varför exempelvis barn och människor med utländsk bakgrund tillhör angelägna grupper av uppgiftslämnare för fortsatt forskning.

Litteratur

Artman, Henrik, 1999: Fördelade kunskapsprocesser i ledningscentraler vid nödsituationer – koordination och situationsmedvetenhet. (Diss.) Linköping.

- Bergmann, Jörg, 1993: Alarmiertes Verstehen: Kommunikation in Feuerwehrnotrufen. I: Wirklichkeit im Deutungsprozeß. Verstehen und Methoden in den Kultur- und Sozialwissenschaften, red. av Thomas Jung & Stefan Müller-Doohm. Frankfurt am Main S. 283–328.
- Baker, Carolyn D., Emmison, Mike & Firth, Alan (red.), 2005: Calling for help. Language and social interaction in telephone helplines. Amsterdam/Philadelphia.
- Cromdal, Jakob (under utg.): Handlingars konsekvens och tolkningars relevans. Utkommer i: Den väsentliga vardagen: Några diskursanalytiska perspektiv på tal, text och bild, red. av Anna Sparrman, Jakob Cromdal, Ann-Carita Evaldsson & Viveka Adelswärd. Stockholm.
- Cromdal, Jakob, Osvaldsson, Karin & Persson-Thunqvist, Daniel, 2007: Barn ringer 112. I: Signalen 2. S. 28–30.
- Cromdal, Jakob, Osvaldsson, Karin & Persson-Thunqvist, Daniel, 2008: Context that matters: Producing »thick-enough descriptions» in initial emergency reports. I: Journal of Pragmatics 40. S. 927–959.
- Drew, Paul & Heritage, John (red.), 1992: Talk at work: Interaction in Institutional Settings. Cambridge.
- Eglin, Peter & Wideman, Doug, 1979: Calling the police: Some aspects of the interactional organization of complaints in crime reporting I: Analytic Sociology 2.
- Garcia, Angela C. & Palmer, Penelope A., 1999: Misplaced Mistrust: The Collaborative Construction of Doubt in 911 Emergency Calls. I: Symbolic Interaction 22:4. S. 297–324.
- ten Have, Paul, 2007: Doing Conversation Analysis: a Practical Guide. 2 uppl. London.
- Ikeya, Nozomi, 2003: Practical management of mobility: the case of the emergency medical system. I: Environment and planning 35. S. 1547–1564.
- Jones, Russel T., 1980: Teaching children to make emergency telephone calls. I: Journal of Black Psychology 6. S. 81–93.
- Jones, Russel T. & Kazdin, Alan E., 1980: Teaching children how and when to make emergency telephone calls. I: Behaviour Therapy 11. S. 509–521.
- Landqvist, Håkan, 2001: Råd och ruelle. Moral och samtalsstrategier i Giftinformationscentralens telefonrådgivning. (Diss.) Uppsala.
- Landqvist, Håkan, 2005: Constructing and negotiating advice in calls to a poison information center. I: Calling for help. Language and social interaction in telephone helplines, red. av Carolyn D. Baker, Mike Emmison & Alan Firth. (Pragmatics & Beyond. New Series 143.) Amsterdam/Philadelphia. S. 207–234.
- Linell, Per, 1990: De institutionaliserade samtalens elementära former. Om möten mellan professionella och lekmän. I: Forskning om utbildning 17. S. 18–35.
- Linell, Per, 1998: Approaching Dialogue. Talk, Interaction and Contexts in Dialogical Perspectives. Amsterdam.
- Linell, Per & Bredmar, Margareta, 1996: Reconstructing topical sensitivity: aspects of face-work in talks between midwives and expectant mothers. I: Research on language and social interaction 29. S. 347–379.
- Läppänen, Vesa, 2005: Callers' presentations of problems in telephone calls to Swedish primary care: Calling for help. Language and social interaction in telephone helplines, red. av Carolyn D. Baker, Mike Emmison & Alan Firth. (Pragmatics & Beyond. New Series 143.) Amsterdam/Philadelphia. S. 177–205.

- Meehan, Albert J., 1989: Assessing the »Police-worthiness« of citizen complaints to the police: Accountability and the negotiation of facts. I: *The interactional order: New directions in the study of social order*, red. av David Helm. New York. S. 116–140.
- Nordberg, Bengt, 1999: On closings in alarm calls. I: *Språk och stil* NF 8. S. 65–103.
- Normark, Maria, 2002: Using technology for real-time coordination of work: A study of work and artifact use in the everyday activities of SOS Alarm. (Nada. Royal Institute of Technology 75.) Stockholm.
- Osvaldsson, Karin, Persson-Thunqvist, Daniel & Cromdal, Jakob, 2007: Att säkra förståelse i nödsamtal: Förtydliganden och korrigeringar i SOS-samtal med personer som har svenska som främmandespråk. I: *Språklig mångfald och hållbar samhällsutveckling*, red. av Jarmo Laino & Annaliina Leppänen. (ASLA:s skriftserie 20.) Eskilstuna. S. 241–264.
- Parker, Richard, Pomerantz, Anita & Fehr, B.J., 1995: Satisfaction Work in an Emergency Situation: The Case of the Philadelphia 911 Call. I: *Journal of Consumer Satisfaction, Dissatisfaction and Complaining Behaviour* 8. S. 164–176.
- Pettersson, Mårten, 2001: Talk and Visibility: One person is out of the car – Did you hear that? I: *Proceedings of the IRIS 24*, red. av Solveig Bjørnstad m.fl. Bergen. S. 187–200.
- Pettersson, Mårten, Randall, Dave & Helgesson, Bo, 2004: Ambiguities, Awareness and Economy: A Study of Emergency Service Work. I: *Computer supported cooperative work* 13. S. 125–154.
- Raymond, Geoffrey & Zimmerman, Don H., 2007: Rights and Responsibilities in Calls for Help: The case of the Mountain Glade Fire. I: *Research on Language & Social Interaction* 40. S. 33–61.
- Sacks, Harvey, Schegloff, Emanuel & Jefferson, Gail, 1974: A simplest systematics for the organization of turn-taking for conversation. I: *Language* 50. S. 696–735.
- Sarangi, Srikant & Roberts, Celia, 1999: *Talk, Work and Institutional Order. Discourse in Medical, Mediation and Management Settings*. Berlin.
- Sarangi, Srikant & Slembrouck, Stefan, 1996: *Language, Bureaucracy and Social Control*. London.
- Schegloff, Emanuel, 1972: Notes on a conversational practice: formulating place. I: *Studies in Social Interaction*, red. av David Sudnow. New York
- Sharrock, Wes & Turner, Roy, 1978: On a conversational environment for equivocality. I: *Studies in the organization of conversational interaction*, red. av James N. Schenkein. New York. S. 173–197.
- Tracy, Karen, 1997: Interactional Trouble in Emergency Service Requests: A problem of Frames. I: *Research on Language and Social Interaction* 30. S. 315–343.
- Tracy, Karen & Tracy, Sarah J., 1998: Rudeness at 911. Reconceptualizing Face and Face Attack. I: *Human Communication Research* 25. S. 225–251.
- Wakin, Michele A. & Zimmerman, Don H., 1999: Reduction and Specialization in Emergency and Directory Assistance Calls. I: *Research on Language and Social Interaction* 32. S. 409–437.
- Whalen, Jack, 1995a: A technology of order production: Computer-aided dispatch in public safety communication. I: *Situated order: Studies in the social organization of talk and embodied activities*, red. av Paul ten Have & George Psathas. Washington, D.C. S. 187–230.

- Whalen, Jack, 1995b: Expert systems versus systems for experts: computer-aided dispatch as a support system in real-world environments. I: *The Social and Interactional Dimensions of Human-Computer Interfaces*, red. av Peter J. Thomas. Cambridge. S. 161–183.
- Whalen, Jack & Zimmerman, Don H., 1998: Observations on the Display and Management of Emotion in Naturally Occuring Activities: The Case of 'Hysteria' in Calls to 9-1-1. I: *Social Psychology Quarterly* 61. S. 141–159.
- Whalen, Jack & Zimmerman, Don H., 2005: 'Working a call.' Multiparty management and interactional infrastructure in calls for help. I: *Calling for help. Language and social interaction in telephone helplines*, red. av Carolyn D. Baker, Mike Emmison & Alan Firth. Amsterdam/Philadelphia.
- Whalen, Jack, Zimmerman, Don H., & Whalen, Marilyn R., 1988: When words fail. A single case analysis. I: *Social Problems* 35. S. 335–362.
- Whalen, Marilyn R. & Zimmerman, Don H., 1987: Sequential and institutional contexts in calls for help. I: *Social Psychology Quarterly* 50. S. 172–185.
- Whalen, Marilyn R., 1990: Ordinary talk in extraordinary situations: The social organization of interrogation in calls for help. (Unpublished diss.) Santa Barbara.
- Whalen, Marilyn R. & Zimmerman, Don H., 1990: Describing trouble: practical epistemology in citizen calls to the police. I: *Language in Society* 19. S. 465–492.
- Zimmerman, Don H., 1984: Talk and its occasion: The case of calling the police. I: *Meaning, form, and use in context*, red. av Deborah Schiffrin. Washington, D.C. S. 210–228.
- Zimmerman, Don H., 1992a: Achieving context: openings in emergency calls. I: *Text in context: Contributions to ethnomethodology*, red. av Graham Watson & Robert Seiler. London. S. 35–51.
- Zimmerman, Don H., 1992b: The interactional organization of calls for emergency assistance. I: *Talk at work*, red. av Paul Drew & John Heritage. Cambridge S. 418–469.

Vadå vi? Tala för dig själv!

Om oenighet och identitet vid seminarier

Av LINA NYROOS

Abstract

Nyroos, Lina, Lina.Nyroos@nordiska.uu.se, Ph.D Student, Dept. of Scandinavian Languages, Uppsala University, Sweden: “‘What do you mean *we*? Speak for yourself!’ On disagreement and identity in academic seminars”. *Språk och stil* 18, 2008, pp. 93–111.

In this study the social actions pertaining to *speaking for someone else* and *being spoken for* are studied in an educational setting, namely a seminar meeting for undergraduates. The data on which this study is based consist of a total of five hours of video-recorded seminar meetings at a Swedish university.

The first part of the study focuses on three sequences in which the above-mentioned social actions are central for the participants. Through CA-techniques the actions are described and examined from the participants’ perspective. When speaking for more people than oneself, the speaker runs the risk of facing objections from the co-speaker(s) present. He/she/they may not accept being spoken for, and this may be put forward as a disagreement at which point the premises of the previous turn(s) may be renegotiated.

In the second part of the study, these social actions are connected to ‘identity’. This is seen as something that is continually achieved in interaction, rather than something that is ‘reflected’ in discourse. Hence, speaking for more people than oneself can be seen as an action which ascribes co-speaker(s) an identity. The analysis shows that the disagreement sequences presented in the first part of the article function as a forum in which a specific student identity can be put on display. The disagreement is used as a resource for the students to position themselves and take on an identity as *the good students*.

Keywords: Swedish, Conversation Analysis (CA), participation, identity, university education.

»One cannot be a self on one’s own» skriver Taylor (1989 s. 36), och det påståendet sammanfattar en rad teorier som ser identitet som något kopplat till ett socialt sammanhang. När Benwell & Stokoe (2006) ska illustrera dagens förhärskande perspektiv på begreppet identitet tar de hjälp av den populära brittiska tv-serien *Stilpoliserna*.¹ Programidén är enkel: två modeproffs ska med hjälp av kläder och smink samt goda råd förvandla en person från ful ankunge till svan. Förvandlingen sker alltså med yttre medel men betonas upprepade gånger ha påverkan på det inre och »riktiga» jaget. Programledarna Trinny och Susannah byter t-shirts och joggingbyxor mot kjol och

¹ Originaltitel: *What not to wear* (BBC Television).

höglackat för att matcha utsidan med insidan och därmed stärka personens självkänsla.

Benwell & Stokoe anser att tv-programmet belyser dagens syn på identitet som något som konstrueras och som är förflyttat »från huvudet» till personens omedelbara omgivning. Författarna skriver (2006 s. 4):

[...] identity has been *relocated*: from the 'private' realms of cognition and experience, to the 'public' realms of discourse and other semiotic systems of meaning-making. Many commentators therefore argue that rather than being *reflected* in discourse, identity is actively, ongoingly, dynamically *constituted* in discourse. [...] Who we are to each other [...] is accomplished, disputed, ascribed, resisted, managed and negotiated in discourse.

Diskurs ses som framgår av citatet inte bara som en spegel för identitet utan anses även vara den plats där en individs identitet konstrueras och förhandlas. Den sociala interaktionen blir därmed arenan på vilken identitet kan urskiljas och undersökas. Detta dynamiska perspektiv på identitet har gjort begreppet till föremål för många undersökningar (se t.ex. Antaki & Widdicombe 1998, Bucholtz 1999, Ambjörnsson 2004, Engblom 2004). Majoriteten av dessa är tvärvetenskapliga i flera avseenden då *social interaktion* kan utgöra en plattform för såväl språkvetare, sociologer och pedagoger som kulturanropologer.

I föreliggande text presenteras en undersökning som har till syfte att belysa hur identitet förhandlas och kommer till uttryck vid universitetets seminarier. Analysen sker från ett samtalsanalytiskt perspektiv och har fokus på sekvenser där en student talar för flera än sig själv, och där detta yttrande utgör en källa till oenighet i gruppen. Att tala för fler än sig själv är nämligen inte helt okomplicerat. Det finns alltid en risk att en inkluderad avsändare för ett yttrande inte helt håller med. Om vederbörande dessutom är fysiskt närvarande finns möjlighet för honom eller henne att omedelbart opponera sig. Då kan det hända att personen som inkluderat fler avsändare i sitt yttrande får stå till svars, omformulera eller revidera sitt initiala yttrande.

Undersökningen är indelad i två delar där den första delen fokuserar på hur grupper och undergrupper konstrueras samt hur deltagare inkluderas och exkluderas. Här sätts fokus på hur medlemmarna *deltar* samt på hur de *förhandlar* fram deltagande och avståndstagande till gruppen. I den andra delen av undersökningen belyses hur studenternas handlande är identitetsskapande. Vad har konstruerandet av en grupp eller utbrytandet ur en grupp för social funktion? Målet i denna del är att belysa hur den här typen av sociala handlingar kan fungera som resurs för konstruktion av identitet, i det här fallet som »god student».

Tidigare forskning

Hur identitet konstrueras vid akademiska seminarier har undersökts av Tracy (1997) och Benwell & Stokoe (2004). Tracy följde en serie högre seminarier vid ett statligt universitet i USA med syfte att undersöka akademisk diskurs. En del av undersökningen fokuserar på vad Tracy kallar *identitetsdilemmat*, dvs. diskrepansen mellan de övergripande generella målen med seminarierna och de personliga målen. Genom intervjuer och observationer konstaterar Tracy (1997) att seminariedeltagarna ser seminarierna som ett gemensamt forum för diskussion, en plats för lärande och utbyte av idéer. En av de anställda säger att seminariet utgör ett institutionaliserat verktyg för analys och diskussion, vilket skapar en känsla av gemenskap (s. 24). När det gäller det egna konkreta deltagandet vid seminarierna är det dock helt andra mål som deltagarna är angelägna om att uppnå. Det mest basala är att inte »dregla eller ramlas» (s. 26), vilket följs av att de vill uppfattas som tydliga, ha intressanta saker att säga, samt verka värtaliga och intelligenta. Deltagarna uttrycker alltså en medvetenhet kring hur de vill uppfattas samt vikten av att uppfattas som intellektuellt skicklig i ett akademiskt sammanhang.

Något som enligt Tracy vidare kan utgöra ett hot mot seminariedeltagarens akademiska identitet är frågor som vederbörande finner det svårt att svara på. Dessa frågor fungerar även som identitetsskapande markörer åt andra hållet, dvs. med hjälp av frågor kan deltagarna positionera sig. Frågorna utgör ett effektivt medel med vilket seminariedeltagarna kan såväl framhäva som tona ned både sig själva och presentatören. I intervjuerna talar flertalet av institutionens doktorander om hur de kan uppleva det som stressande att ställa relevanta och intelligenta frågor. De är medvetna om att en »dum» fråga kommer att slå tillbaka på dem själva, medan en »smart» fråga kan stärka känslan av en akademisk identitet.

Benwell & Stokoe (2004) studerade identitet i ett annat akademiskt sammanhang: på grundutbildning vid ett brittiskt universitet. De tillämpar *Conversation Analysis* för att undersöka hur identitet konstrueras i interaktionen, dvs. hur kategorier tillämpas snarare än hur de benämns av deltagarna. Benwells & Stokoes material har stora likheter med det som ligger till grund för föreliggande artikel, då de har spelat in studenter som arbetar i grupper där läraren rör sig mellan grupperna. Vad författarna har studerat är hur dessa studenter på olika sätt motsätter sig en akademisk identitet. Benwell & Stokoe menar att det råder en uppfattning om att studenter på en frivillig utbildning, såsom den vid universitetet, skulle uppvisa mindre motstånd och avståndstagande än elever i

obligatorisk grundskola. Studien pekar dock på något annat: högskolestudenterna uppvisar på flera olika sätt upp hur de alierar sig från den akademiska verksamheten. De sätt på vilka de gör detta är genom att tydligt konstruera ett icke-engagemang för uppgiften, samt att visa motvillighet inför akademisk kunskap. Ett icke-engagemang konstrueras företrädesvis på två sätt, dels genom (att uppvisa) bristande förberedelser, dels genom att uttryckligen utmana uppgiften. Det tydligaste sättet att uppvisa motstånd mot en akademisk identitet är dock på det vis studenterna vaktar sig själva och varandra när det gäller att visa upp akademisk kunskap. Den student som använder facktermer korrekt riskerar t.ex. att bli anklagad för att ha svält en ordbok. En student bör således inte vara för smart, för förberedd eller uppträda för entusiastiskt inför en uppgift. En studentidentitet konstrueras gemensamt interaktionellt och det verkar vara av vikt att vara genomsnittlig eller, om man så vill, lagom.

Metod

Den samtalsanalytiska metod som tillämpats i den här undersökningen är *Conversation Analysis* (hädanefter förkortat CA). CA utvecklades inom amerikansk sociologi på 1960-talet men är idag en metod som tillämpas inom en rad andra discipliner, som t.ex. språkvetenskap och pedagogik. Utgångspunkten inom CA är att studera hur människan socialt organiserar, konstruerar och upprätthåller sin verklighet. Namnet antyder en fokusering på det verbala språket, men från ett CA-perspektiv har icke-verbala handlingar lika stor relevans för analysen. (Se t.ex. bidragen av Goodwin, Heath och Schegloff i Atkinson & Heritage 1984, Schegloff 1999, Goodwin 2000.)

Pomerantz & Fehr (1997 s. 65) beskriver kärnan i CA enligt följande:

The organization of talk or conversation (whether 'informal' or 'formal') was never the central, defining focus in CA. Rather it is the organization of the meaningful conduct of people in society, that is, how people in society produce their activities and make sense of the world about them. The core analytic objective is to illuminate how actions, events, objects, etc., are produced and understood rather than how language and talk are organized as analytically separable phenomena.

Som Pomerantz & Fehr beskriver är språket ett medel med vilket människan utför handlingar och aktiviteter. Det är genom det vi kan få insikt i hur människan socialt organiserar sin värld. CA syftar därmed till att först spåra och

definiera handlingar, för att sedan undersöka hur dessa produceras och förstås.

Yttranden/sociala handlingar betraktas av CA-forskare som kollektiva produkter, vilket innebär att man ser interaktionen som en gemensam skapelse konstruerad av alla deltagare i en situation. Eftersom interaktionen ses som en social konstruktion som växer fram allt eftersom, får den lokala kontexten stor betydelse. Den omedelbara kontexten anses utgöra en direkt påverkansfaktor som avgör hur vi som människor tolkar, reagerar och formar fortsättningen på interaktionen:

Conduct is produced and understood as responsive to the immediate, local contingencies of interaction. What an interactant contributes is shaped by what was just said or done and is understood in relation to the prior. Over the course of an interaction, the context continually changes: each contribution provides a new context for the next. (Pomerantz & Fehr 1997 s. 69)

Det här perspektivet innebär att yttranden kan ses som pusselbitar vars innebörd endast kan få en mening om de sätts i ett sammanhang. De knyter an till föregående och lägger grunden för nästkommande interaktionella bidrag.

Ett ledord för forskaren som ska spåra och definiera deltagarnas handlingar är *deltagarperspektivet*. Det innebär att deltagarnas handlingar ska ses utifrån deltagarnas perspektiv, och inte ifrån ett utifrånperspektiv såsom forskarens. Som har framhållits av bl.a. Lindström (1999a s. 250) går inte forskningen ut på att utröna deltagarnas intentioner eller tankar, utan den bör i stället fokusera på det som faktiskt sägs och görs då det är det som ligger till grund för hur interaktionen utvecklas. Eftersom materialet och dess deltagare utgör utgångspunkten för forskningen, kan CA beskrivas som en induktiv metod. Ett av CA:s kännetecken är därmed att relevansen hos frågeställningar endast kan bedömas utifrån materialet och inte efter en på förhand bestämd forskningsfråga (jfr Steensig 2001 s. 17).

Dessa grundläggande antaganden inom CA har varit utgångspunkter vid arbetet med den här undersökningen och det är genom en sådan induktiv process som dess fokus utkristalliserats: det var först efter att materialet samlats in och jag hade möjlighet att gå igenom det om och om igen som min uppmärksamhet stannade vid handlingarna *att tala för någon annan* samt *att bli talad för*. Det blev tydligt att det i mitt material var en återkommande handling som inte var ommarkerad.

Det kan i sammanhanget också nämnas att Watson (1992 s. 259) menar att CA (och etnometodologi) lämpar sig särskilt väl för att undersöka just formell utbildning:

Language is the medium of social life, and [...] a vast number of the interactions of the life of a society take the form of linguistic exchanges between society-members. Formal education is a language-saturated institution.

Materialet

Materialet som ligger till grund för den här undersökningen utgörs av inspelningar från en kurs på B-nivå vid ett universitet i Sverige. Kursen baseras på användande av geografiska informationssystem (GIS), och syftet är att studenterna med hjälp av ett GIS-program ska utföra en undersökning som ska presenteras i form av en poster och en muntlig presentation. GIS är en benämning på datoriserade informationssystem för hantering och analys av lägesbundna data. Enkelt uttryckt kan man säga att GIS lagrar och hanterar kartor och tabellinformation i datorn, och det är ett system som idag används inom många olika områden i samhället. Exempel på yrkeskategorier som aktivt använder GIS är polis och räddningstjänst, samhällsplanerare, ekonomer samt forskare inom ett flertal områden.

Mitt material är inspelat på video och omfattar ca 5 timmar. För att få videoinspelningar som är hanterbara är det önskvärt att antalet deltagare är begränsat så att det går att urskilja vem som säger vad till vem. Jag valde därför att spela in de obligatoriska seminarierna på kursen, eftersom studenterna vid dessa träffade läraren gruppvis. Varje grupp, som bestod av 3–6 studenter, träffade läraren för en halvtimmes handledning kring projektarbetet, och detta skedde två gånger under kursen. Jag var med och spelade in vid båda tillfällena, och jag hade tillåtelse att spela in fem av totalt sex grupper. Jag har följt Vetenskapsrådets *Forskningsetiska principer inom samhällsvetenskaplig och humanistisk forskning*.²

Vid inspelningstillfällena fick studenterna sitta precis som de ville. Efter att de satt sig placerade jag kameran så att om möjligt allas ansikten kom med i bild. Kameran stod på ett stativ i närheten av ett långbord där studenterna och också läraren satt. Jag själv var närvarande vid alla inspelningar. Efter-

² Dokumentet finns att ladda ner från Vetenskapsrådets hemsida www.vr.se. Principerna innebär i korthet att alla som spelades in blev informerade om att jag är ansvarig för materialet samt att delar av det kommer att presenteras i form av min avhandling. Deltagarna fick sedan skriftligen intyga att de samtyckte till att delta. Vidare blev de informerade om att alla identifierbara uppgifter som eventuellt skulle kunna peka ut dem byttes ut, varför alla namn och platser är fingerade. Jag, inklusive den forskande personal som av mig tillåts ta del av materialet, har också tystnadsplikt.

som syftet med seminarierna var att studenterna skulle få allmän hjälp gruppvis med arbetet fanns det ingen bestämd dagordning för träffen. I stället var det studenternas ansvar att ta upp frågor och funderingar som ledde till diskussion.

Att sammankomsten skulle betecknas som ett *seminarium* var en utgångspunkt vid insamlandet av materialet. För det första ville jag att materialet skulle hållas samman av en beteckning som kom från deltagarna själva. I enlighet med det grundläggande deltagarperspektivet ville jag inte själv sätta etikett på inspelningstillfällena. »Seminarium» är således lärarens beteckning på undervisningstillfället. För det andra är beteckningen »seminarium» vanligt förekommande på många utbildningar, varför det är intressant att undersöka undervisningstillfällena som benämns som »seminarier». Vad finns bakom beteckningen? Hur ser dessa undervisningssammanhang ut? I den här studien har jag inte för avsikt att svara på alla dessa frågor, men frågorna ligger till grund för att jag har det material som jag har.

Analys

Del 1: Initiering, utveckling och avslutning av oenighet i tre sekvenser

I den inledande delen av analysen presenteras tre sekvenser från materialet. Dessa sekvenser illustrerar på lite olika sätt hur ett yttrande formulerat av en person men med multipla avsändare kan se ut. I alla tre sekvenserna är det en person som agerar talesperson för fler än sig själv, varpå detta yttrande utmanas av någon annan student i gruppen. Någon form av oenighet uppstår således, och hur den oenigheten initieras och utvecklas, samt vad den får för betydelse för interaktionen undersöks.

I det första exemplet är det en student, Henry, som gör ett gemensamt uttalande för gruppen ställt till en annan student, Anna. Anna har varit sjuk, och Henry uppdaterar henne om vad gruppen kommit överens om att göra när hon inte varit med. Uppdateringen tar formen av en fråga där Annas åsikt om gruppens vidare arbete efterfrågas. Efter att Anna har gett sin syn på förslaget kommer studenten Gun in. Hon ifrågasätter då Henrys presentation av förslaget som gruppens. Vad Gun ger uttryck för är att gruppens planerade framtida arbete kanske inte är så okomplicerat som Henry eventuellt får det att låta.

Exempel 1. Högarna.³

- 1 → Henry: A ja kanske ska fråga dig också >du har ju: varit
2 borta< men just det vad känner du inför att vi
3 plockar me: vi har en del utav gamla uppsala me nu
4 (redan i vårt område) (0.3)
5 Henry: [Det känns lite halft å bara typ ha med halva gamla=
6 Anna: [Aa
7 Henry: =uppsala (.)
8 Anna: Aa↑
9 Henry: vi [kanske borde ha med hela
10 Anna: [alltså gamla Uppsala:↓
11 (0.6)
12 Henry: högar↓
13 (0.9)
14 Anna: Jaha↑↓ (0.4) ska vi ha med hela de också? (0.3)
15 Henry: A d- vi har me de nu (0.2) [men vi har bara lite så
16 Anna: [okej
17 Henry: här i:(.) kanten å det kä[nns lite så här f:ult på=
18 Anna: [Mm
19 Henry: =kartan liksom eftersom att de förmodligen där som=
20 (0.6)
21 Anna: Mm:
22 (0.3)
23 Ola: ()
24 Anna: Asså: ja tror de finns mycke mycke mycke mer
25 information om gamla uppsala asså de f[(år) inte=
26 Sara: [Aa de
27 göra
28 Anna: =ta överhanden liksom
29 Henry: ↑Nej ↓nej det får de inte göra me[n:
30 Anna: [Öee
31 (0.6)
32 Anna: [Men visst °de kan ju- va (intressant)°
33 Ola: [(-) ((talar vänd mot Henry))
34 → Gun: Högarna ville ju ja ha med från början men då sa ni
35 ju nej
36 (0.9)
37 Henry: Asså vi har väl allti↑ velat haft med högarna
38 >däremot så:< har vi ju: arbetat i en (0.8)
39 ((håller på med en penna som sprätter iväg))
40 vår första tanke var ju att vi skulle ha en stor
41 översiktskarta och sen så skulle man kunna göra
42 djupdykningar och då har vi ju valt att börja med
43 valsgårde. (0.6)
44 ?: .hja
45 Henry: men nu har vi väl tänkt om lite.=
46 Läraren: =Mm↓ vad kan va risken eller eeh::: ((knarrig röst))

³ Jag har transkriberat mitt material i enlighet med Jeffersons transkriptionssystem. Det finns beskrivet i bl.a. Atkinson & Heritage 1984.

47 ((kaffeapparat som låter)) vad kan va ris-
 48 eller (om man säger om) vad e vinsten med att ta in
 49 en sån här lämning som uppsala (0.6) högarna till
 50 exempel.

På rad 1–5 vänder sig Henry till Anna för att efterfråga hennes åsikt gällande vad gruppen ska göra härnäst. Henry motiverar sitt yttrande med *kanske ska fråga dig också du har ju varit borta*, vilket förklarar och ger en anledning till varför han tar turen och vänder sig till Anna. Henry formulerar sig som talare för gruppen genom att han använder pronomenet *vi*. Detta *vi* står dock inte i kontrast till det *du* som riktas till Anna, eftersom även hon ingår i den grupp som åsyftas med *vi*. Anna är en del av gruppen som ska göra grupparbetet, och att efterfråga hennes åsikt är inte att efterfråga ett utifrånperspektiv, utan att efterfråga en berörd parts godkännande. Användningen av *vi* och *vårt* konstruerar gruppen som enhet och Henry som talesperson för den gruppen.

Att det inte är helt okomplicerat för Henry att inleda detta yttrande synliggörs i de förmildrande och inlindade formuleringarna (*kanske ska fråga dig, men just det*) samt variation i taltempo i turen på rad 1–4. Dessa i kombination med den inledande redogörelsen, vilken ger Henry en anledning att vända sig till Anna (*du har ju varit borta*), vittnar om att Henry gör ett jobb för att etablera sig som grupptalesperson. Att det är just gruppens talan han för tydliggörs också genom att Anna inbjuds att delta i en (möjligen fiktiv) beslutsprocess. Henrys yttrande visar hur »att enas vid grupparbete» går till.

Henrys förfrågan är som sagt initialt formulerad som en fråga, men varefter han utvecklar sitt yttrande läggs mer och mer information till som tydligt indikerar motivet till förslaget och i förlängningen vad som är »rätt svar» (av Anna) på frågan. På rad 5 och 9 motiverar Henry varför omfattningen av vad de har med av Gamla Uppsala bör utökas, *det känns lite halvt å bara typ ha med halva*. Anna markerar vid ett flertal tillfällen att hon inte är lika positiv till förslaget. På rad 14 tyder hennes inledande *Jaha* på en (negativ) förvåning över att ta med just högarna, och på rad 24–25, 28 utvecklar hon anledningen till sin tvekan inställning: den stora mängden information om *en* plats kan leda till att de andra hamnar i skymundan. Så långt har Anna på olika sätt visat att hon har vissa reservationer till förslaget, men på rad 32 öppnar hon tveksamt för att »det kan ju va intressant».

Anna, som är den explicit utvalda mottagaren av Henrys yttrande har så här långt visat att hon inte finner förslaget lika tilltalande som Henry (och gruppen). Hon har gjort vissa invändningar mot förslaget och motiverat dessa. Annas tecken på oenighet med vad Henry framställer som gruppens förslag öpp-

nar för Gun att uttrycka sina invändningar. På rad 34 tar hon turen och uppvisar vidare oenighet med Henrys uttalande. Guns och Annas invändningar skiljer sig dock åt. Guns tur: *Högarna ville ju jag ha med från början men då sa ni ju nej*, ifrågasätter »ägaren» av förslaget medan Anna i huvudsak motsatte sig själva förslaget. Enligt Gun är förslaget hennes och hon godtar inte att det presenteras som gruppens gemensamma förslag. Guns utbrytning ur gruppen sker med hjälp av bruket av pronomen: *jag* kontra *ni*. Vidare får denna utbrytning en tydlig kontrast till Henrys tidigare försök att skapa enighet inom gruppen.

Henry bemöter Guns ifrågasättande med en förklaring (rad 37–43, 45) där han orienterar sig mot Guns yttrande⁴ som om det snarast vore ett missförstånd av hur de planerat arbetet. Henry tar inte fasta på någon eventuell oenighet som skulle ha funnits om vem som ville ha med vad och när, utan i stället visar han återigen på att enighet råder i gruppen.

Läraren är den som slutligen avslutar sekvensen genom att lyfta fram en fråga som aktualiserats i och med Henrys förslag. Den eventuella oenigheten berörs inte av läraren, utan i stället fokuserar han på den innehållsliga aspekten av förslaget och vilka konsekvenser det kan ha. Konsekvenserna som han sätter fingret på berör heller inte gruppen egentligen, utan läraren lyfter argumentationen till en mer generell nivå där det handlar om att motivera val i ett uppsatsskrivande.

Sammanfattningsvis visas i exempel 1 hur oenighet grundad i ett uttalande som avser hela gruppen som avsändare kan komma till uttryck. Henry agerar gruppalesperson inför Anna när han presenterar ett förslag, och detta agerande möts av invändningar av en annan student, Gun. I den här analysen har jag visat hur oenigheten och positioneringen kommer till uttryck, men hur Guns yttrande kan kopplas till något slags *identitet* återkommer jag till i nästa avsnitt.

I exempel 2 är det gemensamma yttrandet riktat till läraren. Det sker som en andra del av närhetsparet fråga–svar där frågan är ställd av läraren. Studenten som svarar på frågan sorterar in sig själv och en annan student i en undergrupp i gruppen, men detta godkänns inte av den andra inkluderade studenten.

⁴ Inom CA talar man utöver om fysisk orientering även om något som närmast kan kallas verbal orientering. Det innebär att man kan dra slutsatser om hur en deltagare *kan ha* tolkat/uppfattat en annan deltagares yttrande, grundat på uppföljning och svar. Anledningen till formuleringen *orienterar sig mot* i stället för *tolkar/uppfattar* är att man inom CA fokuserar på handlingar och inte på mentala processer, vilka vi aldrig riktigt kan komma åt genom observation.

Exempel 2.Handledning.

1 (1.3)
2 Läraren: Så hur har det gått för er då?
3 Håkan: (M)ja:[:
4 → Susanne: [Vi vill ha lite ha:ndledning här nu för a[tt=
5 Läraren: [Mm
6 (0.3)
7 → Susanne: =Håkan tycker inte† att vi °har så mycket att komma
8 me medans° (0.7) [vi två vi liksom tycker att vi
9 [((Susanne pekar omväxlande på sig
10 själv och Marie))
11 har det ((Susanne vänder sig mot Marie))
12 (1.0)
13 → Marie: Ja:: alltså vi tycker att vi har som en (0.5) hel
14 del material men att va ska vi gö: (0.2) med
15 materialet deh eh deh jag tycker e lite:
16 ((under turen flyttar Marie blicken från
17 Susanne till läraren))
18 Susanne: Mm:†
19 Håkan: I princip [sitter vi fast
20 Marie: [På sätt å vis sitter vi fast
21 ((Marie vänder huvudet mot Håkan och nickar
22 jakande))
23 (0.7)
24 Håkan: Första veckan tycker jag gick mest åt å försöka
25 förstå hur gis fungera (0.6) man la in en [massa=
26 Marie: [Mm
27 Håkan: =konstiga kartor å [massa sånt
28 Marie: [Mm
29 (4.6)

Sekvensen är hämtad från de inledande minuterna av ett seminarium. Lärarens inledande *Så* på rad 2 indikerar att det sker en övergång (från att han har berättat om vad som måste göras vid för hög frånvaro) till en ny aktivitet. Denna nya aktivitet är fokuserad kring studenternas grupparbete: *hur har det gått för er då?* Det är en öppen fråga som är riktad till gruppen genom pronomenet *er* och ett svar påbörjas av studenten Håkan, som läraren riktar sin blick mot samtidigt som han yttrar frågan. Men Håkans lite tvekande inledning avbryts (innan den eventuellt utvecklas) av Susanne, som fastslår att gruppen behöver handledning. Hennes *presekvens* indikerar att något av problematisk karaktär kommer att följa, och i turen på rad 7–11 tydliggör Susanne den uppdelning som enligt henne råder i gruppen. Av de tre studenter som finns närvarande pekar Susanne ut sig och Marie som representanter för en uppfattning, och Håkan som anhängare av en annan. Denna inledning antyder att gruppen har haft problem att enas och att de nu tar med oenigheten in i klassrummet och visar upp den för läraren.

Marie, som pekats ut som allierad med Susanne, får turen tilldelad av Susanne genom tydlig ögonkontakt. Marie tar turen och påbörjar den tvekande: hennes krusiga *ja* (en term från Lindström 1999b) och efterföljande *alltså* indikerar att hon kanske inte går med på Susannes beskrivning av hur det ligger till, och det bekräftas i utvecklingen av turen. Vad Marie gör är att hon inledningsvis konstruerar sitt yttrande med det *vi* som inkluderar henne själv och Susanne, dvs. det *vi* som »överlämnades» av Susanne. Men genom att byta perspektiv från *vi* till *jag* lämnar Marie undergruppen som konstruerats av Susanne. Inledningsvis bekräftar Marie en del av Susannes yttrande, men hon håller inte med om att det skulle råda splittring inom gruppen. Det gör hon genom att endast presentera sin egen uppfattning i frågan, utan att varken bekräfta eller förneka Susannes indelning av gruppen i undergrupper.

Även Maries kroppsspråk befäster hennes position som fångad i mitten. Med blicken möter Marie alla deltagare. Inledningsvis tittar hon kort på Susanne innan hon flyttar blicken till läraren under sin tur på rad 13–15. När Håkan tar ordet orienterar sig Marie mot honom med blick och huvud, och vid deras samkonstruktion (rad 19–20) nickar Marie kraftfullt vilket tydligt visar hennes orientering mot en gemensam ståndpunkt. Marie kan därmed sägas utföra ett arbete för att jämka samman gruppen, mot bakgrund av Susannes inledande beskrivning av delade uppfattningar.

Håkan, som antyds vara den med avvikande åsikt i förhållande till övriga närvarande gruppmedlemmar, orienterar sig inte mot att bli utpekad. I stället bygger han vidare på Maries yttrande och sammanfattar den bild av grupparbetet som hon givit. Att ha en mängd material utan att veta vad man ska göra med det kan sammanfattas med att man »sitter fast». Håkans sammanfattning bekräftas av Marie, som delvis upprepar den, och vad den samkonstruktionen etablerar är en gemensam tolkning/beskrivning av grupparbetet. Susannes tidigare indelning av gruppen tas inte upp av de andra gruppmedlemmarna utan de etablerar i stället en enighet på andra grunder. Vad de däremot bekräftar är Susannes efterfrågan av handledning, men de ger en annan anledning till varför den behövs.

Precis som i exempel 1 kommer läraren in utan att beröra oenigheten, men den är egentligen redan lämnad i och med att Marie och Håkan etablerar ett gemensamt ställningstagande. Vad Maries utbrytning ur undergruppen gör återkommer jag till i del 2.

Exempel 3 är precis som exempel 2 hämtat från de första minuterna av ett (annat) seminarium. Läraren har sin dotter med eftersom hon är ledig från dagis, och hon sitter under hela seminariet i lärarens knä. Det är dottern som åsyftas med

»rekvisita» på rad 1. Läraren frågar hur det går för gruppen, och detta besvaras av studenten Kent. Erik är den förste att ifrågasätta Kents svar på frågan.

Exempel 3. Känns ganska okej faktiskt.

1 Läraren: A lite sån hära (.) rek(t)visi[ta
 2 s:⁵ [(skratt))
 3 (0.9)
 4 Läraren: Ö::↓
 5 (1.6)
 6 Läraren: Nu är ni på sista veckan hur
 7 känns det () grym
 8 koll på
 9 Boel: °M° [(inte så mycket att göra=
 10 → Kent: [J a t y c k e r ↑d e=
 11 Boel: [=egentligen.)
 12 → Erik: [=fTycker duf ((skratt))
 13 Kent: Känns ganska (.) okej faktiskt=
 14 Hampus: ()
 15 Kent: =[(ö:)
 16 Boel: [Det känns- (.) °M°
 17 (1.2)
 18 → Erik: Du har ju inte vart här på ((vänder sig mot Kent))
 19 (0.4)
 20 Boel: Morronen ((vänder sig mot Kent))
 21 (1.5)
 22 Kent: Morronen jag var ju här klockan nio
 23 i morse så kom jag ((vänd mot Erik))
 24 Erik: ()
 25 Sandra: Ja!ha ((rör huvudet fram och tillbaka för
 26 att kunna se förbi Erik och Boel till Kent))
 27 Boel: (här) klockan tio vi sa tio
 28 (0.6)
 29 Kent: A de har inte jag nåt minne av
 30 [(.) att vi sa hh
 31 s: [(skratt))
 32 (1.3)
 33 Erik: Nej men [jag tycker att det känns skapligt=
 34 ((vänder sig mot läraren))
 35 s: [()
 36 Erik: =i alla fall
 37 (0.3)
 38 Boel: .hja
 39 Erik: De e svårt e: tolkningen tycker jag
 40 Sven: M:
 41 Erik: De vi gör nu (.) öm man bara liksom stoppar in
 42 allt på en karta och ska liksom se nånting
 43 å man vet inte jag vet inte vad jag ska se
 44 /.../

⁵ Förkortningen s anger att det är en oidentifierad student som yttrar sig.

Läraren initierar en första tur på rad 4, 6–8 där han efterfrågar hur det går för gruppen. Frågan är konstruerad med *ni* och vänder sig således till hela gruppen. Frågan är dessutom formulerad med ett alternativ, *grym koll*, som utifrån lärarens perspektiv kan ses som ett önskescenario, att gruppen så här sista veckan har fullständig överblick över sitt arbete. Den student som är först med att besvara frågan är Boel, som inleder med ett tyst *Mm* (rad 9, 11) och utvecklar detta med att bekräfta att gruppen har koll eftersom de inte har så mycket kvar att göra. Boel blir avbruten av Kent, som orienterar sig mot lärarens förslag. Kents *Ja tycker de* (rad 10) uppvisar från gruppens håll ett godkännande av lärarens förslag på hur det går med grupparbetet. Det inledande *Ja* är troligen ett *jag*, vilket innebär att Kent svarar på yttrandet ställt till gruppen som *en* medlem ur gruppen. Även om svaret är konstruerat med *jag* och därmed inte kan sägas ha fler än Kent som avsändare, befäster Kent tolkningen av grupparbetet som »en tolkning av arbetet från insidan». Det är den tolkningen av hur grupparbetet förflyter som Erik inte godkänner. På rad 12 ifrågasätter han Kents yttrande (*Tycker du*) lätt skrattande. Kent orienterar sig mot Eriks ifrågasättande som en fråga som kräver svar, och han upprepar med modifikation sitt nyligen angivna svar på lärarens fråga (rad 13).

En möjlig invändning här är att exempel 3 skiljer sig från 1 och 2 genom att Kent svarar på frågan med ett *ja* (som kan tolkas som ett *jag*) och därmed inte svarar för fler än sig själv. Jag anser dock att gruppens reaktion på Kents yttrande tydligt visar att hans yttrande inte tolkas som individuellt. Eriks och Boels invändningar, samt Sandras lite överdrivet förvånade *Jaha*, visar på att Kent som en del av gruppen inte kan säga vad som helst.

I exempel 1 och 2 tar Henry och Susanne explicit på sig rollen som grupp- talesperson. Det är en stor skillnad från exempel 3, där Kent besvarar en fråga ställd till gruppen med *jag*, och ändå får stå till svars för sin tolkning av grupparbetet. Vad exempel 3 belyser är att det kan finnas andra omständigheter eller restriktioner som begränsar utrymmet som gruppmedlemmar har för att tala för gruppen. Efter att Kent blivit ifrågasatt ger Erik en redogörelse för *varför* Kent inte har befogenhet att yttra sig: *Du har ju inte vart här på* (rad 18). Erik avbryter sig själv och Boel avslutar meningen med *Morronen* (rad 20). Kent är nu i allas fokus, när han påbörjar ett svar. Erik och Boels samkonstruerade yttrande förstärker ifrågasättandet av Kent. Det är nu inte bara Erik som vänder sig mot Kent som grupptalesperson; även Boel ställer honom till svars.

Erik, som initierade ifrågasättandet, är också den som »lämnar oenigheten». På rad 33 påbörjar han ett svar på lärarens inledande fråga som han utvecklar. Eriks svar, som inte skiljer sig märkbart från Kents, möter inga protester från

gruppmedlemmarna. Detta stärker ytterligare antagandet om att det finns parametrar utöver sanningen som avgör om ett svar ska passera obemärkt. Den som får legitimitet att tala för gruppen bör inte bara hålla sig till sanningen utan bör också på olika sätt förhålla sig till gruppen. I exempel 3 kan man t.ex. tänka sig att Kent blir »straffad» p.g.a. sin frånvaro. Grupparbetet är av dynamisk social karaktär och Kent har brutit mot de kriterier som man bör uppfylla för att vara en fullvärdig gruppmedlem.⁶

Del 2: Att bryta sig ur gruppen – en identitetsskapande handling

I det här avsnittet kommer resultaten från föregående del att utvecklas med begreppet *identitet* som utgångspunkt. I ovanstående avsnitt analyserades och beskrevs utbrytningssekvenser, och i den här delen kommer jag att koncentrera mig på hur deltagarnas handlingar är identitetsskapande: vilka identiteter konstrueras genom bildandet av en grupp respektive utbrytning ur en.

Att spekulera i *varför* studenterna i ovanstående sekvenser handlar som de gör är meningslöst och kanske inte ens intressant. Med detta menar jag att jag inte intresserar mig för deltagarnas *inre tankar*, utan jag fokuserar på det som går att avläsa i handlingar, vilket även är det som övriga deltagare har att förhålla sig till. Intressant att se är därmed vad studenterna åstadkommer socialt genom sina handlingar. Med kontexten och den specifika situationens förutsättningar som bakgrund vill jag undersöka studenternas uttryckta oenighet. Att bli insorterad i en undergrupp och samtidigt bli inkluderad som avsändare av ett yttrande tillskriver en person ett aktivt handlande trots att personen inte agerat. Om man utgår ifrån att alla handlingar är identitetsskapande innebär det här att någon annan konstruerar ens identitet och tillskriver en ansvar för en handling. Detta *kan* vara socialt känsligt, beroende på vilken identitet man (medvetet eller omedvetet) vill och interaktionellt ges utrymme att konstruera. Jag vill argumentera för att Gun, Marie och Erik på olika sätt och i skiftande grad konstruerar en identitet som *en god student* genom att uppvisa att de är av en annan åsikt/uppfattning. Men för denna argumentation krävs en kort bakgrund.

Seminarierna som studenterna deltar i är en del av en kurs på vilken studenterna ges individuella betyg. Kursens huvudmål är att studenterna ska lära sig

⁶ Adelswärd, Evaldsson & Reimers (1997) skriver om hur barn tidigt fostras till »gemenskaps-individer». Även om jag inte fokuserar på själva processen så är det en intressant jämförelse om man tänker sig att man i mitt material ser produkten av en sådan fostringsprocess.

förstå ett datorprogram, och den förståelsen ska studenterna uppnå genom ett grupparbete som resulterar i en poster och en muntlig presentation. Inför grupparbetet har läraren hållit en föreläsning om gruppdynamik, och inför inledningen i grupper uppmanades studenterna att ta hänsyn till kategorier som kön, ålder och studievana. Den sociala aspekten och därmed lite av den procedurinriktade aspekten av grupparbetet har således berörts explicit, och utan att hävda att studenterna har detta med sig i färskt minne inför varje träff med läraren, menar jag att det utgör en del av kontexten. Jag återgår nu till de trådar jag lämnat hängande i ovanstående analyser av sekvenserna.

I exempel 1 handlar ifrågasättandet inte om att Gun inte kan ställa sig bakom Henrys uttalande för gruppen. Egentligen är Gun enig med Henry, men vad hennes ifrågasättande vittnar om är att hon inte godkänner att Henry presenterar förslaget som gruppens. Vad Gun därmed gör är att hon visar upp att det var hon som hade idén från början, dvs. att hon är *initiativtagaren* till förslaget. Att uppvisa oenighet blir till en resurs för att positionera sig, där Gun som grundaren av förslaget står på ena sidan och gruppen på den andra. Även i exempel 3 skapas positioneringar på liknande sätt genom oenighet. När Kent besvarar lärarens fråga om hur det går för gruppen orienterar sig Erik mot Kents svar som om det inte är giltigt. Svaret som Kent ger är dock inte särskilt annorlunda än det som Erik själv ger lite senare (på rad 33). Ifrågasättandet av Kents svar fungerar i stället som en resurs för att lyfta upp Kents närvaro, eller snarare brist på närvaro, till ytan. Vad som tydliggörs genom Eriks ifrågasättande är att Kent inte har mandat att yttra sig för gruppen eftersom han inte har varit närvarande. Detta förstärks av både Boel och Sandra som på olika sätt orienterar sig mot Kent precis som Erik, som efterfrågar en redogörelse för hans svar på lärarens fråga. Sättet som Erik konstruerar en studentidentitet på är att peka ut ett beteende som *inte* är accepterat: att vara delaktig i ett grupparbete och inte närvara. Att utföra ett grupparbete innebär att samarbeta, och genom att vara frånvarande har Kent brutit mot spelreglerna och kan därmed inte på lika villkor som de andra tala för gruppen.

Exempel 2 skiljer sig från 1 och 3 eftersom Susanne inte talar för hela gruppen, utan delar gruppen i två undergrupper. Marie som inkluderas av Susanne lämnar på ett försiktigt sätt undergruppen genom att ifrågasätta de premisser på vilka hon förs till Susannes grupp. Susanne har pekat på att det råder oenighet i (den stora) gruppen på minst en punkt, men den oenigheten berörs inte av Marie, som i stället bryter sig ut ur undergruppen genom att byta *vi-perspektivet* mot ett *jag-perspektiv*. Genom detta suddar Marie ut de grupperingar som Susanne har målat upp, och hon tar också på sig en del av det ansvar som Su-

sanne har lagt på Håkan. Genom att sedan etablera en enighet tillsammans med Håkan så har Marie grundat behovet av handledning på andra premisser.

Maries utträde ur undergruppen och hennes byte av perspektiv är en *förhandling* med vilken hon tydliggör att enighet är något att eftersträva snarare än oenighet. Marie skapar en enad front med vilken gruppen kan möta läraren, och problem som gruppen kan tänkas ha beror inte på någon enstaka medlem i gruppen utan på faktorer som bristande kunskap om materialhantering. Omförhandlingen av orsakerna till behovet av handledning pekar på att enighet ifrån gruppens håll gentemot läraren är prefererat.

Såväl Maries, Guns som Eriks yttranden kan därmed ses i samma ljus, dvs. att de är formulerade med läraren som den primärt tänkta mottagaren. Läraren är den med den yttersta makten att bedöma vad som sägs och görs i klassrumssituationen, och vad som bedöms av läraren är i huvudsak hur väl studenterna lyckas med att vara just studenter. *Att vara student* är förknippat med krav som t.ex. att kunna uppnå för kursen uppsatta mål, att kunna samarbeta, att göra framsteg osv. Den som mäter hur väl studenterna lyckas är just läraren och detta kan ske såväl genom uppgifter som genom specifikt handlande vid lektioner och seminarier. Vad Marie, Gun och Erik gör här är således att försöka tillmötesgå dessa krav genom att visa prov på initiativtagande och samarbetsförmåga.

Avslutning

Seminarier är idag en vanligt förekommande undervisningsform på universitetet, som syftar till att studenterna aktivt ska tillgodogöra sig och tillämpa kursinnehållet. Seminarierna kan se olika ut till sin karaktär, men något som återkommer inom alla ämnen är bl.a. olika former av grupparbeten där studenterna tillsammans ska lösa uppgifter, presentera material etc. Syftet med grupparbeten kan naturligtvis variera, men oavsett vad det är så är det en uppgift som också avkräver studenterna socialt arbete. Detta konstateras av såväl Tracy (1997) som Benwell & Stokoe (2004) och bekräftas även i min undersökning. I Tracys studie orienterade sig deltagarna mot de sociala värden som de upplevde var relevanta för att tillförsäkra sig en plats i hierarkin. Hos Benwell & Stokoe fjärmade sig studenterna från den akademiska verksamheten och därmed en eventuell akademisk identitet. Författarna argumenterar för att det här uppvisade motståndet bidrar till konstruerandet av en studentidentitet som stri-

der mot den institutionella synen på hur en student »bör vara», dvs. förbereda sig och utföra tilldelade uppgifter.

Även i min studie har konstruerandet av en identitet kopplad till deltagarnas roll som studenter undersökts. Den identitet som studenterna i mitt material konstruerar strider inte mot den institutionella synen på hur en student bör agera, men vad min undersökning i likhet med Tracys och Benwells & Stokoes visar är hur stor plats det sociala arbetet och identitetsskapandet tar. »Students are not only 'doing education' but also 'doing being students'» skriver Benwell & Stokoe (2004 s. 139), och det är en slutsats som väl sammanfattar min undersökning. Seminarier är inte bara ett forum för kunskapsbyggande utan även för identitetskonstruktion, och det förhållandet borde vara av betydelse för utformningen av uppgifter inom högre utbildning.

Litteratur

- Adelswärd, Viveka, Evaldsson, Ann-Carita, & Reimers, Eva 1997: *Samtal i hem och skola*. Stockholm.
- Ambjörnsson, Fanny, 2004: *I en klass för sig*. Stockholm.
- Antaki, Charles & Widdicombe, Sue, 1998: *Identities in Talk*. London.
- Atkinson, J. Maxwell & Heritage, John, 1984: *Structures of Social Action. Studies in Conversation Analysis*. Cambridge.
- Benwell, Bethan & Stokoe, Elizabeth, 2004: University students resisting academic identity. I: *Applying conversation analysis*, red. av Paul Seedhouse & Keith Richards. New York. S. 124–139.
- Benwell, Bethan & Stokoe, Elizabeth, 2006: *Discourse and identity*. Edinburgh.
- Bucholtz, Mary, 1999: Purchasing power: The gender and class imaginary on the shopping channel. I: *Reinventing Identities: The Gendered Self in Discourse*, red. av Mary Bucholtz, A.C. Liang & Laurel A. Hutton. Oxford.
- Engblom, Charlotte, 2004: *Samtal, identiteter och positionering: ungdomars interaktion i en mångkulturell miljö*. Akademisk avhandling. (Stockholm Studies in Scandinavian Philology 34.) Stockholm.
- Goodwin, Charles, 2000: Practices of seeing: Visual analysis – An ethnomethodological approach. I: *Handbook of Visual Analysis*, red. av Theo van Leeuwen & Carey Jewitt. London. S. 157–182.
- Lindström, Anna, 1999a: Om deltagarperspektiv i samtalsanalys: Exempel från samtal i hemtjänsten. I: *Förhandlingar vid 23:e sammankomsten för svenskans beskrivning*, red. av Lars-Gunnar Andersson m.fl. Lund. S. 248–255.
- Lindström, Anna, 1999b: *Language as social action. Grammar, prosody, and interaction in Swedish conversation*. Akademisk avhandling. (Skrifter utgivna av institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 46.) Uppsala.
- Pomerantz, Anita & Fehr, B. J., 1997: *Conversation Analysis: An approach to the study of social action as sense making practices*. I: *Discourse as social interaction*, red. av Teun van Dijk. London. S. 64–91.

- Schegloff, Emanuel A., 1999: Discourse, pragmatics, conversation analysis. I: Discourse studies 1. S. 405–436.
- Steensig, Jakob, 2001: Sprog i virkeligheden. Bidrag til en interaktionel lingvistik. Århus.
- Taylor, Charles, 1989: Sources of the Self: The making of modern identity. Cambridge.
- Tracy, Karen, 1997: Colloquium: Dilemmas of academic discourse. Norwood.
- Watson, Rodney D., 1992: Ethnomethodology, conversation analysis and education: an overview. I: International Review of Education 38(3). S. 257–274.

Konstruktionsval vid verbet *ge* i finlandssvenskt och sverigesvenskt talspråk

Av BEATRICE SILÉN

Abstract

Beatrice Silén, beatrice.silen@helsinki.fi, Senior Lecturer, Dept. of Scandinavian languages and literature, Helsinki University, Finland: “The choice of construction with the verb *ge* ‘give’ in Swedish spoken in Finland and Sweden”. *Språk och stil* 18, 2008, pp. 112–142.

When a ditransitive verb is used in Swedish, the recipient role can be realized either as an indirect object or as an adverbial. The criteria for choosing either construction are not exactly the same in Swedish spoken in Sweden and in Finland. This article concentrates on the choice of construction with the verb *ge* ‘give’. The analysis suggests that the criteria for choosing the ditransitive construction are the same in the two varieties of Swedish. The construction is used when the recipient is a thematic entity. The difference is that this construction is used mostly with abstract direct objects in Finland, while the usage is not restrained in such a way in Sweden. The difference is greater when the construction with the recipient realized as an adverbial is used. In the Swedish spoken in Finland the construction can be used when the recipient is thematic, which is rarely the case in Sweden. The adverbial can also be placed before the direct object in Finland, although this is normally contrary to word order restrictions in Swedish. The difference can most likely be explained by the influence of Finnish on Swedish spoken in Finland. The tendency to realize the recipient as an adverbial can be influenced by the phenomenon that the recipient of the Finnish equivalent to the verb *ge* can never be realized as an object. The difference in word order can also be explained by the influence of Finnish, where the word order normally corresponds to principles of information structure.

Keywords: ditransitive verbs, construction, information structure, spoken language, Swedish.

Redan 1917 påpekade den finländske språkvårdaren Hugo Bergroth att verb som kan realiseras antingen med dubbelt objekt eller med objekt och adverbial ibland används olika i finlandssvenskan och sverigesvenskan. I många fall har finlandssvenskan objekt och adverbial (*Jag ska visa något åt dig*) där sverigesvenskan har dubbelt objekt (*Jag ska visa dig något*). Då mottagaren realiseras som adverbial används inte heller alltid samma preposition som i sverigesvenskan. Bergroth (§ 244–246) konstaterar att prepositionen *åt* genom påverkan från finskans kasus allativ getts alltför mycket utrymme i finlandssvenskan. Denna preposition används också då ackusativobjektet (det direkta objektet) står sist: *Han berättade åt mig sin historia*.

Strukturer med *åt* i finlandssvenskan verkar gå långt tillbaka i tiden och även vara förankrade i de finländska folkmålen. Ahlbäck (1971 s. 55) har funnit exempel på *ge ngt åt ngn* och *lova ngt åt ngn* redan på 1600-talet i Åbo. I Lundströms studie av nyländsk syntax från 1939 konstateras också att mottagaren i nyländskan konstrueras som adverbial med prepositionerna *åt* och *för*: *Han sku ta reidå opa, åm dåm hadd jevi braa varu åt ånån* 'Han skulle ta reda uppå, om de hade givit bra vara åt honom' (Lundström 1939 s. 191).¹ Där emot sägs det ingenting om att mottagare skulle kunna konstrueras som indirekt objekt.

Av exempelsamlingen i *Ordbok över Finlands svenska folkmål* framgår emellertid att strukturer med dubbelt objekt inte är främmande för de finlandssvenska folkmålen. Man hittar flera belägg med dubbelt objekt vid verbet *giva* särskilt från Österbotten men också från östra Nyland: *så di måtta jev an va han vela haa* (Petalax) 'så de måttade [måste] ge han [honom] vad han ville ha'.

Ur en konstruktionsgrammatisk synvinkel ger ovanstående iakttagelser upphov till olika frågeställningar. Enligt konstruktionsgrammatiken realiserar verb i abstrakta konstruktioner. Verbets valens och betydelse kombineras med strukturen och det semantiska innehållet i konstruktionen (Goldberg 1995 s. 24–66, Fried & Östman 2004 s. 18). Ur en sådan synvinkel kan man fråga sig vad det innebär att till exempel verben *ge* och *lova* många gånger konstrueras olika i finlandssvenskan och sverigesvenskan. Fyller de två konstruktionerna samma funktioner i de båda språkvarieteterna? Om inte, vari ligger skillnaden?

I denna uppsats koncentrerar jag mig på verbet *ge* och diskuterar de konstruktionsmönster där verbet förekommer i ett finlandssvenskt och sverigesvenskt samtalsmaterial. I en annan uppsats kommer jag att ta upp även andra verb där samma konstruktionsval föreligger.² Teoretiskt stöder jag mig framför allt på Goldbergs (1995, 2006) konstruktionsgrammatiska syn på hur olika verb realiserar i abstrakta argumentkonstruktioner.

Analysen som presenteras nedan baserar sig på iakttagelser gjorda i ett finlandssvenskt talspråksmaterial (SAM, HUSA, Svestra och Politiska och religiösa tal) som samlats in på Institutionen för nordiska språk och nordisk litteratur vid Helsingfors universitet. Materialet omfattar drygt 40 timmar inspelat samtal. Även om största delen av samtalen spelats in i Helsingforsregionen, är ca sju timmar inspelade i Österbotten och vissa samtal i Åboland och västra

¹ Jag tackar Caroline Sandström, som hjälpt mig med fonemåtergivningen och glosseringen.

² Artikeln »Konstruktionsmönster vid bitransitiva verb i finlandssvenskt och sverigesvenskt talspråk», *Folkmålsstudier* 46.

Nyland. Som sverigesvenskt jämförelsematerial har en talspråkskorpus insamlad vid Göteborgs universitet (GSLC) använts (drygt 171 timmar).³ Jag gör inga kvantitativa jämförelser mellan materialen utan studerar hur konstruktionsmönstren där verbet *ge* förekommer ser ut i det sverigesvenska och det finlandssvenska materialet. Det sverigesvenska materialet är så stort att iakttagelserna därifrån kan anses vara tillförlitliga. Det finlandssvenska materialet är i detta hänseende inte lika representativt, framför allt inte ur regionalt perspektiv. Man måste dock hålla i minnet att också det sverigesvenska materialet har en regional förankring och framför allt representerar svenskan i Göteborgstrakten. Det är möjligt att andra strukturer kunde ha registrerats i andra delar av landet.

Att jag valt att se på användningen av strukturer med dubbelt objekt eller med objekt och adverbial i talspråk beror på att det sannolikt är i talspråket eventuella skillnader först uppträder. I spontant talspråk använder en talare de strukturer som är djupast förankrade i hans/hennes idiolekt. Det är enligt Josephson 2004 (s. 119 f.) ett oomtvistligt faktum att det är i dialogen mellan människor språket kan förändras och utvecklas.

Uppsatsen är disponerad på följande sätt: I avsnitt 1 redogör jag för hur man försökt förklara valet av konstruktion med dubbelt objekt och med objekt och adverbial utifrån informationsstrukturen. I avsnitt 2 presenteras analysen av beläggen i det finlandssvenska och sverigesvenska materialet. Resultaten diskuteras i avsnitt 3, där jag också avslutningsvis presenterar de konstruktionsmönster som min analys utmynnar i.

1. Bitransitiv konstruktion och konstruktion med objekt och adverbial

Bitransitiva konstruktioner och motsvarigheter med objekt och adverbial har behandlats flitigt inom lingvistikens. Inom konstruktionsgrammatiken är det främst Goldberg (1992, 1995, 2006) som ägnat sig åt dessa konstruktioner.

Att det finns en växling mellan två alternativa konstruktioner i engelskan, en bitransitiv och en med prepositionsfras, beror enligt Goldberg (1992 s. 70) på att de två mönstren semantiskt är besläktade och kan beskriva samma situatio-

³ Korpusen var av denna storlek när jag gjorde mina beräkningar våren 2004, men har efter det kompletterats.

ner. Genom att de två konstruktionerna syntaktiskt skiljer sig från varandra antar hon att de inte är synonyma. Bland de psykologiska principer som enligt Goldbergs uppfattning styr ett språk finns »the Principle of No Synonymy» (Goldberg 1995 s. 67). Den anger att om två konstruktioner syntaktiskt skiljer sig från varandra måste de också skilja sig antingen semantiskt eller pragmatiskt (se även Langacker 1987 s. 387). Pragmatiskt kan i detta fall betyda att de skiljer sig stilistiskt eller ifråga om informationsstruktur. Principen stipulerar att om två konstruktioner skiljer sig syntaktiskt, men semantiskt är synonyma, såsom den med dubbelt objekt och den med objekt och adverbial, kan de inte vara pragmatiskt synonyma. Den pragmatiska skillnaden mellan de två konstruktionerna menar Goldberg (1995 s. 89 ff.) i enlighet med Erteschik-Shir (1979) ligger i skillnader i informationsstrukturen. Då mottagaren inte fokuseras, eller inte är dominant med Erteschik-Shirs term, väljs vanligen bitransitiv konstruktion. När fokus läggs på mottagaren väljs däremot konstruktion med prepositionsfras.

I en given kontext är det med andra ord sannolikt inte likgiltigt vilken konstruktion man väljer för att beskriva ett visst sakförhållande. Vad som väljs bestäms av principer och konventioner i den del av grammatiken som kallas informationsstrukturen (se Lambrecht 1994 s. 4 f. och 2004 s. 160). Ofta innebär detta att en sats inleds med för mottagaren given, tematisk information, medan den nya, rematiska informationen placeras längre till höger. Temat definieras ofta som utgångspunkten, det man talar om, medan remat är det man berättar om temat. (Se t.ex. Hellspong & Ledin 1997 s. 84 f.)

Att informationsstrukturen kan inverka på valet mellan konstruktion med dubbelt objekt och konstruktion med objekt och adverbial har antytts i svenska grammatikor. Enligt Andersson (1993 s. 154) hänger konstruktionsväxlingar – till vilka han räknar växlingen mellan indirekt objekt och adverbial – samman med tendensen att placera tematiska led tidigt i satsen och rematiska led senare i satsen. Att valet att placera mottagaren före eller efter föremålet hänger ihop med informationsstrukturen har även Thorell noterat (1973 § 699 och 700), även om han inte använder termer som tema och rema. Han påpekar nämligen att det som betecknar något för åhöraren bekant i regel placeras först vid verb som tar två objekt av typen *giva, sända, unna, vålla, visa, låna, bevilja* m.fl.

Beskrivningen i SAG (verbfraser: objekt § 10) antyder att valet av bitransitiv konstruktion framför allt är beroende av om mottagaren är tematisk eller inte. I beskrivningen påpekas att det indirekta objektet, A, vanligen är definit och att dess referens har högre prominens än det direkta objektet, B. Att A är prominent innebär att det är psykologiskt framträdande i lyssnarens medvetande i det

ögonblick det kommer på tal. Däremot blir det inte helt klart hur man ska förklara att både strukturen *Arne gav sin granne en bok* och strukturen *Arne gav en bok till sin granne* är möjliga.

Förklaringen kan ligga i diskrepansen mellan vad som är identifierbart och aktualiserat. Informationen i en sats uppstår genom relationerna mellan de olika konstituenterna i propositionen och handlar inte om huruvida enskilda referenter är nya eller givna (Lambrecht 1994 s. 49). Om man tänker sig att en sats fungerar som ett svar på en underförstådd fråga kan det element i satsen som fungerar som svar på denna fråga ses som rema.

En sats med ett bitransitivt verb kan ibland beroende på kontexten ges olika informationsstrukturella tolkningar. I satsen *Jag tänker ge den till Eva* kan man tänka sig att antingen enbart mottagaren eller hela predikatet bidrar med rematisk information beroende på om yttrandet ses som ett svar på frågan *Vem tänker du ge boken till?* eller *Vad tänker du göra med boken?* Men också i det fall då hela predikatet är rematiskt kan mottagaren anses vara mer rematisk än föremålet, eftersom föremålet redan är aktiverat. Såsom Lambrecht (1994 s. 249, 251) påpekat kan det ingå tematiska referenter i en sats rema.⁴ Även om både mottagaren och gåvan ingår i remat, kan de alltså ha olika tematiska värden, vilket kan påverka valet av konstruktion.

Tanken att man kan finna tematiska strukturer på olika nivåer i ett yttrande stöds av Fernandez-Vest (2004 s. 70). Hon har visat att prosodiska drag och diskurspartiklar inte enbart markerar var tema och rema ligger i huvudytrandet utan också i underordnade led. I exemplet nedan kan man notera att det inte bara är det rematiska ledet i huvudsatsen som markeras med samtalspartikeln *ben*. Också i tidsbisatsen markeras det som utsägs om bisatsens tema med *tu vois*.

Depuis que son père **tu vois** était parti à l'étranger ↑ le gosse **ben** il était plus souvent absent de lécole ↓

[Efter det att hans far **förstår du** hade åkt utomlands var killen **liksom** oftare frånvarande från skolan]

Med stöd av ovanstående iakttagelser menar jag att det finns skäl att studera det tematiska förhållandet mellan mottagaren och föremålet också i satser där hela verbfrasen utgör satsens rema. Så har även Davidse (1996) gått till väga i sin undersökning av valet mellan bitransitiv konstruktion och konstruktion med prepositionsfras i engelskan. Davidses studie som baserar sig på iakttagelser i ett empiriskt material visar att konstruktionsvalet i hög grad kan förklaras

⁴ Lambrecht använder inte termerna *tema* och *rema* utan *topik* och *fokus*. Utifrån de definitioner han ger av termerna (1994:131 och 213) sluter jag mig emellertid till att det rör sig om ungefär samma begrepp.

utifrån faktorn informationsfokus. Som ett test på om mottagaren eller gåvan är mer rematisk använder hon den frågeordsfråga som presupponeras ligga bakom ett yttrande (Davidse 1996 s. 303). Denna metod använder Davidse också i sådana fall då både mottagaren och gåvan utgörs av obetonade pronomen (s. 304 f.). Även i sådana fall anser hon att hur föremålet och mottagaren realiserar beror på vilket argument som är mer rematiskt.

Med beaktande av vad som ovan sagts om informationsstrukturen och dess betydelse för konstruktionsvalet i engelskan kommer informationsstrukturen att utgöra en viktig faktor i min analys. Vilken roll spelar den för valet av konstruktion i svenskan? Fyller den samma funktion i sverigesvenskan som i finlandssvenskan?

2. Verbet *ge*

I denna uppsats analyserar jag som nämnt verbet *ge* som är det bitransitiva verb som har flest förekomster i mitt finlandssvenska material. Att ägna en egen studie åt verbet *ge* kan anses vara motiverat, eftersom motsvarande verb i andra språk visat sig ha en central betydelse för den bitransitiva konstruktionen. Enligt Newman (1996 s. 4–15) kan man finna flera lingvistiska fakta som visar att handlingen att *ge* är djupt förankrad i mänsklig erfarenhet. Verbet har en central roll i vår vokabulär, det används ofta i metaforiska extensioner, och motsvarigheter till verbet *ge* förekommer som morfem i benefaktiva verbsammansättningar i vissa språk såsom japanska, kinesiska och koreanska (se även Shibatani 1996 s. 174). Forskare som Goldberg (1992 s. 54) och Leino m.fl. (2001) har påpekat verbet *give*:s respektive *antaa*:s betydelse för vår uppfattning av den bitransitiva konstruktionen eller det som de finska forskarna kallat ANTAA-konstruktionen ('GE-konstruktionen').⁵ En prototypisk representant för en kategori spelar en viktig roll vid kategorisering och bidrar till vår uppfattning och inläring av abstrakta scheman eller konstruktioner (Langacker 1987 s. 371 ff., Leino 2001a s. 419 och Goldberg 2006 kap. 4). Mycket av det som sagts om *give* kan antas ha relevans också för svenskan *ge*. Viberg (2002) har nämligen kunnat konstatera att det finns stora likheter mellan engelskans *give* och svenskan *ge*.

⁵ ANTAA-konstruktionen är ett abstrakt mönster för att beskriva ett skeende där en givare överlämnar en gåva till en mottagare. Eftersom *antaa* är det mest prototypiska verbet för att beskriva ett sådant skeende har det fått *ge* namn åt konstruktionen, men också andra verb kan realiserar enligt samma mönster.

Jag inleder med att ge en översikt i tabellform över samtliga förekomster av verbet *ge* i det finlandssvenska och sverigesvenska materialet.

Tabell 1. Förekomsten av verbet *ge* i det finlandssvenska och sverigesvenska materialet.

	finlandssvenska		sverigesvenska	
bitransitiva strukturer	31	20 %	131	32 %
<i>ge</i> + <i>åt</i>	39	25 %	8	2 %
<i>ge</i> + <i>till</i>	8	5 %	16	4 %
mottagaren är outtryckt	77	50 %	252	62 %
Summa	155	100 %	407	100 %

Av siffrorna i tabellen framgår att mottagarrollen vid verbet *ge* både i finlandssvenskt (huvudsakligen helsingforssvenskt) och sverigesvenskt tal-språk i majoriteten av fallen över huvud taget inte realiseras.⁶ För övrigt kan man i stort sett notera omvända förhållanden i de två språkvarieteterna. I 47 (60 %) av de 78 beläggen med utsatt mottagare realiseras mottagaren som prepositionsfras i det finlandssvenska materialet, medan bitransitiv struktur väljs i 131 (85 %) av 155 belägg med uttryckt mottagare i det sverigesvenska materialet. Tvärtemot vad som är fallet i de finlandssvenska beläggen är det alltså relativt sällsynt att kombinera *ge* med prepositionsfras i de sverigesvenska beläggen. Rent kvantitativt kan man med andra ord konstatera att strukturer med objekt och adverbial förekommer oftare i det finlandssvenska materialet än i det sverigesvenska. Detta är något som Nyström (1995) redan kunnat konstatera. Hon talar om en statistisk finlandism som i finlandssvenskan är »frekventare, mer dominerande och tydliggen långt mer produktiv» än i sverigesvenskan (s. 51). Speciellt strukturen *ge* + *åt* är betydligt frekventare i mitt finlandssvenska material än i det sverigesvenska (25 % mot 2 %). Martola (2007) har emellertid i sin stora korpusbaserade undersökning av verb som struktureras med *åt* funnit att verbet *ge* kommer på andra plats bland verb som kombineras med *åt* i sverigesvenskan. Strukturen *ge* + *åt* är med andra ord frekvent också i sverigesvenskan men används enligt Martolas undersökning framför allt med abstrakta objekt med ospecifik referent

⁶ Att andelen strukturer med outtryckt mottagare är så stor i det sverigesvenska materialet kan, såsom Gunnarsson (2001:15) påpekat, bero på att vissa formuleringar i en viss typ av samtal återkommer flera gånger. På en auktion upprepas formuleringen *vem ger en hundring för ngt* 36 gånger och i intervjuer om folks uppfattning av begreppet *natur* upprepas formuleringen *kan du ge ett exempel* likaså 36 gånger.

och med inanimat mottagare, till exempel *ge namn, plats, stöd och uttryck åt något*. Även om kombinationen *ge + åt* är frekvent i Martolas sverigesvenska material (823 belägg) är antalet belägg i det finlandssvenska materialet betydligt högre (1446) trots att det sverigesvenska materialet är något större än det finlandssvenska (Martola 2007 s. 75).

I det följande kommer jag att studera de olika sätten att strukturera verbet *ge* i talspråket mer i detalj. Jag ser på hur mottagaren och föremålet ser ut och på den tematiska strukturen i satsen.

2.1 Bitransitiva strukturer

Både i det finlandssvenska och sverigesvenska materialet kan man konstatera att då mottagaren realiserats som indirekt objekt utgörs den i de allra flesta fall av obetonade definitiva pronomen. Det antyder att mottagaren är tematisk i sammanhanget. I exempel 1a handlar den presupponerade frågan om hur mycket tid man ska *ge* en föredragshållare, medan mottagaren (*honom*) är tematisk. Så är fallet också i de belägg där mottagaren utgörs av en fylligare nominalfras. I exempel 1b diskuteras en formulering i utlänningslagen. Man diskuterar om det skall stå att en person *beviljas* eller *kan beviljas* uppehållstillstånd. Frågan gäller alltså vilken rätt det handlar om, inte den person som eventuellt utnyttjar den.

- 1a. nå ska vi *ge* honom mera [tid] då (Svestra)
- 1b. no spelar de ju allti en viss roll de om man ger en person subjektiv rätt ti nånting om vissa kriterier e uppfyllda (SAM)

Vad gäller mottagarna kan man inte se någon skillnad mellan hur de bitransitiva strukturerna används i det finlandssvenska och sverigesvenska materialet. Däremot kan man se en skillnad i fråga om de direkta objekten. Då *ge* realiseras med dubbelt objekt i det finlandssvenska materialet betecknar det direkta objektet oftast (25 belägg av 31) något abstrakt såsom *chans, möjlighet, roll, råd, rätt* och *tid*.

- 2a. man borde ju *ge* dem chansen att öva sej svenska (HUSA)
- 2b. man måst *ge* journalister en möjlighet att kunna skriva också personlit (SAM)

I GSLC förekommer däremot både konkreta och abstrakta objekt, men de konkreta är något vanligare. I exempel 3a och b ges belägg med konkret objekt.

- 3a. vill han inte ha mjölk så *ge* honom saft eller nåt annat (GSLC)
- 3b. du ta tillbaka de där så *ge* mej en hundring sen då så e re okej (GSLC)

Det är alltså i fråga om de direkta objekten som användningen av bitransitiv konstruktion vid verbet *ge* skiljer sig i det finlandssvenska och sverigesvenska materialet. Att finlandssvenska talare ofta väljer strukturer med dubbelt objekt då det direkta objektet är abstrakt kan ha att göra med att vissa kombinationer såsom *ge någon en möjlighet/chans* har kommit att uppfattas som mer eller mindre lexikaliserade fraser där objektet avgör konstruktionsvalet.

2.2 Strukturer med objekt och adverbial

Mottagare som realiseras som prepositionsfraser i de finlandssvenska beläggen ser i stort sett lika ut som de som realiseras som nominalfras. Även i dessa fall utgörs mottagaren i majoriteten av fallen av obetonade personliga pronomen. Såsom i exempel 4 är det vanligen föremålet som står för den viktigaste rematiska informationen. Vad gör vi för att hjälpa invandrarna? Vad behöver vi för att kunna sköta annonseringen?

- 4a. vi ger pengar ti dom vi ger bostäder ti dom (HUSA)
 4b. ... de va annonsering (.) å pressmeddelande (.) ha vi då skött å (.) men då ha vi (.) utgått från att nån (.) ger en (.) grundtext åt oss (Svestra)

En mottagare som realiseras som prepositionfras kan också bidra med rematisk information. Så är fallet i exempel 5.

- 5a. kronoby ger tillåme (.) de ger tillåme understöd åt folk som flyttar dit (Svestra)
 5b. nå men vem ger den åt mej (Svestra)

I exempel 5a är *Kronoby* tematiskt. Man har diskuterat orten, som en av samtalsdeltagarna kommer från. I repliken informerar talaren om vad *Kronoby* gjort för att locka till sig nya invånare. Remat är således hela verbfrasen och i den finns också mottagaren. I exempel 5b utgörs både objektet och mottagaren av obetonade definitiva pronomen. Men även i sådana fall där man har två obetonade pronomen menar Davidse (1996 s. 304 f.) som nämnt att hur föremålet och mottagaren realiseras beror på hur de tematiskt förhåller sig till varandra. I exempel 5b är remat givaren som ju efterfrågas i yttrandet. I förhållande till objektet som är en ny version av ett seminarieprogram är emellertid mottagaren mer rematisk. Det är klart att den nya versionen ska distribueras till de olika styrelsemedlemmarna, men inte hur var och en ska få den.

Beläggen där mottagaren bidrar med rematisk information är emellertid få i det finlandssvenska materialet. Också då mottagaren utgörs av en fylligare nominalfras är föremålet vanligen mer rematiskt. Ett sådant exempel är följande

där talarna just konstaterat att det finns finnar som gärna vill tala svenska. Finnarna är med andra ord tematiska i följande belägg men realiseras trots det som prepositionsfras.

6. de (.) påstås ju att vi aldrig ger någon chans åt finnar att liksom lära sej (.) svenska (HUSA)

Informativ vikt verkar inte spela någon roll vid valet av konstruktion med objekt och adverbial i det finlandssvenska materialet. Inte heller det faktum att objektet är abstrakt eller att föremålet är en tung nominalfras påverkar konstruktionsvalet i exempel 6 (jfr ex. 2a och b). I det sverigesvenska materialet är däremot förhållandet ett annat. I GSLC förekommer endast 24 belägg där mottagaren uttrycks med prepositionsfras. I två tredjedelar av fallen är det klart att mottagaren utgör tematisk information, till exempel då det gäller att *ge ordet till någon*. Ett annat exempel är följande (ex. 7) där föremålet har utelämnats eftersom det är identiskt med objektet i föregående sats. Mottagaren utgör däremot ny information.

7. man tar en kopia på inbetalningskortet å ger till dom som sköter fakturerna (GSLC)

Såsom i det finlandssvenska materialet kan man finna några belägg där prepositionen följs av ett personligt pronomen. Men till skillnad från de finlandssvenska beläggen kombineras en sådan prepositionsfras inte med ett tematiskt objekt. Objektet är i de fallen likaså ett obetonat anaforiskt pronomen såsom i följande belägg: *hon tog mej den å gav (den) åt mej*. Remat i satsen är hela verbfrasen där *gav* är det sista betonade ledet, men i förhållandet mellan föremål och mottagare är mottagaren mer tematisk. Rättegångssamtalet som belägget är hämtat ur handlar om hur den åtalade kommit över en betalningsanvisning.

Det måste dock påpekas att alla fall i det sverigesvenska materialet där verbet *ge* konstrueras med objekt och adverbial inte kan förklaras utifrån informationsstrukturen. I några fall är det sannolikt snarast fråga om tyngd eller rytm som inverkar på valet eller konkurrens från andra språkliga mönster.

Principerna för när en mottagare kan realiserars som prepositionsfras vid verbet *ge* är som ovan visats inte desamma i det sverigesvenska och finlandssvenska materialet. Också vad gäller objekten kan man notera en skillnad mellan användningen av konstruktion med objekt och adverbial i det finlandssvenska och sverigesvenska materialet. I de finlandssvenska beläggen på konstruktionen överväger konkreta objekt (2/3 av fallen). I de allra flesta fall handlar det i materialet om större eller mindre summor pengar men också om andra konkreta föremål som överräcks till mottagaren.

- 8a. så ger du sjuhundratretti mark åt mej (SAM)
 8b. int sku du ork ge åt mej (ohb) på:sin (Svestra)

Även om de konkreta objekten är vanligast förekommer också abstrakta objekt som *anbud*, *chans*, *orsak* och *sparken*. Konstruktionen med prepositionsfras förefaller att vara den som i huvudsak används för att uttrycka konkreta situationer av ägobyte eller överräkning av något föremål i mitt finlandssvenska material. I det sverigesvenska materialet är däremot beläggen med abstrakt objekt vanligast. Här skiljer sig emellertid de två prepositionerna *till* och *åt*. Medan objektet ungefär lika ofta är konkret (t.ex. *extrakt*, *njurar*) som abstrakt (t.ex. *uppdrag*, *trovärdighet*) då mottagaren realiseras med *till*-fras, överväger de abstrakta objekten då verbet struktureras med *åt*-fras. *Åt*-fras kombineras endast i ett fall av åtta med konkret objekt i mitt material. Också en kontroll i exempelsamlingen till SAOB visar att *åt*-fras framför allt kopplas till abstrakt objekt. Av ordbokens 45 belägg har endast ett konkret objekt. Exempelen i SAOB visar att också mottagaren ofta är abstrakt då *åt*-fras används, till exempel: *ge drift åt striden*, *ge eftertryck åt en uppmaning*. Detta innebär att också då abstrakt objekt kombineras med *åt*-fras i det finlandssvenska materialet ser strukturerna annorlunda ut än de i sverigesvenskan. I det finlandssvenska materialet refererar *åt*-frasen i dessa fall ofta till en person och inte till en abstrakt företeelse såsom är vanligt i sverigesvenskan.

2.3 Strukturer med uttryckt mottagare

Av tabell 1 har framgått att mottagaren vid verbet *ge* i drygt hälften av alla belägg lämnas uttryckt. Ofta går det att utifrån kontexten eller allmän omvärldskunskap räkna ut vem som avses.

De sverigesvenska beläggen där mottagaren lämnats uttryckt kan indelas i två grupper beroende på om mottagaren går att härleda ur kontexten eller inte.

- 1) Givaren och mottagaren är härledbara personer. Objektet är abstrakt, vanligen verbal kommunikation såsom *besked*, *definition*, *exempel*, *förklaring*, *förslag*, *uppfattning* etc.
- 2) Givaren är en generisk eller ospecificerad person, en maskin, sjukdom, medicin eller ett abstrakt begrepp. Mottagaren är generisk eller kan vara första person pluralis i betydelsen 'företag, institution'. Objektet är abstrakt eller pengar ofta i den abstrakta betydelsen 'förtjänst/vinst'.

Det typiska för de sverigesvenska beläggen där mottagaren utelämnats är alltså att objektet är abstrakt och att själva processen ligger långt från det prototypiska givandet där en agent överräcker ett konkret föremål till en animat mottagare. I stället handlar det ofta om verbala budskap som överförs (ex. 9a och b) eller så används verbet i överförd betydelse 'lämna som betalning eller resultat' (ex. 9c och d). Det är värt att notera att det snarast är fråga om ett generiskt *ni* i exempel c som inte direkt syftar på de tilltalade.⁷

- 9a. *ge* nåt exempel på en stark naturupplevelse (GSLC)
- 9b. de *ger* besked inom någon vecka då (GSLC)
- 9c. de få *ni ge* mer fö en vanlig dörrmatta ju (GSLC)
- 9d. en ljud å bullernivå som *ger* hörselskador i framtiden (GSLC)

Mottagaren kan alltså utelämnas vid vissa icke-prototypiska användningar av verbet *ge*. I de användningstyperna förekommer naturligtvis verbet *ge* med uttryckt mottagare också i de finlandssvenska samtalen, men dessutom påträffas belägg med uttryckt mottagare av en typ som verkar vara främmande för sverigesvenskan. I det finlandssvenska materialet förekommer belägg där en uttryckt mottagare kombineras med ett konkret objekt. Verbet *ge* beskriver en prototypisk situation där givaren överräcker ett konkret föremål till mottagaren.

- 10a. du kan *ge* en öl dä'ifrån (Svestra)
- 10b. nå du fick ju hundrafemti mark senast så de: ju säkert jämnt sen om ja *ger* en hundralapp nu (Svestra)

I exempel 10a sitter några ungdomar ute och grillar korv. Talaren kan inte nå ölflaskorna och ber därför om en. Talaren i exempel 10b berättar om ett tillfälle då han klippt gräs åt en släkting. I utdraget citerar talaren vad släktingen sade då det blev dags för betalning. Vem mottagaren är i exemplen 10 framgår alltså entydigt av kontexten.

Exempel av den typ som exempel 10 representerar med konkret objekt och uttryckt mottagare förekommer inte i den sverigesvenska korpusen, trots att den innehåller scener där en talare ber en annan *ge* henne/honom något. I dessa exempel *ges* mottagaren alltid ett språkligt uttryck. Exempel 10b kan bland annat jämföras med det sverigesvenska exemplet 3b ovan. Också i det exemplet handlar det om att överrätta en hundralapp, men i det sverigesvenska exemplet är strukturen bitransitiv *ge mej en hundring*.⁸ Likaså realiseras motta-

⁷ Man kan notera att verbet i dessa exempel används i några av de bildliga betydelser Newman (1999) funnit hos motsvarande verb i ett stort antal språk, interpersonell kommunikation och uppkomst/manifestation. Se även Viberg 2002.

⁸ I betydelsen 'vara villig att betala för något' förekommer däremot frasen *ge en hundring för ngt* utan uttryckt mottagare också i det sverigesvenska materialet (se fotnot 6).

garen som indirekt objekt i exempel 11, trots att det av kontexten klart framgår vem som ska ha tidningen.

11. L: ... kan ja få den/ < ja ska kolla en sak/ ge mej den > @ < skrattar >
 C: nä: / få inte bråka om [tiningen]
 X: [ge mej den] (GSLC)

Av GSLC att döma är strukturer av den typ som förekommer i exempel 10 ovanligare i sverigesvenskan än i finlandssvenskan. Korpusen ger inga belägg på strukturen, medan mitt betydligt mindre finlandssvenska material ger tolv belägg.

Det förefaller alltså som om mottagaren, då verbet används i prototypisk betydelse, har en centralare roll i verbet *ge*:s valens i sverigesvenskan än i finlandssvenskan. Både det faktum att mottagaren i mina finlandssvenska belägg vanligen realiseras som adverbial och inte som objekt och att mottagarrollen inte behöver realiseras då det av kontexten framgår vem mottagaren är tyder på detta. Eventuellt är det det förstnämnda som gett upphov till det senare (se 3.3).

2.4 Sammanfattning av korpusanalysen

Rent kvantitativt kan man konstatera att konstruktionen med objekt och adverbial i talspråk förekommer oftare i det finlandssvenska materialet än i det sverigesvenska vid verbet *ge*. Detta tyder på att konstruktionsmönstren i finlandssvenskan inte är desamma som i sverigesvenskan. Frekventa grammatiska mönster lagras enligt Croft (2001 s. 28) som helheter. Hög frekvens leder till stabil förankring i språket och produktivitet, medan låg frekvens, att ett konstruktionsschema sällan används, kan leda till att det med tiden försvinner.

Man finner också kvalitativa skillnader mellan användningen av de två konstruktionsmönstren i mitt finlandssvenska och sverigesvenska material. Det finns en pragmatisk skillnad mellan konstruktionsmönstren i sverigesvenskan. Konstruktionen med dubbelt objekt används då mottagaren är tematisk och objektet är rematiskt. I de allra flesta fall är mottagaren tematisk, vilket gör det naturligt att välja denna konstruktion. Konstruktion med objekt och adverbial används däremot vanligen då mottagaren är rematisk. Denna arbetsfördelning mellan de båda konstruktionerna finns inte i finlandssvenskan. Mottagaren är oftast tematisk och objektet vanligen rematiskt, oberoende av vilken konstruktion man valt. Detta tyder på att man i finlandssvenskan inte lägger samma vikt

vid informationsstruktur och tyngdförhållanden som i sverigesvenskan vid valet av konstruktion.

Vilken konstruktion man väljer då objektet är konkret verkar också vara något som skiljer användningen i finlandssvenskan från den i sverigesvenskan. Då objektet är konkret väljer man i mitt finlandssvenska material oftast konstruktion med objekt och adverbial eller så ger man över huvud taget inte mottagaren något språkligt uttryck. I det sverigesvenska materialet är det framför allt den bitransitiva konstruktionen som väljs i sådana fall, eftersom mottagaren oftast är tematisk. Valet av konstruktion med objekt och adverbial då objektet är konkret verkar åtminstone i viss mån styras av tal-situationen. I informella samtal där man talar om att överrätta konkreta föremål verkar de finlandssvenska talarna använda strukturer med objekt och adverbial, medan strukturer med dubbelt objekt är vanligare då diskussionen förs på ett mer abstrakt plan.

2.5 Konstruktionsvalstest

För att kontrollera mina hypoteser om hur finlandssvenskar uppfattar förhållandet mellan konstruktion med dubbelt objekt och konstruktion med objekt och adverbial utformade jag ett test där verbet *ge* förekommer i sex olika tal-situationer. Jag lät tjugoen studenter i nordiska språk vid Helsingfors universitet med svenska som modersmål göra testet. De flesta av studenterna hade inlett sina studier i nordiska språk några veckor innan. De fick ange vilken av två eller tre strukturer de skulle använda i de olika situationerna.

I de två första frågorna ville jag få reda på om det faktum att mottagaren är tematisk eller inte inverkar på valet av konstruktion då föremålet är konkret. När föremålet är ett obetonat personligt pronomen och mottagaren är rematisk, är konstruktion med objekt och adverbial den omarkerade i standardsvenskan och så även för mina informanter (*Vad ska jag göra med den här pärmerna? – Ge den till/åt Åsa*). Många konstaterar att alternativet med dubbelt objekt i det fallet känns främmande eller direkt fel. Men också när mottagaren är ett obetonat personligt pronomen och det är föremålet som är tematiskt väljer drygt hälften av studenterna (11/21) konstruktion med objekt och adverbial (*»Vet du att Lena har födelsedag på lördag?» »Ja, jag tänker ge en bok åt henne.»*). De flesta menar emellertid att konstruktionsalternativen är synonyma och ser snarast skillnaden som stilistisk. Flera påpekar att de skulle använda alternativet med objekt och adverbial i talspråk

men alternativet med dubbelt objekt i skrift. Alternativet med dubbelt objekt beskrivs också som mer korrekt, sverigesvenskt, ålderdomligt och tillgjort.

Hypotesen att konstruktion med dubbelt objekt oftare väljs då föremålet är abstrakt än då det är konkret bekräftas av testet. Då föremålet är abstrakt (*en chans*) och mottagaren tematisk eller åtminstone infererad väljer alla utom fyra studenter konstruktion med dubbelt objekt. Flera studenter påpekar att alternativet med prepositionsfras (*De gav en chans åt motståndarna*) känns fel och en att objektet borde vara mer konkret för att passa in. Tre av studenterna påpekar också att *ge någon en chans* kan ses som ett fast uttryck. Hypotesen att *ge* kombinerat med vissa objekt kommit att uppfattas som fasta fraser som alltid realiserats med dubbelt objekt stöds alltså av studenternas kommentarer. Anmärkningsvärt är att fyra studenter även i detta fall uppfattar alternativet med *åt*-fras som smidigare och mer flytande språkbruk. En av dem påpekar att hon i skrift skulle använda alternativet med dubbelt objekt men i tal alternativet med objekt och adverbial.

I en situation där både föremålet och mottagaren är rematiska och remat utgörs av verbfrasen som helhet och föremålet därtill är abstrakt väljer de flesta (16/21) konstruktion med objekt och adverbial (*När du anmäler dig ska du ge dina personuppgifter till flickan vid informationsdisken*). Man kan notera att några även i detta fall påpekar att alternativet med prepositionsfras är mer tal-språkligt. Testet antyder alltså att valet mellan konstruktion med dubbelt objekt och konstruktion med objekt och adverbial huvudsakligen är stilistiskt för många finlandssvenskar i dag.

Testet visar också att det verkar vara i stort sett allmänt accepterat att utelämna mottagaren vid verbet *ge* i en situation där det ur kontexten framgår till vem ett konkret föremål överräcks. I ett fall skulle studenterna nämligen välja mellan strukturer där mottagaren utelämnats (*Kan du ge tidningen*), realiserats som objekt (*Kan du ge mig tidningen*) eller uttryckts med *åt*-fras (*Kan du ge tidningen åt mig*). Majoriten av studenterna (12) uppger att de i detta fall skulle välja alternativet med dubbelt objekt, medan sju studenter menar att de skulle utelämna mottagaren och sex att de skulle realisera objektet som prepositionsfras. Tre av studenterna som säger sig kunna utelämna mottagaren menar sig också använda något av de andra alternativen, eller i ett fall samtliga. Flera av studenterna påpekar att alternativet med utelämnad mottagare är (lite) oartigt och mer befällande. De flesta (17) ser emellertid alternativet som acceptabelt. Några studenter menar dessutom att alternativet med utelämnad mottagare är naturligt finlandssvenskt talspråk.

Många finlandssvenska talare accepterar alltså att en definit mottagare utelämnas. Däremot verkar en struktur där en mottagare realiserad som *åt*-fras föregår objektet inte vara allmänt accepterad finlandssvenska. De flesta studenter som deltog i mitt test godkände inte en sådan struktur. Strukturen *Man vill ge åt eleverna möjlighet att arbeta i egen takt* accepterades inte av mer än två av tjugoen studenter, av vilka den ena själv skulle ha valt struktur med dubbelt objekt. Strukturen klassades av de flesta som direkt fel, klumpig och som inte bra språkbruk. En student konstaterade också att *åt* inte behövs i sammanhanget. Den student som valt alternativet med prepositionsfras konstaterade att strukturen *ge eleverna möjlighet att* visserligen är korrektare men att alternativet med *åt*-fras är vanligare i talspråk. Det bör dock påpekas att föremålet i exemplet är abstrakt. Detta kan ha bidragit till att informanterna inte accepterat strukturen. Det är möjligt att strukturen blivit mer accepterad om föremålet varit konkret som i exempel 8b: *int sku du ork ge åt mej (ohb) på:sin*.

3. Diskussion

3.1 Jämförelse med ANTAA-konstruktionen i finskan

De skillnader i användningen av verbet *ge* i det finlandssvenska materialet jämfört med det sverigesvenska som kommit fram i avsnitt 2 kan sannolikt förklaras med inflytande från finskan. Undersökningar har visat att då två språk lever i en så intensiv kontakt som finskan och svenskan i Finland kan i princip vilka språkliga element som helst lånas in från det ena språket till det andra. Grammatiska strukturer kan lånas in på samma sätt som lexikala element (se Thomason 2001 s. 63 och Heine & Kuteva 2005 s. 1). Ju intensivare kontakten är, desto fler och mer varierade drag kan överföras. Hur intensiv språkkontakten är beror i hög grad på sociala faktorer som talarnas attityder och på hur utbredd tvåspråkigheten är (Thomason 2001 s. 69 ff.). Ju mer tvåspråkig en person är, desto lättare blir det att låna in också strukturella drag (a.a. s. 78).

Finskans kasus allativ kan anses motsvara prepositionsfraser med *för/till/åt* i svenskan (se även Hakulinen 1977 s. 16). Eftersom ett alternativ med mottagaren realiserad som objekt inte föreligger vid verb av typen *antaa* 'ge' i finskan kan detta tänkas bidra till att prepositionsfras ofta föredras i finlandss-

svenskan. I Martola (2007 s. 113, 296) påpekas emellertid att prepositionen *åt* används mer i äldre svenska än i dagens. Den utbredda användningen av *åt*-frasen i dagens finlandssvenska behöver inte enbart ses som påverkan från finskan. Man kan också tänka sig att det rör sig om ett språkinternt mönster som fått en större utbredning i finlandssvenskan än i sverigesvenskan genom att mönstret har stöd i finskan.

Då mottagaren realiseras som adverbial blir ordföljdmönstret normalt objekt – adverbial. Denna ordningsföljd mellan föremål och mottagare motsvarar där-
emot inte nödvändigtvis mönstret i finskan. I den finska bibeln från 1642 står det allativadverbial som betecknar mottagaren i nästan 80 % av fallen före objektet (Kotilainen 2001 s. 133 f.). Ett liknande förhållande torde gälla i dagens finska också om direkta jämförelsetal inte finns att tillgå. Av de rikliga exemplen i Kotilainens avhandling *pro gradu* från 1999, där finskans lokalkasus med personreferens behandlas, framgår tydligt att allativ med personreferens vid verb som *antaa* 'ge', *kertoa*, 'berätta', *näyttää* 'visa' m.fl. vanligen står före objektet i satsen:

12a. *Ne ostivat minulle* (allativ) *kultakellon* (akkusativ).

De köpte mig en guldklocka (Kotilainen 1999 s. 81).

12b. *Ihmiset ovat kirjoittaneet minulle* (allativ) *fantastisia kirjeitä, suoranaisia es-*
seitä (partitiv).

Människor har skrivit till mig fantastiska brev, rena essäer (Kotilainen s. 76).

I finskan bestäms ordningsföljden mellan objektet och adverbialen vid verb av typen *antaa* av samma ordföljdsprinciper som gäller i språket i övrigt, nämligen informationsstrukturen. Eftersom de syntaktiska relationerna i finskan uttrycks med kasus och inte med ordföljd är ordföljden enligt Leino och Kuningas (2005 s. 591) fri att fylla informationsstrukturella funktioner i högre grad än i sådana språk där ordföljden måste ta hand om även andra funktioner.

I mitt finlandssvenska material är det vanligen svenskans satsgrammatiska ordföljdsregler som följs vid verbet *ge* då verbet realiseras med objekt och adverbial. Endast i några enstaka fall, såsom i exempel 8b ovan, bryter talaren vid verbet *ge* mot svenskans ordföljdsregler och låter prepositionsfrasen stå före objektet. Vid andra verb i mitt material är ett sådant ordföljdmönster vanli-
gare, till exempel: *ni sku alla kunna ta åt er en mapp häifån*.

I finskan behöver, som nämnts, inte ANTAA-konstruktionen ta hand om den pragmatiska funktionen att visa det tematiska förhållandet mellan mottagaren och föremålet. Den funktionen tar ordföljden hand om. Såsom Croft och Cruse (2004 s. 264 f.) påpekar behöver en konstruktion ofta endast svara för en viss

specifik del av ett yttrande. Ett yttrande kan ofta specificeras av ett antal olika konstruktioner. (Jfr även Goldberg 2006 s. 21.) I finskan kan ANTAA-konstruktionen, som inte själv anger ordningsföljden mellan leden, kombineras med en ordföljds konstruktion som säger att ett tematiskt led ska stå före ett rematiskt (se exemplen 12a och b). I svenskan kan man däremot inte utan vidare kombinera konstruktionen med objekt och adverbial med en ordföljds konstruktion för att få fram det tematiska förhållandet mellan mottagaren och föremålet, eftersom de olika leden i princip har sina givna positioner i satsstrukturen.

Den finska ANTAA-konstruktionen är såsom ovan framgått tematiskt neutral och kan därmed användas oberoende av om mottagaren är tematisk eller rematisk. Detta har sannolikt lett till att många finlandssvenska talare börjat uppfatta att verbet *ge* kan realiseras med objekt och adverbial i de flesta sammanhang också i svenskan. Av enkäten jag gjorde med studenterna vid institutionen för nordiska språk och nordisk litteratur vid Helsingfors universitet framgår att de främst uppfattar valet mellan konstruktion med dubbelt objekt och konstruktion med objekt och adverbial som ett stilistiskt val mellan skriftspråk och talspråk, inte ett val mellan konstruktioner med olika informationstyngd. Om inte konstruktionsvalet används för att uttrycka det tematiska förhållandet mellan mottagaren och föremålet kan man fråga sig vilka medel som används för detta. Räcker det med att det finalt placerade adverbialet är obetonat för att man ska inse att det är föremålet som är rematiskt? Att enbart betoning inte uppfattas som fullt tillräckligt tyder exempel som 8b på, där ett obetonat adverbial föregår ett rematiskt objekt: *int sku du ork ge åt mej (ohb) på:sin*. Sådana strukturmönster visar att talarna har ett behov av att få fram det tematiska förhållandet mellan mottagare och föremål vid verb som *ge*.

3.2 Ledföljdsmonster

Ovan har framgått att mottagaren i det finlandssvenska materialet ofta realiseras som prepositionsfras vid verbet *ge*. Den utbredda användningen av prepositionsfraser innebär samtidigt att dessa ur informativ synvinkel kan fylla olika funktioner. Det i sin tur kan ses som en orsak till att prepositionsfrasernas lineära position i satsen kan variera. I följande paradigm presenteras de olika strukturella mönster i vilka man kan finna mottagare realiserade som prepositionsfras i det finlandssvenska materialet.

Paradigm I. Strukturella mönster för verbet *ge* realiserat med objekt och adverbial i det finlandssvenska materialet.

Mottagare?	
a Ja ger ordet åt Nanna Larsson (SAM)	b Hon ha (.) givi ti Folkkultursarkive sån häna uppgifter å sån hänt (SAM)
Föremål?	
c Man sku ju kunna ge en chans åt dem (HUSA)	d Ge åt honom en kopia av programmet (Svestra)

I rutorna a och b utgör mottagaren rematisk information. Till vem ger jag ordet? Till vem har hon givit sådana uppgifter? Strukturen i ruta a är den omarkerade för att beskriva situationer med rematisk mottagare. I ruta b har mottagaren placerats före objektet, vilket leder till att prepositionsfrasen får en viss emfas. *Folkkultursarkivet* är mer betonat än det efterföljande objektet. Yttrandet förekommer i en situation där man diskuterar vem som kunde komma och hålla ett föredrag om Helsingfors på ett föreningsmöte. Talaren har föreslagit en tänkbar person. Som stöd för sitt förslag berättar hon att denna person har gett uppgifter till en forskningsinstitution, Folkkultursarkivet. Pausen tyder på att talaren inte genast kommer på namnet på arkivet. När hon gör det uttalar hon det omedelbart, även om det leder till att objektet placeras efter adverbialiet och ordföljden strider mot standardsvenskt mönster. Strukturen med ett kontrastivt betonat adverbial framför objektet är ovanlig men påträffas också i några belägg på andra verb, till exempel: *ja tror int han ha dragi någå* (.) *han ha int i alla fall berätta åt mej nå slutsatser* (Svestra).

I rutorna c och d är det föremålet som är rematisk information: *Vad sku man kunna ge dem? Vad ska du ge honom?* Båda strukturerna fyller samma pragmatiska funktion. Mottagaren är i bägge fallen obetonad och står för tematisk information. I ruta c har vi emellertid fall där talarna följer svenskans ordföljdmönster och låter adverbialiet stå efter objektet, medan ledens informativa vikt har lett till att det betydelseämnade objektet placeras efter adverbialiet i ruta d.

Det anmärkningsvärda är att de strukturmönster man finner i paradigmet ovan enligt Davidse (1996 s. 319) i engelskan gäller för verb som endast kan realisera mottagaren som adverbial. Vid sådana verb kan en mottagare realiserad som adverbial stå framför föremålet om föremålet är det mer tematiska (*He could have explained to him all about the potion*). Enligt Davidse kan man i

engelskan urskilja två olika paradig, ett för verb som kan konstrueras antingen med dubbelt objekt eller med objekt och adverbial och ett för verb som alltid konstrueras med objekt och adverbial. De ovan presenterade mönstren motsvarar mönstren i det senare paradigmet.

I engelskan (Davidse 1996 s. 309) konstrueras bitransitiva verb i omarkerade fall med två objekt då mottagaren är tematisk, och med objekt och adverbial, då mottagaren är rematisk. Dessa två sätt att strukturera verben är de frekventaste. Därtill kan verben ges en tematiskt markerad struktur. Det förekommer nämligen fall där mottagaren är rematisk trots att bitransitiv konstruktion valts. Likaså kan föremålet vara tematiskt i fall där mottagaren konstrueras som adverbial. I dessa fall får mottagaren respektive föremålet kontrastiv betoning. De två sistnämnda strukturerna är ytterst lågfrekventa. I standardsvenskan kan verbet *ge* i stort sett struktureras enligt samma mönster som de bitransitiva verben i engelskan. Följande figur visar de strukturella mönstren för verbet *ge* i det sverigesvenska materialet. I rutorna a och b är det vad som ges som utgör den rematiska informationen. Ruta a representerar det omarkerade alternativet och ruta b det markerade. I rutorna c och d är mottagaren rematisk. I detta fall är det ruta d som står för det omarkerade alternativet (*Vad gjorde du med bären?*). Bären utgör tematisk information, medan kråkorna bidrar med den nya informationen. Ruta c står för det markerade alternativet (*Till vem ger vi ordet?*).

Paradigm II. Strukturella mönster för verbet *ge* i det sverigesvenska materialet.

Föremål?	
a hon gav mej schema å så gav hon mej mona carlssons telefonnummer hem (GSLC)	b Enligt gängse uppfattning fick man inte ge betablockerare till henne. (GP01) ⁹
Mottagare?	
c vi fortsätter och e ger barbro ordet (GSLC)	d dom (kråkbär) går inte att äta ja gav dom till kråkorna (GSLC)

De strukturella mönster som finns i paradigm I förekommer också i sverigesvenskan, men endast vid verb som alltid realiserar mottagaren som adverbial

⁹ Exemplet är hämtat ur språkbanken.gu.se, korpusen GP01 eftersom strukturen inte finns i mitt material. Kvinnan med hjärtsvikt har omnämnts i meningarna innan men inte metoden.

och som vanligen tar satsformade objekt (t.ex. *förklara* eller *påpeka för ngn att*). Bland annat verbet *berätta* tillåter den ledföljdsvariation som förekommer i det första paradigmet. Vid verbet *berätta* kan mottagaren placeras före objektet speciellt då objektet utgörs av en sats eller en tungt utbyggd nominalfras: *berätta ja för dej de om sennart [sic!] nå han nå han var på sommarläger* (GSLC). Såsom Davidse (1996 s. 310) påpekar tjänar variationen mellan mönstren för verb som enbart realiserar mottagaren som adverbial även en annan ordföljdsprincip än att placera given information före ny, nämligen tendensen att placera tunga led senare i satsen. Men följande exempel visar att strukturmönstren vid verb som ofta tar satsformade objekt också kan användas när dessa verb används med relativt lätta objekt: *kan du berätta för mej nån stark skönhetsupplevelse* (GSLC).

Att verbet *ge* kan förekomma i alla de strukturella mönstren i det första paradigmet i mitt finlandssvenska material antyder att konstruktionsmönstren för verb som kan realisera både föremål och mottagare inte är desamma i finlandssvenskan som i sverigesvenskan. De påträffade ledföljds mönstren vid verbet *ge* i det finlandssvenska materialet antyder att verbet i informella samtal och särskilt med konkreta objekt kan bete sig som ett som alltid konstrueras med objekt och adverbial, precis som finskans *antaa 'ge'*, i stället för som ett bi-transitivt verb som antingen kan realiseras med dubbelt objekt eller med objekt och adverbial.

3.3 Semantiska konsekvenser

Har det några semantiska konsekvenser om mottagaren realiseras som objekt eller adverbial? I detta avsnitt försöker jag utreda den frågan.

Leino (2001a s. 424) för en hypotetisk diskussion där han spekulerar i vad det skulle innebära om ANTAA-konstruktionen i finskan förändrades så att mottagaren vid verbet *antaa 'ge'*, som i dag realiseras som adverbial med kasus allativ, skulle realiseras som objekt, såsom vid verbet *varustaa 'förs'* i finskan.

- 13a. *Äiti antoi tilan* (ackusativ) *pojalleen* (allativ). (Leino 2001a s. 410)
Modern gav gården till sin son.
- 13b. *Kauppias varusti metsästäjät* (ackusativ) *ammuksilla* (adessiv).
Handelsmannen försåg jägarna med ammunition. (s. 423)

Leino (2001a s. 424) påpekar att en sådan förändring inte enbart skulle innebära en skillnad i den syntaktiska strukturen utan också skulle beröra betydelse-

sen och det sätt på vilket den kodade situationstypen uppfattas. Den enhet som realiseras som objekt är den som handlingen i första hand riktar sig mot. I ANTAA-konstruktionen betonas överföringen av gåvan medan VARUSTAA-konstruktionen betonar den förändring som sker med mottagaren.

Om en enhet realiseras som objekt eller adverbial antas avspegla hur talaren strukturerar den bakomliggande situationen. Att vissa argumentroller i en verbkonstruktion kopplas till någon av de grammatiska funktionerna SUBJ, OBJ eller OBJ2 har allmänt ansetts visa att talaren ger dessa enheter särskild prominens. Fillmore (1977 s. 94) menar att subjektet och de direkta och indirekta objekten ingår i satsens kärna, medan andra led förs till periferin. Goldberg (1995 s. 48 f.) talar om att dessa roller är profilerade.¹⁰ Att en roll är profilerad och realiseras som subjekt eller objekt visar att den antingen är semantiskt prominent eller är prominent i diskursen, till exempel genom att vara särskilt tematisk eller fokuserad (Goldberg 1995 s. 48 f., jfr även Langacker 1991 s. 300 f. och Givón 2001 s. 198). I en argumentkonstruktion realiseras profilerade argumentroller enligt Goldberg antingen som subjekt eller objekt, inte som adverbial. Enligt Goldberg (1995 s. 50 ff.) är alltså mottagaren profilerad när den realiseras som objekt i den bitransitiva konstruktionen. I konstruktionen med objekt och adverbial (transfer-caused-motion-konstruktionen), där mottagaren realiseras som adverbial, är den däremot inte det. Enskilda verb kopplas i sin tur till olika roller i så kallade participantkonstruktioner. I dessa konstruktioner, som närmast motsvarar verbens valensramar, kan även adverbial ingå som obligatoriska led och är då profilerade.

Resonemanget kan jämföras med det som förs av Kotilainen (2001 s. 139). Han konstaterar att den syntaktiska strukturen i finskan visar att mottagaren är mindre central än givaren och gåvan i ANTAA-konstruktionen. Detta antagande stöds av att mottagaren aldrig konstrueras som objekt eller subjekt utan med kasus allativ. I ett annat sammanhang kan Kotilainen (2001 s. 133 f.) däremot visa att allativadverbial är centralt i verbet *antaa*:s valensstruktur eftersom det allativadverbial som betecknar mottagaren oftast står före objektet och inte efter objektet såsom adverbiala bestämningar till verbet normalt gör i finskan.

Det finns faktorer som tyder på att en mottagare realiserad som objekt har en centralare roll än en realiserad som adverbial också i svenskan. Att det som

¹⁰ Profilering är en term hämtad från Langacker (1987, 1991) som beskriver det faktum att språkliga uttryck, allt från enskilda ord till längre konstruktioner, kan fokusera på en del av ett skeende eller en företeelse även om helheten utgör den bakgrund mot vilken uttrycket förstås. Vi kan till exempel inte förstå vad en radie är utan att se den mot bakgrunden av en cirkel, även om cirkeln inte är profilerad då vi säger: *Radien är 5 cm.*

överförs ofta realiseras som objekt i finlandssvenskan och mottagaren som adverbial tyder på att man ser situationen som en där givaren i första hand riktar in sig på gåvan. Det kunde förklara varför det förekommer flera belägg där en definit mottagare av också ett konkret föremål över huvud taget inte realiseras. I en undersökning av verbet *berätta*:s väg från bitransitivt verb till ett som i dag så gott som alltid realiserar mottagaren – om denna ges ett språkligt uttryck – som adverbial, kunde jag konstatera att i de medeltida texterna där mottagarrollen realiserades som objekt utelämnades den i princip aldrig. I och med att mottagaren börjar realiseras som *för*-fras börjar det också förekomma belägg med utelämnad mottagare (2005).

Konstruktionsgrammatiken har behandlat fall där argument som entydigt ingår i ett verbs valens inte realiseras. I vissa fall kan enskilda lexikala predikat licensiera nollrealiseringen av ett argument. Då kan det röra sig om antingen indefinit eller definit nollrealisering. Exempel på indefinit nollrealisering finner man vid ett verb som *äta*, där vad som förtärs kan lämnas osagt och inte ges någon som helst prominens. I andra fall går det entydigt att av kontexten sluta sig till vilka argument som utelämnats. När både talare och adressat kan antas veta vad det är tal om är de uttryckta argumenten definitiva (Fried & Östman 2004 s. 67 f.).

De uttryckta mottagarna vid verbet *ge* kan då verbet ges speciella betydelser såsom 'lämna som betalning', 'lämna som resultat' eller 'ge en föreställning' anses vara av den första typen av nollkomplement. Verbet *ge* används i överförd bemärkelse och kan i dessa betydelser realiseras på annat sätt än det prototypiska verbet *ge*. Mottagaren kan vara ospecificerad eller generisk: *Jag skulle inte ge mycket för den bilen. Svenska teatern ger Hedda Gabler i vår.* De uttryckta mottagare vars identitet framgår av sammanhanget i satsen av typen *du kan ge en öl då ifrån* är däremot av den senare typen. Att finlandssvenska talare ibland kan utelämna mottagaren i sådana fall antar jag beror på att de utgår från att verbet *ge* struktureras enligt konstruktionen med objekt och adverbial. Målet för en överföringsprocess behöver inte alltid realiseras: *Du kan väl skicka ett vykort från Madeira. Mejla din adress om du vill vara med.* Däremot verkar verb som enbart realiserar mottagaren som indirekt objekt (t.ex. *avundas, delge, inbilla, lära, tilldela, tillägna* och *unna*) i allmänhet kräva att detta objekt realiserar.¹¹ Att de två konstruktionerna varierar i fråga om möjligheten att utelämna mottagaren kan tänkas hänga samma med att mottagaren i den bitransitiva konstruktionen, såsom Goldberg konstaterat, är profilerad och därför

¹¹ Alldeles absolut är denna regel inte – vid t.ex. verben *lova* och *önska* behöver ju inte mottagaren alltid realiserar: *Hon lovade guld och gröna skogar; Jag får önska en trevlig semester.*

prominent i verbskeendet, medan målet i konstruktionen med objekt och adverbial inte är det. Eftersom mottagaren i de situationer där till exempel satsen *du kan ge en öl dä'ifrån* yttras är klart tematisk, innebär det att verbet i sverigesvenskan struktureras enligt den bitransitiva konstruktionen. Benägenheten att utelämna mottagaren blir därför inte stor för en sverigesvensk talare. För en finlandssvensk talare betyder inte en tematisk mottagare automatiskt bitransitiv konstruktion. Tvärtom väljer talaren antagligen konstruktionen med objekt och adverbial, eftersom det rör sig om ett konkret objekt. Adverbialet *dä'ifrån* visar dessutom att talaren uppfattar skeendet som en spatial rörelse, vilket också motiverar valet av konstruktionen med objekt och adverbial. Detta konstruktionsval gör det möjligt att utelämna mottagaren, speciellt då kontexten ändå entydigt ger upplysning om vem det handlar om.

Ovan har framkommit att beroende på vilken konstruktion som väljs kommer handlingen i första hand att inrikta sig på mottagaren eller föremålet. Denna tanke stämmer överens med det Newman (1996) kommit fram till utifrån en bred studie av verbet *give* och dess motsvarigheter i andra språk. Olika språk utnyttjar olika medel för att ge mottagaren ett språkligt uttryck och kan då komma att betona olika aspekter av givandeprocessen. Vilka andra funktioner de morfem som används för att realisera mottagaren har i ett språk antyder vilken aspekt som betonas. Enligt Newman (1996 s. 89) måste till exempel finskans sätt att markera mottagaren med allativ ses som en extension av allativens mer grundläggande funktion att markera mål. På samma sätt anser Newman (s. 91) att mottagaren uttryckt med *to*-fras i engelskan (*He gave the book to Mary*) står som underkategori till en mer schematisk betydelse av 'mål i slutet av väg'.

I svenskan verkar konstruktionen med dubbelt objekt framhåva den possessiva relationen mellan mottagaren och föremålet, att mottagaren får kontroll över föremålet. Då konstruktion med objekt och adverbial används är det centralt till vem något överräcks eller överförs, medan den possessiva relationen mellan mottagaren och föremålet inte behöver vara så stark. Att så är fallet visar följande exempel (14).

14. A: ...a ja ha ja ha två stycken e:{h} såna batterier hos dej

J: / ha

A: ja gav den¹² till dej / ja ja ja ja kommer å tar den om en stund om en liten stund (GSLC)

¹² I transkription står det *den*. Eftersom jag inte haft tillgång till ljudfilerna har jag inte kunnat kontrollera hur talaren uttalar pronomenet och kan inte förklara detta brott mot kongruensreglerna. A är på väg ut ur affären och J önskar trevlig kväll. Därefter följer de citerade replikerna.

I exempel 14 kan man tydligt se att mottagaren (*till dej*) framför allt anger var batterierna är. Batterierna har inte bytt ägare vid givandeprocessen utan tillhör fortfarande A. Enligt min mening är alternativet med dubbelt objekt inte möjligt i detta fall: *?ja gav dej den och kommer å tar den om en stund*. Förutom att strukturen tematiskt blir fel (det handlar ju om var batterierna är) skulle den antyda att batterierna tillhör J, vilket inte är fallet. Konstruktionsvalet kan alltså förskjuta betydelsen så att antingen överföringsprocessen eller den possessiva aspekten av skeendet betonas.

Beroende på vilken preposition som används, *till* eller *åt*, kan också relationen mellan mottagaren och föremålet vara av delvis olika art. Medan *till* som nämnt betonar mottagarens roll som mål för överföringen beskriver *åt* en abstraktare relation mellan föremålet och mottagaren i standardsvenskan: *Man måste ge samma möjligheter åt arbetare som åt tjänstemän* (Svenskt språkbruk). En tematisk mottagare som inte kan ses som målet för en förflyttning kan uttryckas med *åt*-fras.

I det finlandssvenska materialet verkar emellertid *åt*-fraserna kunna fylla samma funktioner som mottagare realiserade som indirekt objekt (*de ha hota ge sparken åt honom*) eller *till*-fras (*vem ger den [en ny version av ett seminarieprogram] åt mig*) i det sverigesvenska materialet. Också i detta fall kan man ana inflytande från finskans ANTAA-konstruktion. En allativ med personreferens är i dagens finska polysem och kan förutom plats ange åtminstone mottagare, benefaktiv och upplevare. Leino (2001b s. 473) visar att finskans allativ kan fylla alla de funktioner som enligt Givón (1982 s. 117 f.) kännetecknar en grammatikaliseringsprocess där ett riktningadverbial förlorar sin lokativa betydelse och i stället får en dativ-benefaktiv funktion:

- a) flytta X-föremålet till Y-positionen (lokativ)
- b) ge/skicka/ha med sig X-föremålet till Y-personen (mänsklig lokativ)
- c) ge/berätta/visa X-abstrakt föremål för Y-personen (mänsklig dativ)
- d) göra X-handlingen för Y-personen (mänsklig benefaktiv)

Åt-fraser kan i finlandssvenskan användas i alla de funktioner som Leino nämner att allativen kan ha i finskan. *Åt*-fraser kan i vissa fall anses ha lokativ funktion i svenskan. Den lokativa funktionen är dock inte särskilt framträdande. Däremot är den benefaktiva funktionen vanlig (se Martola 2007). Hos finlandssvenska talare kan *åt*-frasen dessutom fylla funktionerna som mänsklig lokativ och dativ:

- a) Flytta boken åt höger.
- b) Ge boken åt mig/Skicka boken åt mig/Hämta¹³ boken åt mig
- c) Ge en chans åt dem/berätta åt dem att .../visa åt dem att det går
- d) Handla åt någon/bre några smörgåsar åt sig

Åt-frasen verkar med andra ord kunna fylla såväl den dativfunktion som i standardsvenskan oftast sköts av det indirekta objektet och den lokativa funktion som vanligen sköts av *till*-fraser.

3.4 Konstruktionsmönster

Ovan har jag flera gånger antytt att konstruktionsmönstren de finlandssvenska talarna i mitt material följer inte är exakt desamma som i sverigesvenskan. I detta avsnitt försöker jag sammanfatta mina iakttagelser genom att beskriva de konstruktionsmönster jag funnit. Jag har utgått från att vi har en bitransitiv konstruktion och konstruktion med objekt och adverbial i svenskan precis som i engelskan. Men hur ser de ut?

1. Den bitransitiva konstruktionen

AGENT	VERB	MOTTAGARE	FÖREMÅL
SUBJ		IND. OBJ	DIR.OBJ
		TEMATISK	

I den bitransitiva konstruktionen realiseras mottagaren som objekt och är alltid tematisk. I denna konstruktion ingår alltså ett pragmatisk värde för mottagaren som begränsar dess användning. Att mottagaren är tematisk innebär här att den är aktualiserad, vanligen pronominal och lätt. En tematisk mottagare står vanligen till vänster om föremålet.

Att det verkligen rör sig om ett för talarna relevant konstruktionsmönster visar följande exempel hämtade på google (sökord: *mig en*): *En vind viskade mig en sång. Dansa mig en glädje*. Exempelen är hämtade ur sångtexter som framförts av Arja Saijonmaa respektive Åsa Jinder. Trots att verben *viska* och *dansa* inte är bitransitiva verb förekommer de i de givna exemplen i den bitransitiva konstruktionen. Utifrån vår förståelse av den bitransitiva konstruktionen kan vi tolka och begripa strukturerna, trots att verben används på ett från standard-språket avvikande sätt.

Förutom i den bitransitiva konstruktionen kan verb av typen *ge* realiseras i det som jag kallat konstruktionen med objekt och adverbial.

¹³ I detta fall har verbet *hämta* ofta betydelsen 'ha med sig' i finlandssvenskan.

2. Konstruktionen med objekt och adverbial

GIVARE	VERB	FÖREMÅL	MOTTAGARE
SUBJ		OBJ	ADVL

I denna konstruktion anges inget tematiskt värde för mottagaren. Även om detta konstruktionsmönster vid ett verb som *ge* kan utgöra ett alternativ till det bitransitiva när mottagaren är tematisk, kan inte ett tematiskt värde anses ingå i själva konstruktionen. Vid verb som enbart kan förekomma med objekt och adverbial, såsom till exempel *testamentera*, kan mottagaren vara tematisk trots att den realiseras som adverbial.

Den bitransitiva konstruktionen och konstruktionen med objekt och adverbial är relevanta mönster för såväl de finlandssvenska som sverigesvenska talarna i mitt material. Den bitransitiva konstruktionen används på samma sätt av de finlandssvenska talarna som av de sverigesvenska. Då bitransitiv konstruktion används, är mottagaren alltid tematisk. Även om konstruktionen är mindre frekvent i det finlandssvenska materialet, följs mönstret i de belägg där konstruktionen används. Också konstruktionen med objekt och adverbial används av talarna i de bägge materialen. Det är emellertid i fråga om hur denna konstruktion används och vilket utrymme den ges som bruket skiljer sig.

Även om konstruktionen med objekt och adverbial i sin abstrakta form inte anger ett tematiskt värde för mottagaren, används den vid verbet *ge* av de sverigesvenska talarna i mitt material huvudsakligen då mottagaren är tematisk. Vid ett verb som *ge* kan de två konstruktionerna med andra ord ses som alternativ med olika informativ vikt. I finlandssvenskan har konstruktionen med objekt och adverbial en vidare betydelse. Vid verbet *ge* är den inte bara ett alternativ till den bitransitiva konstruktionen med ett annat tematiskt värde utan kan användas i samma kontexter som denna. Att den kan fylla samma funktioner som den bitransitiva konstruktionen beror delvis på att *åt*-frasen i hög grad kan användas precis som finskans allativ för att uttrycka olika typer av relationer mellan mottagaren och gåvan. *Åt*-frasen kan som nämnt användas såväl då mottagaren uppfattas som mänskligt mål som då den uppfattas som dativisk mottagare. Konstruktionen med objekt och adverbial verkar ses som ekvivalent med finskans ANTAA-konstruktion. Där ANTAA-konstruktionen fungerar, uppfattas också konstruktionen med objekt och adverbial fungera.

4. Slutsatser

I början av denna artikel ställer jag frågan om den bitransitiva konstruktionen och konstruktionen med objekt och adverbial fyller samma funktioner i finlandssvenskan och sverigesvenskan. Analysen har visat att det inte finns några skillnader i användningen av de abstrakta konstruktionsmönstren. Den bitransitiva konstruktionen används då mottagaren är tematisk i de båda språkvarieteterna. Konstruktionen med objekt och adverbial anger inga tematiska värden för mottagaren eller föremålet i någondera varietet. Däremot finns det en skillnad i hur utbredda mönstren är. Skillnaden mellan användningen i finlandssvenskan och sverigesvenskan ligger alltså på en mindre abstrakt nivå, på en nivå där adverbialet i konstruktionen med objekt och adverbial har realiserats som en specifik prepositionsfras. Särskilt då adverbialet i konstruktionen med objekt och adverbial realiserats som en *åt*-fras kan konstruktionen i finlandssvenskan användas på sätt som är främmande för sverigesvenskan. Också på denna nivå kan man tala om ett produktivt konstruktionsmönster. Martola (2007 s. 292) har visat att kombinationen verb + obj + *åt*-fras betydligt oftare används i betydelsen 'mottagare' i finlandssvenskan än i sverigesvenskan. Det är det mönstret man ser då *ge* med obj + *åt*-fras ofta i finlandssvenskan används i funktioner där man sannolikt skulle ha bitransitiv konstruktion i sverigesvenskan.

Den utbredda användningen av konstruktion med objekt och adverbial i finlandssvenskan gör att förhållandet mellan de två konstruktionerna inte ser lika ut i finlandssvenskan och sverigesvenskan. Jag har utgått från Goldbergs (1995 s. 67) antagande att två konstruktioner som syntaktiskt skiljer sig från varandra också skiljer sig semantiskt eller pragmatiskt. Åtminstone vad gäller verbet *ge* kan man i sverigesvenskan se en tydlig pragmatisk skillnad mellan konstruktionerna.¹⁴ Den bitransitiva konstruktionen används då mottagaren är tematisk och konstruktionen med objekt och adverbial då mottagaren är rematisk. Denna pragmatiska skillnad mellan konstruktionerna är inte lika tydlig i finlandssvenskan, där en tematisk mottagare mycket väl kan realiseras som adverbial. I stället finns det en pragmatisk skillnad av snarast stilistisk art. En vanlig uppfattning verkar vara att den bitransitiva konstruktionen hör hemma i skriftspråk, medan konstruktionen med objekt och adverbial med *åt*-fras utmärker ledigt talspråk.

¹⁴ Vid andra verb kan andra faktorer såsom valens och verbets betydelse påverka konstruktionsvalet i högre grad än vid verbet *ge* (se Silén 2008).

De skillnader som finns mellan användningen av konstruktionerna i finlandssvenskan och sverigesvenskan kan sannolikt förklaras med inflytande från finskan. Där finskan har kasus allativ finns det en tendens att använda *åt*-fras. Eftersom mottagaren alltid realiseras som adverbial i finskans ANTAA-konstruktion, finns det en tendens att realisera mottagaren som adverbial i finlandssvenskan, oberoende av om den är tematisk eller inte. I artikeln »Språkkänsla som mönsterminne» talar Andersson (2005) om de språkliga mönster som finns lagrade i vår hjärna och utifrån vilka vi avgör vilka strukturer som kan anses vara accepterad svenska och vilka som inte är det. Min undersökning tyder på att finlandssvenska talare, åtminstone i helsingforsregionen, bär med sig mönster inte bara ur svenskan utan också ur finskan. En person som lärt sig ett annat språk mycket väl tar ofta in drag från detta språk i sitt modersmål. Hos en tvåspråkig person är det andra språket sannolikt aldrig helt deaktiverat, vilket gör att man lätt lånar in mönster ur det ena språket då man talar det andra (Thomason 2001 s. 137 ff.).

Material

GSLC = Göteborg Spoken Language Corpus, Göteborgs universitet.

HUSA = Språk och attityder bland helsingforssvenska ungdomar, Forskningscentralen för de inhemska språken, Institutionen för nordiska språk och nordisk litteratur, Helsingfors universitet & Utbildningsstyrelsen.

Politiska och religiösa tal, Carita Rosenberg-Wolff, Institutionen för nordiska språk och nordisk litteratur, Helsingfors universitet.

SAM = Svenska samtal i Helsingfors, Institutionen för nordiska språk och nordisk litteratur, Helsingfors universitet.

Svestra = Finlandssvenska samtalsstrategier, Institutionen för nordiska språk och nordisk litteratur, Helsingfors universitet.

Litteratur

Ahlbäck, Olav, 1971: *Svenskan i Finland*. Stockholm.

Andersson, Erik, 1993: *Grammatik från grunden*. (Ord och stil. Språkvårdssamfundets skrifter 24.) Uppsala.

Andersson, Lars-Gunnar, 2005: *Språkkänsla som mönsterminne. I: Språk i tid. Studier tillägnade Mats Thelander på 60-årsdagen*, red. av Björn Melander m.fl. (Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 67.) Uppsala. S. 488–497.

Bergroth, Hugo, 1917: *Finlandssvenska. Handledning till undvikande av provinsialismer i tal och skrift. Häfte 2*. Borgå.

Croft, William, 2001: *Radical Construction Grammar. Syntactic theory in typological perspective*. Oxford.

- Croft, William & Cruse, Alan D., 2004: *Cognitive Linguistics*. Cambridge.
- Davidse, Kristin, 1996: Functional dimensions of the dative in English. I: *The Dative*. Volume 1. *Descriptive Studies*, ed. by William van Belle & Willy van Langendonck. Amsterdam & Philadelphia. S. 289–338.
- Erteschik-Shir, Nomi, 1979: Discourse constraints on dative movement. I: *Syntax and Semantics 12. Discourse and Syntax*, ed. by Talmy Givón. New York m.fl. S. 441–467.
- Fernandez-Vest, M. M. Jocelyne, 2004: Mnémème, Antitopic: le post-Rhème, de l'énoncé au texte. I: *Structure Informationnelle et Particules Énonciatives. Essai de typologie*, éd. par M. M. Jocelyne Fernandez-Vest & Shirley Carter-Thomas. Paris. S. 63–99.
- Fillmore, Charles J., 1977: Topics in Lexical Semantics. I: *Current Issues in Linguistic Theory*, ed. by Roger W. Cole. Bloomington & London. S. 76–138.
- Fried, Mirjam & Östman, Jan-Ola, 2004: A thumbnail sketch of Construction Grammar. I: *Construction Grammar in a Cross-Language Perspective*, ed. by Mirjam Fried & Jan-Ola Östman. Amsterdam & Philadelphia. S. 11–86.
- Givón, Talmy, 1982: Logic vs. pragmatics, with human language as the reference: Toward an empirically viable epistemology. I: *Journal of Pragmatics 6*. S. 81–133.
- Givón, Talmy, 2001: *Syntax*. Volume I. Amsterdam & Philadelphia.
- Goldberg, Adele, 1992: The inherent semantics of argument structure: The case of the English ditransitive construction. I: *Cognitive Linguistics 3–1* (1992). S. 37–74.
- Goldberg, Adele, E., 1995: *A Construction Grammar Approach to Argument Structure*. Chicago & London.
- Goldberg, Adele E., 2006: *Constructions at Work. The Nature of Generalization in Language*. Oxford & New York.
- Gunnarsson, Magnus, 2001: *Tematiska roller för verbet ge i talspråk*. (Gothenburg papers in theoretical linguistics.) Göteborg.
- Hakulinen, Auli, 1977: *Iakttagelser angående finskspråkigas prepositionsfel i svenskan*. (Department of General Linguistics. Publication 13.) Umeå universitet.
- Heine, Bernd & Kuteva, Tania, 2005: *Language Contact and Grammatical Change*. Cambridge.
- Hellspång, Lennart & Ledin, Per, 1997: *Vägar genom texten. Handbok i brukstextanalys*. Lund.
- Josephson, Olle, 2004: »ju». *Ifrågasatta självklarheter om svenskan, engelskan och alla andra språk i Sverige*. (Skrifter utgivna av Svenska språknämnden 91.) Stockholm.
- Kotilainen, Lari, 1999: *Ihminen paikkana. Henkilöviitteisten paikallissijailmausten semantiikka*. Avhandling pro gradu. Finska institutionen, Helsingfors universitet.
- Kotilainen, Lari, 2001: *Antaa-verbi ja tyypillinen antaminen*. I: Leino, Pentti m.fl. 2001.
- Lambrecht, Knud, 1994: *Information Structure and Sentence Form. Topic, focus and the mental representation of discourse referents*. Cambridge m.fl.
- Lambrecht, Knud, 2004: On the interaction of information structure and formal structure in constructions: The case of French right-detached *comme-N*. I: *Construction Grammar in a Cross-Language Perspective*, ed. by M. Fried & J-O. Östman. Amsterdam & Philadelphia. S. 157–199.
- Langacker, Ronald 1987: *Foundations of cognitive grammar. Vol. 1: Theoretical Prerequisites*. Stanford CA.

- Langacker, Ronald 1991: Foundations of cognitive grammar. Vol. 2: Descriptive Application. Stanford CA.
- Leino, Jaakko & Kuningas, Johanna, 2005: Structure informationelle et ordres des mots: exemples francais, kabyles, finnois. I: Les langues ouraliennes aujourd'hui. Approche linguistique et cognitive, éd. par M. M. Jocelyne Fernandez-Vest. Paris. S. 587–598.
- Leino, Pentti, 2001a: Konstruktioit. I: Leino, P. m.fl. 2001. S. 402–455.
- Leino, Pentti, 2001b: Henkilöviiteinen allatiivi. I: Leino, P. m.fl. 2001. S. 456–513.
- Leino, Pentti m.fl., 2001: Roolit ja rakenteet. Henkilöviiteinen allatiivi Biblian verbi-konstruktioissa. Suomalaisen kirjallisuuden seura. Helsinki.
- Lundström, Gudrun, 1939: Studier i nyländsk syntax. Stockholm.
- Martola, Nina, 2007: Konstruktioner och valens. Verbfraser med *ât* i ett jämförande perspektiv. (Diss.) Institutionen för nordiska språk och nordisk litteratur, Helsingfors universitet.
- Newman, John, 1996: *Give*. A cognitive linguistic study. (Cognitive Linguistic Research 7.) Berlin & New York.
- Newman, John, 1999: Figurative giving. I: Issues in Cognitive Linguistics. Proceedings of the International Cognitive Linguistics Conference, ed. by Leon de Stadler & Christoph Eyrich. Berlin & New York. S. 113–140.
- Nyström, Ingegerd, 1995: Särfinlandssvenskt prepositionsbruk – finns det? I *Svenskan i Finland* 3, red. av M. Saari och J. Lindström. (Meddelanden från institutionen för nordiska språk och nordisk litteratur vid Helsingfors universitet B:16.) S. 116–123.
- Ordbok över Finlands svenska folkmål. Andra bandet F–Hu. Utgivet av Olav Ahlbäck. Forskningscentralen för de inhemska språken, Helsingfors 1992.
- SAOB = Ordbok öfver svenska språket, Lund 1898–.
- SAG = Telemann, Ulf, Hellberg, Staffan & Andersson, Erik. 1999: Svenska Akademiens grammatik. Stockholm.
- Shibatani, Masayoshi, 1996: Applicatives and Benefactives: A Cognitive Account. I: Grammatical Constructions. Their Form and Meaning, ed. by Masayoshi Shibatani & Sandra A. Thompson. Oxford.
- Silén, Beatrice, 2005: Från *jag vil idher berätta till här måste jag berätta för er*. Strukturförändringar vid verbet berätta. I: Från översättning till etik. En festskrift till Irma Sorvali på hennes 60-årsdag den 15 oktober 2005, red. av P. Rossi. (Acta universitatis Ouluensis. Humaniora B 64.) Uleåborg. S. 303–313.
- Silén, Beatrice, 2008: Konstruktionsmönster vid bitransitiva verb i finlandssvenskt och sverigesvenskt talspråk. I: *Folkmålsstudier* 46. Meddelanden från Föreningen för nordisk filologi. S. 51–88.
- Svenskt språkbruk. Ordbok över konstruktioner och fraser. Utarbetad av Svenska språknämnden. Stockholm 2003.
- Thomason, Sarah G., 2001: Language Contact. An Introduction. Edinburgh.
- Thorell, Olof, 1973 [1982]: Svensk grammatik. Stockholm.
- Viberg, Åke, 2002: The polysemy of Swedish *ge* 'give' from a crosslinguistic perspective. I: Proceedings of the Tenth Euralex International Congress. Vol. II, ed. by A. Braasch & C. Povlsen. CST-Center for Sprogteknologi, Copenhagen University. S. 669–682.

Framtid i förändring. Hur länge kommer *att* dröja sig kvar?

Av ARNE OLOFSSON

Abstract

Olofsson, Arne, arne.olofsson@gu.se, Professor, Dept. of English, University of Gothenburg, Sweden: "Future in change: How long will the infinitive marker *att* be retained after temporal *kommer*?" *Språk och stil* 18, 2008, pp. 143–155.

In Swedish, there is no inflectional verb form to indicate future time. To some extent the present tense can be used, but two constructions use auxiliaries. The main forms are traditionally given as *skall* and *kommer att*, with the latter cited as having the infinitive marker *att* of the main verb linked to it, much like the tradition for *ought to* in English grammar. Bona fide modal auxiliaries in Swedish take an infinitive without the infinitive marker *att*, and *kommer* has been developing in that direction for the last few decades. Standard grammars and usage guides still tend to regard the use of *kommer* plus a bare infinitive as only marginally acceptable.

The present article discusses the position today of *kommer* on a cline where the extremes are the full main verb and the bona fide auxiliary. Corpora of newspaper texts show that the dropping of *att* after *kommer* occurred marginally in the period from the 1960s through the 1990s, with strong acceleration starting around 2000. A recent experiment in which Swedish university students translated two sentences from English into Swedish demonstrated two things very clearly: (1) The dropping of *att* after *kommer* is characteristic of young speakers and very much age-related; and (2) The dropping of *att* increases for all age-groups when there is a distance (created by interposed words) between *kommer* and the infinitive of the main verb. A report in English on the experiment has been e-published in *Nordic Journal of English Studies* 6:1.

Keywords: auxiliary, corpus, grammaticalization, informant studies, language change, Swedish, tense.

Denna artikel har tre huvudsyften. Den vill ge fördjupad kunskap om kronologin för bortfallet av infinitivmärket *att* efter *kommer* (som i *Det kommer bli snöstorm i morgon*), den vill diskutera detta *att*-bortfall som ett led i en grammatikaliseringsprocess, och den vill redovisa en empirisk undersökning av fenomenets omfattning bland yngre svensktalande några år in på 2000-talet.

1. Bakgrund och tidigare kommentarer

Det är ingen nyhet att svenskans uttryck för framtid befinner sig i förändring. Närmare bestämt är det konstruktionen med verbet *komma* som under flera de-

cennier varit på väg mot en ny form, utan *att*. Fenomenet har länge diskuterats i publikationer av olika slag med inriktning på språkriktighet och/eller grammatik.

Redan 1992 noterade Molde (1992 s. 111) att den *att*-lösa formen »har blivit allt vanligare under de senaste decennierna». Året efter påpekade Teleman (1993 s. 362) i samband med uttalandet att en del typiska hjälpverb »faller ur ramen» (dvs. saknar egenskapen att följas av *att*-lös infinitiv): »[D]et futurala *komma* kräver infinitivmärke (eller har i varje fall hittills gjort det)». ¹ 1994 konstaterade Strömquist (2000 s. 115–116) att det var »oerhört inne att tillämpa bortfallsprincipen» och gjorde då bedömningen att »... för många är detta nya uttryckssätt stötande och förbryllande» och, inför tanken att det skulle vara en fråga om språklig ekonomi: »Vinsten blir försumbar». ² Teleman, Hellberg & Andersson (1999) skriver i Svenska Akademiens grammatik (SAG): »Vid *komma* har infinitivfrasen normalt infinitivmärke», med fotnoten »Det händer dock allt oftare både i talspråk och skriftspråk att infinitivmärket utelämnas efter det temporala *komma*.» (SAG vol. 4 s. 243–244). ³ I Svenska Akademiens språklära säger Hultman (2003) inget om detta i samband med behandlingen av futurum, men däremot påpekar han i avsnittet om hjälpverb (8.1.2): »Efter *komma* förefaller konstruktionen utan *att* vinna terräng i såväl tal som skrift. Detta innebär att *komma* (*att*) ansluter sig till de övriga hjälpverben. Konstruktionen anses dock inte fullt korrekt.» Svenskt språkbruk (2003) presenterar (under **komma** verb 11) formerna med och utan *att* som likvärdiga alternativ, utan kommentarer. Åberg (2005 s. 118) anser att bruket »än så länge» är »att betrakta som inkorrekt» (en mildring från 1994 och 1995 års upplagor av samma verk, som hade »klart inkorrekt»), »... men om en eller ett par generationer är kanske *kommer att* i ordböckerna försett med beteckningen 'ngt åld.'» Språkriktighetsboken (2005 s. 358–359) påpekar att konstruktionen utan *att* numera är »frekvent i de flesta genrer och på de flesta stilnivåer». Resonemanget där avslutas: »Även om *kommer att* är den vanligaste varianten i offentligt skriftspråk, har utvecklingen nu gått så långt att *kommer* utan *att* måste betraktas som helt etablerat».

¹ Teleman 1993 kan betraktas som en redovisning av en förstudie till avsnittet om hjälpverb i SAG. I fortsättningen refereras huvudsakligen till det färdiga resultatet i SAG vol. 4.

² Strömquist 2000 är en samling av frågor och svar i Svenska Dagbladets språkspalt. Det aktuella svaret avgavs 1994-07-26.

³ SAG (vol. 2 s. 541) har i en matris valt markeringen (–) för *kommer* med innebörden att infinitivmärket är »optionellt» efter *kommer*. (Den undersökta egenskapen är »ej *att*», dvs. att verbet följs av en ren infinitiv.)

Visserligen finns det enligt Språkriktighetsboken (2005 s. 358) riktigt gamla exempel på konstruktionen (t.ex. hos Strindberg) men den snabba utvecklingen i riktning mot bortfall hör definitivt till modern tid. Molde, som citerades ovan, talar 1992 om »de senaste decennierna», vilket måste syfta på 1970- och 1980-talen. Detta stämmer bra med den tystnad som råder i den tidens grammatikböcker, som torde ha koncipierats innan *att*-bortfallet började märkas. Wessén (1970) nämner inte möjligheten att utelämna *att* i tredje (och sista) upplagan av Vårt svenska språk, där en liten omformulering vittnar om att paragrafen i fråga (§76) inte mekaniskt kopierats från tidigare upplagor. Thorell (1977 s. 122 och 126–127) beskriver i andra (som också blev sista) upplagan av Svensk grammatik konstruktionen som *kommer att* + infinitiv, utan reservationer. Lindberg (1980 s. 64) har samma reservationslösa beskrivning i andra upplagan av Svensk beskrivande grammatik (som utgivits senare men bara i faksimil).

2. Ytterligare kronologiska aspekter

Stöd för kronologin enligt ovan kan man få via Språkbanken vid Göteborgs universitet. I den första stora svenska korpus som skapades, Press 65 (ca en miljon ord tidningstext från år 1965), finns det visserligen bland de 1616 instanserna av *kommer* exempel på hjälpverbansvändning kombinerad med (men inte i något av fallen direkt följd av) en infinitiv utan *att*, men antalet inskränker sig till tre.⁴ I pressmaterialet från 1976 förekommer däremot konstruktionen ett större antal gånger. Redan en sökning som inskränker sig till formen *kommer* direkt följd av svenskans tio mest frekventa infinitiver ger en träff vardera på *kommer bli*, *kommer få*, *kommer gå* och *kommer vara*.⁵ I meningar med mer komplex syntax kring verbfrasen finns andra exempel. Det sammanlagda antalet i Press 76, som liksom Press 65 innehåller i stort sett en miljon ord, är tolv, av vilka hälften har infinitiven direkt efter *kommer*, medan de övriga har

⁴ Bevisvärdet begränsas något av att korpusen är relativt liten (med dagens mått mätt). Att 1960-talet var något av en brytningstid antyds av ett exempel ur Svenska Dagbladet: »Nu kommer de av allt att döma _ få tillfälle att träffa Wilson, och samtalen kommer troligen att äga rum här i Salisbury.» Det förtjänar också att påpekas att det, liksom i det anförda exemplet, inte finns direktkontakt mellan *kommer* och infinitiven i något av de andra exemplen, vilket har viss relevans för denna artikels redovisning av ett experiment.

⁵ Enligt Allén 1971, som baseras på Press 65, är de elva vanligaste infinitivformerna (i frekvensordning) *vara*, *ha*, *få*, *bli*, *kunna*, *göra*, *ta*, *se*, *komma*, *ge* och *gå*. I min undersökning tog jag av lätt insedda skäl inte med *komma*. (I Press 65 finns 1949 instanser av *vara*, medan de sista infinitiverna på listan har en frekvens runt 500 per en miljon ord.)

antingen omvänd ordföljd (där alltså subjektet bryter) eller ett inskjutet adverbial.⁶ I Press 98, det senaste av de sammansatta pressmaterialen, visar en sökning på de tio mest frekventa infinitiverna på det sätt som beskrivits ovan att *att-bortfallet* inte ökade påtagligt under de 22 åren mellan 1976 och 1998. Eftersom Press 98 är ett ungefär nio gånger så stort material som Press 76, kan man vänta sig cirka 9 x 4, alltså 35–40 instanser, förutsatt att tendensen till bortfall inte har tilltagit (eller avtagit).⁷ Den faktiska siffran är 41, med *kommer bli* som den dominerande kombinationen (15 instanser). I stort sett verkar alltså frekvensen av *att-bortfall* i tidningstext oförändrad under denna period. En sökning på den *att-lösa* strängen *kommer bli* i ett sex år senare material (GP 04 i Språkbanken) visar att frekvensen för denna kombination har mer än fördubbats på denna tid (68 instanser i stället för de 30 som skulle förväntas, eftersom GP 04 är en ungefär dubbelt så stor korpus som Press 98). För strängen *kommer vara* är ökningen ännu större (35 mot de förväntade 10). De båda tidningsmaterialen är inte helt jämförbara, eftersom Press 98 är en blandad korpus, medan det senare materialet bara innehåller Göteborgs-Posten, men ökningen mellan 1998 och 2004 är markant och bekräftar den allmänna känslan att den riktigt kraftiga accelerationen har skett under 2000-talets inledning.⁸

För pressmaterialen som helhet bör noteras att det rör sig om publicerad tidningstext, dvs. text som har granskats, vilket torde innebära att både en författare och en redaktör har haft respektive accepterat det aktuella språkbruket.⁹ Det behöver också påpekas att samtliga fem tidningar i de båda tidiga korpusmaterialen är representerade bland exemplen på *att-lösa* konstruktioner. Det är alltså inte fråga om en enstaka redaktions eller redaktörs idiolekt.¹⁰

⁶ Delsing (1993) kommer fram till 14. Skillnaden torde bero på olika tolkningar av tryckfel i tidningstexterna och/eller behandlingen av fall med två samordnade infinitiver. Jag utgår från att vi båda har arbetat inom den begränsning till 2000 instanser som Språkbankens konkordanssökningar har.

⁷ Press 98 består av material från bara tre av de fem dagstidningar som ursprungligen fanns med bland leverantörerna av hålremsor med text (se not nedan), men det finns ingen anledning att anta att detta skulle snedvrída resultaten av denna undersökning.

⁸ En diakronisk totalundersökning av *att-bortfallet* i pressmaterialen skulle vara intressant men alltför tidskrävande för att ligga inom ramen för denna artikel.

⁹ Fyra av de fem exemplen från Svenska Dagbladet förekommer i direkt anföring i två olika intervjuer och avspeglar alltså inte nödvändigtvis just journalistens språkbruk.

¹⁰ De fem tidningarna är valda bland storstadsregionernas dagstidningar. I Press 65 användes Dagens Nyheter, Stockholms-Tidningen, Svenska Dagbladet, Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning och Sydsvenska Dagbladet Snällposten. 1976 var GHT inte längre dagstidning och ersattes i materialet av Göteborgs-Posten. ST var nedlagd sedan 1966 och ersattes i Press 76 av Arbetet. Fram till 2008 listades felaktigt i Språkbankens information om Press 76 samma uppsättning tidningar som i Press 65.

3. Att-bortfall som slutsteg i grammatikalisering

Vid en uppdelning av ett språks ordförråd i betydelseord och formord förväntas det gå en gräns mellan huvudverb och hjälpverb.¹¹ Emellertid är det typiskt att ord (inte bara verb) byter grupp. Med en term som har sin grund hos den franske språkforskaren Antoine Meillet (1866–1936) kallas vandring från betydelseord till formord grammatikalisering.¹² Eftersom det rör sig om en process över tid, kan ord som är under grammatikalisering inte gärna beskrivas med begreppen antingen/eller utan snarare på en glidande skala i termer av »formordsaktighet» och, i det här aktuella fallet, »hjälpverbsaktighet» (termer från Teleman 1993 s. 363–366, som också kom att användas i SAG). När det gäller *kommer* är ett huvudkriterium användningen av *att* vid den följande infinitiven, men några av de andra huvudkriterierna för prototypiska hjälpverb enligt SAG 2 s. 537 är också av intresse, även om det inte finns någon koppling till det sentida *att*-bortfallet:

1. På grund av sin »bleka» betydelse kan ett hjälpverb inte vara korrelerat till verbfrasen *göra (det)*. Tillämpat på *komma*, som ju har dubbla användningar, ger kriteriet följande kontrast: *Hon kommer till flygplatsen och det gör jag också* mot *Hon kommer (att) vara där i tid och det kommer (*gör) jag också*. I det här avseendet är alltså *kommer*, med eller utan *att*, i sin temporala användning ett hjälpverb.
2. Ett hjälpverb har inga begränsningar i fråga om subjeksreferenter eller subjektens tematiska roller. Tillämpat på den temporala användningen av *kommer*, med eller utan *att*, tyder kriteriet på stark »hjälpverbsaktighet»: *Det kommer (att) snöa* (expletivt subjekt) mot *Snön kommer (att) ställa till problem* (subjekt med referent); *Pelle kommer (att) plugga hårt* (se-

¹¹ En god definition av hjälpverb, som också inkluderar bakgrunden till deras uppkomst, finner man t.ex. i Teleman 1993 (s. 360): »Grammatikhistoriskt sett har begreppet hjälpverb skapats för att beteckna sådana verb som liksom hjälper ett annat verb att uttrycka det som ett (huvud)verb i ett flekterande språk skulle ha kunnat uttrycka självt genom att böjas». Som ett kuriosum kan anföras en mindre god definition som har spritts via Frennberg & Sondén (1990 s. 18): »Hjälpverb säger, beskriver och betyder nästan ingenting alls. ... Dessa verb behöver 'få hjälp' för att berätta och betyda något. Den hjälpen får de genom att kopplas till ett huvudverb.» Det kan förmodas att boken genom sitt blygsamma omfång (64 glest tryckta sidor) har haft en marknad i skolsystemet och att den bakvända definitionen av hjälpverb fått visst genomslag bland eleverna.

¹² Meillet's definition var vidare än den som har varit aktuell under de senaste decennierna och som är fokuserad på betydelseord och formord. Många framställningar om grammatikalisering börjar nästan mekaniskt med en referens till Meillet, men enligt Lindström (2004) är Meillet's roll i sammanhanget överskattad.

mantisk agent) mot *Pelle kommer (att) bli underkänd* (semantisk upplevare).

3. Ett hjälpverb är defekt i fråga om användningsområden och/eller har oregelbunden böjning. Vad gäller temporalt *kommer (att)* är den böjning som finns övertagen från huvud verbet, men det rent temporala *komma* utnyttjar inte alla huvudverbets former. Presensformen ger renodlat temporal betydelse, och den går utmärkt även i en verbfras som uttrycker futurum exaktum (*Hon kommer (att) ha ätit färdigt om en kvart*). Den andra finita indikativformen, preteritum *kom*, kan inte användas temporalt. Det går alltså inte att uttrycka rent futurum preteriti med hjälp av den formen. Ett referat av yttrandet *Jag kommer (att) ta tåget* kan inte med bibehållen framtidsbetydelse bli *Hon sade att hon kom att ta tåget* (med obligatoriskt *att*) utan *Hon sade att hon skulle ta tåget*.¹³ Infinitiven fungerar med temporal betydelse men torde vara lågfrekvent: *Hon lär komma (att) bli landets nästa statsminister*. Supinformen förefaller av pragmatiska skäl omöjlig med ren futurbetydelse. Samma sak gäller imperativen.

Kriteriet som rör »svag objektskaraktär hos infinitivfrasen» är knappast tillämpligt genom att *kommer* som huvudverb är intransitivt och den följande infinitiven ursprungligen adverbial (final). Därmed faller också delkriteriet om passivering. Det enda kriterium som har relevans för resten av denna artikel är konstruktionssättet för den infinitiv som följer på det potentiella hjälp verbet.¹⁴

¹³ Som Språkriktighetsboken (2005 s. 359) påpekar är det bara den temporala användningen av *kommer* som berörs av *att*-bortfallet. Det finns flera olika *komma* + *att*, av vilka den mest levande icke-temporal (som också är den enda som nämns i Språkriktighetsboken) kan parafrastras som »råka». Dessutom finns *komma* med den kausativa betydelsen »förmå», »få», som är ålderdomlig men faktiskt har belägg i Press 65 (*Den termen kommer en att tänka på Stanislavskij*). Emellertid ser samtliga fem instanser ut att komma från en enda författare (recensent). I äldre svenska fanns *komma att* även med final betydelse, som alternativ till *komma för att*. Dalin (1850, under *komma* 9 a), har exemplet *Jag kommer att underrätta er om ...*, en formulering som ingen nutida svensktalande spontant skulle tolka »rätt», dvs. med final betydelse. Dalins exempel är förmodligen konstruerat; ett exempel i en text som många svenskar har kommit i kontakt med finns i den kända adventspsalmen (skriven 1893) »Gå, Sion, din konung att möta» (som redan i första raden har ett finalt *att* kombinerat med ett annat rörelseverb, *gå*), där vers 3 börjar »Han kommer till jorden att bringa // ett offer på korsträdets stam». Konstruktionen *gå att* (men inte det finala *komma att*) kommenteras kortfattat i Språkriktighetsboken (2005 s. 191) och sägs ha »en ålderdomlig prägel». (Engelskans grammatikaliserade parallell *be going to* har haft större framgång och är på ständig frammarsch som framtidsmarkör.)

¹⁴ »Följer (på)» är en avsiktligt vag formulering som jag använder för att inte stöta bort läsare som helhjärtat har tagit ställning för en enda av de analysmodeller som finns (i huvudsak: hjälp verbet som bestämning till huvud verbet respektive huvud verbet som komplement till hjälp verbet). Den

Ett prototypiskt hjälpverb tar aldrig någonsin i det språkskede och den dialekt som diskuteras en infinitiv med *att*. Hur »hjälpverbsaktigt» *kommer* är i dagsläget kan undersökas med hjälp av informanter, och en sådan undersökning redovisas i det följande.¹⁵

4. Ett experiment

De uttryck som refererades i inledningen om *att*-bortfallets frekvens, »allt oftare», »allt vanligare», »vinna terräng», »frekvent» och »oerhört inne», är ganska vaga. För att få en bild av hur vanlig konstruktionen utan *att* har hunnit bli, speciellt i den yngre generationen, några år in på 2000-talet har jag låtit sammanlagt över 500 blivande förstaterminsstudenter vid min institution (Engelska institutionen vid Göteborgs universitet) översätta två enkla engelska meningar till svenska. Uppgiften gavs vid tre terminsstarter, nämligen i september 2005, januari 2006 och januari 2007. Studenterna ombads att ange vilket år de var födda och vilket språk de betraktade som sitt förstaspråk. Den fortsatta redovisningen avser bara de 496 som angav svenska som förstaspråk. Min motivering för den begränsningen är att resultaten för personer som lärt sig och byggt upp sin svenska via kamrater och/eller formell (kanske starkt preskriptiv) undervisning skulle bli alltför svårtolkade.

Ungefär fyra av fem i den undersökta gruppen var födda 1980–87. I redovisningen nedan delas dessa upp i två grupper, 1980–83 (155 personer) och 1984–87 (242 personer). De som är födda före 1980 (99 personer) fördelar sig över ett så brett åldersspektrum att det inte är meningsfullt med några undergrupperingar för redovisningen; det skulle helt enkelt bli för få i varje grupp.

Den undersökta kategorin kan inte betraktas som något tvärsnitt av befolkningen, eftersom den är definierad som relativt unga personer (i allmänhet från Västsverige) med svenska som förstaspråk som sökt sig till universitetsutbild-

senare modellen är den som har valts av SAG, men författarna förbigår inte helt alternativet: »Intuitivt uppfattas hjälpverbet gärna som ett hjälpord i förhållande till huvudordet i den underordnade verb- eller participfrasen» (SAG 2 s. 536).

¹⁵ En liknande redovisning men baserad på ett tidigare insamlat och något mindre material (ca 60 % av det som är aktuellt här) och med paralleller från engelskan (*going to* > *gonna* m.fl.) är e-publicerad på engelska i *Nordic Journal of English Studies* 6:1. Skillnaderna i resultat inskränker sig till några få procentenheter, vilket tyder på att den statistiska basen för undersökningen är tillräckligt stark. De små skillnaderna förstärker på 11 av 12 mätpunkter de tendenser som redovisas nedan (avsnitt 5.2). Detta är precis vad man kan vänta sig som den samlade effekten av att mätningen skett senare och att ännu yngre försökspersoner lagts till.

ning i språk. Den är dessutom inte könsbalanserad, eftersom högre språkstudier är en starkt kvinnodominerad verksamhet. Det rör sig ändå om en intressant kategori i och med att de aktuella studenterna kan vara på väg in i undervisande yrken eller verksamhet som innehåller textproduktion på svenska, t.ex. arbete som översättare.

Ytterligare en reservation behöver göras, nämligen att övningen gjordes skriftligt, vilket kan förmodas påverka resultaten i riktning mot formellt språk och i riktning från spontant producerad skriven eller talad svenska. Det skriftliga formatet gör också att man missar eventuell användning av formen *å*, som kanske kan sägas ligga mellan *att* och total utelämnning.¹⁶

Följande engelska meningar skulle översättas till svenska. Inga ytterligare instruktioner gavs. Att det var futurum som var av särskilt intresse markerades alltså inte.

I am convinced that the war will be over in two weeks from now.

Will John and his twin sister really start school this year?

Översättningarna förväntades huvudsakligen bli

Jag är övertygad om att kriget kommer /att/ vara slut inom två veckor.

Kommer John och hans tvillingsyster verkligen /att/ börja skolan i år?

I översättningen av den första meningen följer alltså infinitiven (med eller utan *att*) direkt på verbet *kommer*, medan den andra genom den omvända ordföljden, det tunga subjektet och adverbiallet får långt avstånd mellan *kommer* och infinitiven. En hypotes i sammanhanget var att det skulle bli någon sorts skillnad mellan de olika situationerna, på individbasis och/eller på gruppbasis.

5. Resultat

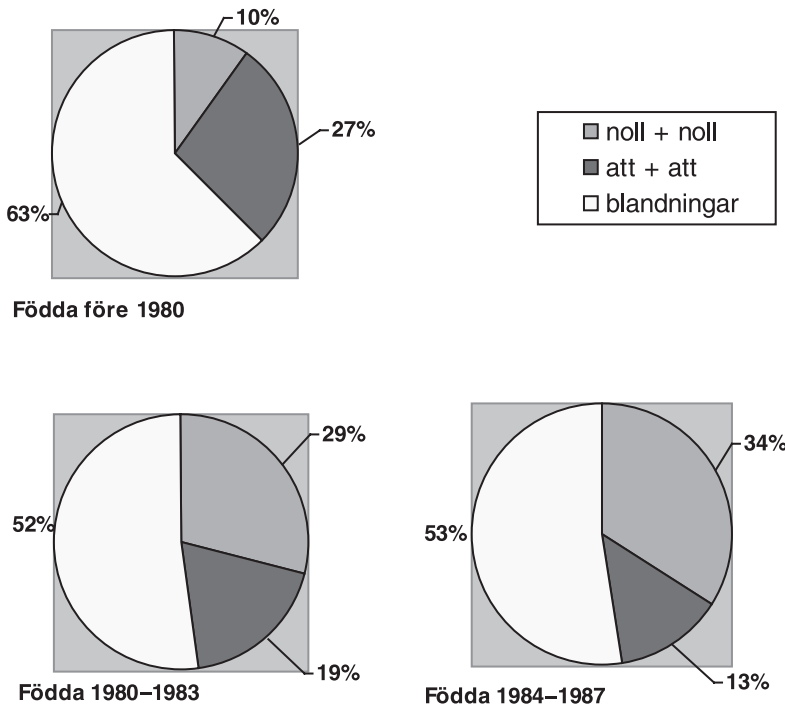
Resultaten presenteras i två avdelningar. Den första (5.1) illustrerar hur fast etablerade de olika huvudkonstruktionerna är hos de olika åldersgrupperna.

¹⁶ Ingen av försökspersonerna skrev *och*, som man ibland hör i talad svenska som dialektal eller hyperkorrigerad form efter *kommer* (dock inte belagd i vare sig Press 65 eller Press 76). Eftersom både infinitivmärket *att* och konjunktionen *och* i informellt talspråk kan uttalas *å*, är en del språk-användare osäkra på vilket av orden det ska bli i skriven form. Det finns fyra exempel på *kommer å* i en och samma talspråksåtergivande text ur DN i Press 76. Problemet diskuteras i Språkriktighetsboken (2005 s. 187–191). Det är förresten inte en orimlig tanke att utelämnning för vissa individer kan vara ett sätt att rädda sig ur denna valsituation.

Den andra (5.2 med underavdelningar) redovisar hur meningarnas struktur påverkar valet mellan *att* och utelämnning (nollkonstruktion).

5.1 Konsekvens och variation

De cirkeldiagram som närmast följer är baserade på hela populationen i varje åldersgrupp och visar främst i vilken utsträckning informanterna i de olika grupperna var konsekventa i sina val av konstruktion. Varje diagram har tre sektorer, en för noll-konstruktion i båda meningarna, en för genomgående *att* och en tredje som täcker alla typer av blandkonstruktion (noll + *att*, *att* + noll, noll eller *att* i kombination med t.ex. futuralt presens eller *skall* eller de båda sistnämnda dubblade eller i kombination med varandra). En överväldigande majoritet valde konstruktionen med *kommer* i minst en av sina översättningar, vilket gav experimentet en tillfredsställande statistisk bas. Det kan vara intressant att notera en åldersskillnad här: Det är hela åtta procent av de äldsta försökspersonerna som genomgående har annan konstruktion än *kommer*, medan denna andel för de yngre grupperna stannar på tre-fyra procent.

Figur 1. Val och enhetlighet.

Som framgår av diagrammen används genomgående noll-konstruktion av 10, 29 respektive 34 procent i de tre åldersgrupperna och genomgående *att* i 27, 19 respektive 13. Av intresse är också andelarna (i procent av samtliga i åldersgruppen) för dem i den blandade kategorin som på olika sätt helt avstod från *kommer att*: 20, 17 respektive 18. Dessa tre siffror är hämtade ur råmaterialet och kan inte utläsas av diagrammen. »På olika sätt» kan vara noll i en av meningarna i kombination med t.ex. futuralt presens eller *skall* i den andra. Andra möjligheter är de båda sistnämnda dubblerade eller kombinerade. Resultaten kan relateras till ett citat från Språkriktighetsboken (2005 s. 358): »... många vuxna modersmålskompetenta språkbrukare [verkar] sakna *kommer att* i sin språkliga repertoar».

5.2 Andelen *att* per meningstyp

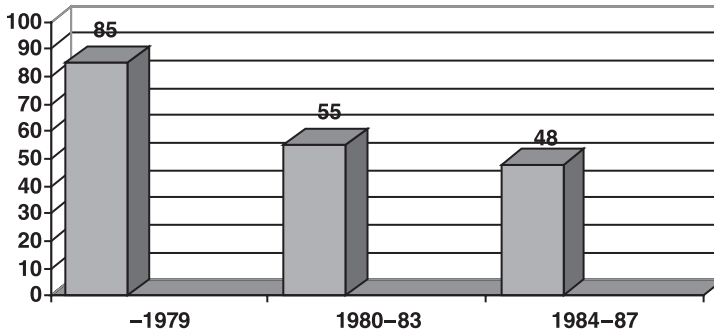
I den redovisning som nu följer är alla procentsiffror baserade på antalet bland de 496 som faktiskt använde *kommer* i respektive mening. Kontrasten är alltså bara mellan *kommer att* och *kommer* + noll (ren infinitiv). I mening nr 1 valdes konstruktion med *kommer* av 405 och i mening 2 av 424. De engelska bjudmeningarna har alltså haft i stort sett samma attraktionskraft när det gäller valet av just *kommer* för att uttrycka framtid.

Det blev mycket starkt stöd för hypotesen att avståndet mellan *kommer* och *att* skulle påverka användning respektive bortfall av infinitivmärket. Detta framgår av de stapeldiagram som nedan följer som figur 2–4.

5.2.1 Andelar *att* vid sammanhållen verbfras (mening 1)

När det inte är något avstånd mellan *kommer* och infinitivfrasen har *att* en ganska stark ställning (figur 2).¹⁷ Till och med bland de allra yngsta är det nästan hälften som »har kvar» *att*. De båda yngsta grupperna skiljer sig bara marginellt från varandra, medan det är ett stort hopp mellan dem och de äldre (26+ år gamla vid den aktuella tidpunkten).

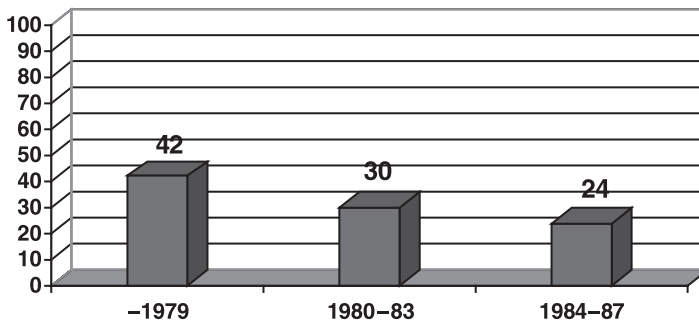
¹⁷ Det är värt att notera att konstruktionen i pedagogiska framställningar brukar beskrivas som *kommer att*, dvs. med infinitivmärket kopplat till »hjälp verbet» på samma sätt som det är tradition i grammatikböcker för engelska att beskriva ett av de modala hjälpverben som *ought to*. För båda språken gäller att den strukturellt mer korrekta modellen med infinitivmärket kopplat till det följande huvud verbet bara förekommer i framställningar med högre ambitionsnivå när det gäller det teoretiska.

Figur 2. Val av *att* i sammanhållen verbfras.

5.2.2 Andelen *att* vid avbruten verbfras (mening 2)

I den struktur där kontakten mellan *kommer* och infinitivfrasen bryts ökar tendensen att utelämnas infinitivmärket dramatiskt: I alla åldersgrupper halveras i stort sett andelen *att* (figur 3).¹⁸ Med termer lånade från Delsing (1993) kan man säga att »glömskehypotesen», som innebär att man tappar tråden och glömmet villkoren för *kommer*, segrar över »tydlighetshypotesen», som innebär att man är noga med att sätta ut *att* för att förtydliga en komplicerad struktur. Den största skillnaden återfinns fortfarande mellan den äldsta och de båda yngre grupperna.

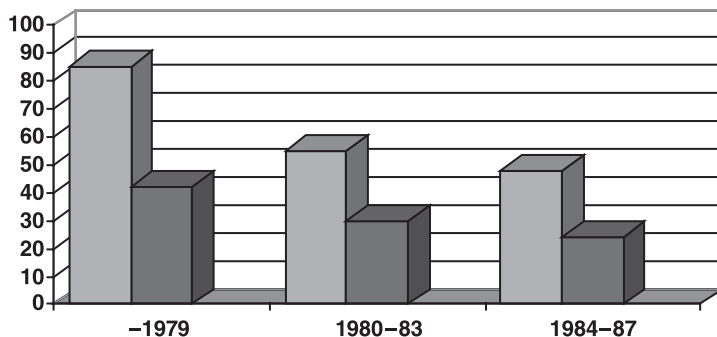

Figur 3. Val av *att* i avbruten verbfras.

¹⁸ Man kan fundera över om följande exempel från DN, hämtat ur Press 65, hade fått behålla sitt *att* om meningen hade producerats i dag: *Ytterligare kommer den tredje tunnelbanan, från Solna genom Kungsholmen och det centrala Stockholm till Blasieholmen, fortsatt i riktning mot östra Södermalm och Enskede, att innebära en ökning av trafikmöjligheterna som man icke räknade med ... (fetstilsmarkeringen tillagd).*

5.2.3 Jämförelse mellan andelarna

Följande stapeldiagram är helt enkelt en kombination av figur 2 och figur 3 men det gör det lättare att jämföra den effekt de olika syntaktiska strukturerna har på de olika åldersgrupperna.

Figur 4. Strukturvariationens effekt på andelen *att* i de olika åldersgrupperna.

6. Språkvårdsaspekter

Bruket av den *att*-lösa infinitiven efter *kommer* har kritiserats eller åtminstone fått sin status ifrågasatt (se de inledande citaten från Strömquist, Hultman och Åberg), men bortfallet av *att* efter *kommer* är ett naturligt led i en utveckling. Bortfallet får *kommer* att ansluta sig både till den grupp där det nu till sin funktion hör hemma, dvs. hjälpverb som *kan*, *skall* och *vill*, och till den grupp verb på gränsen mellan hjälpverb och huvudverb som numera i standardsvenskan aldrig tar *att* vid den följande infinitiven, t.ex. *behöver*, *brukar* och *tänker*. För att citera Språkriktighetsboken (2005 s. 358): »Det är inte förvånande med *att*-bortfall efter just *kommer*. Snarare är det kanske förvånande att det inte har hänt tidigare.»

Som undervisare och examinator vid universitetet på t.ex. översättarutbildning känner man sig kluven. Å ena sidan har de ganska unga studenterna ett språkbruk på den aktuella punkten som läraren inte har anledning att bekämpa, eftersom det inte är något konstlat påhitt utan kan ses som slutpunkten på en naturlig utveckling. Å andra sidan behöver de unga textproducenterna göras medvetna om att äldre läsare av deras alster fortfarande kan störas av futurumkonstruktion med *kommer* utan *att*, så att deras fokus flyttas från innehållet till

formen på ett sätt som inte är önskvärt. Detta är ett pedagogiskt dilemma som vi nog får leva med ännu en tid.

Litteratur

- Allén, Sture, 1971: Nusvensk frekvensordbok. Stockholm.
- Dalin, Anders Fredrik, 1850–1855: Ordbok öfver svenska språket. Stockholm.
- Delsing, Lars-Olof, 1993: *Kommer utan att*. I: Kalasbok till Christer Platzack på femtioårsdagen 18 november 1993 från doktorander och dylika. Lund.
- Frennberg, Sten & Sondén, Marianne, 1990: Kortgrammatiken. Stockholm.
- Hultman, Tor G., 2003: Svenska Akademiens språklära. Stockholm.
- Lindberg, Ebba, 1980: Beskrivande svensk grammatik. 2 uppl. Stockholm. (Även utgiven i faksimil 1990 vid Stockholms universitet.)
- Lindström, Therese, 2004: The History of the Concept of Grammaticalisation. Sheffield.
- Molde, Bertil, 1992: Svenska i dag. Svar på språkfrågor. Stockholm.
- Olofsson, Arne, 2007: An endangered marker. On the loss of Swedish *att* after *kommer* and some parallels in English. I: Nordic Journal of English Studies 6:1.
URL: <http://gupea.ub.gu.se/dspace/handle/2077/4387>.
- SAG, se Teleman m.fl.
- Språkriktighetsboken, 2005. Stockholm.
- Strömquist, Siv, 2000: Språkfrågor. Malmö.
- Svenskt språkbruk. Ordbok över konstruktioner och fraser, 2003. Stockholm.
- Teleman, Ulf, 1993: Var går gränsen mellan huvudverb och hjälpverb? I: Svenskans beskrivning 20. Lund. S. 360–369.
- Teleman, Ulf, Hellberg, Staffan & Andersson, Erik, 1999: Svenska Akademiens grammatik. Stockholm.
- Thorell, Olof, 1977: Svensk grammatik. 2 uppl. Stockholm.
- Wessén, Elias. 1970: Vårt svenska språk. 3 uppl. Stockholm.
- Åberg, Gösta. 2005: Hur ska det heta? Språkriktighet från A till Ö. Fjärde aktualiserade och utökade upplagan. (Tidigare upplagor 1994, 1995 och 1997.) Stockholm.

Orientering mot språkliga identiteter i samtal om text under arbete i flerspråkiga studentgrupper

Av GUNILLA JANSSON

Abstract

Jansson, Gunilla, gunilla.jansson@nordiska.su.se, Associate Professor, Dept. of Scandinavian Languages, Stockholm University, Sweden: "Orientation to linguistic identities in conversations during collaborative writing sessions in multilingual groups of students". *Språk och stil* 18, 2008, pp. 156–187.

In contrast to most research paradigms in second language acquisition which view interaction as a source of data for the study of language learning, this article employs an ethnomethodological perspective in the analysis of naturally-occurring second language talk. The article seeks to explore how local identities (here defined as being either a first- or a second-language speaker) are mobilized by the participants, and how shifts in their salience can be traced in the sequential organisation of the talk. The data consist of conversations between first-language (FL) and second-language (SL) speakers and between SL-speakers with varying linguistic backgrounds in collaborative writing groups in a multilingual setting at a Swedish university.

The analysis focuses on repair sequences (self-initiated other-repairs) in which a linguistic unit is made explicit. The article discusses the cases in which the SL-speaker displays knowledge about the register in an academic laboratory report and instances when she orients to her restricted linguistic knowledge.

It is argued that the linguistic status of the speakers is an interactionally-mobile category. In the few cases when the speaker identities are brought into focus in conversations between FL- and SL-speakers, this appears as a result of the help-seeking activities of the SL-speaker. In conversations between SL-speakers, however, the speakers are by contrast more eager to activate their linguistic identity.

Key-words: second-language conversations, collaborative writing groups, local identities, help-seeking activities, Swedish.

Vilken relevans har språkliga kategoriseringar såsom »första- och andraspråkstalare» för det sätt som vi människor talar med varandra, reparerar och överbrygger problem i naturligt förekommande samtal? Frågan är ställd mot bakgrund av att samtal, där deltagarna inte har det talade språket som sitt förstaspråk, är en vanlig företeelse i dagens globaliserade samhälle. Syftet i den här uppsatsen är att utforska hur studenter med olika språkbakgrund orienterar sig mot sina språkliga identiteter som förstaspråks- och andraspråksbrukare i samtal om text under arbete i sekvenser, där ett lexikalt eller grammatiskt element, problematiseras.

Nedan ges ett illustrativt exempel ur mitt datamaterial för att läsaren redan inledningsvis ska kunna bilda sig en konkret uppfattning om problematiken i artikeln.

Utdrag 1. *Vet du vad dylik betyder?*

K = Ken (SvaM¹; modersmål kurdiska och persiska; 34 år; 10 år i Sverige), D = David (SvaM; modersmål persiska; 33 år; 12 år i Sverige). Tal på persiska återgivet med fet stil.² Normaliserad översättning till svenska med normal stil.

1. (5,01)
2. D: och dylik. (.) liknande.
3. (1,53)
4. → K: dylik↑
5. D: dylik.
6. (1,42)
7. → D: dylik **miduni yæni çî:** ↑
vet du vad dylik betyder?
8. (2,54)
9. K: °dylik°. (.) °nej°.
10. D: °dylik **yæni**°,
°dylik betyder°,
11. (1,32)
12. D: [°m: :°

De två talarna i utdraget ovan är studenter på en ingenjörsutbildning och har båda svenska som sitt andraspråk. Därtill är de båda persisktalande, vilket förklarar förekomsten av kodväxling³ på rad 7 och 10. I exemplet sitter studenterna vid en dator och samarbetar om textformuleringen i en labbrapport. På rad 2 läser D, som har kommandot vid tangentbordet, ett förslag till formulering för nedskrivning. Efter en paus indikerar K på rad 4 att han upplever det svenska ordet *dylik* i D:s formuleringsförslag som problematiskt genom att upprepa ordet med stigande intonation, en s.k. försöksmarkering (»try-marking», se Sacks & Schegloff 1979). Av D:s svar på rad 5 framgår att han uppfattar K:s yttrande som ett problem, som berör hörande och inte som ett sätt att signalera bristande förståelse. Först efter en paus på rad 7, då K:s andra del ute-

¹ Beteckningen SvaM och SvaK står för manlig respektive kvinnlig deltagare med svenska som andraspråk. SvM används för manlig deltagare med svenska som modersmål.

² Transkription och översättning till svenska av tal på persiska har genomförts av Helena Bani-Shoraka, fil. dr i iranska språk och forskare vid Institutionen för lingvistik och filologi vid Uppsala universitet.

³ För en analys av kodväxlingens funktion i de svensk-persiska utdragen i denna artikel, se Bani-Shoraka & Jansson 2007.

blir, blir det tydligt att D har uppfattat K:s yttrande som ett reparationsinitiativ som berör ordbetydelse, och K ges då också chansen att bekräfta att han inte känner till ordets betydelse (rad 7–9). Efter några turer, då deltagarna är upptagna av att lokalisera ordet i texten på skärmen (sekvensen ej återgiven här av utrymmesskäl), fullbordas reparationen genom att D startar en sökning i ord-sökningsverktyget i Word:

Utdrag 2. *Sådana ja*

23. D: dylik.
 24. (1,42)
 25.→ D: such.
 26. (2,54)
 27.→ K: sådana ja.
 28.→ D: sådana. (.) liknande.

Utdrag 1–2 ovan illustrerar den typ av sekvenser som materialet i denna undersökning baseras på, nämligen reparationer, som talaren av det problematiska talet själv initierar, och som fullbordas av en annan talare, *själviniterade annan-reparationer* (se Schegloff et al. 1977). Exemplet visar att ett problem kan signaleras på ett implicit sätt, och att det kan krävas ett visst interaktionellt arbete, innan det blir tydligt för motparten att det rör sig om ett språkligt problem. I den här artikeln analyseras hur språkliga identiteter görs relevanta på det sätt som illustreras av utdraget ovan samt hur detta identitetsarbete organiseras som sekventiella förlopp i ett samtal. Eftersom en reparation kan tolkas som en resurs för att upprätthålla ömsesidighet i deltagarperspektiv och interaktionell förståelse kan analysen av reparationsorganiseringen göra det möjligt för forskaren att se hur deltagarna använder sig av det de vet om den andres bakgrund och erfarenhet och det som i situationen görs synligt gällande samtalspartnerns förhållande till samtalspråket.

1. Teoretiska utgångspunkter och avgränsning mot tidigare forskning

Samtal och interaktion både i och utanför klassrummet har sedan tidigt 80-tal haft en central roll inom andraspråksforskningen såväl internationellt som i Norden (för en översikt, se Hall & Verplaetse 2000, Lindberg 2004). Olika pa-

radigm har studerat andraspråksinteraktion utifrån varierande perspektiv, t.ex. utifrån teorier om kommunikationsstrategier (Faerch & Kasper 1983), interaktionism och språkliga anpassningar (Long 1981, Pica 1988, Doughty & Williams 1998) och sedan mitten av 90-talet utifrån sociokulturella teorier om utveckling (t.ex. van Lier 1996, Lantolf & Appel 1994, Lindberg & Skeppstedt 2000). Gemensamt för dessa studier är att samtal och interaktion studeras utifrån ett andraspråksinlärningsperspektiv. Det är alltså andra grundfrågor än den som är i fokus i denna artikel, som är huvudintresset. Under det senaste decenniet har även sociolingvistiska aspekter, såsom makt- och dominansperspektiv, kommit att beaktas (se t.ex. Roberts & Sarangi 1999, Sundberg 2004).

Föreliggande undersökning anknyter till etnometodologiska perspektiv, som är utvecklade inom den sociologiskt influerade samtalsforskningen, hädanefter förkortat CA (Sacks et al. 1974, Sacks 1992). Inom denna tradition anlägger man ett deltagarperspektiv för att avgöra vad som händer i interaktionen.

Enligt Psathas (1995) är målet med en CA-analys att beskriva hur sociala handlingar är sekventiellt organiserade i samtal. Forskarens uppgift är att blottlägga dessa handlingar genom att beskriva det interaktionella talets sekventiella organisering och talarnas hantering av problem som uppstår i samtalet med hjälp av reparationer. Ett centralt begrepp är *reflexivitet* (jfr Seedhouse 2004 s. 11 f.), som innebär att kontexten i ett samtal skapas genom deltagarnas orienteringar. Genom sina samtalsbidrag visar talarna sin förståelse av hur kontexten ska tolkas och vilka handlingar som förväntas av dem. Denna interaktionella kunskap beskrivs med hjälp av detaljerade analyser utifrån ett emiskt perspektiv, dvs. utifrån vad som är manifest i samtalet och vilken kunskap som görs relevant av deltagarna själva. Det är på denna punkt som kontrasten mot andra traditioner inom andraspråksforskningen framträder tydligast. I stället för att luta sig mot språkinderna företeelser strävar man efter analyser som baseras på hur yttranden fungerar i sina sekventiella kontexter.

Att använda det emiska perspektivet i analysen av andraspråksdata innebär att man förkastar det traditionella, statistiska sättet att betrakta deltagare i ett samtal som homogena grupper, dvs. som antingen förstaspråks- eller andraspråks-talare (jfr eng. native/non-native). I stället vill man se språkbrukare som individer med olika grader av tvåspråkighet. Liksom all talaridentitet ska språklig identitet betraktas som något dynamiskt och lokalt (Firth & Wagner 1997). I vilken grad språkliga kategoriseringar präglar interaktionen i ett samtal kan därför inte tas för givet på förhand (jfr Sacks 1992, Schegloff 2007). Poängen

är att en individ inte i huvudsak handlar utifrån en språkinläraridentitet. En andraspråkstalare har som alla andra talare tillgång till en varierad uppsättning av sociala kategorier. Vilken kategori som mobiliseras vid ett visst tillfälle är beroende av vilka sociala mål som är viktiga för deltagarna själva just då. Likaså har man pekat på att andraspråkssamtal till sin natur i grunden uppvisar stora likheter med förstaspråkssamtal (Wagner & Gardner 2004). Det är samma verktyg som används i båda typerna av samtal för att driva interaktionen framåt och för att upprätta intersubjektiv förståelse. Hit hör olika typer av reparationer. Inom samtalsforskningen har man framhållit att preferensen för snabba självreparationer (Schegloff et al. 1977) är en stark drivkraft i alla samtal. Studier har emellertid visat att vissa praktiker, såsom ordsökningar och grammatiska sökningar, är vanligare i andraspråkssamtal.

I och med att samtalsanalysen har vunnit terräng inom andraspråksforskningen har man börjat intressera sig på ett särskilt sätt för reparationsorganiseringen i olika samtalspraktiker, både i klassrum och i icke pedagogiska sammanhang (t.ex. Brouwer 2003, Gardner & Wagner 2004, Mori 2004, Mondada & Pekarek Doehler 2004, Brouwer & Wagner 2004, Young & Miller 2004, Markee 2000, Kalin 1995, Slotte-Lüttge 2005, Kurhila 2006, Gröning 2006). Avvikelser från preferensen för självreparationer har tolkats som ett uttryck för talarnas orientering mot sina språkliga identiteter.

En nordisk studie som har relevans för grundfrågan i denna artikel är Kurhila 2006, som har undersökt orientering mot grammatisk korrekthet i vardagssamtal och i institutionella samtal mellan första- och andraspråkstalare i finska servicesituationer. Kurhila pekar på att det till övervägande del är andraspråkstalaren som initierar språkliga reparationer genom att söka efter ett ord eller en grammatisk form. De flesta språkliga fel rättas inte av modersmålstalaren. Kurhilas slutsats är att talarnas identiteter som första- och andraspråksbrukare inte alltid är verksamma i samtalet. När dessa kategorier görs relevanta är det nästan uteslutande ett resultat av andraspråkstalarens aktiviteter. Ytterligare en nordisk studie som utgår från ett etnometodologiskt deltagarperspektiv är Slotte-Lüttge 2005 som har undersökt språkrelaterade sekvenser i ett tvåspråkigt klassrum. Även Brouwer 2003 problematiserar hur samtalshandlingar kan relateras till deltagarnas språkbakgrund. En annan studie som problematiserar hur språkliga identiteter görs relevanta är Kasper 2004 som visar hur samtalsdeltagarna på en universitetskurs i tyska »talar fram» olika kontexter. Med hjälp av subtila signaler orienterar sig deltagarna endast vid ett fåtal tillfällen mot språkliga frågor genom att andraspråkstalaren positionerar sig som den språkligt mindre kompetenta.

En svensk CA-studie, som är relaterad till min egen, är Grönings undersökning av elevinteraktion och lärande i smågrupper i flerspråkiga grundskoleklasser (Gröning 2006). Ett resultat som överensstämmer med Kurhilas studie är att det företrädesvis är andraspråkstalarna som initierar språkrelaterad problemlösning. Gröning (2006 s. 58) konstaterar att elevernas agerande som språkligt kunniga deltagare inte entydigt kan förklaras utifrån språkbakgrund. Elevernas roller som språkliga experter och nybörjare förhandlas fram i problemlösningsssekvenser.

2. Material

Materialet i undersökningen utgörs av fältobservationer och transkriptioner av ljudupptagningar från informella studentsamtal i nio kollaborativa skrivargrupper på en högskoleutbildning.⁴ Inspelningarnas längd uppgår totalt till cirka 25 timmar. I materialet ingår även gruppernas laborationsrapporter samt intervjuer med informanterna. Skrivuppgiften ingick i utbildningen och gruppformeringen sköttes helt av studenterna själva. I fyra grupper har samtliga deltagare andraspråksbakgrund. I två av dessa grupper har deltagarna samma språkbakgrund (grekiska respektive persiska). Fem grupper är blandade och är sammansatta av studenter med svenska som modersmål och studenter som har svenska som sitt andraspråk. Deltagarna i tre av dessa grupper valde att dela upp skrivarbetet och samarbetade endast med planering och samordning av de olika delarna i rapporten som skrivits individuellt. Övriga sex grupper (fyra andraspråksgrupper och två blandade grupper) samarbetade med formulering och nedskrivning av rapporttexten under hela skrivprocessen.

Grupperna är sammansatta av studenter i åldern 25–35 år. Andraspråksstudenterna är två-/flerspråkiga i svenska och i ett eller flera invandrarspråk (persiska, kurdiska, arabiska, bosniska, spanska, somali, kroatiska, pashto, polska, filippinska och grekiska). De har påbörjat svenskinläringen i vuxen ålder eller i sen skolålder. Vistelsetiden i Sverige varierar mellan två och fjorton år. Även om deras språkbehärskning i svenska befinner sig på en avancerad nivå slår deras andraspråksbakgrund tydligt igenom i både samtalen och i texterna på fonologisk, grammatisk och lexikal nivå. Min bedömning av studenternas språk-

⁴ Materialet är insamlat inom ramen för projektet »Skrivsamarbete och skrivutveckling i heterogena studentgrupper». För en närmare beskrivning av material och datainsamling, se Jansson 2004 och 2006.

färdighet i svenska grundar jag på deras bidrag i samtalen och på deras texter samt på deras egen självskattning i intervjuerna.

Samtliga andraspråksgrupper, och en av de blandade grupperna, deltog i en magisterkurs i datateknik på en påbyggnadskurs för högskoleingenjörer. De övriga blandade grupperna deltog i en kurs på ett treårigt högskoleingenjörsprogram i kemiteknik (två grupper i årskurs 1 och två i årskurs 3). Vid inspelningstillfället satt studenterna i en datasal och arbetade på en laborationsrapport, som ingick i examinationen på kursen. En minidiskspelare placerades på bordet mellan studenterna som förfogade över flera datorer för arbetet med rapporten, som förutom textkonstruktionen även bestod av dokumentationen av själva datorjobbet. Vid nedskrivningen satt de gruppdeltagare som samarbetade med skrivandet i allmänhet vid samma dator och turades om att ha kommandot vid tangentbordet. Jag försökte i möjligaste mån att närvara vid inspelningarna men utan att ingripa i skrivsituationen. I de fall detta inte var möjligt sköttes ljudupptagningen av studenterna själva. Inga andra hjälpmedel eller kurslitteratur användes förutom labbmanualen och i vissa fall även stödanteckningar från laborationen. Enligt vad deltagarna själva uppger i efterintervjuer hade de för vana att utnyttja det datorbaserade ordsökningsverktyget i Word. Tidigare erfarenhet av akademiskt skrivande varierade mellan grupperna. Studenterna på det treåriga högskoleingenjörsprogrammet i kemiteknik var i allmänhet mer inskolade i akademiskt labbrapportskrivande från tidigare kurser än studenterna på påbyggnadsprogrammet i datateknik. De senare hade ganska begränsade förkunskaper i akademiskt skrivande.

3. Analys

Analysen är strukturerad i tre steg. I ett första steg identifierar jag det problem som görs explicit i samtalet. Därefter beskriver jag reparationssekvensens struktur. I ett sista steg relaterar jag textprodukten till det som görs synligt i samtalet.

Tyngdpunkten i analysen läggs på vad studenterna gör i samtalet under arbetet om textkonstruktionen. Underlag för denna analys utgörs av reparationssekvenser (självinitierade annan-reparationer), där ett grammatiskt eller lexikalt element som kan knytas till den institutionella skrivuppgiften problematiseras. En talares reparationsinitiativ kan antingen vara framkallat av ett problematiskt element i någon annans tal eller i den framväxande texten. Re-

parationssekvenserna har excerperats och transkriberats enligt samtalsanalytiska konventioner (Atkinson & Heritage 1984, ten Have 1999).

Genom att beskriva strukturen i en självinitierad annan-reparation blottlägger jag talarnas sociala handlingsmönster, som jag sammanfattar under rubriken *hjälpökande handlingar* (ordsökningar och grammatiska sökningar – för ett exempel, se utdrag 1–2). I analysen tar jag fasta på vem som initierar reparationen och vem den riktas till.

Jag har valt ut reparationssekvenser där språkliga detaljer av lexikogrammatisk karaktär görs explicita, eftersom det är i sådana sekvenser som talarnas språkliga identiteter kan talas fram. Vidare visar talarna genom själva handlingen i sig hur de orienterar sig mot kontexten. Tidigare studier (se tex. Kurhila 2006) har visat att hjälpökande handlingar kan markera språklig asymmetri. En student med andraspråksbakgrund, som söker hjälp hos en modersmålssvensk student eller hos en annan andraspråksstudent genom ett reparationsinitiativ, visar med sin handling att han/hon behandlar motparten som en kunnig språkbrukare, som är förmögen att erbjuda ett kompetent svar. En sådan handling erbjuder motparten möjligheter att positionera sig som den mer kunnige inom ett område.

4. Hjälpökande handlingar

En deltagare som signalerar att han/hon har problem med ett ord, ett uttryck eller en grammatisk form kan med mer eller mindre explicita medel be om hjälp och lämna över problemet till den andre deltagaren, till exempel genom en förfrågan. Att inbjuda en annan talare att delta i reparationsarbete kan men behöver inte signaleras med en explicit fråga. Som jag visade i utdrag 1 i inledningen till denna artikel kan sättet att dra en talares uppmärksamhet till ett språkligt problem vara mycket subtilt. Inom forskningen om kommunikationsstrategier förknippas hjälpökande strategier («appeal for assistance», se Faerch & Kasper 1983 s. 51 ff., Granberg 2001 s. 183) med inlärares bristande kompetens i målspråket. Faerch och Kasper utgår från syntaktisk form och betraktar alla tillfällen då inlärares söker efter ett uttryck med hjälp av en fråga som ett sätt att söka hjälp. Granberg (2001 s. 184) urskiljer vid sidan om interrogativ syntax även stigande intonation («question tone appeals») som en hjälpökande strategi. Han tar dessutom hänsyn till i vad mån strategin eliciterar ett svar från modersmålstalaren och intar därmed ett mer interaktionellt

perspektiv än sina föregångare. I CA-litteraturen ser man till hur den interaktionella dynamiken formas av *båda* samtalsparterna genom att beskriva förloppet i en sökningssekvens. För artikelns frågeställning om vilken relevans språkliga identiteter har i ett samtal är det viktigt att visa om talaren, som initierar reparationen, positionerar sin språkliga kompetens genom att försöka lösa problemet själv i samma tur, innan det lämnas över till motparten. I mitt material finns belägg på att ett reparationsinitiativ inte lyckas förrän efter upprepade försök, då en talare signalerar att han har problem med ett språkligt element genom en försöksmarkering (höjd grundton, se Sacks och Schegloff 1979). När inte försöksmarkeringen besvaras i ett andra led, vänder han sig till motparten med en fråga (se utdrag 1 och 7). För att kunna identifiera en hjälpsökande handling krävs detaljerade transkriptioner och analyser som utreder den interaktionella funktionen hos yttranden i deras respektive sekventiella kontexter (jfr Brouwer 2003 s. 538).

Nedan följer en analys av åtta transkriptionsutdrag som visar hur hjälpsökande handlingar är sekventiellt organiserade i materialet. Dessa exempel har valts ut som representativa för materialet som helhet ur en större korpus av belägg, som har exciperats från transkriberade data av interaktionen kring en labbrapport i varje grupp. I inspelade data från tre av de fem blandade grupper som ingick i datainsamlingen har ingen interaktion kring språkliga problem påträffats. Troligen kan detta förklaras med att deltagarna i dessa grupper hade en arbetsfördelning som innebar att de endast i ringa mån eller inte alls samarbetade i formulerings- och nedskrivningsfasen. En viktig urvalsprincip har varit att utdragen som valts ut för en näranalys ska illustrera återkommande mönster i materialet. Närmare uppgifter om materialets omfång och urvalets representativitet redovisas nedan i samband med analysen i avsnitt 4.1 och 4.2.

4.1 Ordsökningar

Ordsökningar, då en talare söker efter ett lämpligt språkligt uttryck, uppträder i alla naturligt förekommande samtal och även i förstaspråkssamtal. De åtföljs av vissa karaktäristiska drag i interaktionen såsom förlängda ljud, avbrott, omstarter och pauser (Schegloff et al. 1977, Lerner 1996, Brouwer 2003). Självreparationer, då talaren hittar det eftersökta uttrycket själv (reparationen initieras och fullbordas i samma tur), är i allmänhet inte riktade till motparten utan ska betraktas som rutinartade handlingar, då talaren tänker högt under ordprocessningen (jfr Brouwer 2003). Syntaktiskt har sådana ordsökningar inte sällan

formen av en fråga genom en ordsökningsmarkör («vad heter de»). Interaktionellt fungerar de däremot inte som en fråga, eftersom de inte lämnar något utrymme för motparten att svara.

Jag har valt att i denna studie koncentrera mig på framåtriktade, s.k. substantiella ordsökningar (jfr »forward-orientation», se Schegloff 1979, Lerner 1996 och »substantial wordsearches» i Kurhila 2006), som besvaras av motparten. Ett tydligt exempel illustreras av utdrag 1 i inledningen till denna artikel, där K efter ordet *dylik* startar en ordsökning, som involverar D.

De flesta ordsökningar i materialet (63 av totalt 69) initieras av en andraspråkstalarare och påträffas i andraspråksgrupperna. Av dessa kommer nästan hälften (31) från en språkhomogen grupp med persisktalande studenter (se utdrag 7). Övriga belägg fördelar sig någorlunda jämnt över de tre andra andraspråksgrupperna.

Ordsökningarna placerar sig på ett kontinuum när det gäller i vilken mån de kan förklaras med deltagarnas språkbakgrund. I drygt en tredjedel av beläggen (24 av 69) är problemet att hitta en översättning till svenska av engelska fackord (se t.ex. utdrag 3 nedan). Sådana ordsökningar initieras av såväl första- som andraspråksdeltagare och kan inte anses som enbart andraspråksrelaterade. Det senare gäller även en grupp belägg (27 av 69), då en deltagare söker efter ett lämpligt ord bland flera föreslagna alternativ (se utdrag 4 och 6) eller då en talare efterfrågar adekvansen hos ett språkligt uttryck (se utdrag 5). Här är det snarare fråga om att anpassa sig till ett akademiskt register än att greppa betydelsen hos ett allmänspråkligt och frekvent ord.

I ett mindre antal belägg (18 av 69) signalerar en talare att han/hon har problem med att förstå betydelsen hos ett ämnesneutralt ord eller uttryck ur det allmänna ordförrådet som används av en annan deltagare i skrift eller i tal och som kan förutsättas som bekant av en modersmålstalarare. Ofta är det fråga om abstrakta och skriftspråksaktiga ord (t.ex. *avta*, *minska*). Samtliga återfinns i grupper med andraspråkstalarare. Ett typiskt exempel ges i utdrag 1, där betydelsen av ordet *dylik* efterfrågas (se även utdrag 7 i analysen). Sådana ordsökningar kan förknippas med andraspråksspecifika svårigheter.

4.1.1 Ordsökning, deltagare med olika språkbakgrund

I grupper med deltagare med olika språkbakgrund har sex belägg med ordsökningar (av totalt 69) påträffats. I tre belägg söker en student med svenska som andraspråk hjälp hos en modersmålssvensk student med ett lexikalt problem. Dessa belägg har valts ut för en näranalys nedan. I de övriga tre fallen råder

den omvända situationen, då en modersmålssvensk student söker hjälp hos en andraspråksstudent med en formulering för nedskrivning (sekvenserna ej återgivna här). I ett av beläggen görs en förfrågan om lämpligheten i ett formuleringförslag, och i de två andra efterfrågas en svensk fackterm.

Översättning av engelskt fackord

Det första belägget kommer från en inspelning i en grupp med två andraspråkstalare, Roberto (R) och Ahmad (A).⁵ R har ganska begränsade kunskaper i svenska i jämförelse med A. Detta är inte så förvånande med tanke på hans korta vistelsetid i Sverige (två år). Problematiken gäller översättning till svenska av det engelska fackordet »burst». Ordet förekom i figurtexten i de grafer som studenterna erhöll i den databaserade simuleringen.

Det engelska ordet *burst*, med dess svenska motsvarighet *skur*, som studenterna rekommenderades att använda i sina rapporter, står för ett ämnesspecifikt innehåll som var centralt för problemlösningen av frågeställningarna i laborationsuppgiften.

I utdrag 3 nedan sitter R och arbetar själv med rapporten i datasalen, då hans samarbetspartner tillfälligt har gått iväg för att fråga läraren om ett problem i rapporten. Strax före utdragets början har skrivandet stannat upp en stund (inga ljud från tangentnedslag hörs). På rad 1 riktar R en fråga angående den svenska översättningen av ordet »burst» till en modersmålssvensk studiekamrat från en annan grupp, Nils (N), som sitter vid en angränsande dator.

Utdrag 3. *Hur säger man burst?*

R = Roberto (SvaM; modersmål spanska; 35 år; 2 år i Sverige), N = Nils (SvM).

1. → R: NILS, (0,74) nils, (0,92) hur säger man burst.
2. (1,02)
3. N: va?
4. (1,42)
5. R: de här. (.) hur säger du.
6. (1,61)
7. R: burst.
8. N: °ja°
9. (3,58)
10. R: (stötvit)
11. (4,28)
12. N: stötvis eller nånting sånt.
13. (4,27)

⁵ Informanterna har anonymiserats.

14. R: °burstar°
 15.→ N: skur=
 16. R: =skurar=
 17. N: =skur
 18. R: okej tack

Även om det är tydligt att R:s begränsade kunskaper i svenska både vad gäller uttal och ordförståelse sätter spår i den språkliga produktionen i denna sekvens, finns det inga tecken på att studenten med svenska som modersmål i sitt bemötande orienterar sig mot dessa störningar som uttryck för andraspråksrelaterade problem. R:s frågehandling på rad 1 upprepas på rad 5, då problemet görs ännu mer explicit genom att det pekas ut av talaren med ett deixis. Efter en tankepaus säger R på rad 10 något som jag uppfattar som det svenska ordet »stötvis» med osäker intonation och med avvikande uttal av den rundade främre vokalen och av den finala konsonanten. Efter ytterligare en tankepaus på rad 11 föreslår N översättningen »stötvis» (rad 12). Han tillägger frasen »eller nånting sånt», som visar att han inte är säker på att det är rätt. Att R:s respons uteblir på N:s förklaringsförslag tyder på att han inte till fullo förstår ordets betydelse. Därefter upprepar R det problematiska ordet tyst för sig själv, nu i pluralform med svensk böjningsmorfologi, »burstar», varefter N kommer på den adekvata termen på svenska, »skur» (rad 15). I den avslutande sekvensen på rad 15–18 bekräftar talarna sin intersubjektiva förståelse kring den lösning som uppnåtts på det lexikala problemet. Detta är synligt både i de tätt sammanlänkade talturerna i turtagningen och i reparationsstrukturen. N:s lösning av problemet på rad 15 bekräftas av R genom en annan-repetition, då han upprepar den svenska termen i pluralform med betoning på böjningssuffixet *-ar*. N upprepar därefter i sin svarstur det svenska ordet »skur» igen, varefter problemsekvensen avslutas av R med en tackfras (rad 18: »okej tack»).

I utdraget ovan är det andraspråksstudenten som involverar den svenska kamraten i en ordsökning, som han redan påbörjat på egen hand. Det som är intressant är att den språkliga asymmetrin mellan talarna inte görs relevant i den svenska studentens sätt att svara på R:s problemturer, då andraspråkstalaren signalerar att han har problem med både förståelse och uttal. Snarare orienterar sig deltagarna mot gemensam förståelse och närhetskäppande (se de fyra sista turerna).

Av textprodukten att döma har studenterna klarat av att hantera de engelska facktermerna på ett någorlunda konsekvent sätt. Det finns emellertid flera exempel på s.k. utvecklingsfel, som berör både lexikon och morfosyntax (t.ex. pluralformen *paketer i stället för *paket*). Det fanns alltså gott om

andraspråksspecifika problem i texten, som rent hypotetiskt skulle ha kunnat utgöra en anledning för R att söka hjälp hos N med en ordform. Han problematiserar den adekvata översättningen av ett engelskt fackord, en fråga som även var problematisk för de modersmålssvenska kamraterna.

Val mellan alternativa verbfraser

Det andra belägget kommer från en blandad grupp med en modersmålssvensk student, Sven (S), och två andraspråksstudenter, Armin (A) och Olga (O). Utmärkande för denna grupp är att det var en andraspråksstudent som skötte nedskrivningen vid tangentbordet. De två senare deltog över huvud taget mer aktivt i formuleringsarbetet, medan den modersmålssvenske deltagaren ofta dikterade vad som skulle skrivas ned. I jämförelse med utdrag 3, där ett språkligt element pekades ut i den hjälpsökande frågan, lokaliseras inte det språkliga problemet lika explicit i detta exempel genom talarens repareringsinitiativ. Problemet för de två andraspråksstudenterna gäller hur de ska uttrycka i löptext hur de erhållit värdena i tabellerna, en sakfråga som är en viktig detalj i metodavsnittet i rapporten.

I utdrag 4 nedan är andraspråksstudenterna A och O involverade i arbetet med formuleringen av en mening i löptexten under en tabell med beräkningar. Den modersmålssvenska studenten, Sven (S), håller sig i bakgrunden under diskussionen, tills en av deltagarna söker hans hjälp.

Utdrag 4. Hjälptill med en formulering

S = Sven (SvM), A = Armin (SvaM; modersmål kurdiska; 24 år; 6 år i Sverige), O = Olga (SvaK; modersmål kroatiska; 30 år; 10 år i Sverige).

1. A: nämen xx räkningar ritar eller tar vi
2. O: fick vi grafer eller nånting sånt
3. ((nedskrivning 2,92 s))
4. A: nämen va fan e de här
5. ((nedskrivning 1,85 s))
6. A: nämen d: d: de låter inte rätt
7. O: nej skitirriterande (.) vi [måste göra klar den.
8. → A: [SVEN,
9. (1,67)
10. → A: SVEN,
11. → A: hjälp till med formulering här. (.) hur ska vi xx
12. från dom där värdena som vi har i tabellen så
13. ritar vi grafer eller hur ska man formulera den.
14. (2,34)
15. → S: genom beräkningar fick vi fram,

16. (1,76)
 17.→ S: dessa värden.
 18. ((nedskrivning 10,03 s))
 19. A fick vi;
 20. (0,88)
 21. S: fram dessa värden
 22. (1,19)
 23. A men vi har ju redan fått värden
 24. S: ja, (0,91) precis.
 25. A: men;
 26. ((1,99 nedskrivning))
 27. A: dessa tabeller kanske.
 28. ((nedskrivning 4,72 s))

På rad 1 föreslår A (som har kommandot vid tangentbordet) två alternativa formuleringar som början på en mening. Detta förslag följs av formuleringen »fick vi» av O i hennes svarstur, varpå hon bygger ut den föreslagna nexusfrasen med ett komplement, »grafer eller nånting sånt» (rad 2). Därefter följer en nedskrivningspaus på 2,92 sekunder.

I den inledande sekvensen på rad 1–3 söker deltagarna efter en passande verbfras, som uttrycker själva processen i utförandet av laborationen, dvs. att de först fått fram värden i tabeller, som sedan omsatts i grafisk form i kurvor. De verbfraser som föreslås för att uttrycka denna process är »ritar», »tar» och »fick». På rad 6–7 uttrycker deltagarna sin frustration över att den nedtecknade formuleringen inte »låter rätt». Det är i denna fas som en av deltagarna, A, vänder sig till den modersmålssvenska studenten och tillkallar hjälp genom en direkt uppmaning (rad 11: »hjälp till med formulering här»), varpå han föreslår formuleringen »från dom där värdena som vi har i tabellen så ritar vi grafer». Därefter riktar han en förfrågan till S angående formuleringens språkliga korrekthet (rad 13). S:s svar accepteras först av A för nedskrivning (rad 18–21), men ifrågasätts därefter i nästa tur (rad 23) och ersätts av ett nytt förslag på rad 27, »dessa tabeller kanske».

I utdrag 5 fortsätter A att söka efter en adekvat formulering. Utdraget börjar med en lång paus i nedskrivningsarbetet på 17,11 sekunder, varpå A föreslår formuleringen, »genom dessa grafer» (rad 30).

Utdrag 5. *Kan man säga så?*

29. (17,11)
 30. A: genom dessa: (.) grafer,
 31. (1,9)
 32.→ A: kan man säga så?

- 33.→ S: nej men dessa värden.
 34. ((klickljud 1,74 s))
 35. O: dessa värden.
 36. ((nedskrivning 4,34 s))
 37. A: ja m: men graferna då
 38. S: ja (.) så e de bara å lägga in graferna.
 39. (0,76)
 40. S: dom skriver vi bara ut å lägger längst bak.

Även i detta exempel söker A hjälp hos S angående en formulerings språkliga korrekthet. Då A:s förslag, som har jämn grundton, inte besvaras av S, söker han framlocka ett svar genom att rikta en explicit förfrågan till S (rad 32: »kan man säga så?»). Frågan följs av ett nekande svar från S, som håller fast vid formuleringen »dessa värden», som till sist accepteras och skrivs in i rapporten (rad 34–37).

Problemsekvensen i utdrag 5 börjar som en ordsökning. A och O föreslår olika verb som möjliga uttryck för ett handlingsled i laborationsprocessen där beräkningar som erhållits genom mätningar ska omvandlas i grafisk form. När problemet sedan lämnas över till den modersmålssvenska studenten skiftar talarna fokus och orienterar sig bort från språklig korrekthet och språklig form mot den naturvetenskapliga texten som multimodal konstruktion. Detta framträder genom den modersmålssvenska talarens bemötande av Armins hjälpsökande handling på rad 11–13. Exemplet visar även hur det slutgiltiga ansvaret för formuleringens korrekthet läggs över på den modersmålssvenska studenten. A skriver inte ned formuleringsförslaget på rad 30 utan inväntar någon form av bekräftande svar från S. Den jämna grundtonen och pausen på rad 31 indikerar att A väntar på en fortsättning på formuleringen.

Av textprodukten framgår att graferna är placerade i en bilaga. På så sätt har deltagarna undvikit potentiella problem med formuleringar som förklarar hur graferna erhållits. Förutom två meningar där subjektspronomen är utelämnat, är texten språkligt felfri. De två subjektutelämningarna kan hypotetiskt tolkas som andraspråksdrag med tanke på att det var en andraspråksdeltagare som skötte nedskrivningsarbetet, men såsom de förekommer i texten kan de lika gärna förklaras som slarvfel. Dessa problem i texten uppmärksammas dock inte av deltagarna i samtalet.

4.1.2 Ordsökning, deltagare med andraspråksbakgrund

Av de 63 belägg med ordsökningar (av totalt 69) som påträffats i andraspråksgrupperna har jag valt ut två exempel för analys. Det ena (utdrag 6) går inte att

entydigt koppla till språkbakgrund, medan det andra (utdrag 7) illustrerar den mindre gruppen av belägg som kan tolkas som tecken på specifika andraspråkssvårigheter.

Val mellan två existerande ordformer

Det första exemplet kommer från en språkheterogen grupp med tre andraspråksstudenter (i problemsekvensen nedan deltar endast två av dem, Omar och Mohsen). Alla tre har ungefär lika lång vistelsetid i Sverige. I samtalen framträder dock Omar (O) ofta som den mer kunnige, både vad gäller rapportskrivning och språkfärdighet. De övriga två deltagarna vänder sig ofta till honom med språkliga problem och med frågor om rapportens utformning. I exemplet problematiseras valet mellan två existerande ordformer, *hubbaserad* och *hubbad*, varav den senare är en ellips och talspråklig variant av den förra. Ordet *hubbaserad* är en fackterm och utgjorde ett nyckelbegrepp i den laboration som studenterna samarbetade kring i problemsekvensen («ett hubbaserat nätverk»). Det kan beskrivas som ett tvåledat adjektiv sammansatt av substantivet *hubb* och participet *baserad*. Problemet som görs explicit i denna sekvens handlar om att känna till att *hubbaserad* och *hubbad* är samma ord och att dessa två existerande ordformer skiljer sig från varandra stilmässigt men inte till betydelsen.

I samtalssituationen i utdrag 6 nedan sitter alla tre deltagarna vid samma dator och hjälps åt med formuleringsarbetet i samband med nedskrivningen av text.

På rad 1 har O (som har kommandot vid tangentbordet) precis avslutat nedteckningen av en mening, som han uttrycker sin belåtenhet över. Efter en tankepaus visar han genom en fortsättningsignal (rad 1: »vidare») att han är redo att gå vidare med nedskrivningen, men överlappas av M, som initierar en reparation genom att påkalla O:s uppmärksamhet.

Utdrag 6. *Hubbaserad eller hubbad?*

O = Omar (SvaM; modersmål arabiska; 34 år; 14 år i Sverige); M = Mohsen (SvaM; modersmål persiska; 39 år; 13 år i Sverige);

1. O: jag är nöjd med den, (162) vida[re xxx
- 2.→ M: [ursäkta säjer
3. man hubbade nätet eller säjer man hubbaserad
4. nät.
5. (0,88)
6. M: jag vet att hubbaserad nät är

7. rätt men hubbade nätet jag vet inte.
 8. → O: m: (0,59)hubbaserade nätet=
 9. M: =de e samma ord tror jag=
 10.→ O: =nä: de e mer-
 11. M: plural.
 12.→ O: hubbade de e mer släng. (0,31) vi kan säga de
 13. till varandra men i en rapport hubbaserat.
 14. M: m:
 15. (1,25)
 16. O: alldeles riktigt.

På rad 2 inleder M en ordsökning genom att göra en förfrågan till O angående det korrekta valet mellan två alternativa ordformer »hubbade» och »hubbaserad». Därefter gör han ett tillägg, där problemet begränsas till att gälla korriger- ing av nominalfrasen »hubbade nätet» (rad 6–7). Genom sitt sätt att framställa problemet visar M att han är osäker på betydelsen och användningen av ord- formen »hubbade» och hur den ska förstås i förhållande till formen »hubbaser- ad». Genom att lämna över problemet till O visar han att han betraktar sin motpart som en kompetent språkbrukare, som är förmögen att erbjuda ett kor- rekt svar. O:s svar ges i påföljande tur, som samtidigt innehåller en inbäddad korriger- ing av den inkongruenta nominalfrasen »hubbaserad nät» i M:s pro- blemtur. I den därpå följande sekvensen på rad 9–11 söker M en grammatisk förklaring till ordformen »hubbade». I ett första steg erbjuder han en korrekt lösning (att »hubbade» och »hubbaserad» är samma ord), men i ett andra steg hamnar han fel, då ordet »hubbade» analyseras som en pluralform i nominal- frasen »hubbade nätet». M skulle ha kunnat nöja sig med O:s svar på rad 8, men han går vidare och gräver djupare i problemet genom att involvera O i en sökning efter en morfologisk analys av det språkliga elementet. På rad 12–13 framlägger O ett utredande svar, där han förklarar stilskillnaden mellan de bägge ordformerna. Förklaringen accepteras av M och problemsekvensen av- slutas därefter av O med en värderande kommentar av den uppnådda lösningen på det språkliga problemet (rad 16).

I den analyserade sekvensen ovan lokaliseras och explicit görs ett språkligt problem, som kan relateras till registret i rapporten. M framställer sig själv som den mindre kompetente av de två deltagarna, när det gäller registret i en rap- port. Detta framkommer inte enbart genom hans förfrågan om hjälp med ett språkligt problem utan även genom hans sätt att gå vidare i ordsökningen och pröva olika lösningar. O å sin sida tar på sig rollen som expert genom att be- möta M:s hjälpsökande handling med en metaspråklig förklaring. Ordsök- ningssekvensen utgör ett tydligt avbrott i skrivarbetet, då talarna är upptagna av att lösa ett språkligt problem. Att talarna själva uppfattar sekvensen som ett

avbrott markeras genom M:s ursäktande handling (rad 2). I O:s utredande svar på M:s fråga i slutfasen av ordsökningssekvensen görs den akademiska skrivkontexten återigen relevant genom att han pekar på vad som är lämpligt att skriva i en labbrapport.

I den färdiga labbrapporten som lämnades till läraren används konsekvent den fullständiga ordformen »hubbaserad» framför den talspråkliga varianten. Ordet förekommer i särskriven form, vilket tyder på att rapportskrivaren har gjort en riktig analys av ordets morfologi, även om särskrivningen i sig är felaktig, en företeelse som för övrigt inte problematiseras i samtalet. Detta ska ses i relation till att nedskrivningen sköttes av den deltagare som agerar som expert i ordsökningen, och som att döma av hans insats i problemlösningen känner till stilskillnaden mellan de bägge varianterna. Att problemet initieras kan troligen förklaras med att M har hört sina studiekamrater använda den talspråkliga varianten, som kan betecknas som ett slags yrkesjargong. Textprodukten som helhet uppvisar emellertid flera andra registerrelaterade problem, som inte görs explicita i samtalet.

Förståelse av ordbetydelse i nedskrivnen text

I det andra exemplet på ordsökning med andraspråkstalare som valts ut för analys problematiseras betydelsen av ordet *markant*, som skrivits ner i texten av en av deltagarna. Exemplet kommer från en språkhomogen grupp med två persisktalande studenter (David och Ken). Vad beträffar deltagarnas språkfärdighet i svenska bedömer jag David som den mer kompetente av de två. Ken visar till och från att han inte förstår betydelsen hos ord som David använder i sina formuleringsförslag. Problemet för deltagarna handlar om att greppa den exakta betydelsen hos ett ord för att säkerställa att de använt rätt ord i beskrivningen av formen på en kurva. I jämförelse med föregående exempel kan problematiken mera entydigt relateras till deltagarnas andraspråksbakgrund, eftersom det lexikala element som fokuseras tillhör det allmänna ordförrådet, som säkerligen är bekant för en deltagare med modersmålssvensk bakgrund.

I utdrag 7 nedan har David (D) kommandot vid tangentbordet och Ken (K) läser nedskrivnen text högt från skärmen, som innehåller en beskrivning och tolkning av en kurva. Högläsningen avbryts då och då av att han stöter på problem med ord och formuleringar som skrivits ner av D. När K har lyckats involvera D i en ordsökning går deltagarna vidare med att söka efter ordet i Word-verktyget för att få den exakta betydelsen. Därefter återvänder de till grafen med resultatdata och kontrollerar att formen på kurvan överensstämmer med ordets betydelse.

Utdrag 7. *Vad betyder markant?*

K = Ken (SvaM; modersmål kurdiska och persiska; 34 år; 10 år i Sverige), D = David (SvaM; modersmål persiska; 33 år; 12 år i Sverige). Tal på persiska återgivet med fet stil. Översättning till svenska med normal stil.

1. K: °detta samband syns i grafen°
2. (10,58)
3. → K: k- (0,83) markant↑
4. (0,97)
5. K: mar- markant **ĉie:¿**
vad betyder¿
6. (0,96)
7. → D: markant **nemiduni yæni ĉi:?** (.)
vet du inte va?
8. markant **yæni:,**
betyder,
9. (1,74)
10. D: °**injuri**°
så här
11. ((nedskrivning + datorklick 3,41 s))
12. (4,1)
13. → D: mycket tydligt.
14. (2,08)
15. K: påfallande.

På rad 1 i utdraget ovan läser K text från skärmen med låg röst. Högläsningen avbryts av en tankepaus på drygt 10 sekunder, varpå K upprepar ordet »markant» från texten med kraftigt höjd grundton (se markering rad 3), vilket är ett implicit sätt att inleda en reparation. När han inte får något svar från D gör han ett nytt försök på rad 5 efter en paus på 0,97 sekunder genom att upprepa ordet igen, varpå han söker hjälp hos D genom att ställa en fråga på persiska om ordets betydelse.⁶ Prosodiska drag, avbrott och omstart visar att han upplever ordet som problematiskt. Först efter en paus på en sekund får han till sist ett svar från D, som kontrollerar att K verkligen inte förstår vad ordet betyder. Det råder inget tvivel om att D vid det här laget har uppfattat K:s trevande markering (»try-marker», se Sacks & Schegloff 1979) som ett försök till ett reparationsinitiativ. På rad 10 börjar han vägleda K i ordsökningen genom att säga »så här», varpå han startar en sökning efter ordet i lexikonet i Word-verktyget (rad 10–11). På rad 13–15 har de svenska synonymerna visat sig på skärmen och deltagarna läser dem högt.

⁶ Angående kodväxlingen, se fotnot 2.

Sammanfattningsvis kan man säga att det är K som lokaliserar det språkliga problemet och initierar reparationen, medan D är den som fullbordar den genom att vägleda K in i ordsökningen, som sedan genomförs i samarbete mellan deltagarna. Vi kan också se hur språklig asymmetri talas fram i samarbete mellan deltagarna i denna ordsökningssekvens. Genom att inbjuda D att delta i en språklig reparation visar K att han är den språkligt mindre kompetente av de två. D å sin sida visar att han är med på spelreglerna genom att fullborda reparationen och erbjuda en lösning.

I den färdiga labbrapporten används ordet *markant* på ett korrekt sätt i beskrivningen av en tvär förändring på lutningen av en kurva i en graf. Däremot saknas en efterföljande förklaring av orsaken till den markanta förändringen på kurvans lutning, ett tillägg som läraren efterlyser i en skriftlig kommentar. I den analyserade ordsökningen ovan fokuserar deltagarna på språklig noggrannhet, som kan relateras till deras andraspråksbakgrund.

4.2 Grammatiska sökningar

I en grammatisk sökning fokuseras morfosyntaktiska detaljer i språket, då en talare signalerar att han/hon har problem med att hitta en korrekt morfologisk form eller en korrekt syntaktisk struktur. Att grammatiska strukturer i svenskan problematiseras i andraspråkssamtal är inte så oväntat med tanke på att svenskan är ett relativt flektionsrikt språk med ett fast ordföljdsmonster. Detta har också framkommit i tidigare klassrumsstudier med vuxna inlärare (jfr Lindberg & Skeppstedt 2000). Till skillnad från ordsökningar, som uppträder i alla naturligt förekommande samtal, brukar grammatiska sökningar anses som ett fenomen som är kännetecknande för språkligt asymmetriska samtal, då talarna orienterar sig mot sina identiteter som första- och andraspråksbrukare. I Kurhilas (2006) studie är initieringar av grammatiska sökningar en handling som är tydligt relaterad till deltagarens språkbakgrund.

I mina samtalsdata kan en grammatisk sökning initieras både med explicita medel med en fråga och med implicita medel genom förlängda ljud och upprepningar av ett ord i modifierad form. I detta avseende skiljer sig mina data från Kurhilas (2006 s. 124), där en grammatisk sökning inte i något fall annonseras genom en fråga.

Nästan samtliga grammatiska sökningar återfinns i andraspråksgруппerna (22 av totalt 24 belägg). I flertalet fall (17 av 22) problematiseras strukturella detaljer och språkspecifika drag i målspråket som kan förutsättas tillhöra basgrammatiken hos en infödd talare (se utdrag 9). Merparten (14 av 22 belägg)

kommer från den språkhomogena gruppen med persisktalande studenter, medan övriga grupper endast har 2–4 belägg vardera.

Liksom ordsökningar kan grammatiska sökningar förekomma av olika anledning och ha fler än en betydelse för talarnas identiteter. I ett mindre antal belägg (7 av totalt 24, varav 5 i andraspråksgrupperna och 2 i blandade grupper) fokuseras språkstrukturer som grammatiska resurser i en naturvetenskaplig text. Här rör det sig om val av tempus (t.ex. presens för att uttrycka generaliserbarhet) och diates (passiv form i stället för personliga konstruktioner, se utdrag 8) samt andra fall då valet av grammatisk struktur kan anses som relaterat till registret i en labbrapport.

4.2.1 Grammatisk sökning, deltagare med olika språkbakgrund

Av totalt 24 belägg med grammatiska sökningar har två belägg påträffats i sekvenser där talare med olika språkbakgrund deltar. I båda fallen söker en student med svenska som andraspråk hjälp hos en modersmållsvensk student med ett grammatiskt problem. I bägge sökningarna problematiseras valet mellan personlig och opersonlig form. Den omvända situationen, då en modersmållsvensk student vänder sig till en andraspråksstudent med ett grammatiskt problem, förekommer inte i materialet.

Val mellan personlig och opersonlig form

Det belägg som valts ut för analys kommer från en blandad grupp med två deltagare med andraspråksbakgrund, Hassan (H) och Assar (A), samt en modersmållsvensk deltagare, Peter (P). I detta belägg är det inte språkspecifika drag och mönster i målspråket som relevant görs. Snarare har vi att göra med ett fall där deltagarna söker efter språkliga element som sociala verktyg. Den språkfråga som problematiseras är relaterad till den naturvetenskapliga texten som register. För den rapportskrivande studenten gäller det att hantera verbets passivformer på rätt sätt och att ha kunskap om att passivkonstruktioner är en viktig grammatisk resurs i en naturvetenskaplig text (jfr Halliday & Martin 1993).

I utdrag 8 nedan har P kommandot vid tangentbordet. Precis före utdragets början har nedskrivningen tillfälligt avbrutits av en markering från grammatik-kontrollen i Word, vilket föranleder P att gå in i Word-verktyget och kontrollera (rad 1–3).

Utdrag 8. *Vi eller passiv form?*

P = Peter (SvM), H = Hassan (SvaM; modersmål pashto; 23 år; 5 år i Sverige), A = As-sar (SvaM; modersmål tigrinia; 22 år; 11 år i Sverige).

1. P: ekvationen för kurvan bestämdes; e::: jag ska starta
2. den där
3. ((musklick och nedskrivning 7,45 s))
4. P: e:: i::
5. ((nedskrivning 2,92 s))
6. → H: visst kan man inte skriva [på::
7. → A: [nej vi skriver inte-
8. vi skriver i- (1,04) i passiv (.)form.
9. (0,83)
10. H: att nånting hånde eller nånting gjo:rdes=
11. A: =e:: man skriver inte när de e rapport vi så där
12. (1,77)
13. → P: vadå rå?
14. (1,06)
15. A: jag vet inte men e:
16. → H: men man skriver inte [xxx
17. → A: [på basåret⁷ så varnar dom oss
18. man skriver inte personligt så här [så här jag
19. H: [nej VI gjorde
20. nånting gjo:rdes i stället
21. P: °ja°.
22. (2,14)
23. P: °åkej°.

Efter nedskrivningspausen på rad 5 gör H ett försök att inleda en reparation genom att ställa en fråga (rad 6). Han avbryter sig själv och gör en tvekpaus, varpå han överlappas av A, som föregriper honom och svarar på hans hjälpsökande fråga innan han hinner fullfölja den. I denna sekvens konkurrerar de båda deltagarna om vem som har turen och om vem som har rätten att initiera en språklig reparation. Efter en tankepaus på rad 9 utvecklar H det av A påbörjade reparationsinitiativet genom att göra ett syntaktiskt tillägg i form av en att-sats som utgör en syntaktisk utfyllnad av föregående talares tur (rad 10). Detta tillägg bekräftas i A:s svar genom en omformulering som följer i nära anslutning till föregående tur utan hörbart uppehåll. I yttrandeparet på rad 10–11 kan vi se hur talarna konkurrerar om ordet och hur de försöker överträffa varandra, när det gäller deras kunskaper om språkbruket i en rapport. Härigenom positionerar sig talarna som kompetenta rapportskribenter. Hittills har

⁷ Basåret är en eftergymnasial ettårig preparandutbildning för studenter som vill komplettera sin behörighet till naturvetenskapliga och tekniska högskoleutbildningar med betyg i matematik, fysik och kemi från gymnasieskolans treåriga naturvetarprogram.

reparationsarbetet utförts i samarbete mellan de två andraspråkstalarna. Först på rad 13 efter en paus kommer P:s respons på H:s och A:s reparationsinitiativ i form av en fråga som eftersöker en förklaring. Reparationsinitiativet accepteras till sist av P.

Den analyserade reparationssekvensen börjar med en hjälpsökande fråga från Hassan angående en språklig korrigerings av en grammatisk form i rapporten. Avbrott och förlängda tvekljud signalerar att han är osäker och att han söker efter en regel. Den grammatiska sökningen genomförs därefter i samarbete mellan de två andraspråkstalarna. Tillsammans konkurrerar de om att formulera en norm för vilken form som ska gälla i en rapport, ibland med språkliga verktyg som tillhör en vardaglig diskurs och med hjälp av konkreta språkexempel, ibland med grammatiska termer som verktyg. Även om den modersmålssvenske studenten inte deltar i problemlösningen är hans roll viktig. Först när P bekräftar riktigheten i H:s och A:s gemensamma regel kan sökningen avslutas och skrivarbetet återupptas.

Den textversion som lämnades till läraren håller allt igenom en opersonlig stil. Personliga jag- och vi-konstruktioner undviks konsekvent genom bruket av passiveringar. Det finns heller ingen annan språklig problematik i textprodukten som deltagarna har förbisett att uppmärksamma i samtalet. Det är dock oklart vad i skrivsituationen som utlöser H:s och A:s reparationsinitiativ. En möjlig förklaring kan vara att P använder en personlig konstruktion vid nedskrivningen. En annan förklaring kan vara att A och H söker efter en bekräftelse på att den form de använder i rapporten är korrekt.

4.2.2 Grammatisk sökning, deltagare med andraspråksbakgrund

Av de 22 belägg med grammatiska sökningar (av totalt 24) som påträffats i andraspråksgrupperna har jag valt ut ett representativt belägg där ett språkstrukturellt problem fokuseras som illustration till hur talarna handlar utifrån sin språkinlärlaridentitet.

Sökning efter korrekt böjningsmorfem

Belägget kommer från en grupp med tre andraspråksdeltagare (vad gäller deltagarna, se även utdrag 6). I exemplet problematiseras en språkspecifik struktur i svenskan, nämligen kongruensböjning av adjektivet i en bestämd nominalfras. Språkspecifika drag i målspråket fokuseras i tre av de totalt fyra grammatiska sökningar som påträffats i det transkriberade materialet från gruppen som exemplet är hämtat från.

Samtalet i utdraget nedan är en fortsättning på ordsökningen i utdrag 6, som gällde de två ordformerna *hubbaserad* och *hubbad*. Efter tankepausen på rad 15 inleder Omar (O) en grammatisk sökning genom att upprepa participet »baserade» med låg röst. Den svaga böjningsformen har lyfts ut från den bestämda nominalfrasen »hubbaserade nätet» i ett tidigare yttrande i ordsökningssekvensen. Därpå självreparerar han sig och upprepar ordet i modifierad form, nu med neutrumsuffix, »baserat».

Utdrag 9. *Vi har lärt oss en hel del på sfi*

O = Omar (SvaM; modersmål arabiska; 34 år; 14 år i Sverige); M = Mohsen (SvaM; modersmål persiska; 39 år; 13 år i Sverige), B = Basram (SvaM; modersmål persiska; 34 år; 14 år i Sverige). O vid tangentbordet.

15. (0,82)
 16.→ O: °baserade° (0,65) baserat.
 17.→ M: baserAT.
 18. O: baserat. (.) ett nät ja.
 19. M: m:
 20. ((nedskrivning 1,23 s))
 21. O: ja exakt.
 22. B): (ska vi)
 23. O: förlåt; (0,73) hubbaserat nät,
 24.→ M: om du använder FÖR det då ska va bestämd form. (.) nätet.
 25. O: det hubbaserade nätet;
 26. (0,83)
 27. O: m:: bestämd form.
 28. (1,62)
 29. O: vi har lärt en hel del på sfi.
 30. M: m:
 31. O: he he he ffi xx

I utdraget ovan signalerar O på ett implicit sätt på rad 16 att han har problem med att hitta en korrekt böjningsform. M följer upp O:s självreparation genom en annan-repetition av den sist uttalade ordformen i föregående tur (»baserat»). Emfasen på neutrumsuffixet signalerar att han härigenom vill framhålla alternativet som det korrekta. Förslaget bekräftas av O genom en annan-repetition, som följs av ett förklarande tillägg (rad 18). Orienteringen mot grammatisk korrekthet i sekvensen upprätthålls ända tills deltagarna hittat en förklaring som bekräftas som korrekt av båda (rad 24–25).

Vi ser i detta exempel hur talarnas språkliga identitet sätter spår i interaktionen. O visar först tecken på språklig osäkerhet genom att uttala en ordform med mycket låg röstvolym. Han självreparerar sig och lösningen bekräftas sedan i

påföljande turer av båda talarna. Deltagarna skulle ha kunnat stanna här, men sökningen fortsätter genom att M formulerar en grammatisk regel för ordets böjning, varpå O svarar med ett konkret språkexempel. I de avslutande tureorna anspelar deltagarna på sina identiteter som språkinlärare under utbildningen i svenska för invandrare (sfi), en erfarenhet som M och O har gemensam och som de här aktiverar genom en inferens (jfr Schegloff 2007).

I den färdiga textprodukten uppträder participet *baserad* i sammansättningsarna *hubbbaserad* och *switchbaserad* som attribut i bestämda och obestämda nominalfraser med inkongruenta former. I flera fall kongruerar inte participet med grammatiskt genus eller species hos nomenet. Det finns en tendens till att den svaga böjningsformen *baserade* övergeneraliseras i obestämda nominalfraser. Omvänt generaliseras neutrumformen *baserat* i bestämda nominalfraser. Även andra adjektiv i deras text förekommer i inkongruenta former (t.ex. »ett skickade ram», »en väldigt lågt konstant fördröjning»). Av textprodukten att döma är svenskans nominalfraskongruens ett problem för deltagarna, vilket också avspeglar sig i samtalet.

6. Avslutande diskussion

Syftet med den här artikeln har varit att utforska hur studenter med olika språkbakgrund orienterar sig mot sina språkliga identiteter som förstaspråks- och andraspråksbrukare i självinitierade annan-reparationer, där ett lexikalt eller grammatiskt element som kan knytas till den institutionella skrivuppgiften problematiseras och görs explicit.

Sammanfattningsvis kan man säga att resultaten bekräftar vad man redan framhållit inom samtalsanalytiskt orienterad andraspråksforskning, nämligen att talaridentitet ska ses som något dynamiskt och lokalt (Sacks 1992, Schegloff 2007) och att kategoriseringarna första- och andraspråkstakare inte alltid är relevanta i ett samtal (Firth & Wagner 1997, Brouwer 2003, Wagner & Gardner 2004). I situationer då andraspråksstudenterna samarbetar med en modersmålssvensk student är tendensen att det är institutionell kunskap om akademiskt skrivande som görs giltig. I de enstaka fall då språklig identitet görs relevant är det i regel på initiativ av en andraspråksstudent som lämnar över ett språkligt problem till en modersmålssvensk student, ett mönster som även framkommit i tidigare studier (se t.ex. Brouwer 2003 och Gröning 2006). Förstaspråkstalaren besvarar sällan en sådan hjälpsökande handling genom att

positionera sin språkliga kompetens (jfr Kurhila 2006). I samtliga analyserade utdrag då en andraspråksstudent söker hjälp hos en modersmålssvensk student (se utdrag 2–4 och 8) orienterar sig talarna mot att bekräfta sin förståelse av en gemensam lösning genom närhets- och alliansskapande aktiviteter. Den modersmålssvenska studenten undviker att framställa motparten som språkligt mindre kompetent genom att använda andraspråksstudentens begäran om assistans för att positionera sin egen språkliga kompetens. I andraspråksgrupperna orienterar sig talarna i högre grad mot sina identiteter som språkinlärare med olika språklig kompetens. Detta framträder framför allt i grammatiska sökningar (se utdrag 9) och i mindre mån i ordsökningarna. Det är i regel kunskap om svenskans språkstruktur som relevantgörs. Andraspråksproblematiken är emellertid långt ifrån alltid synlig i andraspråksgrupperna, ett förhållande som i synnerhet gäller för ordsökningarna, som många gånger inte entydigt kan förklaras med språkbakgrund. Detta är i linje med tidigare studier, som har pekat på att ordsökningar kan förekomma i ett samtal av flera olika orsaker (se t.ex. Brouwer 2003 s. 538). I vissa fall kan en ordsökning i mina data relativt säkert betraktas som tecken på andraspråksproblematik (se t.ex. utdrag 7, då A frågar vad ordet »markant» betyder). Inte sällan kan ordsökningen tvärtom betraktas som ett tecken på språklig kompetens, då deltagaren försöker hitta ett uttryck som bäst motsvarar ett visst innehåll eller som är passande att använda i en labbrapport (jfr Jansson 2006).

Analysen av textprodukten visar att deltagarna har gjort olika prioriteringar när det gäller vilka problem, som uppmärksammas i samtalet. De grammatiska problem som görs explicita i andraspråksgrupperna avspeglas även i deras texter. I blandade grupper är förhållandet snarare det motsatta. Den språkliga problematik som i vissa fall kan spåras i textprodukten görs aldrig synlig i samtalet (se t.ex. utdrag 4–5). Detta resultat gäller även för de tre grupper där inga belägg på lexikogrammatiska reparationer har påträffats. Vissa partier i deras texter innehåller typiska andraspråksdrag som aldrig kommer fram till ytan i samtalen.

Det kan finnas flera orsaker till att andraspråkdeltagarna varit mer benägna att aktivera sina språkliga identiteter när de samarbetar med varandra. En förklaring kan vara att det varit viktigt för andraspråksstudenterna att visa fram sin kunskap om akademiskt rapportskrivande när de samarbetar med en modersmålssvensk student. Ett tydligt exempel på detta utgörs av den grammatiska sökningen i utdrag 8, då A och H formulerar en regel för användningen av personlig och opersonlig form i rapporten. Reparationsinitiativet i denna samtalssituation kan tolkas som ett sätt för de två andraspråksdeltagarna att po-

sitionera sig som kompetenta rapportskribenter och språkbrukare genom att explicitgöra en stiltorm. Den modersmålssvenske studenten, som sköter nedskrivningsarbetet, visar ingen förståelse för de två övriga deltagarnas problematisering. I det läget är det han som hamnar i språkligt underläge och ber de två andra om assistans. Detta kan tyda på att bruket av opersonliga passivkonstruktioner i en labbrapport är en implicit kunskap för honom, som han har förvärvat genom skolskrivande, eller att det är en kunskap som han saknar. För de två övriga deltagarna verkar detta vara en relativt nyförvärd och högst medveten kunskap från en kurs på en preparandutbildning (se Assars kommentar i utdrag 8, rad 17: »på basåret så varnar dom oss/man skriver inte personligt»). En orsak till att andraspråksstudenterna verkar vara ivriga att positionera sin kunskap om rapportskrivande i blandade grupper kan vara konkurrensen från de modersmålssvenska kamraterna. I efterintervjuer med andraspråksstudenterna har framkommit att de upplevt bedömningssituationen som presande, särskilt i situationer då kurskraven varit implicita, vilket försvårat anpassningen till den lokala skrivnormen. Genom att ta för sig i interaktionen signalerar andraspråksstudenterna att de kan skriva en labbrapport, samtidigt som de håller tillbaka språkstrukturella problem som kan kopplas till deras andraspråksbakgrund och som kan upplevas som stigmatiserande och som störande avbrott i skrivarbetet. I andraspråksgrupperna kan studenterna ha varit mer lyhörda för varandras språkliga problem och vilken kunskap och erfarenhet de delar. I interaktionen visar sig deltagarna ha en större beredskap att hantera disprefererade handlingar genom alliansskapande aktiviteter såsom exempelvis skämt och ordlekar (se t.ex. utdrag 9, då O och M anspelar på sin bakgrund som inlärare på en kurs i svenska för invandrare). Det har helt enkelt varit mer legitimt att agera utifrån en språkinläraridentitet. Det är även intressant att notera att de flesta ord- och grammatiksökningar som kan antas bottna i ett andraspråksperspektiv har återfunnits i en språkhomogen grupp där kodväxling är vanligt förekommande. Detta kan tyda på att tvåspråkighet har fungerat som en resurs för dessa studenter att utföra sociala handlingar, som exempelvis att skapa allians efter att ett språkligt problem gjorts explicit (se Bani-Shoraka & Jansson 2007).

En annan förklaring till att deltagarna i blandade grupper inte varit lika benägna att aktivera sina språkliga identiteter kan sökas i samsarbetsformer och i attityder till skrivsamarbete. Både i efterintervjuer och i interaktionen signalerar studenterna i de blandade grupperna att fördelen med samarbetet är tidsvinsten, medan andraspråksstudenterna framhåller samarbetet kring en språkligt krävande skrivuppgift som den största fördelen. Detta krav på tidsvinst och

effektivitet kan ha skapat en arbetsordning i grupperna, där andraspråksproblem inte riktigt släpps fram till ytan. I vissa fall delades skrivarbetet upp mellan gruppmedlemmarna, och oftast var det en modersmålssvensk student som ansvarade för nedskrivningen när delarna sedan skulle sättas ihop, vilket delvis gjordes kollaborativt. I vissa fall sköttes skrivarbetet helt och hållet av en modersmålssvensk. Denna ansvarsfördelning avspeglar sig även i reparationsarbetet. Talarnas reparationsinitiativ i dessa grupper berör aldrig språkrelaterade problem utan inskränker sig till innehåll och övergripande textmönster såsom t.ex. layout, disposition och textorganisation.

En intressant fråga i ett pedagogiskt perspektiv är vad studenternas olika positioneringar innebär för deras möjligheter till skrivutveckling (dvs. att tillägna sig mönstret för en akademisk labbrapport). För andraspråksstudenterna kan det ses både som ett hinder och en möjlighet att de håller tillbaka sin andraspråkighet i de blandade grupperna. På så sätt får de inte den språkliga återkoppling av en infödd talare som de skulle behöva, samtidigt som de sporras till att anpassa sig till mer eller mindre implicita krav vad gäller register och textmönster, som även är en utmaning för de svenska studenterna. På motsvarande sätt kan det vara både en fördel och nackdel att andraspråksstudenterna är mer benägna att agera som språkinlärare i homogena grupper. I flera av de grammatiska sökningarna i materialet går deltagarna igenom ett böjningsparadigm, då kunskap om språkets grammatiska regler formuleras (se utdrag 9). Detta har likheter med inspelade data från andra utbildningskontexter i Sverige och internationellt (se t.ex. Lindberg & Skeppstedt 2000, Hall & Verplaetse 2000), som pekar på den sociala interaktionens betydelse för andraspråksutvecklingen. Att andraspråksstudenterna fortsätter att hålla ihop i grupper när de kommer vidare till högre utbildningskontexter kan emellertid ha en konserverande verkan och är inte enbart av godo. Fokuseringen på språkstrukturella problem i ordprocessningen kan göra att deltagarna inte ser andra problem i texten, vilket i sin tur kan förklaras med kognitiv belastning. Detta framgår också delvis av mina resultat. I flera fall finns det innehållsliga och registerrelaterade problem i samma mening eller stycke där det reparerade elementet förekommer, som inte formuleras i samtalen (se t.ex. utdrag 7).

En viktig fråga, som jag får återkomma till i framtida studier, är hur CA kan bidra till andraspråksforskningen. De strukturerande verktyg som CA tillhandahåller ger möjligheter att förstå hur andraspråkssamtal förhåller sig till andra samtal i fråga om preferenser i reparationsorganiseringen. I utdrag 1 och 7 upp-rätthålls ordningen i samtalet efter K:s reparationsinitiativ genom att D svarar på K:s ordsökning som om den gällde bristfälligt hörande och inte bristande

förståelse. På så sätt överbryggas problemet och samtalsflytet störs inte, vilket är i överensstämmelse med preferensen för självreparationer, som är en förväntad struktur i alla samtal (Sacks et al. 1974). Hur ett reparationsförsök besvaras av motparten har alltså betydelse för hur andraspråkskontexten växer fram. Först efter att D försäkrat sig om att K verkligen inte förstår involveras han i ordsökningen, som nu görs till en gemensam huvudaktivitet. Grundtanken i CA är att vi kan få en förståelse för hur språket organiserar det sociala livet genom att beskriva subtila skeenden som vi vanligtvis inte lägger märke till (jfr Lindström 2003 s. 105). Ett sådant förhållningssätt har givit mig möjlighet att blottlägga hur språket fungerar som en resurs för talarna att utföra sociala handlingar såsom att positionera språklig kompetens, framlocka hjälp och söka allians. Inom andraspråksforskningen har man av tradition arbetat deduktivt efter hypotesstyrda frågeställningar om språktillägnande, där samtalet ses som en kontextuell ram inom vilken språkutveckling kan äga rum. CA:s etnometodologiska perspektiv kan ge en ny förståelse för andraspråksutveckling som ett verktyg för att delta i sociala aktiviteter (jfr Wagner & Gardner 2004 s. 175). Det innebär att vi kan behöva ompröva synen på vilken typ av förhandling (jfr »negotiation of meaning», Pica 1988), som äger rum i olika slags samtal. Samtal och interaktion går inte enbart ut på att överföra grammatisk information. Reparationer i naturligt förekommande samtal handlar i hög grad om att uppnå gemensam förståelse kring sociala handlingar i en verksamhet. Detta framgår också av mitt material. I utdrag 1 och 7 blir det inte klart för båda deltagarna att K:s reparationsinitiativ ska tolkas som en hjälpsökande handling förrän efter ett visst förhandlingsarbete.

Det är givetvis också viktigt att lyfta fram vad CA kan lära av andraspråksforskningen. Några av de mest framstående CA-forskarna i Norden har strävat efter att koppla samman socialitet och språklighet i studier av tal-i-interaktion (se t.ex. Lindström 2003). Man har även framhållit att CA:s etnometodologiska perspektiv bör kompletteras med ett forskarperspektiv. Detta är speciellt viktigt i mitt fall, då det gäller att göra tolkningar av den språkliga problematik som talarna orienterar sig mot. Vi vet i grunden väldigt lite om vilka strukturella drag och aktiviteter som utmärker andraspråkssamtal i förhållande till samtal där enbart förstaspråkstalare deltar. Här kan andraspråksforskningen ge ett viktigt bidrag till samtalsforskningen. Likaså har ledande forskare visat vägen för hur andraspråksforskning och CA kan mötas i ett sociointeraktionistiskt perspektiv på utveckling som ett förändrat deltagande i vardagliga aktiviteter, observerbara genom en sekventiell analys på mikronivå (se t.ex. Markee 2000, Mondada & Pekarek Doehler 2004 och Gröning 2006). Dessa forskare

har påpekat att gränsen mellan språkinläring och språkanvändning inte är självklar. Om man har som utgångspunkt att språket organiserar det sociala livet, är det viktigt att också ha tillgång till de mikroanalytiska verktyg som på detaljnivå kan beskriva detta samband.

Grundfrågan i denna artikel, vilken betydelse det har för det sätt på vilket samtal förs att deltagarna inte har ett gemensamt förstaspråk, är långt ifrån färdigutredd, och jag ser därför fram emot nya spännande studier i andra kontexter.

Transkriptionskonventioner

(1,42)	pauslängd i sekunder
(.)	mikropaus
[överlappande tal, endast början markeras
.	fallande grundton
?	stigande grundton
,	jämn grundton
˘	svagt stigande grundton
↑	kraftigt höjd grundton
<u>nej</u>	stavelsen är betonad.
INTE	hög volym
°åkej°	låg volym
(())	kommentar eller tolkning av ljud.
=	sammanlänkande talturer utan hörbart uppehåll
e::	förlängt ljud, ju fler kolon desto längre ljud
de-	ett tvärt avbrott i talflödet
he he	skratt
(nej)	osäker återgivning av tal
xx	talet återges inte

Litteratur

- Atkinson, Maxwell & Heritage, John, 1984: Structures of social action. Studies in conversation analysis. Cambridge.
- Bani-Shoraka, Helena & Jansson, Gunilla, 2007: Bilingual practices in the process of initiating and resolving lexical problems in students' collaborative writing sessions. I: *International Journal of Bilingualism* 11/2. S. 157–183.
- Brouwer, Catherine E., 2003: Word searches in NNS-NS interaction: Opportunities for language learning. I: *The Modern Language Journal* 87:4. S. 534–545.
- Brouwer, Catherine E. & Wagner, Johannes, 2004: Development issues in second language conversation. I: *Journal of Applied Linguistics* 1. S. 29–47.
- Doughty, Catherine & Williams, Jessica (red.), 1998: Focus on form in classroom second language acquisition. Cambridge.
- Faerch, Claus & Kasper, Gabriele (red.), 1983: Strategies in interlanguage communication. London.

- Firth, Alan & Wagner, Johannes, 1997: On discourse, communication and some fundamental concepts in SLA research. I: *The Modern Language Journal* 81:3. S. 285–300.
- Gardner, Rod & Wagner, Johannes (red.), 2004: *Second Language Conversations*. London & New York.
- Granberg, Nils, 2001: *The dynamics of second language learning. A longitudinal study of an adult's learning of Swedish*. Department of Contemporary Literature and Scandinavian Languages, Umeå University.
- Gröning, Inger, 2006: *Språk, interaktion och lärande i mångfaldens skola*. (Digitala skrifter från nordiska språk 1.) Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet.
- Hall, Joan Kelly & Verplaetse, Lorrie Stoops (red.), 2000: *Second and foreign language learning through classroom interaction*. Mahwah.
- Halliday, M.A.K. & Martin, J. R., 1993: *Writing science: Literacy and discursive power*. London.
- Jansson, Gunilla, 2004: »Hur kan man säga det på ett bättre sätt?» Interaktion och skrivprocess i heterogena studentgrupper på en ingenjörsutbildning. I: *Språk och stil NF* 13. S. 87–122.
- Jansson, Gunilla, 2006: Labbrapportskrivande som språkutvecklande lärandemiljö. I: *Språk och stil NF* 15. S. 129–160.
- Kalin, Maija, 1995: *Coping of problems of understanding. Repair sequences in conversations between native and non-native speakers*. University of Jyväskylä.
- Kasper, Gabriele, 2006: *Beyond repair: Conversation Analysis as an approach to SLA*. I: *AILA Review* 19. S. 83–99.
- Kurhila, Salla, 2006: *Second language interaction*. Amsterdam/Philadelphia.
- Lantolf, James P. & Appel, Gabriela (red.), 1994: *Vygotskian approaches to second language research*. Norwood, NJ. S. 33–53.
- Lerner, Gene H., 1995: *Turn design and the Organization of Participation in Instructional Activities*. I: *Discourse Processes* 19. S. 111–131.
- Lerner, Gene H., 1996: *On the »semi-permeable» character of grammatical units in conversation: conditional entry into the turn space of another speaker*. I: *Interaction and grammar*, red. av Elinor Ochs, Emanuel A. Schegloff & Sandra A. Thompson. Cambridge. S. 238–276.
- Lindberg, Inger, 2004: *Samtal och interaktion – ett andraspråksperspektiv. Svenska som andraspråk – i forskning, undervisning och samhälle*, red. av Kenneth Hyltén-stam & Inger Lindberg. Stockholm. S. 461–499.
- Lindberg, Inger & Skeppstedt, Ingrid, 2000: *Ju mer vi lär tillsammans – rekonstruktion av text i smågrupper*. *Svenska i tiden – verklighet och visioner*, red. av Hans Åhl. Stockholm. S. 198–224.
- Lindström, Anna, 2003: *Skärningspunkten mellan sociala och språkliga strukturer i studier av tal-i-interaktion*. I: *Folkmålsstudier* 42, red. av Hanna Lehti-Eklund & Gunilla Harling-Kranck. Helsingfors. S. 91–111.
- Long, Michael, H., 1981: *Input, interaction and second language acquisition*. I: *Native language and foreign language acquisition*, red. av Harris Winitz. (Annuals of the New York Academy of Sciences. Vol. 379.) New York. S. 259–278.
- Markee, Numa, 2000: *Conversation Analysis*. London.
- Mondada, Lorenza & Pekarek Doehler, Simona, 2004: *Second language acquisition as*

- situated practice: Task accomplishment in the French second language classroom. I: *The Modern Language Journal* 88. S. 501–518.
- Mori, Junko, 2004: Pursuit of understanding: rethinking ‘negotiation of meaning’ in view of projected action. I: *Second Language Conversations*, red. av Rod Gardner & Johannes Wagner. London & New York. S. 157–177
- Pica, Tere, 1988: Interlanguage adjustments as an outcome of NS-NSS negotiated interaction. I: *Language Learning* 38. S. 45–73.
- Psathas, George, 1995: *Conversation Analysis*. London.
- Roberts, Celia & Sarangi, Srikant, 1999: Hybridity in gatekeeping discourse: Issues of practical relevance for the researcher. I: *Talk, work and institutional order. Discourse in medical mediation and management settings*, red. av Srikant Sarangi & Celia Roberts. Berlin. S. 473–503.
- Sacks, Harvey, 1992: *Lectures on conversation*, red. av Gail Jefferson. Oxford.
- Sacks, Harvey & Schegloff, Emanuel A., 1979: Two Preferences in the Organization of Reference to Persons in Conversation and their Interaction. I: *Everyday Language. Studies in Ethnomethodology*, red. av George Psathas. New York & London. S. 15–21.
- Sacks, Harvey & Schegloff, Emanuel A. & Jefferson, Gail, 1974. A simplest systematic for the organization of turn-taking for conversation. I: *Language* 50:4. S. 896–735.
- Schegloff, Emanuel A., 1979: The relevance of repair to syntax for conversation. I: *Syntax and semantics. Volume 12. Discourse and syntax*, red. av Talmy Givón. New York. S. 261–288.
- Schegloff, Emanuel A., 2007: A tutorial on membership categorization. I: *Journal of Pragmatics* 39. S. 462–482.
- Schegloff, Emanuel A., Jefferson, Gail & Sacks, Harvey, 1977: The preference for self-correction in the organization of repair in conversation. I: *Language* 53. S. 361–382.
- Schegloff, Emanuel A., Koshik, Irene, Jacoby, Sally & Olsher, David, 2002: *Conversation Analysis and applied linguistics*. I: *Annual Review of Applied Linguistics* 22. S. 3–31.
- Seedhouse, Paul, 2004: *The interactional architecture of the language classroom: A Conversation Analysis perspective*. (Language Learning Monograph Series.) Oxford.
- Slotte-Lüttge, Anna, 2005: Ja vet inte vad de heter på svenska. Interaktion mellan tvåspråkiga elever och deras lärare i en enspråkig klassrumsdiskurs. Åbo.
- Sundberg, Gunlög, 2004: *Asymmetrier och samförstånd i rekryteringssamtal med andraspråkstalare*. (Acta Universitatis Stockholmiensis 39.) Stockholm.
- ten Have, Paul, 1999: *Doing Conversation Analysis. A practical guide*. London.
- Wagner, Johannes & Gardner, Rod, 2004: Introduction. I: *Second Language Conversations*, red. av Rod Gardner & Johannes Wagner. London & New York. S. 1–17.
- van Lier, Leo, 1996: *Interaction in the language curriculum. Awareness, autonomy & authenticity*. London.
- Young, Richard & Miller, Elizabeth R., 2004: Learning as changing participation: Discourse roles in ESL writing conferences. I: *The Modern Language Journal* 88. S. 519–535.

Att manipulera matrisen

En jämförelse mellan den svenska, engelska och franska översättningen av den spanska romanen *La caverna de las ideas* av José Carlos Somoza

AV YVONNE LINDQVIST

Abstract

Lindqvist, Yvonne, Yvonne.Lindqvist@oru.se, Senior Lecturer, Dept. of Humanities, Örebro University, Sweden: "Manipulating the matricial norms. A comparison of the Swedish, English and French translation of the Spanish novel *La caverna de las ideas* by José Carlos Somoza". *Språk och stil* 18, 2008, pp. 188–208.

The paper examines the "crime fiction boom" and the cultural spaces from which translated crime fiction originates within the Swedish cultural system. This introduction contextualizes the Swedish translation through comparison with the English and French translations of the Spanish crime novel *La caverna de las ideas*. The study draws on the polysystem theory approach (Even-Zohar 1990, Toury 1995, 1998) and the cultural sociology of Pierre Bourdieu (Bourdieu 1986, 1992; Gouanvic 1997, 1999) in putting forward the hypotheses that the metatextual elements in the novel will be translated differently, depending on the cultural system within which the translators perform their task. It is shown that the English translator manipulates the matricial norms of the source text to a greater extent than do the Swedish and French translators. In addition, the paper examines some of the international consecration processes within the global literary space (Casanova 1999), which made it possible for the Somoza crime novel to reach the Swedish literary market by means of translation.

Keywords: translation, polysystem theory, Swedish crime fiction, translation strategies, paratexts, consecration process, translation capital.

Det har skrivits mycket om den så kallade »deckarboomen» på senare tid. Kriminallitteraturen har både häcklats och höjts till skyarna på kultursidorna. En del kritiker och författare befarar att översatta kriminalromaner hotar den svenska inhemska skönlitterära produktionen. Andra anser att de svenska bokförlagen har övergivit sitt ansvar att investera i kulturellt kapital och i stället kortsiktigt letar efter nästa bästsäljande kriminalroman.¹

Den här artikeln kommer inledningsvis att undersöka huruvida den så kallade »deckarboomen» verkligen har ägt rum, eller om kritikerna överdriver.

¹ Se t.ex. Högström 2007, Brunner 2007, Håkansson 2007.

Artikeln granskar också om översättningar till svenska dominerar det kriminal-litterära fältet och kartlägger de kulturer och språk som kriminallitteraturens källtexter hämtas från. Den inledande undersökningen är ett första försök att rekonstruera det svenska kriminallitterära fältet. Den kontextualiserar den svenska översättningen genom jämförelse av de tre olika översättningarna av José Carlos Somozas kriminalroman *La Caverna de las ideas*, publicerad i Spanien år 2000.

Teoretiskt stöder sig undersökningen på den så kallade polysystemteorin (Even-Zohar 1990; Toury 1995, 1998) och Pierre Bourdieus kultursociologi (Bourdieu 1986, 1992a; Gouanvic 1997, 1999). Arbetets hypotes – att de metatextuella elementen i källtexten kommer att översättas på olika sätt beroende på vilken typ av kulturellt system som översättaren är verksam inom – tar sin utgångspunkt i följande citat (Venuti 2000 s. 468):

Translation never communicates in an untroubled fashion because the translator negotiates the linguistic and cultural differences of the foreign text by reducing them and supplying another set of differences, basically domestic, drawn from the receiving language and culture to enable the foreign to be received there. The foreign text, then, is not so much communicated as inscribed with domestic intelligibilities and interests.

Hypotesen bygger på kunskapen att de svenska, engelska och franska kulturella systemen skiljer sig väsentligt åt beträffande sin övergripande översättningspolicy. Det svenska kulturella systemet är ett öppet system, eftersom mer än 50 % av all litteratur som publiceras varje år utgörs av översättningar (Lindqvist 2005 s. 29). Det brittiska kulturella systemet är däremot det mest slutna systemet i denna bemärkelse med bara 3 % översättningar. Det franska systemet befinner sig i ett mellanläge med cirka 12 % översättningar av den totala årliga litterära utgivningen (Venuti 1995 s. 11–13). Artikeln undersöker också några av de internationella konsekurationsprocesser (Casanova 1999) som förmodligen var en förutsättning för att *La caverna de las ideas* skulle översättas till svenska.²

² Kulturlivet ses inom Bourdieus kultursociologi som ett fält där olika produkter och personer tilldelas värde av de redan etablerade agenterna. Att godkänna, uppmärksamma och berömma ett konstverk är att konsekurer det (Bourdieu 1992a s. 316–321). Litterära priser – både nationella och internationella – räknas som uttryck för ett verks konsekuration.

Deckarboom eller ej? – Den nationella och internationella arenan

En statistisk överblick över publiceringen på det svenska kriminallitterära fältet under de senaste 15 åren rapporterad i femårsintervaller (Wopenka 2004 s. 22–24) visar tydligt att det totala antalet publicerade kriminallitterära verk verkligen har ökat under undersökningsperioden (jfr tabell 1). Så till vida har kritikerna rätt. Att döma av statistiken är ökningen förvisso konstant från 679 titlar under perioden 1990–1994 till 790 titlar under tabellens sista period 2000–2004, men denna ökning på 111 titlar, det vill säga ungefär 20 romaner per år eller färre än två romaner i månaden, är inte precis någon »boom» att oroa sig över. Det är en ganska blygsam ökning.

Tabell 1. Det totala antalet nytgivna titlar inom kriminallitteraturen under perioden 1990–2004 rapporterat i femårsintervaller (Wopenka 2004 s. 22–24).

Intervall	Svenska original	Översättningar	Totalt	% svenska romaner
1990–1994	191	488	679	28
1995–1999	224	459	683	33
2000–2004	350	440	790	44

Samma resonemang är giltigt för resultaten av undersökningen av den genomsnittliga årliga utgivningen av nya titlar inom kriminallitteraturen, rapporterad i femårsintervaller i tabell 2, med en stadig utgivning på cirka 150 romaner om året. Det mest överraskande resultatet från den statistiska undersökningen är dock att de svenska originalproducerade kriminalromanerna ökat i antal över tid – från det första intervallens genomsnittliga 38 titlar till genomsnittliga 70 titlar under den sista redovisade intervallen. Den inhemska kriminallitteraturens omfattning har alltså ökat i antal medan översatt kriminallitteratur har tappat 10 titlar under samma tid. Procentuellt har andelen svenska originalproducerade kriminalromaner ökat från 28 % av marknaden till 44 %. Därför tycks mig författarnas och kritikernas farhågor om den översatta kriminallitteraturens så kallade »invasion» av det litterära fältet som överdriven.

Tabell 2. Det genomsnittliga antalet nytgivna titlar per år inom kriminalitteraturen under perioden 1990–2004 rapporterat i femårsintervaller (Wopenka 2004 s. 22–24).

Intervall	Svenska original	Översättningar	Totalt	% svenska romaner
1990–1994	38	98	136	28
1995–1999	45	92	137	33
2000–2004	70	88	158	44

Det verkar inte heller finnas någon direkt kompensatorisk relation mellan översatt och originalproducerad litteratur på fältet. Och eftersom den generella utgivning av böcker också har ökat under senare tid³ – vilket förmodligen beror på nya tekniska möjligheter och på skattesänkningen på böcker som genomfördes 2002 – finns det inte heller någon kompensatorisk relation mellan mer »seriös» litteratur och kriminallitteratur.

Kriminallitteraturens utveckling under perioden visar i stället på de litterära systemens eller fältens relationella karaktär (Bourdieu 1986; Lindqvist 2002, 2005). Den översatta litteraturen kan dominera ett litterärt fält under en specifik period och då tjäna som en möjlig repertoarkälla för den inhemska litteraturen. På så sätt förstärks och utvecklas den inhemska litteraturen över tid med hjälp av översättningar (jfr Gouanvic 1997 s. 33–45). En sådan utveckling är förmodligen vanligare om det tidigare funnits en stark genretradition inom det litterära systemet i fråga. Så är fallet inom det svenska kriminallitterära fältet, där den första guldåldern inträffade under 1950-talet med författarnamn som Vic Suneson, Stieg Trenter och Maria Lang. Den andra guldåldern hör 1970-talet till. Här kan namn som Sven Sörmark och Olov Svedelid nämnas, samt framför allt duon Maj Sjöwall och Per Wahlöö (Broberg 2005 s. 8).

Författarna som var verksamma under 1950-talet skrev för den inhemska marknaden. Det var först med Sjöwall/Wahlöös romaner som den internationella marknaden öppnades för den svenska kriminalromanen. År 1971 mottog den framgångsrika duon det amerikanska kriminalförfattarförbundets stora pris, The Edgar Allan Poe Award. Sjöwall/Wahlöö skapade arketyper för den svenska kriminalkommissarien i sin anti-hjälte Martin Beck. De drog sig inte för att skildra baksidorna av det svenska välfärdssamhället. På det sättet lade Sjöwall/Wahlöö grunden för den starka socialrealistiska tradition som än idag är mycket livaktig inom den svenska kriminalromanen.

Idag kulminerar förmodligen den tredje guldåldern för svensk kriminallitteratur. Den kriminallitterära »boomen» har verkligen ägt rum, men inte så mycket i Sverige som utomlands. Ingen annan svensk litterär genre har uppmärksamats så mycket i utlandet som den svenska kriminallitteraturen. Den svenska tidskriften *Jury* har på grundval av förlagens publiceringsstatistik utsett »Det svenska deckarlandslaget». Författarna kvalificerar sig till landslaget beroende på hur många språk som deras romaner har översatts till. Av de idag i Sverige ungefär 70 levande kriminalförfattarna har 53 översatts till i genomsnitt sju olika språk (Widerberg 2004 s. 4). De mest översatta författarna i

³ Jfr <http://www.kb.se/soka/bibliografier/nationalbibliografien/nationalbiografien/statistik/> hämtad 070918.

landslaget är i fallande ordning (jfr Lundin 2004 s. 7): Henning Mankell (35 språk), Maj Sjöwall (34), Liza Marklund (26), Håkan Nesser (25) och Jan Guillou (23). Det är en relativt ny företeelse att litteratur författad på svenska översätts i sådan omfattning som det nu är fråga om. Det vanliga har annars varit att främst engelska, i undantagsfall också franska, tyska och spanska kriminalromaner, översatts till svenska. Och detta för oss osökt in på ämnet för nästa avsnitt i den här artikeln, nämligen jämförelsen av den svenska, engelska och franska översättningen av den spanska kriminalromanen *La caverna de las ideas*.

Källtexten och måltexterna i jämförelsen

Texterna som ingår i jämförelsen presenteras nedan i figur 1. Källtexten är *La caverna de las ideas* av den spanske författaren José Carlos Somoza. Somoza föddes i Havanna på Kuba 1959, men är verksam och bor i Madrid. År 2000 var han en av finalisterna till ett av de mest prestigefyllda litterära priserna i Spanien, Nadalpriset. *The Athenian Murders*, som är den brittiska översatta titeln på *La caverna de las ideas*, utsågs till vinnare av CWA Macallan Gold Dagger Award i Storbritannien år 2002. *La caverna de las ideas* är Somozas sjätte roman och den första i hans produktion som översattes till engelska, franska och svenska. Jämförelsen som redovisas i artikeln bygger på pocketupplagorna av romanen. Pocketutgåvan så snart som ett år efter att de inbundna versionerna sålts visar på romanens internationella framgång.

	<i>La caverna de las ideas</i> José Carlos Somoza 2000 Alfaguara förlag	
	Paperback 2006 Biblioteca Debolsillo, Andra upplagan nr 578	
<i>The Athenian Murders</i> Översatt av Sonia Soto Pocket 2003		2002 Abacus Publishing House Abacus, omtr 2003 4 ggr, 2004 & 2005 2 ggr
<i>Idéernas grotta</i> Översatt av Karin Sjöstrand Pocket 2005		2004 Leopard förlag Månpocket
<i>La caverne des idées</i> Översatt av Marianne Millon Pocket 2003		2002 Actes Sud Babel nr 604

Figur 1. Källtextens titel, författare, årtal och förlag samt de svenska, engelska och franska översättningarnas titlar, översättare, årtal och förlag.

I Sverige publicerades *Idéernas grotta* – som är den litterala (i anslutning till terminologin i Robinson 1996 s. 87–89) titelöversättningen av *La caverna de las ideas* – först av Leopard förlag år 2004. Leopard är ett relativt nystartat förlag i Stockholm, och ägs av den mest sålda svenska deckarförfattaren någonsin, Henning Mankell. Förlaget önskar att långsiktigt investera i kulturellt kapital och säger sig vilja spegla den dramatiska förändringen i det svenska samhället. Man satsar bl.a. på utgivning av samhällsdebatt och skönlitteratur från tredje världen. En sådan satsning är viktig för den svenska bokmarknaden, eftersom engelskan är det ohotade källspråket i fråga om skönlitterär översättning till svenska. Så mycket som 74 % av all publicerad översatt skönlitteratur i Sverige översattes från engelska år 2004. Procentandelen för spanskt källspråk uppgick till endast 1 % under samma år (Johansson 2005). *Idéernas grotta* var alltså en av de få romaner som översattes från spanska till svenska under 2004. Romanen belönades samma år med kriminalromanpriset Flintyxan vid Göteborgs bokmessa. Ett år senare publicerades pocketupplagan i Månpocket.

Om romanen *La caverna de las ideas*

Romanen *La caverna de las ideas* är en utpräglad postmodern roman. Den svarar mot de fyra kriterier som anses avgörande för postmodernt berättande, nämligen metanarrativitet, dialogicitet, dubbel kodning samt intertextuell ironi (Eco 2004 s. 186). Romanens tekniska konstruktion är minst sagt utmanande för den som är intresserad av skönlitterär översättning. Den är något så ovanligt som en metaöversättning, dvs. en översatt text som kommenterar sin egen tillblivelse (och detta dessutom i svensk, engelsk och fransk översättning). En anonym översättare bearbetar och översätter ett gammalt manuskript (som redan tolkats av en lärd man vid namn Montalo) bokstavligen framför våra ögon (Mihalache 2005 s. 149). Romanens författare har medvetet låtsats utelämnat eller riva ut vissa stycken eller brottstycken ur texten för att komplicera läsarens förståelse. De olika metanivåerna är tydligt signalerade i början av romanen, där en asterisk följer direkt efter den romerska siffran »I» som inleder det första kapitlet med följande anmärkning av översättaren:⁴

⁴ Artikelläsaren måste själv föreställa sig textsidan mellan rubriken och fotnoten i exemplen.

I*

*Faltan las cinco primeras líneas. Montalo, en su edición del texto original, afirma que el papiro había sido desgarrado en este punto. Comienzo mi traducción de *La caverna de las ideas* en la primera frase del texto de Montalo, que es el único del que disponemos. (N. del T.)

Den svenska, engelska och franska översättningen återger troget översättarens anmärkning. Alla tre översättare verkar inledningsvis på de hela taget ha valt en källtrogen eller adekvansinriktad översättningsstrategi (Toury 1995 s. 56; Lindqvist 2002 s. 42). Den enda skillnaden mellan översättningarna finner vi i den engelska översättningens avvikelse att använda siffror i stället för asterisk i notsystemet.

I*

*De första fem raderna saknas. Montalo hävdar i sin utgåva av originaltexten att papyrusen var avriven där. Jag börjar min översättning av *Idéernas grotta* med den första meningen i Montalos text, som är den enda version vi har. Ö.a.

I¹

1. The first five lines are missing. In his edition of the original text, Montalo notes that the papyrus is torn here. I'm beginning my translation of *The Athenian Murders* with the first sentence of Montalo's text, which is the only version we have. (T.'s N.)

I*

*Les cinq premières lignes sont manquantes. Dans son édition du texte original, Montalo affirme que le papyrus a été déchiré à cet endroit. Je commence ma traduction de *La Caverne des idées* à la première phrase du texte de Montalo, qui est le seul que nous ayons à notre disposition. (N.d.T.)

Romanens underfundiga narratologiska konstruktion inbegriper alltså en översättare som dialogiskt interagerar med läsaren med hjälp av ett avancerat fotnotssystem – en fiktiv översättare, som bokstavligen intagit och ockuperat den faktiske översättarens utrymme på sidan. Å ena sidan har vi att göra med romanens ramhistoria, där den fiktive översättaren är huvudperson. Å andra sidan med en kriminalhistoria, som utspelar sig i manuskriptet översättaren arbetar med.

Översättaren förmedlar inte bara sin översättning till oss. Vi får också ta del av hans tankar om sina översättningsbeslut och om sitt liv i största allmänhet. Översättaren för på så vis i fotnoterna dels en dialog med sig själv och med den lärde herre som tidigare givit ut manuskriptet, dels med en vän som han ofta besöker och med händelserna i det gamla manuskriptet. De här

olika nivåerna i berättelsen blandas så småningom samman, när underliga och oförklarliga saker börjar hända i översättarens omgivning. Översättaren börjar då förstå att texten han arbetar med innehåller ett hemligt meddelande – ett meddelande som någon annan person i översättarens närhet också verkar mycket intresserad av, eftersom översättaren blir kidnappad och inlåst i en mörk skrub. Villkoret för hans frigivning är att han avslöjar manuskriptets dolda budskap, som förmedlas i texten via den fiktiva antika litterära tekniken eidetik.⁵

Men romanens titel har också underrubriken kriminalroman. En mordgåta ska lösas i manuskriptet som översättaren arbetar med. Platsen är Aten. En elev, en ung efeb vid Platons Akademi, har hittats död vid Lyckabettusbergets fot. Inledningsvis antar man att den unge mannen angripits och dödas av en vargflock, men den berömda »Uttydaren av gåtor», Herakles Pontor, är säker på att efeben fallit offer för en lömsk mördare.⁶ För att inte svärta ner anseendet för Akademin gäller det att snabbt fånga mördaren, och Uttydaren engageras för att lösa mysteriet.

Carlos Somoza har med *Idéernas grotta* skapat en roman som iscensätter Platons fem kunskapselement. Det första kunskapselementet är namnet på saker och det andra är begreppet (definitionen). Dessa två element finns i alla texter och så även i *Idéernas grotta*. Det tredje kunskapselementet, bilderna, är former för varelser och ting bortom de skrivna orden. Dessa bilder motsvaras av eidetiken i vår roman, dvs. av de bilder som inte är bundna till det som är skrivet utan till läsarens fantasi. Det fjärde kunskapselementet, vetandet självt eller den intellektuella diskussionen, konstrueras i romanen av rösterna utanför texten som diskuterar texten allt eftersom den fortskrider. En av rösterna tillhör den fiktive översättaren. De andra rösterna har alla någon typ av relation till översättaren. Detta möjliggör att de fortlöpande kan diskutera texten som översättaren arbetar med. Då kvarstår det femte och det svåraste kunskapselementet att gestalta i romanen, nämligen idén i sig. I *Idéernas grotta* uttrycks »idén i sig» genom det oavbrutna letandet efter »idén i sig». Somozas alter ego, den fiktive författaren av romanen, Filotextus, tror inte att »idén i sig» existerar. Han vill utmana Platon med sin text. Därför låter

⁵ Enligt Nationalencyklopedin är *eidetik* »en psykologisk term: studiet av förmågan att så starkt förstå sig föremål och situationer man upplevt att förställningarna får karaktär av varseblivningar» (http://www.ne.se/jsp/search/search.jsp?h_search_mode=simple&h_advanced_search=false&t_word=eidetik&btn_search=S. Hämtad 060923). Här anar jag ett samband med att Carlos Somoza är utbildad psykiater.

⁶ Eller var det Hercule Poirot? Namnvalet är ett tydligt fall av intertextuell ironi (jfr Eco 2004 s. 186).

han inte sina karaktärer finna den. Men »idén i sig» finns i deras sökande och i deras önskan att finna den. På så vis har Filotextus eller snarare Carlos Somoza lyckats i uppsåtet att konstruera en roman som iscensätter Platons fem kunskapselement.

Jämförelsen av översättningarna

Vid den första övergripande jämförelsen av den svenska, engelska och franska översättningen av *La caverna de las ideas* kan vi konstatera att de tre översättningarna kan beskrivas som källbundna eller adekvansinriktade enligt Tourys (1995 s. 53–69) terminologi. Det är knappast ett förvånande resultat, eftersom källtexten är en kriminalroman med hög prestige tack vare både nationella och internationella litterära utmärkelser och priser. Den här dubbla konsekrationen inom den globala litteraturen (Casanova 2002, 2005 s. 5), först nationellt sedan internationellt, var förmodligen en av anledningarna till att källtexten valdes ut för att översättas till svenska. Speciellt viktig tror jag att den dubbla konsekrationen är på det svenska kriminallitterära fältet om källspråket är spanska eller något annat där mindre vanligt språk. Romanens brittiska utmärkelse från 2002 spelade förmodligen en mycket viktig roll för de svenska litterära agenternas beslut att köpa in översättningsrättigheterna till svenska. Den brittiska marknaden utgör den kvantitativt mest betydelsefulla källan för import av kriminallitteratur till Sverige. Vad gäller den nationella konsekrationen utgör den också en viktig grund för beslut om inköp av översättningsrättigheter. *La caverna de las ideas* hade också nominerats till finalist för det spanska Nadalpriset, innan den översattes till engelska och franska.

Överlag är det mer ovanligt att översättare manipulerar matrisnormerna för texter med hög prestige i samhället än texter med låg prestige.⁷ Om översättare dessutom arbetar inom ett öppet litterärt system är förmodligen manipuleringar av texten, t.ex. omotiverade tillägg och förklaringar till källtexten, mycket ovanliga. I ett i denna bemärkelse mer slutet system är sannolikt denna typ av manipulering vanligare (Even Zohar 1990 s. 44–50; Lindqvist 2002 s. 30–38). Toury (1995 s. 171) uttrycker den kulturella omgivningens påverkan på översättare så:

⁷ Se Toury 1995 (s. 53–69). Matrisnormer styr eller påverkar översättaren i valet att respektera källtextens fullständighet eller ej (Lindqvist 2002 s. 43–45).

Subjugation to target literary models and norms may thus involve the *suppression* of some of the source-text's features, on occasion even those which marked it as 'literary', or as a proper representative of a specific literary model [...] not to mention the *addition* of new ones in an attempt to enhance the acceptability of the translation as a target literary text, or even as a target literary text of a particular type.

Genom att ytterligare något förenkla denna schematiserade beskrivnings- och förklaringsmodell för hur översättare påverkas av den sociokulturella omgivning som de verkar inom, kommer jag nedan att visa att den engelska översättningen, gjord av Sonia Soto, är den mest manipulerade översättningen i förhållande till källtexten i jämförelsen. Detta förhållande kan förklaras med den översatta litteraturens perifera position inom de brittiska kulturella och litterära systemen och alltså med den prestige som där tilldelas översättningar och översättare.

Analysen består i en jämförelse av delar av källtextens och måltexternas paratexter, specifikt peritexten, det vill säga bland andra texter: titel, kapitelrubriker samt fotnoter (Genette 1987 s.10). Paratexten fungerar generellt som en »tröskel» eller en inbjudande »vestibul» som skapar ett verk av en text inom en kultur. Den består av en samling praktiker och diskurser som visserligen är olika, men som bildar en enhet genom sin gemensamma verkan och sitt gemensamma syfte (Genette 1987 s. 8). Översatta verks paratexter ger viktiga upplysningar om ideologin och intentionerna bakom verkets publicering inom den nya kulturen.⁸ Därför är de intressanta för vår analys nedan.⁹ Analysen inleds med jämförelsen av hur romanerna presenteras inom respektive kultur. Därefter undersöks hur översättarna presenteras. Och slutligen diskuteras tre representativa exempel på hur den engelska översättningen avviker från den svenska och den franska.

Romanens titel

Ett verks titel är en specifik typ av paratext, vars främsta funktion är att beteckna och identifiera verket i fråga. En annan funktion är att tematiskt förmedla vad verket handlar om. Ytterligare en viktig funktion är att tilltala den

⁸ Jfr t.ex. Watts 2005.

⁹ Det finns relativt få studier av paratextens funktion och betydelse inom den svenska översättningsvetenskapliga litteraturen. Ett exempel på en sådan studie är dock Alvstad 2005. Även Gullin 1998 och Lindqvist 2002 aktualiserar några paratextuella element i sina analyser. Internationellt kan Nords studie av översatta titlar från 1995 samt Tahir-Gürçalgars studie från 2002 av hur ideologi kan utläsas från utgivningsserier av översatt litteratur tjäna som exempel.

potentielle läsaren (Genette 197 s.76). Att översätta titlar är ofta problematiskt, eftersom titlar inte bara uppvisar dessa funktioner utan också uppstår relationer till andra titlar. Förmodligen är det så att olika litterära översättningsfält har olika praktiker för just titelöversättning.¹⁰

Jämförelsen av de tre översättningarna inleds med en granskning av de olika strategier som använts för att översätta verkets tematiska titel. Här skiljer sig den engelska översättningen markant från den svenska och franska översättningen (jfr figur 1). Det är lätt att förstå den marknadsanpassade tanken bakom beslutet att ändra romanens titel till *The Athenian Murders*.¹¹ Den engelska titeln förser den brittiske läsaren med en entydig genredeklaration.

Men om vi granskar den nya titeln med de fyra nämnda dragen som utmärker postmodernt berättande i åtanke (nämligen metanarrativitet, dialogicitet, dubbel kodning och intertextuell ironi), förstör den nya titeln den brittiske läsarens möjligheter att tyda allusionen till Platons allegori om grottan, som är så central för romanens konstruktion. I Genettes terminologi (1997 s. 88–89) väljer översättaren i stället här att metonymiskt länka titeln till verkets tema. Den svenska och franska översättningens litterala översättning av den ursprungliga titeln bibehåller däremot källromanens möjligheter till dialogicitet och dubbel kodning.

Översättarens namn

En ledtråd för att förstå den prestige som ett kulturellt och litterärt system tilldelar översättare och översättningar är placeringen av översättarens namn i verket i fråga. När de tre översättningarna i studien på detta vis jämförs är inte mönstren lika entydiga som de var i fallet med titeln på romanen. Här uppvisar det mest slutna systemet, det brittiska, och det mest öppna, det svenska, förvånande nog ett likartat mönster. Översättarens namn är placerat på titelsidan under författarens namn och i mindre grad. Den franska översättningen visar där-

¹⁰ I Lindqvist 2002 (s. 221–225) visas tydligt att det är betydligt mer vanligt att titlar ändras vid översättning inom lågprestigelitteraturen än inom högprestigelitteraturen. Även Landqvist 2005 har studerat titelöversättningspraktiken inom den svenska lågprestigelitteraturen och kommit fram till liknande resultat.

¹¹ Jag är medveten om att det sällan är översättaren som slutgiltigt bestämmer titeln på det översatta verket. Vanligtvis är denna uppgift reserverad för förlagets redaktör eller VD (jfr Lindqvist 2002 s. 76–78). En förändring av titeln visar dock att respekten för källtexten som helhet inte är speciellt stor.

emot upp översättarens namn redan på omslaget av romanen, vilket visar att det franska kulturella systemet håller sina litterära översättare högt.

Om vi däremot undersöker Platoncitaten, som är placerat på titelsidans baksida och som inleder romanen, är det bara den svenska översättningen som ger oss namnet på översättaren av citatet:¹²

Exempel 1

Översättning i källtexten

En todos los seres hay que distinguir tres elementos, que son los que permiten adquirir la ciencia de estos mismos seres: ella misma, la ciencia, es el cuarto elemento; en quinto lugar hay que poner el objeto, verdaderamente conocible y real. El primer elemento es el nombre; el segundo es la definición; el tercero es la imagen ...

PLATÓN, *Carta VII*

Översättning i översättningarna

Det finns beträffande varje sak i tillvaron tre nödvändiga förutsättningar för vårt vetande; som den fjärde faktorn kommer vetandet självt, och som den femte får man uppställa det som det gäller att få kunskap om, det sant varande. Det första är således namnet; det andra är begreppet (definitionen), det tredje är avbildningen ... *

Platon, Brev VII

*Övers. Claes Lindskog. 1985.

For everything that exists there are three instruments by which the knowledge of it is necessarily imparted; fourth, there is the knowledge itself, and, as fifth, we must count the thing itself, which is known and truly exists. The first is the name, the second the definition, the third the image ...

PLATO, *Epistle VII*

Pour chacune des réalités, les facteurs indispensables de la connaissance qu'on en obtient sont au nombre de trois, et un quatrième est la connaissance en elle-même; pour ce qui est d'un cinquième, il faut admettre que c'est en, soi, l'objet précisément de la connaissance et ce qu'il est véritablement. Premier facteur: le nom; deuxième facteur: la définition; troisième: l'image ...

PLATON, *Lettre VII*

Citatet har förmodligen översatts tidigare också inom den engelska och franska kulturen, men i de studerade översättningarna är inte den tidigare översättarens

¹² Citatet är viktigt för förståelsen av romanens uppbyggnad. Jfr föregående avsnitt.

namn nämnt. En rimlig förklaring till att den svenske Platonöversättaren faktiskt nämns trots att mer än 70 år förflutit sedan hans text gavs ut för första gången, kan vara att det svenska Författarförbundets översättarsektion lyckats förhandla fram att om översättarens namn inte nämns i ett översatt litterärt verk måste förläggaren böta 10 000 kronor till översättaren ifråga – en förhandlingsvinst som kan tyckas betydelslös, men som tydligt visar att den litteräre översättarens anseende ökat inom det svenska kulturella systemet.¹³ Den förhandlingsvinsten kan så att säga ha spillt över även på den äldre översättarens prestige.

Tre exempel på den engelska översättningens manipulation av källtextens matrisnormer

I analysen av romanens olika metanivåer i de tre översättningarna diskuterar jag nedan tre exempel (ex. 2–4) på manipulationer på matrisnivå inom romanens fotnoter utförda av den engelske översättaren Sonia Soto. Tilläggen har varken någon motsvarighet i källtexten eller i den svenska och franska översättningen. Den här typen av förklarande utvecklingar kan sägas vara den brittiska översättarens speciella kännetecken. Tilläggen i den engelska översättningen markeras med fet stil i exemplet nedan.

En fot- eller slutnot kan definieras som en utsaga av varierande längd, som via någon typ av notationssystem är kopplad till ett mer eller mindre bestämt textsegment och som är placerad i anslutning till textsegmentet antingen längst ned på sidan eller i slutet av texten eller textkapitlet (Genette 1987 s. 319). I analysen skiljer vi på författarnoter och redaktionella noter (Genette 1987 s. 322), den fiktive översättarens noter och den faktiske översättarens. Noterna i *Idéernas grotta* förekommer längst ned på sidorna samt i slutet av de olika kapitlen.

De filosofiska resonemangen i romanen tar sin utgångspunkt i Platons idélära (Peterson 2005 s. 61). Enligt denna gäller det som bekant att det finns en idé som är fullkomlig i alla avseenden och som korresponderar mot varje ofull-

¹³ Platon har översatts tre gånger i större skala i Sverige. Först av Magnus Dalsjö, lektor i grekiska i Kristianstad, som utgav sju volymer mellan 1870 och 1906, och sedan av Claes Lindskog, professor i grekiska i Lund, som utgav fem volymer åren 1920–1924 (http://www.kb.se/Dokument/Biblis/17_Stolpe.pdf. Hämtad 080411). Den senaste översättningen är signerad Jan Stolpe, som översatt bok 1 t.o.m. 4 under åren 2000 till 2006. Bok 5 och 6 är under arbete.

komlig entitet vi skådar i vår torftiga värld. Den fiktive översättaren letar efter det fullkomliga i sin översättning och börjar så småningom skönja textens dolda budskap. Han misstänker att texten är starkt eidetisk. Enligt översättarens anmärkning (»ö.a.») som avslutar romanens första kapitel är eidetik:

Exempel 2

Källtexten

[...] La eidesis – expliqué – es una técnica literaria inventada por los escritores griegos antiguos para transmitir claves o mensajes secretos en sus obras. Consiste en repetir metáforas o palabras que, aisladas por un lector perspicaz, formen una idea o una imagen independiente del texto original. Arginuso de Corinto, por ejemplo, ocultó mediante eidesis una completísima descripción de una joven a la que amaba en un largo poema aparentemente dedicado a las flores del campo. Y Épafo de Macedonia...

Qué interesante – sonrió, aburrida – ¿Y se puede saber qué oculta tu anónimo texto de *La caverna de las ideas*? [...]

Översättningarna

[...] Eidetik, förklarade jag, är en litterär teknik som uppfanns av de gamla grekiska författarna. Den innebär att man upprepar metaforer och ord som, då de uppfattas av en klarsynt läsare, formar en idé eller en bild oberoende av originaltexten. Arginusus från Korinth, till exempel, dolde med eidetik en detaljerad beskrivning av en ung kvinna som han älskade i en lång dikt som skenbart tillägnades ängsblommor. Och Epafos från Makedonien ...

– Så intressant log hon uttråkad. Och kan man få veta vad din anonyma text *Idéernas grotta* döljer? [...]

[...] ‘Eidesis,’ I explained, ‘is a literary technique invented by the Ancient Greeks to transmit secret messages or keys in their works. It consists in repeating, in any text, metaphors or words that, when identified by a perceptive reader, make up an idea or image that’s independent of the original text. Arginusus of Corinth, for example, used eidesis to hide a detailed description of a young woman he loved in a long poem apparently about wild flowers. And Epaphus of Macedonia **inserted his will by means of eidesis into an epic tale describing the death of the hero Patroclus. And Euphronius of —**’

‘How interesting,’ smiled Helena, bored, ‘And would you care to tell me what’s hidden in your anonymous *Athenian Murders*?’ [...]

[...] L’eidesis, expliquai-je, est une technique littéraire inventée par les écrivains grecs classiques pour transmettre des clés ou des messages secrets dans leurs œuvres. Elle consiste à répéter des métaphores ou des mots qui, isolés par un lecteur averti, forment une idée ou une image indépendante du texte originel. Argi-

nuse de Corinthe, par exemple, dissimula sous une eidesis une description très détaillée d'une jeune fille qu'il aimait dans un long poème apparemment consacré aux fleur des champs. Et Epaphe de Macédoine ...

– C'est très intéressant, sourit-elle, l'air ennuyé. Et on peut savoir ce que cache ton texte anonyme, *La Caverne des idées?* [...]

Det första exemplet i jämförelsen ovan, exempel 2, består av den metatextuella förklaringen av den litterära tekniken eidetik. Den brittiska översättaren har här lagt till en didaktisk förklaring till den fiktive översättarens förklaring i källtexten, som inte har någon motsvarighet i den svenska och franska översättningen (jfr fetstil i exempel 2). Det förklarande tillägget visar möjligen på den brittiska översättarens beläsenhet eller hennes kunskaper i den antika grekiska litteraturen. Men i vår analys är det viktiga i hennes översättningslösning att hon manipulerar källtextens matris. Hon gör tillägg i texten som påverkar och förändrar texthelheten.

Det är möjligt att påstå att tillägget i måltexten inte har så stor betydelse i översättningen som helhet. Tillägget består bara av att en ofullständig mening görs fullständig och att en ny mening påbörjas. Men tillägget av författar- och hjälteegennamnet förändrar, utvidgar och förstärker betydelsen i källtexten, trots att de kan vara väl valda. En annan intressant iakttagelse är att i jämförelsen av den spanska källtexten och den engelska måltexten skapas en ny metanivå i romanen, när den faktiske översättarens röst blandas med den fiktives.¹⁴

I exempel 2 kan vi också se hur den svenska översättaren inom meningens ram koncentrerar källtextens betydelse i den första meningen. Om den här typen av strykningar förekommer inom det öppna systemet, när översättaren arbetar med en text med hög prestige på det litterära fältet ifråga, sker de endast inom meningens ram. Vanligt är då att översättaren stryker upprepningar eller annan redundant information (Lindqvist 2002 s. 142–145, 187–188). I detta fall handlar manipulationerna inte om att översättaren lägger till flera rader med ny information, vilket vi har sett är den engelska översättarens strategi. Men så är den engelska översättaren ju också verksam inom ett mer slutet kulturellt system i vår jämförelses avseende.

Vidare uttrycker den fiktive översättaren i *Idéernas grotta* sin förvåning över att den lärde forskaren som tidigare bearbetat manuskriptet inte tycks ha lagt märke till eidetiken:

¹⁴ Denna nya nivå framgår här förstås enbart vid jämförelse av käll- och måltexten.

Exempel 3

Källtexten

*Sorprende que Montalo, en su erudita edición del original, ni siquiera haga referencia a la fuerte eidesis que revela el texto, al menos a lo largo de todo este primer capítulo. Sin embargo, también es posible que desconozca tan curioso recurso literario. A modo de ejemplo para el lector curioso, y también por relatar con sinceridad cómo he venido a descubrir la imagen oculta en este capítulo [...]

Översättningarna

*Det är förvånande att Montalo i sin lärda utgåva av originalet inte ens nämner den starka eidetik som finns i texten, i alla fall i detta första kapitel. Men det är också möjligt att han inte känner till ett så egendomligt litterärt grepp. Som exempel för den nyfikne läsaren, och för att uppriktigt beskriva hur jag kom att upptäcka den dolda bilden i det här kapitlet [...]

4. I find it surprising that, in his scholarly edition of the original, Montalo should make no mention of the powerful eidesis present in the text, at least throughout the first chapter. But maybe he didn't know about this strange literary device. **It's not unusual to find translators, even among the most erudite, who are not familiar with a literary technique which may, in any case, have been used by only a handful of Greek writers – in some ways the most celebrated ones – and whose main feature is precisely that it is only noticed by those who know about it.** By way of example for the curious reader, and also to be honest about how I came to discover the image hidden in this chapter [...]

*Il est surprenant que, dans son édition érudite de l'original, Montalo ne fasse même pas référence à la forte eidesis que révèle le texte, du moins tout au long de ce premier chapitre. Mais il est également possible qu'il ignore l'existence d'un procédé littéraire aussi étonnant. A titre d'exemple pour l'édification du lecteur curieux, et aussi pour expliquer avec sincérité comment j'en suis venu à découvrir l'image cachée dans ce chapitre [...]

Den fiktive översättaren förklarar noggrant, och mest noggrant i den brittiska översättningen, att en eidetisk text endast kan förstås om den läses från början till slut. Därför kan översättaren inte förstå textens eidetiska betydelse förrän han har avslutat sin översättning. Vad den fiktive översättaren inte vet är att hela romanens narratologiska struktur bygger på ett citat från det sjunde brevet i Platons verk *Staten*. Citatet återfinns ju på den motsatta sidan i uppslaget där romanens berättelse tar sin början (jfr exempel 1).

Detta andra exempel på den engelska översättarens manipulation av källtextens matris är som synes mer omfattande rent kvantitativt (jfr fetstil i exempel 3) än det första. Här lägger översättaren till fyra rader och förlorar sig i omoti-

verade förklarande digressioner. Utvikningen kan tolkas som den faktiske översättarens revansch på den fiktive översättaren genom att han framhäver sin egen betydelse och lärdom. Kanske är översättarens strategi styrd av hennes vilja att återerövra sin rättmätiga plats i utrymmet för fotnoterna. Hon visar därmed ingen respekt för källtextens utformning. Ett genomgående drag i den engelska översättningen är just denna typ av manipulation av matrisen. Ett sista exempel styrker detta påstående.

Exemplet är exciperat från den del av romanen där de olika metanivåerna börjar lösas upp och beblandas. Den fiktive översättaren uttrycker sin förvåning över att han konverserar med en av karaktärerna i manuskriptet som han arbetar med.

Exempel 4

Källtexten

*Debo haberme vuelto loco. ¡He estado *dialogando* con un personaje! De repente me pareció que se dirigía a mí, y le *contesté* con mis notas. Quizá todo sea achacable al tiempo que llevo encerrado en esta celda, sin hablar con nadie. Pero también es cierto que Crantor permanece siempre en la línea divisoria entre ficticio y lo real... Mejor dicho; en la línea divisoria entre lo literario y lo no literario. A Crantor no le preocupa ser creíble: se complace, incluso, en revelar el artificio verbal que lo rodea, como cuando hizo hincapié en las palabras eidéticas. (*N. del T.*)

Översättningarna

*Jag måste ha blivit galen. Jag har *fört samtal* med en person i en bok! Plötsligt verkade det som om han vände sig till mig, och jag *svarade* med mina fotnoter. Kanske allt kan skyllas på att jag varit instängd i den här cellen så länge, utan att tala med någon. Men det är också sant att Krantor alltid befinner sig på skiljelinjen mellan det litterära och det icke litterära. Krantor bryr sig inte om ifall han är trovärdig: han tycker till och med om att avslöja den verbala konstfärdigheten som finns runt honom, som när han lade tonvikt på de eidetiska orden. Ö.a.

61. I must be insane – I've been talking to a character in a book! I suddenly felt he was addressing me, and I *answered* him in my notes. It must be because I've been locked in this cell all the time, with no one to talk to. But Crantor does always stand on the dividing line between fiction and reality... Or rather the dividing line between the literary and the non-literary. And he doesn't care whether he's believable or not; he even enjoys drawing attention to the verbal artifice that surrounds him, as when he stresses the eidetic words. **The unexpected move to the second person ('he smiled at you') is a clever way of drawing in the reader. It's drawn me in anyway.** (*T.'s N.*)

*Je dois être devenu fou. J'ai *dialogué* avec un personnage! Soudain il m'a semblé qu'il s'adressait à moi, et je lui ai *répondu* dans mes notes. Tout est peut-être imputable au temps depuis lequel je suis enfermé dans cette cellule, sans parler à personne. Mais il est également certain que Crantor se tient toujours sur la ligne qui sépare la fiction du réel... Ou plutôt, sur la ligne qui sépare le littéraire et le non-littéraire. Crantor ne se soucie pas d'être crédible: il se plaît même à réléver l'artifice verbal qui l'entoure, comme lorsqu'il a insisté opiniâtrément sur les mots eidétiques. (N.d.T.)

Den tillagda förklaringen i slutet av den brittiska översättarens anmärkning lyfter ännu en gång fram den faktiska översättarens röst på bekostnad av den fiktives. Den avslutande förklaringen av den litterära tekniken i manuskriptet, som den fiktive översättaren arbetar med, får därför en förfelad verkan. Exemplet visar också tydligt att den brittiska översättaren – i förhållande till både den svenska och den franska – i högre grad manipulerar källtextens matris genom olika tillägg. Hennes syfte med denna strategi är förmodligen att hävda sig inom ett kulturellt system som inte ser henne samt att förklara och anpassa översättningen till de brittiska läsarna.

I den svenska översättningen finner vi ännu en gång den koncentrerande strategi inom meningens ram som tidigare också exemplifierats i exempel 2 i jämförelsen. Här stryks en rättelse i form av en upprepning, vilket får till följd att den svenska måltexten blir mer förtätad än källtexten. Den svenska översättningen bevarar liksom den franska också den faktiske författarens kursivering av »dialogando» och »contesté» i ordparen »fört samtal» och »svarade» respektive »dialogué» och »repondu» för att understryka den fiktive översättarens förvåning. Den engelska översättaren bevarar endast halvhjärtat den förvåningen i och med att enbart ordet »answered» bibehålls i kursiv.

Avslutning

De diskuterade exemplen från de tre jämförda översättningarna av romanen *La caverna de las ideas* stöder undersökningens hypotes om att de metatextuella elementen i romanen kommer att översättas på olika sätt beroende på typen av kulturellt system, som översättaren i fråga är verksam inom. Den översättare som är verksam inom de enligt den polysystemiska teoribildningen mest slutna kulturella och litterära systemen, tenderar i högre grad än de andra översättarna att i måltexten lägga till didaktiska förklaringar, som inte har någon motsvarighet i källtexten. På så vis manipulerar och anpassar den brittiska översättaren Sonia Soto den översatta texten till de brittiska målspråkläsarna.

Den svenska och den franska översättaren arbetar i ljuset av vår studies resultat på ett förvånansvärt likartat sätt. De anlägger båda en övergripande adekvansinriktad översättningsstrategi och låter därmed de svenska och franska läsarna i större utsträckning än de engelska få ta del av den post-moderna läsningen av texten. Men på åtminstone en av romanens olika metanivåer skiljer sig även den svenska och den franska översättningen åt. På den motsatta sidan av där romanens berättelse tar sin början och under det tidigare diskuterade Platoncitaget finner vi i den franska översättningen en tillagd redaktionell fotnot som hävdar:

Toutes les notes du traducteur sont de l'auteur.

[Översättarens anmärkningar är skrivna av författaren.]¹⁵

Det vill säga att i den franska översättningen påpekas att alla noter i berättelsen är skrivna av författaren och inte av översättaren. Den här noten i den franska översättningen förstör mycket av den franske läsarens möjligheter att låta sig luras av romanens lek med de olika metanivåerna. På det hela taget blir då den svenska översättningen i jämförelsen den mest adekvansinriktade i sin framställning. Enligt min mening är den svenska översättarens val att arbeta enligt en sådan adekvansinriktad översättningsstrategi en förutsättning för att hon ska bli accepterad på det kriminallitterära fältet. Den kunskapen är en integrerad del av översättarkapitalet på detta fält (Lindqvist 2006 s. 72–74).

Undersökningens resultat är viktiga för förståelsen av översättningens olika praktiker, eftersom de understöder tesen att översättare påverkas av sin kulturella omgivning i sin yrkesutövning. Studien vill lyfta fram att den översatta litteraturens position och funktion inom en kultur påverkar översättarens praktik. En detaljerad kartläggning och beskrivning av översättningsfältet, som översättaren positionerar sig på inom en kultur, kan dessutom ge oss en djupare insikt i översättarens habitus, dvs. översättarens internaliserade eller förkroppsligade historia (Bourdieu 1992b s. 51; Simeoni 1998; Sela-Sheffy 2005). Sådana kartläggningar är viktiga för översättningsvetenskapen, eftersom de ger nya verktyg för att förklara olika översättningspraktiker.

Litteratur

Alvstad, Cecilia, 2005: *La Traducción como mediación editorial. Un estudio de 150 libros para niños y jóvenes publicados en Argentina durante 1997.* (Acta Universitatis Gothoburgensis.) Göteborg.

¹⁵ Min översättning.

- Bourdieu, Pierre, 1979: *La distinction. Critique sociale du jugement*. Paris.
- Bourdieu, Pierre, 1986: *Kultursociologiska texter*. Stockholm.
- Bourdieu, Pierre, 1992a: *Les règles de l'art. Genèse et structure du champ littéraire*. Paris.
- Bourdieu, Pierre, 1992b: *Texter om de intellektuella*. Stockholm.
- Broberg, Jan, 2005: *Allt går igen – nästan. En lägesrapport med tillbakablickar*. I: *Jury* 1. S. 5–7.
- Brunner, Ernst, 2007: *Nu lägger de stora författarna av*. I: *Dagens Nyheter* 15.7.2007.
- Casanova, Pascale, 1999: *La république mondiale des lettres*. Paris.
- Casanova, Pascale, 2002: *Consécration et accumulation de capitale littéraire. La traduction comme échange inégale*. I: *Actes de la recherche en sciences sociales* 144. S. 7–20.
- Casanova, Pascale, 2005: *Literature as a world*. I: *New Left Review* 31. Jan.–Feb. 2005. S. 1–10.
- Eco, Umberto, 2004: *Intertextuell ironi och läsnivåer*. I: *Tankar om litteratur. Översättning Barbro Andersson*. (Sulla letteratura, 2002 R. C. S Libri S. p. A – Milan Bompiani.) Stockholm. S. 185–205.
- Even-Zohar, Itamar, 1990: *Polysystem studies*. I: *Poetics Today* 11:1. Tel Aviv.
- Genette, Gérard, 1987: *Paratexts. Thresholds of interpretation*. New York.
- Gouanvic, Jean-Marc, 1997: *Pour une sociologie de la traduction. Le cas de la littérature américaine traduite en France après la Seconde Guerre mondiale (1945–1960)*. I: *Translation as intercultural communication*, red. av Mary Snell-Hornby, Zuzana Jettmarová & Klaus Kaindl. Amsterdam & Philadelphia. S. 33–45.
- Gouanvic, Jean-Marc, 1999: *Sociologie de la traduction: la science-fiction américaine dans l'espace culturel français des années 1950*. Arras.
- Håkansson, Gabriella, 2007: *Vem kan man lita på?* I: *Dagens Nyheter* 11.8.2007.
- Högström, Jesper, 2007: *Författare oroas av romanens kris*. I: *Dagens Nyheter* 30.7.2007.
- Johansson, Lisa, 2005: *Engelskan ohotad etta i bokvärlden*. I: *Dagens Nyheter* 4.8.2007.
- Lindqvist, Yvonne, 2002: *Översättning som social praktik. Toni Morrison och Harlequinserien Passion på svenska*. (Acta universitatis Stockholmiensis. Stockholm Studies in Scandinavian philology 26.) Stockholm.
- Lindqvist, Yvonne, 2005: *Högt och lågt i svensk översättning*. (Ord och stil. Språkvårdssamfundets skrifter 35.) Uppsala.
- Lindqvist, Yvonne, 2006: *Consecration Mechanisms – The Reconstruction of the Swedish Field of High Prestige Literary Translation during the 1980s and 1990s*. I: *Übersetzen – Translating – Traduire: Towards a »Social Turn«?*, red. av Michaela Wolf. Münster m.fl. S. 65–75.
- Lundin, Bo, 2004: *Svenska deckare ny exportvara*. I: *Jury* 3. S. 5–7.
- Michaëlis, Bo Tao, 2001: *Den nordiske krimi – mere bekymret end underholdende?* I: *Nordisk litteratur*. S. 12–17.
- Mihalache, Iulia, 2005: *Le jeu de scène: Traductions et traducteurs à travers les cultures et les genres littéraires. Fictionalising Translation and Multilingualism*, red. av Dirk Delabastita & Rainer Grutman. (Linguistica Antverpiensa 4.) Antwerpen. S. 139–154.

- Nord, Christiane, 1995: Text-Function in Translation: Titles and Headings as a Case in Point. I: *Target* 7:2. S. 261–284.
- Peterson, Martin, 2005: Om idéernas grotta av José Carlos Somoza. I: *Filosofisk tidskrift* 23. Stockholm. S. 59–61.
- Robinson, Douglas, 1996: Free translation. I: *The Routledge Encyclopaedia of Translation Studies*, red. av Mona Baker. London & New York. S. 87–89.
- Sela-Sheffy, Rakefet, 2005: How to be a (recognized) Translator: Rethinking Habitus, Norms, and the Field of Translation. I: *Target* 17. S. 1–26.
- Simeoni, Daniel, 1998: The Pivotal Status of the Translator's Habitus. I: *Target* 10:1. S. 1–39.
- Tahir-Gürçağlar, Sehnaz, 2002: What Texts Don't Tell: The Uses of Paratexts in Translation Studies. I: *Crosscultural Transgressions: Reaserarch Models in Translation Studies 2. Historical and Ideological Issues*, red. av Theo Hermans. Manchester. S. 44–60.
- Toury, Gideon, 1995: *Descriptive Translation Studies and Beyond*. Amsterdam & Philadelphia.
- Toury, Gideon, 1998: A handful of Paragraphs on 'translation' and 'norms'. I: *Current Issues in Language & Society* 5:1 & 2. S. 10–32.
- Watts, Richard, 2005: *Packaging Post/Coloniality. The Manufacture of Literary Identity in the Francophone World*. New York, Toronto & Oxford.
- Venuti, Lawrence, 1995: *The Translator's Invisibility. A History of Translation*. London & New York.
- Venuti, Lawrence, 2000: Translation, Community, Utopia. I: *The Translation Studies Reader*, red. av Lawrence Venuti. London & New York. S. 468–488.
- Widerberg, Bertil, 2004: En riktig deckarboom. I: *Jury* 3. S. 4.
- Wopenka, Johan, 2004: Den svenska deckarboomen – i den utsträckning den finns. I: *Jury* 4. S. 22–24.

Smärre bidrag

En ballad om franske kungens spelmän

Balladen om franske kungens spelmän publicerade Frans G. Bengtssons i diktsamlingen Tärningkast år 1923. Som ingen annan av författarens dikter har den tilldragit sig popularitet i i studentkretsar. Den har tryckts i visböcker och sjungits unisont på fester, i regel i Gunnar Turessons tonsättning. Sångarna har känt sig hänfödda av ordsvallet, av de romantiska ort- och personnamnen och icke minst av rimmen mellan svenska och främmande ord. Men det torde ha varit få förunnat att genomskåda alla halvdolda associationer och den historiska bakgrunden till balladen. Dikten lyder:

Vi ha kommit från Burgund och från Guienne,
Från Brabant och från det gröna Normandie.
Vi ha aldrig sett de länderna igen,
sen vi trummade för kungens kompani.
Högt där Alpen lyfte kammen
klang det: – »Kom!
Med kung Karl och Oriflammen!
Emot Rom!»
Och den blåa luften bar
våra vimplar och standar,
tills av liljorna Toskana stod i blom.

Å, de skörderskor vi sett bland lin och korn
stå förundrade med famnen full av ax,
när basunerna vi lyft mot mur och torn:
»Män av Florens! Kungen kommer! Öppnen strax!»
Å, donsellorna på torgen!
Deras blod
svann ej bort från kind av sorgen
för vårt mod,
när det svors, att söderåt
skulle icke längs vår stråt
någon jungfrudom bli kvar om Gud var god.

Vi ha spel för marsch och dansmusik för sal,
litanior drön och sång om Charlemagne.
Vi ha klinkat klavikord och virginal
till en aube och till romanser från Bretagne.
Vi ha rim om Blanchefleur
och Herr Floris
och refrängerna om Sieur
de la Palice.
Och där påven fromt höll av
kurtisanernas konklav,
sjöngo vi Ballade des Dames du Temps Jadis.

Trumma på och blåsa klart och hålla takt
är vår lott ännu, fast buk och kinder svällt.
Vi ge än signal till sadling och givakt,
fast de herrar dött vi fordom följt i fält.
Mellan äreportar, lansar
eller bloss,
där man stiftar fred och dansar
eller släss,
gå vi än som fordom med
med baretten käckt på sned
och begravningsinstrumenten i vår tross.

Ghibellin och guelf och påve och spanjor
ha vi följt, tills deras härlighet försvann.
Mången furste ha vi tjänat, tills han for
i en svart kaross med flordraperat spann.
Ny mundering får oss smycka
år från år.
Utav fallna herrars lycka
återstår
nött livré från någon fest –
svart hos Sforza, grönt hos Este,
och hos Borgia rött som påvedotterns hår.

Finns en kvinna kvar, som minns oss i Guienne?
Blåser våren åter grön i Normandie?
Vi ha aldrig sett de länderna igen.
Vi gå nu mot Rom med Frundsbergs kompani.
Mellan Espérance och sabeln
är vår gång
med d'Orange och konnetabeln
av Bourbon.
Vad längs marschens väg var värt
ge en vink och hålla kärt,
ha vi transsubstansierat till en sång.

Med hänsyn till diktverkets och de enskilda strofernas byggnad avviker Frans G. Bengtssons ballad radikalt från äldre tiders balladstruktur. Författaren har byggt upp sin ballad med sex strofer, som sinsemellan är verstekniskt helt likformiga.

Versraderna är regelbundet uppbyggda med inledande anapester, åtföljda av stigande peoner och manliga slutrim med speciell rimföljd. Därjämte förekommer i femte och sjätte versraderna (som vardera består av två grafiska rader; begreppet versrad får inte förväxlas med grafisk rad) ett kvinnligt inrim. Alla de nio versraderna inleds med en anapest. Alla versraderna utom de sjunde och åttonde innehåller två peoner, medan sjunde och åttonde versraderna innehåller endast en peon vardera.

I nedanstående tablå används versalerna A och P för anapester och stigande peoner. Manliga slutrim anges med gemena bokstäver, t.ex. a, kvinnliga inrim med gemen bokstav åtföljd av plustecken (c+). Särskilda effekter når författaren genom att låta sjätte strofens fyra första rader innehålla samma slutrim som första strofen och den nionde versraden i varje strof rimma med femte och sjätte versraderna.

Lägg märke till att rimmen är akustiska, icke grafiska. De grafiskt invändningsfria rimmen Kom:Rom:blom är fonetiskt något orena på rikssvenska men oklanderligt rena på Frans G. Bengtssons nordskånska dialekt.

Med de angivna symbolerna kan alla stroforna illustreras på följande sätt:

Vers- rad	Vers- byggnad	Rim- flätning
1	A P P	a
2	A P P	b
3	A P P	a
4	A P P	b
5	A P P	c+ d
6	A P P	c+ d
7	A P –	e
8	A P –	e
9	A P P	d

Strofbyggnaden i En ballad om franske kungens spelmän torde sakna motstycke i svensk lyrik. Dikten lämpar sig lika väl för högläsning som för sång men ställer vissa krav på recipientens kunskaper i franska. Som av det följande skall framgå kräver den även ingående kunskaper i senmedeltida historia för att helt kunna avnjutas. Detta har gjort att dikten främst har vunnit popularitet i akademiska kretsar.

Balladens historiska bakgrund är främst två fälttåg mot Italien. Det första är den franske kungen Karl VIII:s anfallskrig 1494–1495. Det mottogs väl i Florens, där donsellorna (de orörda jungfrurna) utan negativ reaktion accepterade de virila spelmännens ankomst. Fälttåget syftade ytterst till herraväldet över Neapel. Fransmännen tvangs emellertid av Spanien och Tyskland att utrymma Italien. I Rom motarbetades fransmännen av påven Alexander VI, född Borgia, som var ledamot av »den heliga ligan» och själv hade spanskt påbrå.

Det andra fälttåget leddes på våren 1527 av Charles de Bourbon, hertig av Bourbonnais, mest känd som konnetabeln av Bourbon. Denne hade varit högste militärbefälhavare hos kung Frans av Frankrike men efter kontrovers med denne i stället gått i kejserlig tjänst. Konnetabelns närmaste man och efterträdare var Philibert de Chalon, hertig av Orange. Balladen slutar före stormningen av Rom.

Fiktionen är att balladen komponerades och sjöngs på våren 1527: »Vi gå nu mot Rom med Frundsbergs kompani.» Landsknechtsöversten Frundsberg deltog i fälttåget mot Rom 1527. Orden »Blåser våren åter grön i Normandie?» markerar årstiden.

Ingenting nämns om orkesterns storlek men väl om dess kapacitet, det må gälla sång eller instrumentalmusik. Ortnamnen Normandie, Brabant, Burgund och Guienne antyder endast att orkestern rekryterat medlemmar från skilda delar av Frankrike. Det sägs också att orkestern tjänat andra herrar än den franske kungen och konnetabeln i kejserlig armé. Mera därom nedan.

Spelmännens litterära kapacitet var stor. De kunde börja dagen med en morgonsång kallad aube (< alba). De var förtrogna med romanserna från Bretagne, där man sjungit om sagohövdingen Artur och riddarna kring hans bord. De kände den rika sångskatten om Charlemagne (Karl den store) och hans riddare, där sångerna om Roland intog främsta rummet. De kunde vidare den allmänt spridda versromanen om Flores och Blanzeflor, i Sverige bl.a. känd som en av de tre Eufemiavisorna från början av 1300-talet. När påven Alexander »fromt» roade sig med sina mätresser sjöng spelmännen (som underhållning eller opposition?) om forna tiders kvinnor, en genre som bl.a. frodades på slottet Baux i Provence. Dikten *Ballade des Dames du Temps Jadis* skrevs någon gång efter mitten av 1400-talet av äventyraren François Villon. Den har i Sverige behandlats i läroboksform av Otto Sylwan och i essäform av Frans G. Bengtsson. Refrängerna om *Sieur de la Palice* handlade om Jaques de Chabannes, den berömda marskalken av Frankrike som stupade den 25 februari 1525 i bataljen vid Pavia strax sydsydväst om Milano.

Bland spelmännen instrument nämns klavikord och virginal, två enkla, bärbara stränginstrument, avsedda för ackompanjemang. Att trummor och horn ingick i utrustningen framgår av raden »Trumma på och blåsa klart och hålla takt». Därtill ägde spelmännen ospecificerade instrument för dans och för begravning, de sistnämnda förvarade i trossen.

Härförarna använde fler hjälpmedel än militärorkestrar vid sin framryckning. Kung Karl medförde i dikten något som kallades Oriflammen. Namnet Oriflamme tillkom under medeltiden de franska kungarnas krigsfana, som förvarades i klostret Saint Denis och av kungen själv hämtades där vid krigsutbrott. Fanan bestod av en röd, tre- eller femtungad sidenduk, senare beströdd med gyllene stjärnor. *Espérance* var konnetabelns vapendevis, broderad på hans standar.

I balladens näst sista strof talas om andra herrar som spelmännen tjänat. Sforza var hertigätten som regerade i Milano. Ludovico Sforza härskade över Milano från 1494 till 1500. Under hans regeringstid var en släkting, Giovanni Sforza, gift med Alexander VI:s rödlockiga, sköna dotter Lucrezia Borgia. Äktenskapet upplöstes 1497 efter stridigheter mellan Lucrezias fader och make. Lucrezia bortgiftes följande år av fadern med Alfonso av Biscelia, oäkta son till Alfonso II av Neapel. Lucrezias make mördades emellertid år 1500 på föranstaltande av hennes broder Cesare Borgia. Påföljande år förmäldes hon med Alfonso Este, arvprins till Ferrara. Ätten Este hade

sina främsta besittningar kring Modena och Ferrara och äktenskapet blev mycket lyckligt.

Ghibellin och guelf betecknade icke ätter utan politiska riktningar, först i Tyskland, senare i Italien. Ghibellinerna var anhängare av tanken på stark och centrerad riksregering med centrum i Tyskland. Guelferna stod påvestolen nära och företrädde tankar på folkstyre. Skarpast blev motsättningen mellan ghibelliner och guelfer i Florens.

Strofen förtäljer att spelmännen medverkat i fester i svart livré hos Sforza (i Milano) och i grönt hos Este (sannolikt i Ferrara). Men var hölls fester i rött hos Borgia? Kanske vid fester till Lucrezias ära eller vid påvens fester.

En stark stilistisk chock nås när den sedeslöse påven Alexanders skara av mätresser benämns »kurtisanernas konklav». Ordet konklav betecknade kardinalernas sammankomst för påveval.

Vad är att säga om ordet transsubstansierat i balladens sista rad? Ett obekräftat rykte gör gällande att någon vän till Frans G. Bengtsson hade skämtat med honom och sagt att han omöjligt skulle kunna använda verbet transsubstansiera i en dikt. Ryktet må vara falskt men att ordet naturligt smälter in i denna dikt är odiskutabelt.

Sven Benson

Tilltalsvarianterna *I*, *nI* och *Ni* i Dalins *Den Afwundsiuke*

Svenska Vitterhetssamfundets utgåva av Olof von Dalins Samlade skrifter del 3 innehåller författarens *Dramatik*. Den inleds med en komedi i Molières och Holbergs efterföljd, *Den Afwundsiuke*, som uppfördes första gången 1738 i Stockholm och trycktes året därpå. Till *Den Afwundsiuke* finns också ett aldrig tidigare tryckt egenhändigt koncept bevarat i Uppsala universitetsbiblioteks Nordinsamling. I samfundets edition av dramerna återges konceptet som Appendix.

Handskriften är av stort värde, eftersom den ger läsaren en inblick i hur Dalin arbetade med sin text på ett tidigt stadium av författandet. Han verkar ha haft mycket bråttom. Versal i början av meningar saknas på många håll, småord har i hastigheten glömts bort och fler talspråkliga drag förekommer än de som sedan mötte i trycket. Samfundets utgåva har i stort sett behållit alla de inkonsekvenser som belyser författarens arbetssätt. Troligen gjordes en eller flera avskrifter av konceptet för att användas vid teaterföreställningen.

Tidigare har Dalins komedi enbart studerats i tryckta versioner, men det finns en hel del intressanta skillnader mellan handskriften och originaltrycket. T.ex. förekommer i konceptet till *Den Afwundsiuke* en remarkabel variation i stavningen av pronomenet *ni*. I följande illustrativa avsnitt ur sjätte inträdet i andra öppningen ges flera exempel.

Sprätten herr Kalf har kommit för att fria till fröken Augusta, styvdotter till den av avundsjuka plågade herr Styrbiörn, och Kalf har just tagit Styrbiörns hustru avsides för att anhålla om dotterns hand.

St. den förargeliga sprätten! han ä också hitkommen at föröka min jämmer
 . . . men hör Mons. *Kalf*: hwa ä det för hemligt samtal. *wetenI* wäl at jag ä man
 och hon ä hustru?

K. mycke wäl . . . jag har aldrig twiflat på hennes *Sexe* . . . ha, ha. *comment, Monsieur?* (: kastar sig åter i stolen :) *vous faites donc le jaloux?*

St. (: tar af sig hatten och bugar :) jag ä förhindrad, at swara honom i dag, som han
 förtienar: en annan gång ä han wälkommen.

K. (: springer up, H. Styrbiörn i famnen och kyßer honom :) Tack, min Gubbe lilla: nu
 ser jag *nI* wet lefwa man *generar* sig heller aldrig i *Paris* . . der ä alt
degagé, alt *sans façon* . . der kan I sielf, *morbleu*, stå i Ehr't fönster och säjja
 til den, som kommer och will giöra Ehr *visite*, at *nI* inte ä hemma . . *que vous*
nétes pas visible . . . *oui, Monsieur* . . (: han stial sig bort, utan at ta afskied :)
 (s. 220)¹

Man lägger märke till att Styrbiörn, när han tilltalar *Kalf*, böjer verbet *veta* i pluralis,
wetenI, medan *Kalf*, som använder ett fristående *nI*, böjer det i singularis, *nI* wet. Dalin
 följer då en icke alltid efterlevd språkregel som återfinns ännu 1886 i Nils Linders
Regler och råd, där endast alternativen av typen *I kommen* och *ni kommer* tillåts.²

Det som i övrigt faller läsaren i ögonen är förstas att *I* kan sitta ihop med verbet och
 den ovanliga stavningen *nI* med gement *n* och versalt *I*. Elias Wessén redogör i *Svensk*
språkhistoria för hur pronomenet *ni* har uppkommit, nämligen genom att stavelsegrän-
 sen har förskjutits, så att verbets ändelse *-n* har förts över: *veten-I* blir *veten-ni* och se-
 nare *vet-ni*.³

Handschriften till *Den Afwundsjuke* uppvisar flera intressanta mellanformer, förutom
wetenI även *wetn I* (s. 239) och *willn I* (s. 215). Vad gäller *wetn I* kan det vara fråga om
 en förkortad pluralform. Det sägs av pigan Brita, men av sammanhanget är det svårt att
 avgöra om hon vänder sig enbart till herr Styrbiörn eller till honom och hans hustru.
 Dalins veckoskrift *Then Swänksa Argus* rymmer ett exempel på att handskriftens *Wetn*
I har återgivits med *Weten I* i trycket.⁴ Nedan framgår dock att *wetn I* i trycket av kome-
 din 1739 har *wet Ni*. Konstellationen *willn I* – också i en replik av Brita som här vänder
 sig enbart till Styrbiörn – bör snarare tolkas som en singularform av verbet. Samma re-
 plik innehåller *kännern I*, som inte kan vara annat än en singular verbform. I en dialog
 framförd något senare i pjäsen förekommer det också att Brita använder *säijernI* (s.
 219), när hon tilltalar Styrbiörn. I fallet *kännern I* tycks pronomenet *nI* ha lösgjort sig

¹ Sidhänvisningarna avser Samlade skrifter (SS) av Olof von Dalin 3 *Dramatik*, utg. av Ingemar
 Carlsson, James Massengale & Gun Carlsson, i serien Svenska författare utgivna av Svenska Vit-
 terhetssamfundet (SFSV) 26, red. av Barbro Ståhle Sjönell & Petra Söderlund, Stockholm 2008.

² Se Bertil Molde & Carl Ivar Ståhle, *1900-talssvenska*, Skrifter utg. av Nämnden för svensk språk-
 vård 37, Stockholm 1970, s. 46, där den senare menar att det var efter tilltalspronomenet *ni* som
 singular verbform till pluralt subjekt först godkändes i skriftspråket.

³ Elias Wessén, *Svensk språkhistoria 1. Ljudlära och ordböjningslära*, 8 uppl., Stockholm 1968,
 s. 219.

⁴ *Then Swänksa Argus*, del 1, utg. av Bengt Hesselman & Martin Lamm, SFSV 1, Stockholm 1910,
 s. 355.

Stavningen *ni* förekommer första gången i handskriften till *Den Afwundsjuke* på andra raden i Sophias tredje replik i första »Öpningen» (raden lyder: [betänck] i hwad slätt tilstånd *ni* war sielf för [några timar sen]).

till hälften och i *säjerni* hakats på i sin helhet. Som framgår av förteckningen nedan står fyra av de fem beläggen på *ni* i handskriften före predikatet, alltså helt frigjort från verbets böjningsändelse.

Dalins koncept till komedin är, så vitt jag vet, unikt genom sin demonstration i detalj av hur den språkliga förändringen har skett, hur pronomenet *I* klamrar sig fast vid verbändelsen, lyckas ta den med sig och rycker sig loss för att bilda *ni*.⁵

Vilka rollfigurer är det då som använder tilltalsordet *ni* i handskriften till Dalins komedi? Jo, två av dem är kvinnor, herr Styrbjörns svägerska Sophia och pigan Brita, i ett fall är det drängen Nisse, och de två övriga *ni* sägs av herr Kalf, i den tryckta pjäsens rollista karakteriserad som »En Sprätthök». Alla utom Nisse vänder sig med tilltalet *ni* till den avundsjuke herr Styrbjörn, medan Nisses *ni* är riktat till baron Adolf. I samtliga fall används formen i samtal med högreståndspersoner.

Förvånansvärt nog skiljer sig bruket av *ni* i den tryckta versionen av *Den Afwundsjuke* ganska mycket från handskriftens. Jag har gjort en förteckning (se nedan) över varianterna i de två versionerna enbart avseende *ni/Ni* som tilltal till en person.⁶ På Carl Johansson Röpkes tryckeri, där texten sattes, ser fördelningen av *ni* annorlunda ut.

⁵ Wessén anför, s. 219, det äldsta kända belägget för *ni*, som enl. SAOB dateras till omkr. 1615, och hänvisar till förekomster bl.a. i Columbus *En svensk ordeskötsel*. Annars menar han att *ni* är ovanligt under 1600- och 1700-talen och anser det betecknande att *ni* inte förekommer i *Argus*. Det senare påståendet har korrigerats av Perry Ahlgren i *Tilltalsordet ni. Dess semantik och användning i ett historiskt perspektiv*, diss., Uppsala 1978, s. 32. Ahlgren har funnit exempel på *ni* i fingerade brev i *Then Swänska Argus* del 2, s. 220 och s. 322. Det ena kommer från en fattig gumma med uppländsk dialekt och det andra från en kvinna bosatt i huvudstaden som svänger sig med franska ord och är rädd att bli tvungen att flytta ut på landet. En kontroll av handskriften till *Argus* visar att pronomenet där i samtliga fall stavas *ni* – inte *ni*.

⁶ I två repliker används *I/Ni* i tilltal till två personer (SS 3, s. 208 r. 3 och s. 214 r. 11; s. 21 r. 7 och s. 28 r. 26). De förtecknas inte här.

Sida och rad i SS	Hs	Tr 1739
		<i>Ark A–D</i>
S. 194 r. 17	nI war	I war
S. 201 r. 21	I gråter	Ni gråter
S. 201 r. 23	wetn I	wet Ni
S. 205 r. 7	I är	Ni är
S. 207 r. 13	I kunde	Ni kunde
S. 211 r. 15	I ä	Ni är
S. 211 r. 22	I ä	Ni är
S. 212 r. 5	skan I	Skal Ni
S. 212 r. 13	sågen I	Såg Ni
S. 214 r. 1	hör'n I	Hör Ni
S. 214 r. 18	mån I	må Ni
S. 215 r. 7	kännern I	kiänner Ni
S. 215 r. 10 f.	willn I	wil Ni
S. 215 r. 14	I ha	Ni har
S. 215 r. 17	I är	Ni är
S. 215 r. 25	nI [...] kan	Ni [...] kan
S. 215 r. 25	will I	wil Ni
S. 216 r. 10	I tror	Ni tror
		<i>Ark E–H</i>
S. 219 r. 27	säjjernI	säger I
S. 220 r. 5	wetenI	Wet I
S. 220 r. 12	nI wet	I wet
S. 220 r. 14	nI [...] ä	I [...] är
S. 237 r. 15	wetn I	wet I
S. 239 r. 21	wetn I	wet I
S. 244 r. 7	will nI	Wil I

På fyra ställen motsvaras handskriftens *nI* av *I* i trycket – vid ett tillfälle av *Ni*. Handskriftens *I* motsvaras i trycket på 16 ställen av *Ni*. Formerna *wetn*, *kännern*, *willn*, *säjjern* har normaliserats till *wet*, *känner*, *will* och *säger*. Exempel på att handskriftens *I* återges på samma sätt med *I* i trycket har jag inte förtecknat, men det är det allra vanligaste. Av tabellen kan också utläsas att pronomenet *I* i trycket har tillhörande predikat böjt i singularis. Så förhåller det sig genomgående i trycket, medan handskriften på ett femtontal av dessa textställen uppvisar pluralböjning.

Sammanfattningsvis kan man konstatera att *Ni* är betydligt mer frekvent i trycket. Där är det huvudsakligen drängen Nisse och pigan Brita som använder *Ni* – på alla ställen utom ett (där fröken Augusta vänder sig till herr Styrbiörn).

Nu förhåller det sig så att de undersökningar som gjorts av tilltalsskicket i *Den Afwundsjuke* har utgått från tryckta versioner, den äldsta studien i själva verket från *Witterhets-Arbeten*, som nära följer originalupplagan, men utgavs först 1767, efter Dalins död.

Ann-Mari Nordman hänvisar i sin studie *Tilltalsskicket i svenskan* just till Dalins *Den Afwundsjuke* som bekräftelse på att *ni* tillhörde det ovärdade språket, då det huvudsak-

ligen är Brita och Nisse som står för beläggen i trycket.⁷ När Gun Widmark undersökte tilltalsorden i Carl Gyllenborgs komedi *Swenska Sprätthöken*, som hade uppförts på teatern i Stockholm 1737 – ett år innan *Den Afwundsjuke* hade premiär, fann hon en regellös växling mellan *ni* och *I* i »de lägre klassernas språk». Samma fenomen, menar hon, uppträder i *Den Afwundsjuke*.⁸ Så ter det sig utan tvekan i trycket men, som visats, inte i Dalins koncept, där de fem exemplen på *ni* jämte förekomster av *I* är jämnt fördelade på representanter för olika samhällsklasser.

Originalupplagan 1739 av Dalins komedi ingår i den dramakorpus som är underlag för en rad specialstudier vid Institutionen för nordiska språk i Uppsala sedan början av 2000-talet. Projektet har titeln »Svensk dramadiolog under tre sekler», och det har avsatt ett imponerande antal publikationer, bl.a. i samlingsvolymen *Svenska på scen. Språk och språkanvändning i svensk dramatext från tre sekler* (Uppsala 2003) med bidrag om talspråk, tilltal, samtalssituationer, mäns respektive kvinnors språk och sociala roller.

Under arbetet med kommentaren till den textkritiska editionen av *Den Afwundsjuke* uppdagade jag något som tidigare forskare inte har lagt märke till, nämligen att *Ni* i trycket bara återfinns i skådespelets fyra första arken, med beteckningarna A–D, där *Ni* alltså förekommer 17 gånger blandat med *I*. Förhållandet framgår av ovanstående utdrag ur variantförteckningen. Men i arken E–H, alltså i andra halvan av den tryckta volymen, fr.o.m. femte inträdet i andra öppningen, förekommer inte ett enda exempel på *Ni* – enbart *I*, trots att det står *ni* i handskriften på tre ställen. Både Nisse och Brita begagnar *I* vid tilltal i resten av det tryckta skådespelet – också när de talar till Styrbiörn. Gun Widmarks iakttagelse om växlingen i Dalins komedi mellan *ni* och *I* i tjänstefolkets repliker stämmer således, men endast för första halvan av *Den Afwundsjuke*.

Det är inte omöjligt att tilltalsskicket som det ser ut i trycket har något med sättningen att göra. En sättare kan av okänd anledning ha övergått till att enbart använda *I* när andra halvan av arbetet återstod, eller kanske har två sättare delat upp arbetet mellan sig – en som föredrar *Ni* och en som helst använder *I*. Men ingenting annat tyder på att två olika sättare har varit i farten. De typografiska lösningarna, t.ex. knepet att ta till kapitäl i stället för versaler i rollbeteckningarna för att vinna plats på vissa textsidor, är desamma i arken A–D och E–H. Inte heller kan jag upptäcka några genomgående skillnader i stavningen mellan tryckets två halvor.

Det kan också förhålla sig så att Dalin bara hade tid att läsa korrektur på första eller andra halvan av pjäsen och då kom att göra ingrepp i tilltalsskicket, utan att det blev konsekvent i hela texten. Ett studium av den fullständiga variantförteckningen över handskriften och trycket visar att ändringar som skulle kunna hänföras till författaren förekommer i något högre grad i arken E–H än i de fyra första arken. Det skulle möjligen kunna peka mot att Dalin ägnade mer tid åt att korrekturläsa arken E–H och att han därmed kan misstänkas ligga bakom övergången till *I* (och den konsekvent genomförda

⁷ Ann-Mari Nordman, *Tilltalsskicket i svenskan*, Studier i nordisk filologi, utg. genom Hugo Pipping, band 9, Helsingfors 1918, s. 62.

⁸ Gun Widmark: Stildifferentiering i Gyllenborgs komedi *Swenska sprätthöken*, *Nysvenska studier* 49, 1969, s. 39.

singularböjningen av verbet, när det rör sig om tilltal till en person), men säkert är det inte.⁹

Om man bortser från det stora flertalet ändringar i sättningsförlagan som gjordes rutinmässigt vid tryckeriet, dvs. av stavning, interpunktion, versaler/gemener och liknande, gäller huvuddelen av de mer substantiella ingreppen scenanvisningarna i *Den Afwundsuke*, och de flesta av dem är preciseringar av Nisses agerande. En kvalificerad gissning är således att det var rollexemplaret tillhörigt den som spelade Nisse som kom att användas när komedin skulle tryckas.

Upptäckten att *Ni* endast förekommer i den första halvan av *Den Afwundsuke* i originaltrycket 1739, påverkar inte de resultat som redovisats i det nämnda projektet »Svensk dramadialog under tre sekler», men den som planerar att ägna sig åt frekvensstudier av tilltalsskicket i Dalins komedi i framtiden bör räkna med att det finns en osäkerhetsfaktor.

Avslutningsvis vill jag gärna framhålla vilka intressanta forskningsfält som döljs i våra textkritiska editioner. Stavningen och användningen av pronomenet *ni* i *Den Afwundsuke* är bara ett exempel.

Barbro Ståhle Sjönell

⁹ Som jämförelse kan nämnas att ett marionettspel från tidigt 1750-tal, endast bevarat i handskrift av Dalins hand, ingår i volymen *Dramatik*, SS 3, s. 175–180. Där förekommer sex belägg på *I* (inget *nI* eller *Ni*) med verbböjning i singularis, alla i repliker till Polichinell.

Recensioner

Jónsson, Sigurður: Det vilda tänkandet och det kultiverade. Isländsk fackspråklig språkvård med tyngdpunkt på första hälften av 1900-talet. (Acta Waesaensia 184. Språkvetenskap 34.) Diss. 190 s. Vasa 2007. ISSN 0355-2667, ISBN 978-95-2476-199-4.

En avhandling om isländsk språkvård, särskilt fackspråklig sådan, skriven på svenska av en islänning i finska Vasa – det låter väl samnordiskt så det förslår.

Enligt författaren Sigurður Jónsson är syftet med avhandlingen *Det vilda tänkandet och det kultiverade. Isländsk fackspråklig språkvård med tyngdpunkt på första hälften av 1900-talet* att studera utvecklingen inom den isländska språkvården under den första hälften av 1900-talet och i synnerhet »att utreda vilka krafter som har påverkat den medvetna språkutvecklingen inom fackspråk på Island» (s. 10). En viktig utgångspunkt för honom är att man i den enhetliga isländskan inte gör någon skillnad mellan allmänspråk och fackspråk utan att de fackspecifika orden räknas som en del av allmänspråket.

Förutom frågan vad detta kan bero på anger författaren två mer specifika frågeställningar: Vad drev enskilda personer som Ágúst H. Bjarnason, Guðmundur Finnbogason och Sigurður Nordal att syssla med terminologifrågor, och varför var det humanister och inte berörda yrkesmän och naturvetare som gjorde det?

I det sammanhanget ställer Sigurður Jónsson också frågan varför det på Island inte inrättats någon terminologisk institution som i de övriga nordiska länderna. Den isländska språkvården har i alla tider, medvetet eller omedvetet, varit emot språkförändringar, menar han, eftersom språket alltid ansetts gott i sig självt och därför inte behövt förändras genom medveten språkplanering, särskilt inte genom import av utländska termer.

Den tidsmässiga begränsningen för undersökningen, perioden 1900–1950, dock med utblickar både bakåt och framåt, motiverar Sigurður Jónsson med att det var under denna tid som de fackspecifika orden började dyka upp i isländskan.

Medan den senare tidpunkten, år 1950, är mindre utförligt motiverad, har han valt den tidigare gränsen, år 1900, med utgångspunkt i att Island år 1904 fick »en inhemsk verkställande makt» (s. 9) för att år 1918 bli helt självständigt. Andra viktiga händelser under dessa seklets första år var att de första internationella telegrafförbindelserna startade år 1906, att allmän skolplikt för 10–14-åringar infördes år 1907 och att Islands universitet grundades år 1911. Under samma period gjorde också den industriella revolutionen sitt intåg med bl.a. ökad handel, teknologisering och urbanisering som följde. Därmed introducerades en mängd helt nya företeelser som krävde språkliga uttryck.

Efter denna inledning följer ett avsnitt där Sigurður Jónsson beskriver material och metod, dock mycket kortfattat och utan någon egentlig diskussion. Det material som han använt är »det som aktörer inom isländskt språk- och kultursamhälle i början av

1900-talet har skrivit och det som har skrivits om dem» (s. 13). Som exempel på källor nämner han några tidskrifter, tidningar och otryckta källor. Vad gäller metoden, som är rent kvalitativ, har han tagit sin utgångspunkt i ett arbete av Karl-Hampus Dahlstedt om det svenska språkvårdsarbetet sedan mitten av 1800-talet (*Societal ideology and language cultivation, the case of Swedish*, 1976). Därifrån hämtar Sigurður Jónsson ett antal s.k. ismer som, enligt Dahlstedt, har influerat det svenska språkvårdsarbetet under den nämnda perioden, nämligen nationalism, purism, skandinavism, internationalism, traditionalism, rationalism, radikalism och demokratism. Till detta lägger Sigurður Jónsson en egen ism: filologismen. Utifrån detta skapar han »en modell med ett antal ismer som jag antar påverkat isländska åtgärder beträffande språket» (s. 15). »I fortsättningen», skriver han vidare, »använder jag modellen deduktivt på min empiri [...] med stöd i min erfarenhetssfär. För att förstå modellen och åtgärderna behövs det en viss historisk bakgrundsteckning.»

Denna historiska redogörelse är mycket grundlig och detaljerad. Egentligen är det de första åren, 1907–1927, som enligt författaren är mest intressanta från terminologisk synpunkt. Det var nämligen då som ett utländskt inflytande började visa sig. Under denna period, år 1919, bildades också Isländska ingenjörsförbundets språknämnd, som 1928 gav ut en terminologisk ordbok.

Före denna historiska bakgrund redogör dock Sigurður Jónsson närmare för de olika ismerna. Till att börja med avhandlar han nationalismen, som under 1800- och 1900-talen framkallade en nationell väckelse på Island och underblåste självständighetskampen mot Danmark. Den skapade också uppfattningen att islänningarna genom sin härkomst från både nordmän och kelter förenade de bästa egenskaperna hos dessa båda folkslag.

Denna nationalism övergick enligt Sigurður Jónsson så småningom i både konservatism och purism. En tydlig exponent för detta var Gudmunður Finnbogason som på 1920-talet blev en av de två ledande medlemmarna i Isländska ingenjörsförbundets språknämnd. Han kom därmed att stå för vad Sigurður Jónsson kallar filologism, »språkplanering som fokuserar på nedärvda språkresurser» (s. 37). Gudmunður Finnbogason gick för övrigt så långt att han ville ha »en statlig institution för att övervaka den isländska rasens renhet» (s. 38). Den andre ledande medlemmen i språknämnden, Sigurður Nordal, förordade däremot balans mellan utländska strömningar och inhemsk kulturtradition.

Om nationalismen tydligt präglat det isländska termarbetet så gäller detta, menar författaren, inte demokratismen, dvs. tanken på ett för alla tillgängligt språk. Sigurður Nordal menade tvärtom att språkarbetet skulle styras av en elit.

Sigurður Jónsson sammanfattar hela den undersökta perioden 1900–1950 med att påstå att »intellektuellas inblandning i terminologisk språkplanering», som i mångt och mycket »var en del av en ideologi», visserligen misslyckades men att deras språkpolitik kom att överleva, »på gott och på ont» i den meningen att islänningarna inte bara har »en starkare medvetenhet än de annars skulle ha haft» utan dessutom en puristisk språksyn »som ofta är svårhanterad i det moderna informationssamhället» (s. 82).

Över huvud taget grundar sig den isländska språkvården enligt författaren på en stark motvilja mot förändringar. I det nyordsarbete som genomfördes under perioden 1952–1960 kom språkvårdsarbetet sålunda att tydligt präglas av rädsla för amerikansering.

Sigurður Jónsson följer också relativt kortfattat den fortsatta terminologiska utvecklingen fram till 2000-talets första år. År 1964 inrättades Islands Språknämnd, men först tack vare en ny lag 1985 och en driftig ordförande, Baldur Jónsson, ökade samarbetet mellan nämnden och ett växande antal ordnämnder. Därmed blev kopplingen mellan allmänspråkligt nyordsarbete och termarbete tydlig, menar Sigurður Jónsson, och termarbetet fick en renässans.

I slutet av detta avsnitt om termarbetet under de allra senaste decennierna tar Sigurður Jónsson upp Lévi-Strauss' teorier om »det vilda tänkandet» (s. 157) och påstår, utan någon mer ingående diskussion, att islänningarna »lyckats med att förena den muntliga kulturens bästa arv med det moderna».

Efter denna mycket detaljerade beskrivning av de terminologiska insatserna under den undersökta perioden, samt de samhälleliga och tekniska förutsättningarna för dessa, tecknar Sigurður Jónsson på drygt 50 sidor var sitt porträtt av de tre ledande isländska språkplanerarna, Ágúst H. Bjarnason, Gudmundur Finnbogason och Sigurður Nordal, inklusive dessas olika insatser för den isländska terminologins utveckling. Denna uppläggning kan visserligen motiveras av den inriktning på enskilda individers insatser inom termarbetet som författaren inledningsvis utgår från i sina frågeställningar, men en ny kronologisk och utförlig redogörelse medför en del upprepningar och innehåller även en del stoff som ligger utanför avhandlingens egentliga ämne.

Detta avsnitt om de tre språkmännen mynnar ut i en slutsats: Alla tre arbetade för att stärka det isländska språket och göra det användbart för nya fackområden, men samtidigt ville de alla behålla det statiska bondesamhället för att bevara språket och kulturen. Sålunda kan man enligt Sigurður Jónsson se lite av Strauss' idéer om »det vilda tänkandet» hos alla tre, i alla fall till en början. Författaren tycks alltså mena att terminologiarbetet på så sätt snarare var ett medel än ett mål för dem. I det sammanhanget såg de sig själva som »en upplyst elit» (s. 157) och tycks ha ansett sig bättre skickade att nå framgång än fackmän inom de aktuella områdena.

Sigurður Jónsson hävdar avslutningsvis att de tidigare individuella insatserna i den isländska språkvården under 1900-talet kom att bereda vägen för mer av institutionella insatser, vilka i sin tur blev ett stöd för ytterligare individuella insatser. De tidigare omtalade ismerna kom då, enligt författaren, att på ett implicit sätt förena individer och institutioner, och därvid betraktades fackspråket som en del av allmänspråket.

De nämnda historiska redogörelserna är i huvudsak deskriptivt inriktade. Det är inte förrän i slutdiskussionen, endast ca två sidor lång, som Sigurður Jónsson återkommer till den teoretiska ram (ismerna) som han skissat i inledningen men som han knappast berör i avhandlingens huvuddel.

När han väl behandlar mer teoretiska aspekter, tar han dock upp flera spännande frågor, som man gärna hade velat få mer ingående belysta utifrån avhandlingens frågeställningar och resultat.

Det hade sålunda varit intressant att få de relativt kortfattade omnämningarna om Lévi-Strauss och »det vilda tänkandet» mer utvecklade. Detta tänkesätt ställs ju faktiskt redan i avhandlingens undertitel i motsats till »det kultiverade», men den tråden tar Sigurður Jónsson som sagt inte upp igen förrän i slutet av avhandlingen. Då menar han att »den nedärvda muntliga kulturen» förklarar den isländska motviljan »mot att acceptera kunskapsskillnader mellan expert och lekman» och därmed mot ett separat termarbete (s. 150). En viktig fråga för undersökningen är ju inledningsvis varför man i isländska inte gör någon skillnad på allmän- och fackspråk.

Det hade också varit spännande att få motsättningarna mellan de nationalistiska strömningarna å ena sidan och kraven på internationalisering och globalisering å den andra insatta i en vidare yttre kontext (jfr t.ex. Oakes 2005). I det sammanhanget kunde kanske också filologismens, och speciellt Gudmundur Finnbogasons, förhållande till tidens ideologiska och politiska läror ha diskuterats mer.

Sammanfattningsvis har avhandlingen en del klara förtjänster; den är konkret, detaljerad och välskriven, har god akribi liksom en tydlig och relevant koppling mellan å ena sidan den språkliga och å andra sidan den tekniska och ekonomiska utvecklingen på Island.

Samtidigt måste man dock peka på vissa svagheter: en tämligen svåröverskådlig struktur med en hel del upprepningar, en genomgående väl narrativ och deskriptiv inriktning på bekostnad av mer ingående analys och diskussion, ett ganska vagt uttryckt syfte samt ett alltför kortfattat och oproblematiserat avsnitt om material och metod.

I en avhandling skriven av en islänning på svenska i finska Vasa hade man nog också förväntat sig lite mer jämförelser med termarbetet i de övriga nordiska länderna.

Litteratur

Oakes, Leigh, 2005: From internationalisation to globalisation : language and the nationalist revival in Sweden. I: *Language problems & language planning*. Austin: Univ. of Texas P. in coop. with the Center for research on international language problems. S. 151–176.

Harry Näslund

Korpus, Einar: Reklamiska. Guldgägsannonser 1975–2007. (Studier från Örebro i svenska språket 3.) Diss. 310 s. Örebro 2008. ISSN 1653-9869, ISBN 978-91-7668-585-3.

Einar Korpus har i sin doktorsavhandling gett sig i kast med en genre som inte så många språkforskare brukar intressera sig för eller våga sig på – språket i reklam, närmare bestämt i tidningsannonser. Det är inte heller vilka som helst exempel på tidningsannonser som han har valt att studera, utan det är fråga om verkliga elitexempel, guldgägsannonser, särskilt utvalda av branschens eget folk.

Tidningsannonserna är *en* form av reklam, men det finns flera. Hade Einar Korpus valt att studera direktreklam hade han fått mera språkligt material att arbeta med. Hade han däremot valt utomhusreklamen hade andelen språk i stället minskat. Tidningsannonserna, tillsammans med skylten, affischen och produktkatalogen, hör till de äldsta typerna av reklam, reklam i TV och inte minst på internet till de nyaste. De nya medierna och marknadsföringskanalerna har ändå inte spelat ut den klassiska annonsen i tidningar och tidskrifter, i stället så kombineras de ofta med varandra. Reklamen i dess varierande for-

mer är en del av företagets marknadsföring men har i själva verket en längre historia än marknadsföringen som sådan.

Även om vi som både medvetna och omedvetna mediekonsumenterna är välbekanta med annonsen – vi identifierar raskt en sådan när vi ser den – så behöver genren ändå prickas in och annonsens textelement presenteras. Det gör Korpus genast i kapitel 1. Först ringar han in vad reklam är och inte är. Han svarar bl.a. på den rätt ofta återkommande frågan om reklam är konst eller vetenskap genom att konstatera att frågan antagligen är fel ställd. Reklam är varken det ena eller det andra; reklam är en verksamhet som drar nytta av konst, vetenskap och andra verksamheter. Jag gillar Korpus svar.

När vi som t.ex. tidnings- och tidskriftsläsare kan skilja mellan annonser och redaktionell text så beror det på att vi har en s.k. genrekompentens som möjliggör för oss att identifiera reklamen som ett stycke *säljfrämjande information med en tydlig avsändare på en betald plats i det medium som vi konsumerar*. Detta är, som Korpus påpekar, en 2000-talsdefinition på reklam. Texten vi läser har tidningen fått betalt för att ta in och trycka, och av texten framgår vem det är som har betalat för att få fram sitt budskap. När vi ser vem sändaren är så vet vi i regel också om budskapet är kommersiellt eller inte. När man studerar guldäggsannonserna ser man exempel av bägge slagen. Om detta har någon betydelse för Korpus undersökning säger han ändå ingenting om, men man kan ju undra.

Korpus väljer att se på det centrala begreppet *genre* som något som i huvudsak bestäms av sociala normer. Han betraktar texten som ett medium för handlingar som för mot ett visst kommunikativt mål; genren är då en social kategori som definieras med hjälp av yttre kriterier. Han menar att det vore orimligt i fråga om annonsen att utgå från inre kriterier som språk, struktur och innehåll för en genrebestämning. I en annons ingår ju inte bara verbala element utan också visuella. Samspelet och balansen mellan ord och bild varierar över tid, men den yttre kontexten, syftet med annonsen, förblir detsamma, nämligen att sälja in ett budskap till en mottagare. T.o.m. i äldre annonser från början av förra seklet, som saknar illustrationer, ser man en vilja till grafisk variation i val av versaler, fet stil, spärrad stil, typsnitt m.m. i synnerhet i rubrikerna. Poängen med reklamens språk – det som Korpus vill kalla *reklamiska* – är att det ska synas; därför borde också Korpus metodiska val att strömlinjeforma sina exempeltexter ha problematiserats och motiverats. Jag ska återkomma till detta senare.

Efter resonemanget kring genrebegreppet går Korpus över till det han kallar *texttyp*. Det här är en viktig fördjupning. Reklam ingår i ett företags (eller ett politiskt partis eller en ideell organisations) marknadskommunikation; det kommunikativa målet är att få mottagaren att acceptera sändarens budskap och handla därefter. Men detta innebär inte att reklamen visar med hela handen åt vilket håll mottagaren ska gå. Texttypsmässigt, säger Korpus, kan annonsen lika väl vara berättande, beskrivande, t.o.m. utredande. Även om annonsen är övertalande till sin funktion – det ligger ju i genrens natur – så kan den som texttyp, alltså på språknivån, karaktäriseras av andra drag. Frånvaron av en tydlig argumentation i syfte att övertala betyder inte att sändaren har glömt bort sitt kommunikativa mål. Det här är ett bra resonemang eftersom det sätter fokus på språket, vilket är vad den här avhandlingen vill göra och gör.

I anslutning till resonemanget om genre och texttyp presenteras sedan en del verbala element som är typiska för annonsen: *copy* (brödtext), *payoff* (slagord eller slogan), *call-outs* (ibland t.ex. som pratbubblor) etc. Det finns också andra s.k. *paratexter* vid si-

dan av det som är copy. När man studerar språket i annonser får man lov att hålla reda på vilken typ av text man arbetar med. Korpus drar också några slutsatser om att just dessa paratexter förefaller att inbjuda till språkliga novationer tidigare än copyn. Han stannar ändå inte upp för att på allvar pröva denna intressanta iakttagelse.

Korpus säger sig ha två huvudsyften med sin guldäggsundersökning: »Ett är att undersöka det som utmärker annonser språkligt och uppbyggnadsmässigt, samt att söka förklaringar till varför annonser har dessa kännetecken. Det handlar om annonsens form och funktion» (s. 15). Annorlunda uttryckt: Det handlar om att besvara frågorna *hur* och *varför*. Nöjer man sig med att svara på frågan *hur*, då skriver man en avhandling som endast är deskriptiv. Korpus är kanske litet bättre på att visa *hur* än att säga *varför*, men han byter systematiskt infallsvinkel så att ljuset alltid faller på ett nytt sätt på det material han har för händer. Han arbetar sig igenom ett antal välvalda frågeställningar som gäller syntaxen, som gäller läsartilltalet, som gäller förekomsten av humor och som gäller reklamens egen röst jämte lån av andra röster.

Svaret på frågan *varför* kräver förstås kunskap om en del andra språkvetenskapliga discipliner: textlingvistik, retorik, stilistik, språkhistoria med betoning på modern svenska kan nämnas. För att förstå genren, dvs. reklamen i dess samhälleliga kontext, krävs också insikter i sociala och kulturella processer: konsumtionsmönster, marknadsföringstrender, medieutveckling etc. Kort sagt: kommersiella och samhälleliga diskurser möts i och utnyttjas av reklamen. Den forskning som har relevans också för en rent språkvetenskaplig studie i reklam är både omfattande och mångfasetterad. Korpus har i praktiken nöjt sig med textlingvistik och stilistik. Försöken att hitta förklaringar i samhällsförändringar lyckas mindre bra. Då blir Korpus perspektiv plötsligt väldigt insnöat svenskt. Intryck från reklambranschen i stora världen är nog viktigare än förändringar i svensk politik. När det gäller att se vad som verkligen finns i texterna är Korpus bra mycket säkrare och påhittigare. Han är också väl inläst på den språkvetenskapliga litteratur som är relevant för hans frågeställningar.

I kapitel 2 tecknar Korpus den svenska reklambranschens utveckling under drygt ett sekel för att sedan i kapitel 3 vinkla det historiska perspektivet annorlunda. Då går han över till att studera reklamen under sex olika perioder från 1900-talets början till i dag. Periodindelningen är hämtad ur en undersökning av nordamerikansk reklam (Leiss m.fl. 1990). Först presenterar han vad tidigare språkforskning har att säga om reklam från olika tider och sedan använder han sig av veckotidningsannonser för att åskådliggöra hur annonser från respektive period kan se ut. Veckotidningsmaterialet är ett slags sekundärmaterial i avhandlingen även om det behandlas först. Att veckotidningsmaterialet har en heterogener kvalitet än guldäggsreklamen kunde Korpus gärna ha kommenterat, och jag är inte helt övertygad om att den analysen hade behövt ingå i avhandlingen även om den i sig är intressant.

Guldäggs materialet (primärmaterialet) behandlas på ett annat sätt. Det omfattar inte heller mer än de två sista tidsperioderna. Här ställs forskningsfrågorna och materialet ger svar. Då har läsaren redan gått igenom ca en tredjedel av hela avhandlingen. Det är också först här i kapitel 4 (s. 99) som metoden att normalisera exemplen beskrivs, även om redan veckotidningsannonserna har återgetts på samma strömlinjeformade sätt. Metoden kunde som nämnts gärna ha problematiserats, inte bara konstaterats. Alla spår av layout är alltså avlägsnade för att fokus enbart ska ligga på språket. Därmed ges också i rätt hög grad en illusion av att texterna hör hemma i samma tid. De blir helt enkelt neu-

tralare och mer jämförbara. När guldäggsannonserna behandlas kommenteras både layout och bilder, och en hel del annonser i originalskick finns återgivna i boken. Här får man också för första gången (avsnitt 5.4, s. 110) precisa fakta om det studerade primärmaterialiet. Om veckotidningsannonserna sägs tidigare (s. 50) endast att de är drygt 100 stycken; om guldäggsannonserna får man nu (s. 110) veta att de är knappt 1 600 stycken (exakt 1 578 st.). Basstatistik om ord, meningar, stycken beräknade på olika sätt finns här samlade i avhandlingens enda tabell. Korpus föredrar i övrigt genomgående vagt kvantifierande omdömen i ord framför siffror. Hans material är så stort att det hade varit möjligt att studera både kvalitativt och kvantitativt. Nu måste man bara ta Korpus på orden eller låta bli.

I kapitlen 5–8 letar Korpus systematiskt efter svar på sina fyra forskningsfrågor: Hur är annonsen uppbyggd syntaktiskt (kap. 5), hur tilltalas mottagaren och benämns sändaren (kap. 6), är annonsen underhållande (kap. 7) och vilka röster hörs i annonsen (kap. 8)? På ett i mitt tycke smidigt sätt utnyttjar han också teori och empiri från forskning som gäller helt andra typer av texter. Han är också mycket tydlig när han sätter läsaren in i frågeställningen och berättar hur han själv tänker gå till väga.

Det sista sammanfattande och diskuterande kapitlet (9) handlar främst om primärmaterialiet guldäggsannonserna, men kopplingar till sekundärmaterialiet, veckotidningsannonserna, görs ibland. Bland de perspektiv som Korpus presenterar väljer jag här att säga något om *konstans*, respektive *förändring*, i guldäggsannonserna.

Två drag tycks vara konstanta i guldäggsannonserna. Det ena gäller *tilltalet*, det andra *humorn* och bägge dragen är, enligt Korpus, redan etablerade när guldäggstävlingen startar 1975. I annonsen vill sändaren vara ett *vi* som tilltalar ett *du*, före slutet av 1960-talet ännu ett *ni*. Ibland inkluderar detta *vi* såväl sändare som mottagare; ibland står det endast för sändaren/företaget självt. Annonsen är ett yttrande som innehåller ett råd, en rekommendation, ett stycke information, en berättelse för någon att ta fasta på när denna någon inser att här har han/hon lösningen på ett problem. Användningen av *du* och *ni* är ett drag som branschens egna experter har uppskattat och som med varierande tydlighet och popularitet används år efter år. Det *vi* kallar för samhällets informalisering, rentav intimisering, kan bara förstärka tendensen.

Humor, som är det andra konstanta draget, kan ju tänkas hänga ihop med det informella samtalet, där roligheter och klurigheter bollas mellan deltagarna med det gemensamma skrattet som den sociala belöningen. Texten i en annons är ju inte något man måste läsa; det är inte ens säkert att man stannar upp och tittar på annonsen över huvud taget om den inte fångar tidningsbläddrarens uppmärksamhet. Humor, språklig eller visuell eller båda, är en bra krok att slänga ut. Humor som bryter ny mark gynnas av de utgångspunkter som guldäggstävlingen har, påpekar Korpus.

Förändringar över tid syns i copyn. Dels tycks det handla om mängden copy, mätt i ord, dels om användningen av okonventionell syntax. Spel och lek med meningsfragment och emfatiska stycken är som vanligast kring 1980, då korthuggenheten redan hunnit bli kliché. Genom fragmentering åstadkommer man minst två saker: Man imiterar talspråket (igen) och drar uppmärksamheten till språket, förhoppningsvis då till det budskap som språket ska föra fram. En speciellt intressant iakttagelse är att denna fragmentering av texten hänger samman med lång copy. Texten är huvudsaken; bilden spelar mindre roll. När bilden ges mer och mer utrymme återgår reklamspråket till en normalare syntax och styckebyggnad.

Av de perioder som Korpus har undersökt karaktäriseras den första av att reklamrösten blandas med röster ur andra diskurser. Diskurserna journalistik och privatliv är vanligast i guldäggsannonserna, vård och byråkrati är minst vanliga medan vetenskap och skönlitteratur intar en mellanposition. De andra rösterna i kören bidrar med trovärdighet, retorisk teknik, känslkraft, expertkunskap, ett privat tonfall m.m. Ibland är inlänet en lekfull pastisch, ibland ett seriöst professionellt tonfall.

Personligen tycker jag att Korpus resonemang kring denna kör av diskursröster, med de många goda exemplen, var extra intressant att läsa. Här bryter Korpus ny mark när det gäller språkvetenskaplig forskning just i reklam och det har han förstås textlingvistikens att tacka för. Den leder vidare från den äldre främst stilistiska traditionen som redan hade fått korn på flera egenheter i reklamen. Genom att Korpus material är stort och dessutom så att säga kvalitetsstämplat så är både äldre och helt nya frågor värda att ställas. Det har Korpus gjort och han har också levererat tillfredsställande svar. Det man kan invända emot är att han oftare använder sig av intuition och fingertoppskänsla än regelrätt bevisföring med hjälp av hårda fakta. Min egen intuition, och erfarenhet av att handskas med ett så besvärligt material som reklam, är ändå att Korpus prickar rätt när han drar sina slutsatser. Han har helt enkelt öga och öra för reklam.

Litteratur

Leiss, William, Kline, Stephen & Jhally, Sut, 1990: *Social Communication in Advertising: Persons, Products and Images of Well-being*. Scarborough (Ontario) Routledge.

Marika Tandefelt

Malmbjer, Anna: Skilda världar. En språkvetenskaplig undersökning av grupp-samtal som undervisnings- och lärandeform inom högre utbildning. (Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 72.) Diss. 257 s. Uppsala 2007. ISSN 0083-4661, ISBN 978-91-506-1976-8.

Titeln på Anna Malmbjers avhandling är tankeväckande. Kan det vara så att man lever i skilda världar när man ingår i olika grupper för att samtala om något man ska lära sig? Riktigt så drastiskt har dock AM inte formulerat sitt syfte och sina frågeställningar. Utan hon avser med sitt arbete att undersöka vilka begränsningar och möjligheter som grupp-samtal som undervisnings- och lärandeform rymmer. Detta syfte omsätts i två huvudfrågor. Den första frågan rör som AM uttrycker det grupp-samtal som samtals- och arbetsform. Den huvudfrågan sönderfaller i sin tur i tre delfrågor: hur grupp-samtalen organiseras, vilka språkliga resurser lärarstudenterna spontant använder och vilket språkligt samspel som uppstår. Den andra frågan rör grupp-samtal som lärandeform och delas upp i två delfrågor: vilket ämnesinnehåll lärarstudenterna behandlar och hur detta inne-

håll bearbetas. Grunden för att syftet omvandlas till just de här två huvudfrågorna och att de i sin tur omvandlas till de valda delfrågorna diskuteras och motiveras inte explicit. I stället ligger det inbäddat i diskussionen av dels valda teoretiska utgångspunkter, dels valda analytiska perspektiv, principer och begrepp. Teoretiska utgångspunkter och analytiska redskap är i sin tur hämtade från forskning inom socialkonstruktivistiska, socio-interaktionella och sociokulturella perspektiv på lärande, språk och kunskap. Det är ett ovanligt brett angreppssätt. Risker med en sådan bredd är dels att framställningen kan bli ytlig, dels att det är svårt att sammanjämka så olika perspektiv. De riskerna blir också tidvis uppenbara i AM:s översikt. De mer övergripande analytiska redskapen är däremot väl beskrivna och motiverade.

För att finna svar på sina forskningsfrågor har AM studerat den undervisning nyblivna lärarstudenter deltar i vid ett mellansvenskt mindre lärosäte hösten 2003. I fokus för studien står den allra första delkursen i lärarprogrammet som behandlar elevers sociala liv i och utanför skolan. Varje vecka behandlas en aspekt av delkursens huvudtema genom för det första en föreläsning och sedan fältstudier. Veckan avslutas med ett gemensamt seminarium. Seminariet förbereds i gruppsamtal som AM spelat in. Tre av dessa samtal utgör huvuddata i AM:s undersökning. Två av dem är inspelade under den andra kursveckan i Grupp A och B. Ämnet för deras samtal är »Skolklassens sociala liv/Elever i klassrummet». Den fältstudie som föregått och nu ska ligga till grund för gruppsamtalet syftar till att de studerande ska försöka iaktta och observera den sociala miljön som finns i ett klassrum. Det tredje gruppsamtalet i Grupp C är inspelat veckan därefter. Ämnet är nu »Närsamhällets och förortens kulturella betydelse/Elevkulturer i skolan och förorten». Under föregående fältstudiedagar har de studerande uppmanats att göra iakttagelser kring skolan och närområdet som samlingsrum för elevernas sociala relationer.

Som bakgrund till sin undersökning ger AM en översikt över tidigare forskning om dels institutionella samtal, dels undervisningssamtal. Översikten är väl avvägd och AM pekar på flera kritiska punkter. En sådan är bristen i tidigare forskning att sätta in studerade samtal i det pedagogiska sammanhang som de ingår i. Det som händer före och det som förväntas hända efter genomfört gruppsamtal har stor betydelse för hur samtalslets form och innehåll kommer att utvecklas. En sådan brist vidlåder inte AM:s arbete. Tvärtom avsätter AM ett helt kapitel, kapitel 6, till att mycket fylligt beskriva de studerade samtalsens kontextuella villkor, deras förutsättningar, ramar och multipla kontexter. AM pekar på att samtalssituationen innehåller flera potentiella motsättningar och kommunikativa dilemman som deltagarna måste hantera. Men de uppgifter som grupperna fått sig förelagda visar sig erbjuda stora möjligheter till samarbete och samtal. Deltagarna känner dock inte varandra och alla utom en saknar också erfarenhet av högskoleutbildning. Märkligt nog är det först i det avslutande diskussionskapitlet som AM lyfter fram det faktum att endast en av deltagarna har tidigare erfarenhet av högskoleutbildning och att det är just den deltagaren som har en ganska framträdande roll i C-samtalet. I det här kapitlet diskuteras även samtalen på ett intressant sätt i termer av att utgöra en insocialisering i en praktikgemenskap och hur de därmed ligger till grund för ett lärande.

I de kommande tre kapitlen, kapitel 7 till 9, beskrivs resultaten av olika analyser av de tre gruppsamtalen. Först ut är en beskrivning av samtalsens övergripande struktur och organisation. AM pekar här på att alla tre samtalen framstår som mer eller mindre uttalade kompromisser. De består av dels en motsättning mellan att utföra förelagda upp-

gifter och att lära känna sina nya studiekamrater, dels en motsättning mellan att genomföra ett strukturerat mötessamtal och att skapa ett mer vardagligt och informellt samtal. I den kampen vinner det institutionella i A- och B-samtalen och det mer vardagliga i C-samtalet. De förra utgör strukturerade och uppgiftsorienterade mötessamtal. A-samtalet har en tydlig agenda med flera olika ärenden. Deltagarna utser en ordförande samt diskuterar också en eventuell sekreterare. De förhandlar ofta om uppläggningsen av samtalet. Det liknar av dessa anledningar snarast ett sammanträde alternativt ett seminarium. B-samtalet är å andra sidan mer likt en intervju eller en lärarledd lektion. En deltagare ställer frågor och sammanställer svaren, övriga ger tänkbara svarsalternativ. I C-samtalet däremot växlar samtalet mellan att vara uppgiftsorienterat och att innehålla personliga kommentarer, småprat och mer allmänna resonemang. Det ger med andra ord intryck av ett mer informellt och vardagligt samtal. De här resultaten baseras på olika analyser av samtalen med avseende på hur deltagarna med hjälp av bland annat språkliga markörer ramar in samtalen i olika delverksamheter. Den största analysenheten är samtalsfasen. Exempel på sådana faser är planering av samtalet samt rapportering eller diskussion av skolbesök. Faserna analyseras vidare som bestående av episoder. De beskrivs som antingen monotopikala eller polytopikala och om ämnet är sakrelevant eller icke-sakrelevant eller rör procedurfrågor. Karaktären på växlingarna mellan episoder beskrivs också. De är antingen abrupta eller mer glidande. Vidare genomförs en analys av hur deltagarna samspelar med olika texter som kurslitteraturen, anteckningar och lärarens anvisningar för arbetet.

I kapitel 8 beskrivs mer i detalj de olika ämnen som behandlas i samtalen. Samtalen analyseras som innehållsbyggen. Resultaten visar nu att i det kommunikativt välstrukturerade A-samtalet pågår en kamp om vad samtalet ska ägnas åt. Flera skillnader finns också mellan den formulerade och den realiserade agendan. Ju längre in i samtalet deltagarna kommer desto mer avviker de från den ursprungliga agendan. Innehållsligt är A-samtalet det mest vardagliga samtalet av de tre samtalen. Det är konkreta och lätt iakttagbara mer allmänna sakförhållanden i de besökta skolorna som behandlas. I B-samtalet har innehållet som i A-samtalet en vardaglig karaktär. Men det är bara i B-samtalet som deltagarna försöker använda sig av begrepp och resonemang från kurslitteraturen för att diskutera redovisningen och elever i de besökta skolorna. I B-samtalet förekommer få procedurfrågor och ingen ifrågasätter vare sig form eller innehåll i samtalet. Den här mer implicita agendan visar sig framför allt följa anvisningarna för fältstudien. I såväl A- som B-samtalet finns en konflikt mellan att utföra uppgifterna och att fördjupa sig i sådant i de behandlade sakfrågorna som engagerar enskilda deltagare. Någon sådan motsättning finns inte i C-samtalet. Den konkurrens som föreligger här är som tidigare nämnts i stället mellan en uppgiftsinriktning och en social inriktning. I det här samtalet rör de relativt frekventa procedurfrågorna att man bekräftar den enighet som råder. Den formaliserade agendan är också densamma som den realiserade. Sakdiskussionerna rör i första hand kurslitteraturen och den föreläsning som föregått fältstudierna. C-samtalet är innehållsligt strukturerat och fokuserat. I alla tre samtalen är det en eller ett par deltagare som i första hand står för konkurrerande inlägg i samtalen. De tycks ha egna agendor. I A- och B-samtalen får dessa och ytterligare några deltagare också stort genomslag när det gäller valet av samtalsämne. I båda de här samtalen finns även såväl tysta som mycket tysta deltagare. I C-samtalet är däremot i stort sett alla deltagare mycket aktiva och ingen kan karaktäriseras som tyst.

I det sista resultatkapitlet, kapitel 9, fördjupar AM analysen av innehållet i samtalen ytterligare genom att studera dels vilka aspekter som behandlas i ett par huvudteman i samtalen, dels vilka beskrivningsmönster som framtonar för de olika temana. AM undersöker bland annat hur en av flera möjliga aspekter lyfts fram och andra döljs eller tonas ner. På så sätt införs en kategorisering av det som diskuteras och en figurbakgrunds-relation skapas. I A-samtalet kategoriseras exempelvis de besökta skolorna antingen som stora, slitna sjuttioårsförtortsskolor eller som idylliska, fräscha Astrid Lindgren-skolor, i B-samtalet kategoriseras klassrumsmiljön som endera överbelamrad och rörig eller välordnad och fräsch och i C-samtalet kategoriseras de flesta skolmiljöer som rum för olika elevkategorier och deras aktiviteter och relationer. I A- och B-samtalen utgör kategoriseringarna ofta motsatspar. Det är inte alls lika uttalat i C-samtalet. Mer generellt kan sägas att i A- och B-samtalen är den samtalskontext som beskrivningarna och diskussionerna ingår i värderande och argumenterande, medan i C-samtalet dominerar en konstaterande och undersökande samtalskontext. Mycket tydligt framgår vidare att de kategoriseringar och beskrivningar som första talare i ett tema gör till stor del styr övriga deltagares kategoriseringar och beskrivningar, även om de korrigeras eller nyanseras i viss mån allt eftersom samtalet fortlöper. Först till kvarn får först mala och övriga deltagare måste förhålla sig till det på ett eller annat sätt. Det gör man exempelvis genom att ifrågasätta, lansera egna kategorier, acceptera, avvakta eller vara tyst.

I de två avslutande kapitlen sammanfattar och diskuterar AM på ett föredömligt sätt sina resultat i relation till de två huvudfrågor hon ställt upp inledningsvis. Hon konstaterar bland annat att ett institutionellt interaktionsformat inte automatiskt leder till en institutionell ämnesbehandling, inte heller leder förhållandet att man utser en ledare till att arbetsgruppssamtalen med nödvändighet blir välstrukturerade och ordningen genomskinlig. De innehåll som behandlas bestäms vidare till stor del av de allianser som deltagarna bildar och de kategoriseringar de första talarna i ett tema inför. Deltagarna knä-sätter och språksätter på så sätt sina perspektiv på iakttagelser, tankar och uppfattningar. Däremot anknyter deltagarna mycket sällan till kurslitteraturen i dessa samtal, trots att det framgår tydligt i anvisningarna att så ska ske. Inte heller används vetenskapliga begrepp i diskussionerna i nämnvärd omfattning. I den mån de förekommer talar deltagarna om begreppen, inte med dem. AM konstaterar att utbildningssammanhanget ännu inte har givit deltagarna någon anledning att använda dessa begrepp. Ett undantag utgör den deltagare i C-samtalet som har tidigare erfarenhet av högskolestudier. Den deltagaren bidrar starkt till bland annat att samtalsriktningen ändras och hon lanserar ett beskrivningsmönster som de andra i gruppen accepterar. Hon förklarar innehållet i kurslitteraturen och visar hur man kan anteckna och arbeta med kurslitteraturen. Att studenterna i det här gruppssamtalet håller sig till ämnet och sakligt diskuterar och utforskar sina iakttagelser, tillskriver AM den här deltagaren. Betydelsen av någon som kan stödja och styra in dessa gruppssamtal mot vad som är avsett att avhandlas framstår mycket tydligt. AM avslutar därför sitt arbete med att konstatera att lärarlösa gruppssamtal inte gör läraren överflödig, utan tvärtom kräver mycket förberedande och uppföljande undervisning och en lärare med ett gott pedagogiskt öga.

Det här är en studie som är mycket rik på analytiska ingångar och resultat. Det är både en styrka och en svaghet. Det är en styrka på så sätt att det lyfter fram och tydligt visar på komplexiteten i ett samtal. Inte minst blir det klart hur olika aspekter av ett samtal, som ett yttre interaktionsformat och ämnesinriktning, inte alltid går i takt med varandra.

Svagheten med den här rikedom på analytiska ingångar är dock att det allt emellanåt blir oklart hur de relaterar till varandra. De här oklarheterna skapar en snårskog som läsaren får kämpa sig genom. Ett stort stöd i den kampen utgör de klargörande utdragen ur samtalen och den enkla men tydliga deskriptiva statistiken. När man väl tagit sig genom alla analyser och de resultat de ger upphov till upplever man att man lärt sig mycket om gruppsamtal. Det som kan lyftas fram i särskild ordning är AM:s analys av hur kategoriseringar och beskrivningsmönster växer fram i samtalen. De leder inte till skilda världar, men bidrar definitivt till att man får en god insyn i hur olika textvärldar kan skapas av studenter.

Caroline Liberg

Palm, Tage: En ändelses uppgång och fall. Svensk pluralbildning med -er hos neutrala substantiv med final konsonant. (Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 69.) Diss. 240 s. Uppsala 2006. ISSN 0083-4661, ISBN 91-506-1905-5.

I sin doktorsavhandling undersöker Tage Palm uppkomsten och avvecklingen av pluralformer som *arrangemanger, idealer, instrumenter, koncepter, paketer, porträtter, recepter* och *systemer*. Denna pluralböjning med *-er* var mycket vanlig i 1700- och 1800-talssvenska vid en särskild grupp substantiv, nämligen främmande neutrer som i singularis slutade på konsonant och hade betoning på sista stavelsen. Under andra hälften av 1800-talet igångsattes dock en ivrig hetsjakt på just dessa pluralformer, något som snabbt fick till följd att nästan alla kom att utmönstras och ersättas med sina ändelslösa motsvarigheter. Endast enstaka undantag kvarstår idag. Så har vi exempelvis behållit *er*-ändelsen i uttrycket *tappa koncepterna*, och vi påminns om den genom Anna-Maria Lenngrens dikt *Porträtterne*. Det går faktiskt också att hitta neutrala substantiv av denna typ som ännu i senaste upplagan av *Svenska Akademiens ordlista* enbart har pluraländelsen *-er*. Vid avvecklingen försvann däremot inte pluralt *-er* vid andra typer av neutrala ord, utan ändelsen finns helt ohotad kvar i ord på *-(i)um* som *inventarier* och *museer*, i sortpluraler som *tyger* och *priser*, liksom också i neutrer på betnad vokal som *bagerier* och *partier*.

Tidigare har den neutrala pluraländelsen *-er* mest ingående undersökts i Nils Linders *Om -er, -r, -ar och -or såsom pluraländelser för neutrala substantiver i svenska språket* (1890), men den har även behandlats i Gösta Lindblads *Abraham Sahlstedt och den svenska substantivböjningen* (1919) och senast av Tage Palm i uppsatsen »Språkliga idealer eller nationella ideal. Om pluraländelsen *-er* hos neutrala substantiv på konsonant» (2002). Från Lindblads typindelning har Palm för övrigt hämtat benämningen »F1-ord» för den speciella ordgrupp han undersöker i avhandlingen: främmande ord med ultimabetoning. För den neutrala *er*-ändelsens framväxt är standardverket Bengt Lomans »Försvenskningen av latinska substantiv i reformationstidens skriftspråk 1–2», publicerad i *Nysvenska studier* 35 och 36 (tr. 1956 och 1957).

Avhandlingens syfte är »att undersöka hur och varför *er*-böjningen av F1-ord uppkom, när och i vilken omfattning den brukades och hur och varför den försvann» (s. 13). Av dess sex kapitel ger det första utöver syfte och avgränsningar en allmän beskrivning av det ordförråd som ingår i den undersökta gruppen. I översikten över dess uppbyggnad och ålder utgår Palm från de drygt 300 F1-ord som finns upptagna i A. F. Dalins *Ordbok öfver svenska språket* (1850–55).

I det andra kapitlet, som på flera sätt kan ses som det mest centrala i avhandlingen, presenterar förf. två större egna undersökningar om när och i vilken omfattning *er*-ändelsen användes. Den ena är en omfattande diakronisk proportionsundersökning, där materialet hämtats från excerptsamlingarna i SAOB:s arkiv i Lund (SAOS). Vid 58 utvalda substantiv har Palm undersökt proportionen mellan *er*-plural och ändelslös plural, varvid han totalt registrerat drygt 2500 belägg. Fördelningen på pluralform och tid (från 1521 till 1919) redovisas för de enskilda orden både i ett antal diagram i anslutning till den löpande texten och i en fullständig sammanställning i bilaga 1. Undersökningen visar att det under 1500-talet var relativt jämnt mellan de två varianterna. Under 1600-talet ökade däremot *-er* successivt sin andel för att under början av 1700-talet komma att dominera mycket starkt. Den höga nivån *-er* bibehölls fram till omkring 1870, då en snabb och tydlig tillbakagång skedde till förmån för de ändelslösa formerna. Dock tycks en viss tillfällig inbromsning ha skett under 1910-talet.

Till proportionsundersökningen fogas också en undersökning av enbart förstabelägen på de bägge pluralvarianterna. Den omfattar 141 ord, då materialet utökats med sådana F1-ord där SAOB uttryckligen har tidfäst bägge pluralvarianterna. Centrala frågor blir alltså: Vilken pluraländelse användes första gången ordet är belagt i pluralis: *-er* eller \emptyset ? Hur långt senare uppträder den andra pluralformen? Resultatet visar att det var ganska jämnt mellan de två böjningsformerna före 1600. Under 1600-talets två första decennier hände något mycket påtagligt: *-er* fick ett klart övertag över nollpluralerna, ett övertag som *-er* sedan behöll och till och med utökade under perioden fram till 1800-talets mitt.

Med utgångspunkt i resultaten från de två undersökningarna urskiljer Palm fyra olika tidsskeden: ett expansionsskede från 1520; ett konsolideringsskede från 1630; ett dominansskede från 1720; ett avvecklingsskede från 1870. Dessa skeden behandlas sedan närmare i de följande kapitlen.

I det tredje kapitlet, som presenterar de två första skedena, diskuteras förutsättningarna för att en ändelsemarkerad pluralform skulle uppstå hos neutrala substantiv. Det innehåller också en redogörelse för hur olika forskare har velat förklara uppkomsten.

Det fjärde kapitlet, som med sina 60 sidor är avhandlingens längsta, ägnas åt dominansskedet. Här behandlas även de neutrer som har bevarat sin *er*-plural idag, till exempel *stipendier*, *museer* och *sekler*. Palm gör också en intressant genomgång av hur samtida grammatiker och lexikografer förhöll sig till *-er* under 1700-talet och första hälften av 1800-talet. Ett stort avsnitt (nästan halva kapitlet) ägnas åt F1-orden i Dalins ordbok.

I det femte kapitlet diskuterar Palm orsakerna till att *er*-böjningen försvann, och han framhåller olika språkliga förutsättningar för att avvecklingen skulle kunna ske. Som särskilt betydelsefullt nämner han att det segrande ändelslösa alternativet följde huvudregeln för neutrer, att det hela tiden hade en viss bruklighet och dessutom var accepterat som korrekt, liksom att de aktuella orden huvudsakligen var skriftspråksord. Ett

omfattande delavsnitt, betitlat »Språkvetenskap och språkvård» innehåller en bred och fyllig genomgång av den språkvetenskapliga diskussionen från 1800-talets mitt och inte minst den roll som professorn och akademiledamoten Johan Erik Rydqvist (1800–1877) spelade vid fördrivandet av *er*-böjningen. Han var en stark motståndare till de neutrala pluralernas *-er*, som han betraktade som tysk och dansk påverkan. Han angriper även »former som *tyger*, *viner* och *priser*, som enligt hans åsikt griper omkring sig ur 'köpmans-språket', medan 'Vetenskaps-språket' genom att tillåta *salter* inte visar 'behörig skonsamhet mot det fosterländska lynnet'» (s. 168). Däremot kan han tänka sig att behålla *-er* vid substantiv på *-ium*, eftersom de ändå »bära främlingskapet öfver allt med sig». En annan inflytelserik kritiker var Viktor Rydberg. I sin uppmärksammade artikel »Tysk eller nordisk svenska» vände han sig även mot »missbruket» av det neutrala *-er*. Senare kom han dock att modifiera sin uppfattning. Rydqvists och hans meningsfränders syn på neutralt *-er* som en främmande utväxt, oförenlig med det svenska språkljy-net, fick stor genomslagskraft, inte minst hos författare till de nya språkläroarna för läroverken, till exempel David Anton Sundén. Visserligen fick *er*-formerna snart ivriga försvarare som Esaias Tegnér, Adolf Noreen, Gustaf Cederschiöld och Carl Johan Schlyter, som främst använde funktionella argument för ett bibehållande och till och med utvidgande av det neutrala *-er*, men försvaret kom uppenbarligen alltför sent för att hejda vad Cederschiöld kallade för ett »reaktionärt anlopp mot den lefvande högsvenskan» (s. 177). Tidigare forskare har ansett att fördrivningen av neutralt *-er* skett genom medveten språkvård. Palm ansluter sig härtill, men hävdar samtidigt att vissa andra faktorer varit nödvändiga för utgången, vilket han sammanfattar i kapitlets avslutande stycke:

Avvecklingen av F1-ordens *er*-pluralis inspirerades av Rydqvist och förverkligades genom opinionsbildning och skolundervisning i ett intellektuellt klimat som var mottagligt för romantisk-historiska och nationella argument. I utgångsläget konkurrerade *er*- och \emptyset -formerna; det fanns därför förutsättningar för (och önskemål om) en standardisering, som genom Rydqvists och hans anhängares insatser skedde till förmån för \emptyset . Trots sitt stora kvantitativa övertag i utgångsläget fick *-er* ge vika. Detta hade inte kunnat ske om \emptyset -böjningen inte redan hade varit ett accepterat och brukat alternativ för F1-ord och haft sin starka ställning hos andra neutrer på konsonant. Det hade varit omöjligt att genomföra om F1-orden hade varit vardagligare och haft högre frekvens i talspråk. (s. 208)

Det korta sjätte kapitlet följs av motsvarande *Summary in English* och en litteratur- och källförteckning. Två ytterst värdefulla och informationsrika bilagor avslutar avhandlingen.

Palm tar i sin avhandling inte bara upp den neutrala pluraländelsen *-er* och dess uppgång och fall, utan vidgar sitt ämne och diskuterar även mer övergripande språkvårdsfrågor som: Hur, när och med vilka medel kan språkvetare/språkvårdare påverka utvecklingen? Vilken roll spelar läroböcker och skolundervisning? Vilka språkliga förutsättningar måste föreligga för att förändringar ska kunna åstadkommas? I just fallet pluralt *-er* vid neutrer på konsonant och betonad slutstavelse gav den hetsjakt som bedrevs önskat resultat, om än avvecklingens »irrationella idégrund och inslag av ensidig propaganda vid genomförandet [...] med rätta kritiserats» (s. 215). Samtidigt misslyckades samma krafter kapitalt på andra punkter, nämligen att återinföra tregenussystemet och att utrota de näraliggande sortpluralerna på *-er*. Det är alltså knappast de agerandes auk-

toritet och använda metoder som kan vara helt avgörande, utan snarare de skilda inom-språkliga förutsättningarna.

Palm har valt ett aldeles utmärkt material för sin proportionsundersökning. Excerpt-samlingarna i SAOB:s arkiv (SAOS), som kan sägas utgöra en omfattande konkordans till hela det nysvenska skriftspråket, har många uppenbara fördelar när man letar efter en så pass ovanlig företeelse som Palm undersöker. Materialet är visserligen lite speciellt till sin natur, inte minst därför att det består av lösryckta citat, men Palm redogör föredömligt för hur han hanterat olika frågor som uppkommit och vilka lösningar han valt, till exempel när det förekommer belägg från olika upplagor av samma verk eller när risk för förväxling kan föreligga. Så kan det till exempel ibland råda osäkerhet om den registrerade ändelselösa formen är *singularis* eller *pluralis* eller om *er*-formen är neutral eller utral vid ord med vacklande genus. Beläggen i de enskilda ordkapslarna kunde dock lätt ha kompletterats med en fritextsökning i nätversionen av SAOB (OSA), vilket i vissa fall skulle ha gett relevant material. När till exempel Palm noterar att det inte finns några belägg på pluralformen *problemer* för perioden 1870–1919 mot 8 belägg på *problem* (tabell 15 s. 232) avslöjar en fritextsökning i OSA förvånande nog följande *problemer* från just denna tid:

Verldsförklaringens **problemer** och dylika dimmigheter. WIESELGREN En man ö. bord 18 (1882, 1892)

(Naturforskare) äro icke skyldiga att lösa metafysiska **problemer**, åtminstone icke på metafysikernas aprioristiska sätt. RYDBERG Varia 28 (1890).

Särskilt intressant är att ett av beläggen härrör från den tidigare hätske *er*-motståndaren Viktor Rydberg, som 1890 ändrat uppfattning. Förklaringen till att dessa fall inte registrerats hos Palm är naturligtvis att de återfinns i kapslarna för *dimmighet* resp. *aprioristisk*, eftersom det är under dessa uppslagsord exemplen ges, inte under *problem*. För vissa ord kan det alltså finnas ett dolt material, insorterat under andra uppslagsord, men därför ingalunda mindre vittnesgillt.

Resultaten av de egna undersökningarna redovisas i ett antal tabeller och diagram. Oftast är dessa mycket klagörande och informativa; detta gäller inte minst de översiktliga diagrammen i figur 8 (s. 57) och figur 11 (s. 235). Men några undantag finns tyvärr. Det gäller figur 3–7 (s. 48–55) som blir svårlästa och ibland rent grafiskt irriterande, därför att antalet belägg bitvis är alltför litet för att procentuella uträkningar ska vara meningsfulla. Dessa diagram kunde med fördel ha utgått helt. I något fall har kanske problemen föresvävat avhandlingsförfattaren, eftersom han beträffande figur 3 (s. 48) förklarar: »För att inte göra diagrammet alltför rörigt har tre [av åtta aktuella ord] utelämnats.» I diagrammet redovisas ändå sex av de åtta orden!

Man kan möjligen beklaga att ingen grammatisk term har kommit att ingå i proportionsundersökningen, trots att många sådana finns bland de pluralböjda F1-orden i Dalins *Ordbok öfver svenska språket* (förtecknade i bilaga 2, s. 236 ff.). Just de grammatiska termerna tycks mig speciellt intressanta, dels därför att *-er* fördrevs på språkvetenskapligt initiativ och med språkvetenskapliga argument, dels därför att de var särskilt *er*-benägna, eftersom de oftast utvecklats ur latinsk citatform. Palm behandlar förvisso många av dem i olika sammanhang i avhandlingen (främst s. 95 f.), men det tycks mig önskvärt att åtminstone någon fått den utmärkta genomlysning som proportionsundersökningen innebär. Flera av Dalins grammatiska termer måste visserligen falla bort ef-

tersom de inte längre uppfyller kriterierna för ordgruppen: några därför att deras betoning förskjutits från slutstavelsen (exempelvis *adjektiv, substantiv, imperfekt*), andra därför att deras försvenskade former (exempelvis *aktiv, supin, feminin*) på sikt inte förmodade hålla stånd mot de latinska varianterna. Vissa som *objekt, predikat, subjekt* är dock fortfarande F1-ord, och även om de inte är de allra mest centrala i ordförrådet kunde kanske något av dem ha fått ingå. En tredje omständighet som gör de grammatiska termerna intressanta är att man vid dessa fortfarande tycks kunna skönja en viss förkärlek för neutralt *-er* eller åtminstone en vacklande inställning – möjligen ett resultat av de motstridiga viljorna bland språkvetenskapsmännen vid 1800-talets slut? Som exempel på kvardröjande pluralböjning på *-er* vid neutrala språkvetenskapliga F1-ord kan nämnas substantiven *abstrakt* och *konkret*, där SAOL 13 har *abstrakter* och *konkreter* som enda angivna pluralformer. Palm påminner också (s. 96, not) om att en del språkvetenskapliga termer som inte längre är ultimabetonade ändå fortfarande – mot huvudregeln för neutrer på konsonant – har obligatoriska eller alternativa pluralformer på *-er*, t.ex. *kollektiver* och *appellativer*.

Tage Palm har skrivit en gedigen och informationsrik avhandling om ett intressant och tacksamt ämne. Inte minst värdefull är den stora proportionsundersökningen och den mångsidiga bearbetningen av resultaten. Avhandlingen ger också viktiga bidrag till den alltid aktuella diskussionen om förutsättningarna för en framgångsrik språkvård.

Lillemor Santesson

Sociolingvistik, red. av Eva Sundgren. 357 s. Liber. Stockholm 2007. ISBN 978-91-47-05325-4.

Man kan tänka sig en klok student som läser svenska på B-nivå och står inför en delkurs på fem veckor med rubriken *Sociolingvistik*. Vad förväntar sig studenten att få reda på?

Åtminstone fyra saker, föreställer jag mig. För det första teorin: vilka antaganden om språk, människor och samhälle ligger till grund för sociolingvistiskt tänkande? För det andra metod: hur gör man en sociolingvistisk undersökning? För det tredje – och kanske mest av allt – empiri: vad kännetecknar det svenska språksamhället, socialt sett? Och kanske för det fjärde lite vetenskapshistoria: hur och var har denna vetenskapsgren vuxit fram, hur förhåller sig svensk forskning till det internationella forskningsläget?

Sedan ett år tillbaka är chansen stor att den centrala kursboken heter just *Sociolingvistik*, en 350-sidig antologi där nio författare skrivit var sitt kapitel. Den har redigerats av Eva Sundgren och givits ut på Liber förlag (2007).

Tillfredsställer den de fyra kunskapsintressena? Ja, nästan så långt man kan begära. Särskilt de två första besvaras grundligt. Man lär sig också mycket om det svenska språksamhället, om än något osystematiskt. Även på den fjärde frågan finns svar, men mellan raderna. (Det hade nog inte varit ur vägen med ett särskilt, kortare kapitel om sociolingvistikens framväxt nationellt och internationellt och också om tidiga svenska föregångare som Levander, Gjerdman och Björseth.) Allt som allt borde socioling-

vistikstudenten bli nöjd. En snabb genomgång kapitel för kapitel får motivera belåtenheten.

Först kommer ett översiktskapitel av Bengt Nordberg (s. 11–33), av stor betydelse för hur boken som helhet ska förstås. Nordberg diskuterar men avstår, klokt nog, från distinktionen mellan språksociologi och sociolingvistik. I stället gör han en mycket pedagogisk indelning av sociolingvistikens delområden utifrån de sociala enheter som olika deldiscipliner arbetar med, från makro till mikro: språkpolitik och språkplanering, samhällelig flerspråkighet, taletnografi, variationslingvistik, språk och kön, attityder, talackommodation, samtalsstil och samtalsanalys. Det svarar inte alldeles mot bokens uppläggning. Som Nordberg påpekar saknas ett särskilt kapitel om taletnografi och likaså om ackommodation, medan variationslingvistikens får två kapitel och ungdomsspråk ett eget.

Denna inkongruens stör knappast läsningen. Lite besvärligare är att Nordberg sätter likhetstecken mellan *samtalsforskning* och *interaktionistisk sociolingvistik* (s. 28), medan Karolina Wirdenäs i sitt kapitel »Samtal och samtalsforskning» skiljer på »två huvudlinjer»: *interaktionell sociolingvistik* och *conversation analysis* (s. 185–186). I övrigt råder god överensstämmelse mellan inledning och övriga åtta kapitel.

Går man till anglosaxiska antologier som någorlunda motsvarar *Sociolingvistik* (t.ex. Coupland & Jaworski 1997 eller Cheshire & Trudgill 1998) hittar man naturligtvis något andra sätt att dela in fältet. Men de är varken sämre eller bättre, och återspeglar i huvudsak samma syn på sociolingvistikens uppgifter. Nordberg beklagar dock att namnens respektive skriftspråkets sociolingvistik lämnats därhän. Jag instämmer gärna i att särskilt den andra luckan börjar bli besvärande. (Anna Grönberg ägnar dock en sida åt chatt i sitt kapitel om ungdomsspråk.)

Efter Nordbergs inledning följer Lars-Gunnar Anderssons »Dialekter och sociolekter» (s. 34–70). Framför allt metodiskt är det synnerligen instruktivt; Andersson presenterar såväl en »dialektundersökningsmanual» som en »sociolektundersökningsmanual» – en fröjd för den lärare som vill sätta studenter i enkelt men fruktbart fältarbete. (Men varför ska en svensk sociolingvist i variabelvalet skilja mellan *indicators*, *markers* och *stereotypes* och inte mellan *indikatorer*, *markörer* och *stereotyper*?) Kapitlet är rikt på exemplifierande, mycket pedagogiska, data från de senaste 40 årens forskning.

Ändå kan man efter genomläsningen känna suget efter ett kapitel till: den stora synesen om det sociodialektala svenska språklandskapet i variationslingvistiskt perspektiv. När får vi den empiriska sammanfattningen av all forskning om Eskilstuna, Burträsk, Stockholm, Rättvik, Norsjö och många andra ställen? Möjligen tillåter forskningsläget det ännu inte, och möjligen är inte denna bok den rätta platsen. Men den nyfikne studenten skulle nog vilja veta.

I Eva Sundgrens kapitel »Språklig variation och förändring» (s. 71–107) gäller alltså frågan variationslingvistikens möjligheter att förklara språkförändring. Också detta kapitel har metodinriktning. Jag tycker dock att Sundgren kunde ha tagit ytterligare ett steg och demonstrerat implikationsanalys och andra tekniska finesser. Nu blir framställningen bitvis lite för allmän med många i och för sig mycket informativa referat av Labov, Milroy, Cheshire och andra internationella storheter.

Mer påtagligt pedagogiskt, och mycket lärorikt, är Ellen Bijvoets »Attityder till språk» (s. 113–143). Bijvoet reder ut socialpsykologins attitydbegrepp, går vidare till språkattityder och undersökningsmetoder, och redovisar därefter resultaten från några

stora svenska attitydundersökningar. Kapitlet avslutas med en diskussion av nyare utveckling inom attitydforskningen. Det är inte Bijvoets fel, men ändå lite förargligt, att några av de viktigaste resultaten från det nordiska importordsprojektet (*Nordiske sprogholdninger* 2006 och *Nordiske sprogkaldninger* 2006) publicerats för sent för att kunna inarbetas. De rymmer viktiga – delvis överraskande – lärdomar både om skillnader i språkattityder mellan de nordiska länderna och matched guise-teknikens möjligheter.

Maria Ohlssons »Språk och genus» (s. 144–184) ägnar med all rätt förhållandevis stort utrymme åt grundläggande begrepp; rena metदानvisningar eller resultatredogörelser får i gengäld något mindre plats. (Ohlsson föredrar alltså *genus* framför *kön* eller *socialt kön*, även om hon inte helt avvisar de senare beteckningarna.) Hon väljer att gruppera forskningen i fyra riktningar: kvinnoforskning, mansforskning, jämställdhetsforskning och queerforskning. För vart och ett av dessa områden kan sedan forskarens genusintresse enligt Ohlsson riktas mot olika nivåer: den samhälleliga, interpersonella och individuella. Det är ett bra grepp. Kanske blir kopplingen till andra kapitel eller till Nordbergs inledning därmed rätt svag. Men den kan den intelligenta läsaren göra själv.

I »Samtal och samtalsforskning» (s. 185–220) har Karolina Wirdenäs den väldiga uppgiften att överblicka samtalsforskningen och placera den i sociolingvistik. Wirdenäs skiljer inledningsvis på interaktionell sociolingvistik och CA (jfr ovan!), där den förra inriktningen kännetecknas av antaganden om människor som sociala varelser, medan den senare arbetar i ett socialt vakuum; Wirdenäs framhåller att svenska samtalsforskare gärna låtit traditionerna mötas. Därefter följer tio sidor analysmetod och sedan tre mer diskuterande avsnitt om respektive samtalsinnehåll och samtalsaktivitet, identitet samt institutionella samtal. Jag har lite svårt att bedöma om Wirdenäs gör alla grenar rättvisa, och lika lite som i de variationslingvistiska kapitlen – ja, ännu mindre – blir det plats för en summering av vad vi vet i dag om svenska samtal. Men detta är randanmärkningar till ett mycket kunnigt och välstrukturerat kapitel.

Anna Gunnarsdotter Grönbergs kapitel »Ungdomsspråk» (s. 221–257) har däremot ett starkare empiriskt inslag. Flera avsnitt låter sig t.o.m. läsas som direkta tillämpningar av metoder och teorier i andra kapitel, framför allt Wirdenäs' (explicita hänvisningar ges). Grönbergs ansats bäddar för en lättsammare framställning än i flertalet andra kapitel. Därmed finns risk för viss ytlighet, men läst tillsammans med andra mer stramt metod- och teoriinriktade kapitel blir bidraget en tillgång för hela boken.

Jarmo Lainios tvåspråkighetskapitel (s. 258–309) är innehållsrikt. Här bjuds diskussion av centrala begrepp som *modersmål* eller *språkkontakt*, många exempel och viktiga data om modersmål och minoriteter i Sverige. I all sin användbarhet är det dock en smula svårgripbart. Det kan bero på vad man kan kalla Lainios folkbildarperspektiv – i allmänhet en prisvärd egenskap men någon gång besvärligt i en akademisk lärobok. Lainio berättar vad forskningen håller på med, vilka begrepp som är omdebatterade och vilka felaktiga föreställningar som ofta finns om tvåspråkighet. I detta sammanhang hade han tjänat på att tydligare skilja mellan allmän samhällsbakgrund, övergripande teorier, metoder och säkerställda data.

Det sista kapitlet är Björn Melanders synnerligen informativa och välstrukturerade »Språkvård och språkpolitik» (s. 310–335). Bland annat lyckas Melander förena språkplaneringens makroperspektiv med språkriktighetsdiskussionens intresse för detaljproblem utan att det känns konstlat. Jag uppfattar att huvudsyftet är att redogöra för förhållanden i dagens Sverige, medan teori och forskning får snävare utrymme (standard-

verk av Haugen och Cooper refereras dock) – i detta fall en klok avvägning. Sist i boken finns i en ordlista med mestadels fylliga förklaringar av över 120 begrepp.

Denna recension kan inte avslutas utan en kort jämförelse med Jan Einarssons lärobok *Språksociologi* (2004). *Sociolingvistik* ger större utrymme för variationslingvistik och är framför allt mer forsknings- och teoriorienterad. *Språksociologi* har ofta ett mer jordnära vardagsperspektiv och ägnar sig betydligt mer åt barn och skola. Einarssons bok är alltså antagligen lämpligare i svenskkurser på lärarutbildningar, åtminstone grundskolläraryrkesutbildningar, medan *Sociolingvistik* passar bättre när studenter ska föras i kontakt med pågående forskning och skolas till sociolingvister.

Nästan alla kapitel i *Sociolingvistik* befinner sig också vid eller mycket nära forskningsfronten. Ändå uppfattar jag boken som relativt traditionell. Det är menat som rejält beröm. Den kunskapsstörstande studenten behöver en bok som ansluter till dominerande och väl utstakade forskningstraditioner, upplyser om centrala begrepp och visar hur undersökningar går till. De djärva omprövningarna av rådande konsensus, de riktigt djupa problematiseringarna av begrepp som *varietet*, *dialekt*, *samtalsstil* m.m. hör till forskarnivån. *Sociolingvistik* är bok för grundkurserna eller möjligen för det som i dag kallas avancerad nivå. Som sådan är den en mycket bra bok.

Litteratur

- Cheshire, Jenny & Trudgill, Peter (eds.), 1998: *The sociolinguistics reader 1–2*. London m.fl.
- Coupland, Nicolas & Jaworski, Adam (eds.), 1997: *Sociolinguistics. A reader and coursebook*. London m.fl.
- Einarsson, Jan, 2004: *Språksociologi*. Lund.
- Nordiske sprogholdninger. En masketest, red. av Tore Kristiansen. (Moderne importord i språka i Norden 5.) Oslo 2006.
- Nordiske språkhaldningar. Ei meningsmåling, red. av Tore Kristiansen & Lars Vikør. (Moderne importord i språka i Norden 4.) Oslo 2006.

Olle Josephson

Sproglig polyfoni. Tekster om Bachtin og ScaPoLine, red. av Rita Therkelsen, Nina Møller Andersen & Henning Nølke. Aarhus Universitetsforlag. 375 s. Århus 2007. ISBN 978-87-7934-026-8.

I volymen ingår bidrag av: Nina Møller Andersen, Jean-Claude Anscombre, Jacques Bres, Patrick Dendale, Per Durst-Andersen, Kjersti Fløttum, Eva Skafte Jensen, Mads Jønsson, Kathrine Ravn Jørgensen, Alexandra Kratschmer, Hans Kronning, Elvira Krylova, Gorm Larsen, Anna Vibeke Lind, Henning Nølke, Karsten Pedersen, Malin Roitman, Rita Therkelsen & Adam Ægidius

När den ryska litteraturteoretikern Michail Bachtin (1895–1975) blev känd i Västeuropa och USA, var det i första hand inom litteraturteori. Hans teorier om det karnevalistiska och om polyfona romaner passade bra ihop med det så kallade postmoderna tänkandet, och Bachtin blev en välkommen vitamininjektion. Framgångarna hängde samman med att Bachtins texter blev översatta, främst till engelska, franska och tyska. Under speciellt det senaste decenniet har det även publicerats en rad översättningar till nordiska språk, och den främsta översättaren av Bachtin till danska, Nina Møller Andersen, är även en av redaktörerna bakom en stor antologi om Bachtin, *Sproglig polyfoni*.

Dock är det inte bara inom litteraturforskningen som Bachtin har fått ett stort genomslag. Även språkvetare har tagit till sig hans teorier, och då särskilt två aspekter av dessa: talgenrer och polyfoni. Men det faktum att Bachtin var litteraturteoretiker och inte språkvetare medförde också att han även i sina mest språkorienterade texter inte kan sägas vara speciellt tydlig i sin beskrivning av språkliga fenomen. Med andra ord: Bachtin lämnar som språkvetare ett stort tolkningsutrymme. Detta utrymme kan grovt sägas ha varit föremål för två, mycket olika typer av teoribildningar, dels en text- och diskursanalytisk inriktning, dels en strikt (mikro)lingvistisk inriktning. Den sistnämnda har främst den franska lingvisten Oswald Ducrot som inspirationskälla, och inom inriktningen har man sedan början av 2000-talet samarbetat i nätverket *La théorie scandinave de la polyphonie linguistique (ScaPoLine)*.

Det är just detta nätverk som, tillsammans med Bachtin, står i centrum för ovan nämnda antologi *Sproglig polyfoni*. Boken har underrubriken: *Tekster om Bachtin og ScaPoLine*, och den samlar 19 artiklar under tre huvudrubriker: »Tekster om Bachtin», »Polyfoni på tvärs» och »Tekster om ScaPoLine». Texterna är på danska (13), norska (1), svenska (2), engelska (2) och franska (1), och de 375 sidorna är fullmatade. Det är med andra ord en rejäl textmängd som ställer sina krav på läsaren, inte bara därför att texten är lång och på olika språk, utan även på grund av den stora spridningen i fokus och kunskapsintresse. Men mer om det senare.

Boken inleds med en artikel av en av redaktörerna, Nina Møller Andersen, om »Bachtin og det polyfone», där hon går igenom de centrala begreppen hos Bachtin. Det är bl.a. dialog, talgenre, två- och flerstämmighet och superadressat, och Møller Andersen diskuterar de olika begreppen i relation till den övergripande polyfonitanken hos Bachtin. För många av begreppen gäller att det absolut inte är tydligt eller entydigt vad Bachtin menar med dem, så artikeln bli även en genomgång av hur en rad centrala forskare har tolkat begreppen.

Placeringen av artikeln först i volymen är logisk, därför att Møller Andersen försöker utreda och diskutera de begrepp som senare artiklar behandlar från olika vinklar. Men med tanke på hur stora skillnader det finns i förvaltandet av arvet (inspirationen) från Bachtin, blir artikeln ändå ganska intern och man lämnas som läsare med en rad frågetecken. Ett av frågetecknen behandlar Møller Andersen kort i en fotnot (s. 20), nämligen det som handlar om översättningen av det ryska ordet *slovo*: »Det russiske ord 'slovo' kan oversættes til 'ord', 'sprog', 'diskurs'». I stycket, som noten kommenterar, står det om artikeln *Talgenrer från 1952–53* att »Bachtin bruger det meste af spaltepladsen til, med udgangspunkt i forskellen på sproget (slovo) i sprogsystemet og sproget (slovo) i sprogbrugen, at bestemme talegenrebegrebet, som svarer til det vi nu betegner som talehandlinger eller sproghandlinger». På vilken nivå befinner sig Bachtin här, när han

pratar om 'slovo': är det språk i en allmänspråklig betydelse? Och om Bachtins teori måste ses i opposition till samtidens bl.a. strukturalistiska språksyn, verkar det mycket konstigt att han ändå accepterar strukturalismens uppdelning av språket i en systemsida och en brukssida. Jag tvivlar inte en sekund på Møller Andersens översättarkompetens, men vad jag saknar är en systematisk förklaring till, när ett ord som kan betyda tre så skilda saker som språk, ord och diskurs, ska översättas med vilket av dessa tre ord. Detta blir speciellt viktigt när Bachtin läses på engelska, franska och tyska (vilket vi som inte behärskar ryska ofta är tvingade att göra), för vilka val har dessa översättare gjort? Är det samma val som den danska översättaren?

Risken, som finns vid alla översättningar av författare som använder ord och uttryck utan en stringent definition, är att man i översättningen väljer det ordet som passar med en viss tolkning av teorin. Och en sådan risk blir än mer överhängande när teorin flyttas från ett område, i Bachtins fall litteraturteori, till ett annat, språkvetenskapen – eller kanske mer precist: olika språkvetenskaper. Ett ord som *diskurs* betyder t.ex. vitt skilda saker inom olika teoribildningar och olika områden, och samma sak gäller för *språk* och *ord*. Inte minst är skillnaden på betydelsen av *språk* inom litteraturteori och inom språkvetenskaperna (för att inte tala om inom filosofin, som Bachtin ibland verkar röra sig inom) fundamental, och lämnas man utan definitioner infinner sig snart en osäkerhet om huruvida de olika skribenterna rent faktiskt menar samma sak med de centrala begreppen.

Problemet berörs av Møller Andersen själv på flera ställen, när hon bl.a. pekar på att »polyfoni er som nævnt et litterært begreb hos Bachtin og har meget lidt at gøre med den sproglige polyfoni som lingvister i ScaPoLine beskæftiger sig med, ud over navnefællesskabet» (s. 24). Som läsare sitter jag efter att ha läst en sådan mening fortfarande med en fråga: varför då göra en bok om polyfoni *med utgångspunkt i två riktningar* som förstår helt olika saker med begreppet? Är det för att kontrastera de två? Eller är det för att visa begreppets elasticitet? Eller är det för att visa ett begrepps transformering från litteraturen till lingvistik? Eller är det helt enkelt för att *praktisera* polyfoni och inte bara prata om den?

Trots att Nina Møller Andersen alltså väcker ganska många och kritiska frågor, är det en artikel som jag förmodligen kommer att återvända till när jag träffar på Bachtin eller tolkningar av Bachtin, just därför att författaren försöker kasta ljus över de olika begreppens relation till varandra och deras innebörd.

Bachtins teorier, och särskilt polyfonibegreppet, har påverkat en rad olika discipliner inom språkvetenskaperna, även om påverkan som Møller Andersen visar, kan vara av mycket varierande art. I denna volym är den riktning som tar mest plats, även den som enligt Møller Andersen har minst att göra med Bachtin. Det handlar om en lingvistisk mikroanalysmodell, utvecklad med utgångspunkt i Oswald Ducrot, särskilt hans bok *Le dire et le dit* från 1984. Den drivande i utvecklingen av teorin har varit Henning Nølke från Århus, som redan 1989 introducerade teorin i en rapport, men som Patrick Dendale visar i sin artikel *A critical survey and comparison of French and Scandinavian frameworks for the description of linguistic polyphony and dialogue* (s. 109–143) kan man teoretiskt urskilja (minst) fyra olika teoribildningar. Förutom Ducrot och Nølke (som Dendale alltså räknar som olika teorier), är det Hans Kronning och Jacques Bres, och de fyra behandlas ingående av Dendale för att påvisa likheter och skillnader. Det finns

stora skillnader, t.ex. vad gäller frågan om på vilken nivå polyfonin finns i språket och huruvida man måste skilja på olika instanser som ansvarar för yttrandens innehåll och yttrandens form. Intressant är också författarens påpekande att det redan hos Ducrot finns oklarheter om vad polyfoni faktiskt innebär. Dendale (s. 112) kommer fram till att det åtminstone finns två olika definitioner av språklig polyfoni:

One could say that:

- a. an utterance is polyphonic whenever there is superposition or plurality of *enunciative instances*, or
- b. an utterance is polyphonic whenever there is superposition or plurality of *points of view*.

Dessa två olika sätt att se på polyfoni ger upphov till två olika analyser, där den första försöker identifiera olika »talande subjekt» i texten, medan den andra på mikronivå letar uttryck som kan tolkas som bärare av divergerande synvinklar.

Ett exempel är Elvira Krylova, vars artikel Epistemisk polyfoni på dansk använder polyfoniteori för att framanalysera skillnaderna mellan modalpartiklarna *nok*, *vel* och *vist*. Partiklarnas pragmatiska funktion beskrivs som att »signalere over for modtager, at afsenderen ikke har nogen viden om situationen i virkeligheden»; *vel* utgör »afsenders forslag til modtager om at vurdere den opståede situation på en bestemt måde», och *vist* »signalere[r] over for modtager, at der er noget i virkeligheden, der kunne bekræfte propositionens sandhed, enten fysiske indicier eller en tredje person» (s. 189). Krylovas konklusion blir då att

modalpartiklerne iscenesætter et kodet polyfonisk samspil mellem kommunikationspartnerne, og at det er afsenders stemme, som inddrager de øvrige to i vurderingen af propositionens sandhed:

- *nok* er 1.-personspartikel;
- *vel* er 2.-personspartikel;
- *vist* er 3.-personspartikel (s. 189).

Generellt utgör små partiklar ett prioriterat område för den lingvistiska polyfoniforskningen, åtminstone att döma utifrån denna volym. Till exempel tar Kjersti Fløttum upp nekande uttryck (Om nekning i et polyfonisk og vitenskapsretorisk perspektiv) och identifierar tre olika funktioner: avvisande, avgränsande och korrigerande. Studier som Krylovas och Fløttums bidrar klart till en diskussion av textpragmatik som är av intresse även för icke-polyfonister, medan andra av bokens bidrag i högre grad verkar vara led i en pågående intern diskussion inom la ScaPoLine.

Ett par artiklar är dock uttryck för ett annat perspektiv på polyfoni än den mikrolingvistiska. Karsten Pedersen behandlar i sin korta artikel Disharmoni i offentlig kommunikation. Polyfonisk tekstanalyse en mall för danska kommuners brev till medborgare om beslut som har fattats i fall som rör dem. Pedersen analyserar här fram polyfoni som något som rör närvaron av andra diskurser inom en text, som kan sägas tillhöra en given diskurs, »dvs. afsnit og passager rettet mod eller hentet i en anden kontekst end den umiddelbare kommunikationssituation» (s. 66). Pedersen blir dermed representant för en riktning som även nämns i Møller Andersens inledande artikel, den diskursanalytiska riktningen. I denna kommer Bachtins polyfonibegrepp in som en parallell till intertextualitetsbegreppet, och syftet är i högre grad att peka på maktförhållanden i relationerna

mellan olika diskurser än att peka på grundläggande funktioner i vad man kunde kalla allmänspråket.

Som framgått av ovanstående är Sproglig polyfoni en bok som till sin natur är ganska splittrad. För det första gör själva mängden av bidrag att det nödvändigtvis måste bli en ganska heterogen volym. För det andra är själva relationen till Bachtin av väldigt varierande karaktär hos de olika bidragen, och för det tredje är syftet med teori- och metodutveckling mycket olika hos de olika riktningarna. Det vore lätt att påstå att boken samlar tre olika böcker i sig och att det speglas i bokens tre huvuddelar: *Tekster om Bachtin*, *Polyfoni på tvärs*, och *Tekster om ScaPoLine*, men det är inte den indelning som framträder mest tydligt i mina ögon. I stället tycker jag mig kunna urskilja tre olika intressen:

1. Bachtin-studier. Här är det frågan om tolkningen av Bachtins ganska svårtolkade begrepp och modeller som står i centrum.
2. Lingvistiska mikrostudier. Här är det teoriutvecklingen inom ScaPoLine som står i centrum, tillsammans med och igenom olika studier av begränsade fenomen i ett givet språk.
3. Diskursanalytiska studier. Här är det (mest) Bachtin som bidrag till en fördjupning av intertextualitetsproblematiken som är central.

Att hålla dessa tre olika angreppssätt med mycket olika kunskapsintressen inom samma ram är inte bara svårt, det måste nog betraktas som omöjligt. Ätminstone om man föreställer sig en modelläsa med kompetens och intressen inom alla tre – när t.o.m. redaktören som tidigare nämnts gör läsaren uppmärksam på att ScaPoLine har en helt annat syn på polyfoni än Bachtin, undrar man ju varför de tre begreppen *måste* föras samman i en och samma bok. Att jag i min läsning har fokuserat på riktning 1 och 3 beror inte bara på att det är där mitt personliga intresse ligger, det beror också på att det är dessa texter som är mest tillgängliga för personer utanför ScaPoLine-kretsen. Som ofta när det handlar om utveckling av modeller för detaljstudier, särskilt när man marknadsför alternativa utläggningar, blir det ganska internt. Så boken kan inte rekommenderas som en ingång, vare sig för Bachtin-noviser eller ScaPoLine-nykomlingar. Det är snarare ett *tag selv-bord* för speciellt intresserade.

Orla Vigsø

Sörlin, Marie: Att ställa till en scen. Verbala konflikter i svensk dramadiolog 1725–2000. (Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 73.) Diss. 258 s. Uppsala 2008. ISSN 0083-4661, ISBN 978-91-506-1987-4.

Att ställa till en scen är den lockande och väl funna titeln på en ny avhandling i nordiska språk från Uppsala. Det är en krävande och mångfacetterad forskningsuppgift Marie

Sörlin gripit sig an: hon frilägger, analyserar och klassificerar olika typer av verbala konfliktsekvenser i ett material bestående av ett urval svenska dramer från 1700-, 1800- och 1900-talen.

Marie Sörlin (härefter MS) har varit medarbetare i projektet Svensk dramadialog under tre sekler som under professor Mats Thelanders ledning startade vid Uppsala universitet 1998. Inom projektet har sammanställts en datoriserad korpus som omfattar 45 dramer, det första skrivet 1730, det sista 1997. Med ett par undantag i fråga om 1700-talsmaterial är dramerna svenska originaldramer på prosa, det är dramer som utspelar sig i samtiden och de flesta har någon gång uppförts på scen. Valet av författare har gjorts så mångsidigt som möjligt. Ingen författare representeras av mer än ett verk, både kända och mindre kända författare är med, flera kvinnliga och också en finlands-svensk författare ingår.

Det är förvånande att dramadialog allmänt taget tidigare i så ringa grad har intresserat svenska språkforskare – notervärda undantag är Gun Widmarks studie från 1969 av stil-differentieringen i Gyllenborgs komedi Svenska sprätthöken och Birger Liljestrands studier av språket i Strindbergs Mäster Olof-dramer (1976, 1980). När det specifikt gäller språkliga studier av hur verbala konfliktepisoder, dispyter av olika slag, gestaltas i svensk dramadialog är MS:s undersökning ett pionjärbete. Hennes undersökning torde vara unik också i ett internationellt perspektiv genom att den spänner över en så lång tidsperiod.

Uppenbart är att MS:s önskan och ambition varit att utnyttja de möjligheter, inte minst till jämförelser, som projektkorpusens material av dramer från olika perioder erbjuder. Hon formulerar två syften för sin avhandling (s. 15). Det första, övergripande syftet är att bidra till den språkvetenskapliga konfliktforskningen, att med hjälp av teorier och metoder inom modern samtalsforskning studera hur interpersonella verbala konflikter konstrueras i skriven dramatik. Syftet preciseras vidare: »För att få en så bred uppfattning som möjligt av dramatiska konflikter baseras undersökningen på en korpus av dramer skrivna av olika författare under olika tider». Det andra syftet är att bidra till den historiska pragmatiken genom att göra jämförelser mellan konfliktsekvenser i dramer från olika sekler. Gestaltas konflikter i svensk dramadialog på liknande sätt under olika perioder eller kan skillnader påvisas? Som ytterligare ett syfte nämns att bidra till den språkvetenskapliga stilistiken genom att belysa några övergripande berättartekniska funktioner hos de studerade konfliktstrukturena.

Det säger sig självt att avhandlingsförfattaren varit tvungen att begränsa och avgränsa sitt undersökningsmaterial på många sätt. Av de 45 dramer som ingår i korpusen (sammanslagt omfattande drygt 800 000 ord) valdes 10 dramer från varje sekel: korpusens samtliga dramatexter från 1700-talet samt 10 från perioden 1875–1900 och 10 från perioden 1975–2000. En inte lätt uppgift var att komma fram till ett systematiskt och hanterligt sätt att lokalisera konflikter i de 30 dramatexterna. Och för att kunna identifiera och lokalisera konflikter måste man givetvis ha en så entydig definition på företeelsen som möjligt. MS tillämpar en inom nyare samtalsanalytisk forskning rådande uppfattning enligt vilken en verbal konflikt definieras som en replikväxling som minimalt består av tre på varandra följande turer eller drag (eng. *moves*), av vilka det andra och tredje draget kan beskrivas som i något avseende oppositionella i relation till föregående drag. Konflikter har sålunda ett basalt *tre-dragsmönster*; det är först i och med att också det tredje draget är oppositionellt som en konflikt har etablerats. I stort sett vilket ytt-

rande/vilken handling som helst kan följas av opposition och å andra sidan behöver ett till synes kontroversiellt yttrande inte leda till att en konflikt uppstår. En konflikt etableras av två parter *tillsammans*.

En preliminär excerpering utifrån tredragmönstret som MS utförde i en del av dramerna visade att antalet avsnitt som innehöll konflikter var stort – ett inte oväntat resultat. Att det ska finnas konflikter av något slag i skådespel, också i mer humoristiska pjäser, torde höra till våra genreförväntningar. MS valde då en ganska så intrikat och lite överraskande urvalsmetod, nämligen »att kombinera kriteriet att avsnitten ska innehålla minst en konfliktsekvens enligt tredragmönstret med kriteriet att de ska vara kopplade till ord och fraser för interpersonell, verbal opposition» (s. 69). Sådana ord och fraser kallar hon *konfliktetiketter*, och de kan finnas både i repliktexten, dvs. användas av rollpersonerna, och i metatexten, dvs. i scenanvisningarna eller integrerade i replikerna. Det är inte möjligt att här redogöra närmare för hur MS gått till väga för att hitta konfliktetiketter i sitt material men jag vill nämna att hon lägger fram en upplysande tablå över typer av konfliktetiketter under olika perioder (s. 75). Den visar t.ex. att *gräll/gråla* är den enda etikettgrupp som återfinns i dramer från alla sekler.

Konfliktsekvenser ingår i en överordnad kategori som i avhandlingen kallas *konflikthändelse*; i en konflikthändelse kan sålunda ingå en eller flera konfliktsekvenser av olika typ. Antalet konflikthändelser i undersökningsmaterialet uppgår till 47 och de återfinns i 21 av de 30 dramerna; 7 dramer från 1700-talet, 8 från 1800-talet och 6 från 1900-talet innehåller minst en konflikthändelse. Enligt MS:s egen bedömning kom hon med sin urvalsmetod fram till »en begränsad men varierad uppsättning konflikthändelser» (s. 69). Förvisso är förekomsten av konfliktetiketter i dramatexter både intressant och relevant, inte minst om det är rollpersonerna själva som använder benämningar som t.ex. »träta», »dispyt» eller »gräl». Men bruket av etiketter är förmodligen mer utmärkande för vissa perioder och för vissa dramaförfattare än för andra. MS menar att etiketter kan ha funktionen att tydliggöra att en replikväxling har konfliktkaraktär. Man kan alltså tänka sig att mer uppenbart häftiga ordväxlingar inte behöver förses med etiketter. Urvalsmetoden kan ha lett till att häftiga argumenterande sekvenser och öppna gräl, framför allt i den nyare dramatiken, inte har fångats in. MS konstaterar själv i avhandlingens sista kapitel (s. 210) att de undersökta konfliktsekvenserna kan beskrivas som »måttligt aggressiva» även om intensiva konflikthändelser inte saknas. Sannolikt är det också urvalsmetoden som gjort att inga konflikter med »en absurd karaktär» fångats in (s. 67).

Att de sekvenser som ingår i undersökningen har valts ut på ett konsekvent sätt står dock utom allt tvivel liksom att de erbjuder språkvetaren ett intressant och utmanande stoff för konfliktforskning.

Den teoretiska och metodiska referensramen i arbetet utgörs, som ovan framgått, huvudsakligen av samtalsanalys, mer preciserat *conversation analysis* (CA). Det är autentisk samtalsinteraktion som studeras inom CA. Metoden är i första hand induktiv och kvalitativ och bygger på sekvensanalys, dvs. yttranden analyseras aldrig isolerade utan i relation till vad som föregår och vad som följer efter. Ett yttrandes position i sekvensen är av avgörande betydelse. Eftersom MS i sin undersökning av konflikter koncentrerar sig på den strukturella och sekventiella språkliga nivån framstår CA som en naturlig och ändamålsenlig metod. Det finns i dag ett stort antal handböcker och allmänna verk om CA; att MS nöjer sig med en rätt kortfattad redogörelse är därför helt motiverat. Vad jag

saknar är emellertid ett mer utförligt resonemang kring hur man inom CA förhåller sig till klassificering och kvantifiering av samtalsfenomen och kring MS:s egna ställningstaganden i frågan. Till detta ska jag återkomma.

Trots den livliga samtalsforskning som har bedrivits på många håll de senaste decennierna, också i de nordiska länderna, finns det inte många undersökningar av hur dispyter och gräl går till i verkliga samtal. Spontant uppkomna konflikter, framför allt i vardagliga samtal, är helt enkelt inte lätta att få dokumenterade i inspelningar. En stor del av den forskning som utförts gäller konflikter mellan barn eller ungdomar; sådana dispyter har tydligen varit lättare att komma över och spela in. Av konfliktstudier där vuxna är inbegripna ska här nämnas två som haft stor betydelse för MS:s undersökning, nämligen Grubers undersökning av interaktionella konfliktmönster i österrikiska tv-sända diskussionsprogram (1996, 1998) och Laforests studie av vad hon kallar »complaining» i franskanadensiska familjesamtal (2002). Det finns också en undersökning av dispyter i litterär dialog som varit betydelsefull för MS, nämligen Spitz avhandling om mor-dotterkonflikter i engelskspråkiga samtida skådespel av kvinnliga författare.

Avhandlingens fyra första kapitel lägger en god grund för de tre empiriska kapitel som följer. De här fyra kapitlen är i stort disponerade på följande sätt. I kap. 1 (11 sidor) redogörs för avhandlingens syfte och (kortfattat) för tidigare forskning om konflikter, dels i litterär och historisk dialog, dels i verkliga samtal. Kap. 2 (15 sidor) har rubriken Dramatik som text. Här behandlas först de två begreppen dramatext och scentext; det senare står för den iscensättning av texten som uppförs på scenen. MS menar att beteckningen scentext också kunde användas för den »mentala iscensättning» som läsare gör då de läser en dramatext. Läsning av dramer är förmodligen inte någon vanlig aktivitet utanför teaterkretsar men man kan anta att en livlig mental iscensättning ägt rum under MS:s egen läs- och analysprocess. Därefter behandlas dramatextens två textsorter, metatexten (bl.a. scenangivelser av olika slag) och repliktexten (som kan bestå av både monologer och dialoger). Också dramadialog i jämförelse med verkliga samtal samt repliktextens funktion och förändring över tid tas upp.

Kap. 3 (29 sidor) har rubriken Teoretiska och metodiska utgångspunkter. Modeller som använts i tidigare forskning om språkhandlingar och samtalsstrukturer presenteras kortfattat och valet av CA som referensram motiveras. Därefter följer en genomgång av forskning om konflikter främst i autentiska samtal. Dessa studier behandlar konflikter i ett interaktionellt perspektiv och många bygger på CA. Ämnen som tas upp är bl.a. tredragsmönstret i konflikter, konflikters längd och koherens, språkhandlingar och sekvenstyper i konflikter samt vilken grad av intensitet och vilka avslutningsmönster konflikter kan uppvisa. Kapitlet utmynnar i en redovisning för den analysmetod som tillämpas i arbetet – här berörs i korthet det förhållandet att kvantitativa beräkningar utförs. Också några centrala begrepp (konflikthändelse, drag, konfliktsekvens) förklaras och de avgränsningar som gjorts listas. Det framgår klart vad undersökningen fokuserar på, vad som behandlas kortfattat och vad som inte tas upp. De konfliktsekvenstyper som analyseras är de i konflikthändelserna tre vanligaste, nämligen *motsägandeseqvenser*, *klandersekvenser* och *avslagssekvenser*. De tre inledande dragen i sekvenserna analyseras mer i detalj med fokus på dragens utformning och frekvens. Dragens funktion behandlas mindre utförligt och sekvensernas utveckling efter tredjedraget bara översiktligt.

Kap. 4 (22 sidor) redovisar material och urvalsmetod. Med hjälp av urvalsmetoden inringades, som tidigare nämnts, sammanlagt 47 konflikthändelser i 21 av de 30 dramerna. I kapitlet finns en upplysande tablå som ger detaljerade uppgifter om konflikthändelsernas koppling till etiketter, händelsernas placering (i dramatexten), deras omfattning samt fördelning på olika dramer och tidsperioder. Tablåen visar t.ex. att av de 47 konflikthändelserna förekommer 19 i 1800-talsmaterialet, 18 i 1700-talsmaterialet och 10 i materialet från 1900-talet. Tilläggas kan att 45 av de 47 konflikthändelserna innehåller en eller flera förekomster av motsägende-, klander- eller avslagssekvenser. I kapitlet beskrivs också konflikthändelsernas deltagare och miljö.

Varje konfliktsekvenstyp ägnas ett eget kapitel: motsägandesekvenser behandlas i kap. 5 (32 sidor), klandersekvenser i kap. 6 (48 sidor) och avslagssekvenser i kap. 7 (32 sidor). Kapitlen är strukturerade på samma sätt. Först finns en detaljerad genomgång av hur respektive konflikttyp, dvs. närmast de tre inledande dragen i sekvensen, har beskrivits i tidigare forskning. Termer och kategorier som sedan används i den egna analysen definieras och relateras till tidigare forskning. I resultatdelen presenteras och analyseras ett antal exempel på respektive sekvenstyp; exemplen är hämtade från olika dramer och olika tidsperioder. Presentationen görs utifrån de tre inledande dragen i sekvensen, dvs. förstadrage, andradrage och tredjedrage behandlas i separata avsnitt. Resultatet av kvantitativa beräkningar, kategoriseringar och jämförelser som utförts läggs fram i tabeller och tablåer. Varje kapitel avslutas med en sammanfattning.

Det finns mycket att lyfta fram, diskutera och reflektera kring i avhandlingens centrala kapitel 5–7. Här måste jag dock nöja mig med några få kommentarer.

Undersökningen visar att antalet motsägandesekvenser och antalet avslagssekvenser i de identifierade konflikthändelserna i materialet är nästan lika stort: det finns 23 motsägandesekvenser och 22 avslagssekvenser. Av motsägandesekvenserna återfinns 7 i 1700-talsmaterialet, 10 i 1800-talsmaterialet och 6 i 1900-talsmaterialet. Motsvarande siffror för avslagssekvenserna är 2, 12 och 8. Betydligt mer frekventa är klandersekvenserna; deras antal är 66 och de fördelar sig så att 16 återfinns i 1700-talsmaterialet, 29 i 1800-talsmaterialet och 21 i 1900-talsmaterialet. Förstadrage i klandersekvenser är vad MS kallar ett *klanderutlösande beteende* som definieras som »en eller flera verbala eller icke-verbala handlingar som A enligt B:s uppfattning har utfört och som B ogillar» (s. 121). Att säga något bestämt om vilket slags beteende som är klanderutlösande är inte möjligt. Andradrage i sekvensen kallas *klander* och tredjedrage som utförs av A kallas *klanderrespons*. MS listar sex kategorier av klander och tre huvudkategorier av klanderresponser. Det visar sig att den mest frekventa klanderresponsen i materialet från alla sekler är *motklander*.

Som MS kan konstatera i sammanfattningen i avhandlingens sista kapitel (s. 205) kretsar konflikter i svensk dramadialog i stor utsträckning kring klander och klanderresponser. Till samma resultat har undersökningar av utländsk dramadialog kommit, det gäller t.ex. Spitz undersökning av mor-dotterkonflikter. Och överensstämmer inte det här med vår intuitiva uppfattning om hur konflikter i verklighetens samtal ofta uppstår och etableras? En handling eller ett yttrande väcker misshag och leder till klander, kritik av något slag, som sedan bemöts med motklander.

När det gäller klandersekvenser är beläggen i materialet så pass många att det känns motiverat och meningsfullt att beräkningar utifrån olika typer av andradrag och tredjedrag i materialet från olika sekler har gjorts. När det gäller de två andra sekvenstyperna

är beläggen i de olika kategorierna ibland så få att det är svårt att veta om tabellerna egentligen säger något. Ett exempel är Tabell 5:1 (s. 108). Den redovisar fördelningen under olika sekel av olika typer (sammanlagt sex) av andradrag i de sammanlagt 23 mot-sägandesequenserna. Ett annat exempel är Tabell 7:2 (s. 186) som gäller fördelningen av olika uppmaningsuttryck i de 22 avslagssekvenserna. MS konstaterar också själv i båda de här fallen att »antalet belägg är litet».

Att MS ägnat så stor möda åt den krävande uppgiften att klassificera och räkna hänger givetvis samman med det syfte hon formulerat för sitt arbete. Klassificeringen och jämförelsen av olika typer av oppositionella drag och sekvenser i de dramer från olika tidsperioder som hon undersöker har också gett många intressanta resultat. I några fall är jag benägen att ifrågasätta MS:s typologisering och hennes (i och för sig väl motive-rade) val att så gott som genomgående placera komplexa drag bestående av flera meningsenheter i *en* kategori. Hur svårt det är att klassificera språkhandlingar och komplexa drag framgår tydligt i samband med det allra första exemplet (ex. 5:1, s. 103). Klassificeringen av det komplexa tredjedraget har här skett utgående från den första meningen, medan jag menar att den borde ha gjorts utgående från den tredje, sista meningen (som gör en respons av viss typ relevant).

På det hela taget kan man lite beklaga att den kvalitativa analysen inte har getts större utrymme. Enligt min mening erbjuder konflikterna i dramerna ett så rikt (och utmanande) material att man gärna hade sett fler exempel och (åtminstone i vissa fall) mer fördjupade analyser. Som det nu är presenteras i de tre kapitlen sammanlagt 39 exempel (exklusive några exempel på enskilda drag som illustrerar varianter) vilket faktiskt inte är särskilt mycket. MS analyserar och kommenterar, som ovan nämnts, första-, andra- och tredjedragen systematiskt och metodiskt i tur och ordning, i olika avsnitt. Det har dock den praktiska olägenheten att den läsare som vill få en helhetsbild av en sekvens (samt av typologiseringen och analysen) måste bläddra fram och tillbaka. Som läsare önskar man också i en del fall att exemplen varit lite längre eftersom frågan vad som föregår eller vad som händer sedan vanligen inställer sig (ett sådant fall är just det ovan-nämnda exemplet 5:1). Det är synd att MS inte tänkt på möjligheten att välja ut några längre utdrag som hon sedan kunnat analysera sammanhängande och i detalj.

Kap. 8, avhandlingens sista, är till vissa delar problematiskt därför att det är så disparat. Kapitlet innehåller först en utomordentlig och resonerande sammanfattning av undersökningen och de resultat den gett i relation till de två syften som formulerades i det första kapitlet: hur konflikt i dramadialog är utformad och vad som kan sägas om likheter och skillnader över tid. Därefter följer ett avsnitt om dramatiska funktioner där av-handlingsförfattaren uppenbart försökt greppa över för mycket. Det är som om hon här velat ta upp så många som möjligt av de frågor som otvivelaktigt aktualiseras av att materialet i avhandlingen består av just dramer. Jag menar exempelvis att författaren helt kunde ha avstått från att säga något om övergripande berättartekniska funktioner hos de studerade konfliktstrukturerna i dramamaterialet, en forskningsfråga som ju nämns i första kapitlet. Den språkvetenskapliga stilistiken är förvisso eftersatt men kräver större forskningsinsatser. I kapitlet ges också några förslag till framtida studier av konflikter i dramadialog.

Marie Sörlins avhandling är ytterst välskriven. Den är stringent, metodisk och analytisk. Hon är synnerligen väl insatt i litteraturen på området och redogör klart för hur hennes

eget val av t.ex. termer, kategorier och tillvägagångssätt förhåller sig till tidigare forskning. Hon har genomgående ett resonerande grepp, bl.a. resonerar hon klokt kring den relevanta frågan om relationen mellan verkliga samtal och litterär dialog. Marie Sörlins avhandling är ett värdefullt bidrag till den språkvetenskapliga konfliktforskningen och till vår kännedom om svensk dramadialog. Jag har läst avhandlingen med stort intresse och stor behållning.

Anne-Marie Londen

Författarna i denna årgång

- Benson, Sven, f. 1919, professor emer. i nordiska språk vid Göteborgs universitet.
- Cromdal, Jakob, f. 1969, docent, forskare vid Tema Barn, Linköpings universitet.
- Hellberg, Staffan, f. 1942, professor i nordiska språk vid Stockholms universitet.
- Jansson, Gunilla, f. 1950, docent, universitetslektor vid Institutionen för nordiska språk, Stockholms universitet.
- Josephson, Olle, f. 1950, docent, chef för Språkrådet, Stockholm, vid Institutet för språk och folkminnen.
- Liberg, Caroline, f. 1951, professor i utbildningsvetenskap med inriktning mot läs- och lärprocesser vid Institutionen för didaktik, Uppsala universitet.
- Lindqvist, Yvonne, f. 1959, fil.dr, bitr. universitetslektor vid Humanistiska institutionen, Örebro universitet.
- Londen, Anne-Marie, f. 1938, professor emer. i nordiska språk vid Helsingfors universitet.
- Nyroos, Lina, f. 1979, doktorand vid Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet.
- Näslund, Harry, f. 1943, docent, universitetslektor vid Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet.
- Olofsson, Arne, f. 1943, professor i engelska med språkvetenskaplig inriktning vid Göteborgs universitet.
- Osvaldsson, Karin, f. 1965, fil.dr, universitetslektor vid Tema Barn, Linköpings universitet.
- Persson Thunqvist, Daniel, f. 1969, fil.dr, universitetslektor vid Institutionen för beteendevetenskap och lärande, Linköpings universitet.
- Santesson, Lillemor, f. 1938, docent, f.d. universitetslektor vid Institutionen för nordiska språk, Lunds universitet.
- Silén, Beatrice, f. 1953, fil.dr, universitetslektor vid Institutionen för nordiska språk och nordisk litteratur, Helsingfors universitet.
- Stroh-Wollin, Ulla, f. 1954, fil.dr, forskarassistent och universitetslektor vid Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet.
- Ståhle Sjönell, Barbro, f. 1943, docent i litteraturvetenskap, Svenska Vitterhetssamfundets sekreterare och biträdande huvudredaktör, Stockholm.
- Tandefelt, Marika, f. 1946, professor i svenska vid Svenska handelshögskolan i Helsingfors.
- Vigsø, Orla, f. 1962, fil.dr, universitetslektor vid Humanistiska institutionen, Örebro universitet.